

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA DĚJIN UMĚNÍ

OBOR: DĚJINY VÝTVARNÝCH UMĚNÍ

Mlýn jako krajinotvorný prvek v barokní době

MAGISTERSKÁ DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Rudolf Šimek

Vedoucí diplomové práce: Prof. PhDr. Rostislav Švácha CSc.

Olomouc 2011

Obsah

Obsah	- 2 -
Čestné prohlášení	- 8 -
Poděkování.....	- 9 -
Úvod.....	- 10 -
Cíl průzkumu	- 10 -
Podklady pro průzkum.....	- 11 -
Metodika práce - teorie	- 13 -
Struktura katalogového hesla.....	- 13 -
Stručný popis mlýnů, u kterých proběhl terénní průzkum, ale nedostaly se do hlavního katalogu diplomové práce	- 16 -
Technologický vývoj mlynářství	- 18 -
Architektura barokních mlýnů	- 22 -
Mlýny, mlynáři a mlynářství v barokní době.....	- 24 -
Poznámkový aparát.....	- 31 -
Obrazová příloha.....	- 34 -
Mlýn v Bratčicích	- 46 -
1) Obecné údaje	- 46 -
2) Dějiny objektu	- 46 -
3) Umístění v terénu	- 47 -
4) Popis mlýna	- 48 -
5) Mlýnská technologie	- 51 -
6) Závěrečné hodnocení.....	- 52 -
7) Poznámkový aparát	- 52 -
8) Obrazová příloha	- 54 -
Doubravův mlýn v Brodu u Bratřívovic	- 66 -
1) Obecné údaje	- 66 -
2) Dějiny objektu	- 66 -
3) Umístění v terénu	- 67 -
4) Popis mlýna	- 68 -
5) Mlýnská technologie	- 71 -
6) Závěrečné hodnocení.....	- 72 -
7) Poznámkový aparát	- 73 -
8) Obrazová příloha	- 74 -
Mlýn u Bylan	- 83 -
1) Obecné údaje	- 83 -
2) Dějiny objektu	- 83 -
3) Umístění v terénu	- 84 -
4) Popis mlýna	- 86 -
5) Mlýnská technologie	- 89 -
6) Závěrečné hodnocení.....	- 89 -

7) Poznámkový aparát	- 90 -
8) Obrazová příloha	- 92 -
Jakubský mlýn u Dymokur	- 104 -
1) Obecné údaje	- 104 -
2) Dějiny objektu	- 104 -
3) Umístění v terénu	- 105 -
4) Popis mlýna	- 106 -
5) Mlýnská technologie	- 108 -
6) Závěrečné hodnocení.....	- 109 -
7) Poznámkový aparát	- 109 -
8) Obrazová příloha	- 111 -
Podhradní mlýn u Hodkova	- 122 -
1) Obecné údaje	- 122 -
2) Dějiny objektu	- 122 -
3) Umístění v terénu	- 123 -
4) Popis mlýna	- 125 -
5) Mlýnská technologie	- 127 -
6) Závěrečné hodnocení.....	- 128 -
7) Poznámkový aparát	- 129 -
8) Obrazová příloha	- 131 -
Zámecký mlýn v Hoříně	- 143 -
1) Obecné údaje	- 143 -
2) Dějiny objektu	- 143 -
3) Umístění v terénu	- 145 -
4) Popis mlýna	- 146 -
5) Mlýnská technologie	- 149 -
6) Závěrečné hodnocení.....	- 149 -
7) Poznámkový aparát	- 150 -
8) Obrazová příloha	- 152 -
Mlýn u Veselých v Chotči	- 163 -
1) Obecné údaje	- 163 -
2) Dějiny objektu	- 163 -
3) Umístění v terénu	- 164 -
4) Popis mlýna	- 166 -
5) Mlýnská technologie	- 168 -
6) Závěrečné hodnocení.....	- 169 -
7) Poznámkový aparát	- 169 -
8) Obrazová příloha	- 170 -
Dolejší mlýn u Jankova.....	- 180 -
1) Obecné údaje	- 180 -
2) Dějiny objektu	- 180 -
3) Umístění v terénu	- 181 -
4) Popis mlýna	- 182 -
5) Mlýnská technologie	- 185 -

6)	Závěrečné hodnocení.....	- 185 -
7)	Poznámkový aparát	- 185 -
8)	Obrazová příloha	- 187 -
	Mlýn Bukačov u Kouřimi	- 194 -
1)	Obecné údaje	- 194 -
2)	Dějiny objektu	- 194 -
3)	Umístění v terénu	- 195 -
4)	Popis mlýna	- 197 -
5)	Mlýnská technologie	- 200 -
6)	Závěrečné hodnocení.....	- 202 -
7)	Poznámkový aparát	- 203 -
8)	Obrazová příloha	- 205 -
	Wagenknechtův, nebo-li Obecní mlýn u Kutné Hory	- 219 -
1)	Obecné údaje	- 219 -
2)	Dějiny objektu	- 219 -
3)	Umístění v terénu	- 221 -
4)	Popis mlýna	- 222 -
5)	Mlýnská technologie	- 225 -
6)	Závěrečné hodnocení.....	- 225 -
7)	Poznámkový aparát	- 226 -
8)	Obrazová příloha	- 228 -
	Zittův mlýn v Mnichovicích	- 237 -
1)	Obecné údaje	- 237 -
2)	Dějiny objektu	- 237 -
3)	Umístění v terénu	- 238 -
4)	Popis mlýna	- 240 -
5)	Mlýnská technologie	- 242 -
6)	Závěrečné hodnocení.....	- 243 -
7)	Poznámkový aparát	- 243 -
8)	Obrazová příloha	- 245 -
	Čechův mlýn u Nezabudic	- 254 -
1)	Obecné údaje	- 254 -
2)	Dějiny objektu	- 254 -
3)	Umístění v terénu	- 255 -
4)	Popis mlýna	- 256 -
5)	Mlýnská technologie	- 259 -
6)	Závěrečné hodnocení.....	- 260 -
7)	Poznámkový aparát	- 261 -
8)	Obrazová příloha	- 262 -
	Mlýn Krcál v Novém Kníně	- 276 -
1)	Obecné údaje	- 276 -
2)	Dějiny objektu	- 276 -
3)	Umístění v terénu	- 277 -
4)	Popis mlýna	- 279 -

5)	Mlýnská technologie	- 282 -
6)	Závěrečné hodnocení.....	- 282 -
7)	Poznámkový aparát	- 282 -
8)	Obrazová příloha	- 284 -
	Šafaříkův, dříve Městský mlýn v Nymburce	- 292 -
1)	Obecné údaje	- 292 -
2)	Dějiny objektu	- 292 -
3)	Umístění v terénu	- 293 -
4)	Popis mlýna	- 294 -
5)	Mlýnská technologie	- 297 -
6)	Závěrečné hodnocení.....	- 298 -
7)	Poznámkový aparát	- 298 -
8)	Obrazová příloha	- 300 -
	Novákův mlýn v Ředvicích	- 309 -
1)	Obecné údaje	- 309 -
2)	Dějiny objektu	- 309 -
3)	Umístění v terénu	- 310 -
4)	Popis mlýna	- 312 -
5)	Mlýnská technologie	- 315 -
6)	Závěrečné hodnocení.....	- 315 -
7)	Poznámkový aparát	- 316 -
8)	Obrazová příloha	- 318 -
	Mlýn v Sazené.....	- 327 -
1)	Obecné údaje	- 327 -
2)	Dějiny objektu	- 327 -
3)	Umístění v terénu	- 329 -
4)	Popis mlýna	- 330 -
5)	Mlýnská technologie	- 333 -
6)	Závěrečné hodnocení.....	- 334 -
7)	Poznámkový aparát	- 335 -
8)	Obrazová příloha	- 337 -
	Panský mlýn ve Starosedlském Hrádku.....	- 347 -
1)	Obecné údaje	- 347 -
2)	Dějiny objektu	- 347 -
3)	Umístění v terénu	- 349 -
4)	Popis mlýna	- 350 -
5)	Mlýnská technologie	- 353 -
6)	Závěrečné hodnocení.....	- 354 -
7)	Poznámkový aparát	- 354 -
8)	Obrazová příloha	- 357 -
	Kalingerův mlýn u Středokluk.....	- 369 -
1)	Obecné údaje	- 369 -
2)	Dějiny objektu	- 369 -
3)	Umístění v terénu	- 370 -

4)	Popis mlýna	- 372 -
5)	Mlýnská technologie	- 376 -
6)	Závěrečné hodnocení.....	- 377 -
7)	Poznámkový aparát	- 377 -
8)	Obrazová příloha	- 380 -
	Mlýn ve Střehomi	- 393 -
1)	Obecné údaje	- 393 -
2)	Dějiny objektu	- 393 -
3)	Umístění v terénu	- 394 -
4)	Popis mlýna	- 396 -
5)	Mlýnská technologie	- 399 -
6)	Závěrečné hodnocení.....	- 400 -
7)	Poznámkový aparát	- 401 -
8)	Obrazová příloha	- 402 -
	Mlýn Štampach u Střem.....	- 412 -
1)	Obecné údaje	- 412 -
2)	Dějiny objektu	- 412 -
3)	Umístění v terénu	- 414 -
4)	Popis mlýna	- 415 -
5)	Mlýnská technologie	- 419 -
6)	Závěrečné hodnocení.....	- 419 -
7)	Poznámkový aparát	- 420 -
8)	Obrazová příloha	- 422 -
	Mlýn u Tuchlovic.....	- 431 -
1)	Obecné údaje	- 431 -
2)	Dějiny objektu	- 431 -
3)	Umístění v terénu	- 432 -
4)	Popis mlýna	- 433 -
5)	Mlýnská technologie	- 436 -
6)	Závěrečné hodnocení.....	- 437 -
7)	Poznámkový aparát	- 437 -
8)	Obrazová příloha	- 439 -
	Mlýn ve Vepřku	- 447 -
1)	Obecné údaje	- 447 -
2)	Dějiny objektu	- 447 -
3)	Umístění v terénu	- 449 -
4)	Popis mlýna	- 450 -
5)	Mlýnská technologie	- 456 -
6)	Závěrečné hodnocení.....	- 457 -
7)	Poznámkový aparát	- 458 -
8)	Obrazová příloha	- 460 -
	Podvicmanovský mlýn.....	- 478 -
1)	Obecné údaje	- 478 -
2)	Dějiny objektu	- 478 -

3)	Umístění v terénu	- 479 -
4)	Popis mlýna	- 481 -
5)	Mlýnská technologie	- 484 -
6)	Závěrečné hodnocení.....	- 484 -
7)	Poznámkový aparát	- 485 -
8)	Obrazová příloha	- 486 -
	Shrnutí.....	- 497 -
	Závěr	- 506 -
	Poznámkový aparát.....	- 507 -
	Seznam pramenů a literatury	- 508 -
	Prameny:	- 508 -
	Edice pramenů:	- 508 -
	Internetové odkazy:.....	- 509 -
	Literatura:.....	- 509 -
	Přílohy.....	- 512 -
	Příloha I - Metodika průzkumu / struktura katalogového hesla.....	- 512 -
	Příloha II - Seznam mlýnů použitých v katalogu diplomové práce.....	- 514 -
	Příloha III - Seznam mlýnů, u kterých proběhl terénní průzkum, ale nedostaly se do hlavního katalogu.....	- 515 -
	Příloha IV - Seznam signatur použitých map.	- 516 -
	Příloha V – Inventář vybavení mlýna z roku 1762	- 517 -
	Příloha VI – Inventář pozůstalosti mlynáře Václava Sypeckého z roku 1773	- 518 -
	Příloha VII – Seznam vyobrazení	- 522 -
	Příloha VIII - Slovník odborných výrazů a zkratek.....	- 543 -
	Příloha IX - Resumé.....	- 546 -
	Příloha X - Anotace	- 548 -

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že tuto práci jsem napsal sám s pomocí odborné literatury, pramenů (uvedených v seznamu literatury a pramenů) a konzultací s vedoucím práce, odborníky z památkové péče a příbuzných oborů.

V Olomouci

Rudolf Šimek

Poděkování

V první řadě děkuji Prof. PhDr. Rostislavu Šváchovi CSc. za vedení práce, zvláště pak po stylistické stránce. Za námět k diplomové práci děkuji Prof. PhDr. Ivo Hlobilovi, CSc. Veliké poděkování věnuji také Ing. arch. Janu Peštovi, který mi řadou konzultací pomáhal s formou práce, ale hlavně s věcnou správností architektonických popisů jednotlivých objektů. Dále mu děkuji za velké množství podkladů a informací k jednotlivým mlýnům. Práce by také těžko vznikala bez Mgr. Petra Matějčka, který obětoval několik dní svého volného času a většinu mlýnů se mnou objel ve svém automobilu Barkas B 1000. Na tomto místě bych mu rád poděkoval i za pomoc při fotodokumentaci. Dík patří i všem vždy ochotným pracovníkům následujících archivů: NA Praha - oddělení 1, 3 a 6, SOA Třeboň, SOkA Mělník, SOkA Kutná Hora, SOkA Příbram a SOkA Strakonice. Dále děkuji vždy ochotné Olze Geislerové z archivu Národního památkového ústavu. Za několik konzultací a poskytnutí materiálů děkuji PhDr. Radimu Urbánkovi.

Zvláštní dík patří všem majitelům mlýnů, jež mě nechali nahlédnout do svých objektů a ochotně mi sdělili vše, co o svých mlýnech vědí. S poděkováním nesmím zapomenout ani na mého současného zaměstnavatele, město Rožmitál pod Třemšínem, které mi v posledním roce vycházelo vstříc při nelehkém dokončování studií na vysoké škole.

Zcela na závěr věnuji velké poděkování mé vždy tolik skromné a obětavé ženě Janě Šimkové, která mi pomohla nejen s gramatikou a srozumitelností textu v práci, ale vždy mně podporovala při celém dlouhém studiu na vysoké škole a především v jeho hektickém závěru.

Úvod

Za myšlenku napsat diplomovou práci na téma mlýnů a jejich vztahu ke krajině patří dík profesoru Ivo Hlobilovi. To, že práce bude pojednávat o mlýnech barokních, však vyplynulo až z několika následujících úvah. Předně autora zaujala architektonická pestrost barokních mlýnů. V této oblasti lze nalézt budovy čistě slohové, které mají v některých případech téměř podobu zámku, či naopak zcela drobná, často roubená stavení, dalo by se říci v čistě rustikálním nadčasovém slohu. Celá řada objektů se pak pohybuje na pomezí těchto dvou krajností. Druhým velkým tématem práce se stala otázka, jak vlastně barokní mlýny svou vnější podobou a funkcí měnily krajinu. Například barokní doba se nerozlučně pojí s tzv. komponovanou krajinou, a tak se nabízí otázka, zda v některých případech mlýn záměrně posloužil jako krajínotvorný prvek.

V diplomové práci autor čtenáře seznámí s nejlépe dochovanými či jinak zajímavými barokními mlýny na území středočeského kraje.

Cíl průzkumu

Smyslem průzkumu se stalo vytvoření katalogu, obsahujícího reprezentativní vzorek nejlépe zachovaných a v jistém smyslu krajínotvorných barokních mlýnů ve středočeském kraji.¹ U každého objektu autor sledoval jeho zasazení do krajiny - jak estetické, tak technické a způsob, jakým mlýn získával energii pro svou práci. Při výběru mlýnů do katalogu hrál svou roli také druh vodoteče, která je poháněla. Převážnou část mlýnů tvoří ty, jež využívají síly potoka; podařilo se však nalézt i dosud zachované říční mlýny (Zámecký mlýn v Hoříně, mlýn u Nezabudic a Šafaříkův mlýn v Nymburce). Důležitou roli hrála také pestrost majetkových vztahů s vrchností. Předmětem průzkumu se stalo přibližně 42 barokních mlýnů, nalezených v dostupné literatuře a na internetu.²

Mlýny zpracované v diplomové práci musely splnit několik kritérií. Vzhledem k dlouho přetrvávajícím barokním motivům v lidové architektuře se do katalogu dostaly objekty z poměrně dlouhého časového rozmezí od konce třicetileté války do první poloviny 19. století. Nejmladší mlýnem v katalogu se stala novostavba z roku 1846 v Brodu u Bratříkovic. Jako nejstarší lze nejspíš zařadit mlýn ve Vepřku s řadou pozdně

gotických kamenných prvků. Převážná část objektů v katalogu má své počátky již v 16. století a dříve (bratčický a Jakubský mlýn u Dymokur, Měchurovský mlýn u Chotče, mlýn Bukačov u Kouřimi, Zittův mlýn v Mnichovicích, nezabudický mlýn, Šafaříkův mlýn v Nymburce, mlýn v Sazené, vepřecký a vicmanovský mlýn). Dnes však většina z nich nese architektonickou podobu, kterou jim vtiskla barokní doba. V diplomové práci se budeme zabývat především barokní fází stavebního vývoje vybraných mlýnů.

Jedno ze sledovaných kritérií rovněž tvoří majetkoprávní vztahy jednotlivých objektů. V katalogu se nacházejí mlýny klášterní (mlýn v Sazené, ve Starosedlském Hrádku a Bylanech), mlýny v rukou církve (Vepřek), panské mlýny (hořínský a nezabudický), městské (Wagenknechtův u Kutné Hory, Šafaříkův v Nymburce) či na tehdejší dobu vzácné soukromé mlýny (Podhradní mlýn u Hodkova). U několika mlýnů se nepodařilo zjistit, v jakém vztahu k vrchnosti mlýn fungoval (mlýn v Ředicích, Krcál v Novém Kníně, mlýn u Tuchlovic a další).

Při tvorbě katalogu bral autor ohled také na rovnoměrné zastoupení jednotlivých mlýnů v rámci Středočeského kraje. Pro lepší orientaci slouží v programu Google Earth vytvořená mapa se značkami v místech popisovaných objektů (obr. 01).³

Podklady pro průzkum

Práce se zakládá na terénním průzkumu, který započal v roce 2009, avšak jeho převážná část proběhla na konci zimy a na jaře roku 2011. Samotnému průzkumu předcházelo vytvoření „metodiky průzkumu“ a vytypování vhodných objektů (metodika průzkumu – viz příloha č. I). Jako základní literatura pro prvotní seznam mlýnů posloužila čtyřsvazková publikace *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, kterou v letech 2001 – 2004 vydalo pod vedením editorky Hany Hlušíčkové nakladatelství Libri. I přes své nedostatky čtveřice knih velice pomohla při hledání prvních potenciálních objektů. Dalším zdrojem informací se stal portál Národního památkového ústavu <http://monumnet.npu.cz> (15. 1. – 15. 6. 2011), kde lze dohledat nemovité kulturní památky.

Vytvořený seznam pomohl doplnit a kriticky zhodnotit Jan Pešta. Výsledek tvořilo 42 mlýnů vhodných k terénnímu a archivnímu průzkumu. Po ukončení terénního

průzkumu se do konečného katalogu diplomové práce vybralo 23 mlýnů - viz příloha č. II.

Konečné číslo není náhodné. V oněch třiatvaceti objektech má zastoupení městský, panský i klášterní mlýn, stejně tak mlýny v čistém barokním slohu, ale i objekty rustikální, opravené či téměř zřícené, mlýny stojící u řeky, pod rybníkem nebo poháněné vodou z potoka.

Pro zjištění historie sledovaných objektů se však nedalo provést důsledné probádání všech dostupných pramenů. Autor tak pracoval převážně s prameny, jež lze pro většinu sledovaných objektů sehnat v jednom místě. Jmenovitě jde o Indikační skici, uložené v Národním archivu 1, Milady Horákové 133, Praha 6 Dejvice. Indikační skici mají pro badatele o barokní architektuře velkou vypovídací hodnotu. Předně se z nich dozvíme, z jakého materiálu mlýn postavili (spalný x nespalný), dále jméno majitele a také strukturu cest. Indikační skici pocházejí z let 1824 - 1843 a každá má samostatnou dataci. Pokud se nepodařilo potřebnou Indikační skicu získat či se nedochovala, použil autor v práci Císařské otisky, které lze volně prohlížet na internetu.

Při práci se také použilo I. a II., v některých případech i III. vojenské mapování, jež se dá dohledat na <http://oldmaps.geolab.cz/> (15. 1. – 15. 6. 2011). Na těchto mapách se mnohdy dozvíme jméno mlýna a to, zda vůbec v době vojenských mapování existoval. I. vojenské mapování proběhlo v letech 1764 – 1768, druhé v období 1836 – 1852 a třetí v letech 1877 – 1880. Seznam signatur jednotlivých mapových dílů - viz příloha č. IV.

Důležitým pramenem pro zjištění míry modernizace mlýnské technologie v první polovině 20. století se stal fond Mlynářského ústředí, uložený v Národním archivu, oddělení 6, v Praze na Chodovci. Vedle dotazníku k zápisu do mlynářského rejstříku, v němž najdeme mnohé cenné informace o majitelích, mlýnském vybavení, popřípadě plány či fotografie, lze v jednotlivých složkách vyhledat také informace o mlýnech po II. světové válce, tedy v letech, kdy většina z nich musela skončit svou činnost.

K nalezení základních informací o historii objektů posloužila již výše zmíněná encyklopedie *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Další, velice používanou řadou knih se stalo odborníky ne příliš oblíbené dílo Josefa Klempery *Vodní mlýny v Čechách*. K získání údajů pro diplomovou práci se využil první, druhý a třetí díl. Velký nedostatek těchto knih a hesel v nich zpracovaných spočívá v absenci poznámkového aparátu či přesnějších citací.⁴ V knihách se také velice těžko identifikují určité objekty. Veškeré údaje v diplomové práci, vybrané z těchto tří knih, se vždy uvádějí s poznámkou, že jde o nepodložené informace.

Při psaní autor diplomové práce použil další literaturu, týkající se lidové architektury a obecně dějin mlynářství. Na tomto místě uvedme především knihu *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách* od autorské dvojice Luděk Štěpán a Magda Křivanová. Tato publikace se dnes stala základem pro poznání a pochopení dějin mlynářství v Čechách se vším co k tomu patří. Knihu v roce 2008 doplnil druhý díl s názvem *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách II* od autorů Lud'ka Štěpána, Radima Urbánka a Hany Klimešové.

Pro základní pochopení uspořádání domu v lidové architektuře, jeho konstrukce a architektury se použily knihy *Lidové stavby* a *Konstrukce historických staveb* od Jiřího Škabrady. Tato dvě díla by se stejně jako kniha Lud'ka Štěpána a Magdy Křivanové měla stát základní literaturou pro každého začátečníka v oboru lidové architektury.

Do problematiky krajiny se autor pokusil proniknout pomocí knih *Česká krajina a baroko* od Pavla Hájka, či dílem kolektivu autorů, s názvem *Kulturní krajina, aneb proč ji chránit?*, v níž pomohly především statě od autorů Zbyňka Dočkala či Václava Cílka. Další velkou inspirací pro pochopení architektury se stala kniha Christiana Norberga-Schulze *Genius loci*.

Metodika práce - teorie

Teoretická část metodiky se skládá ze šesti kapitol: Obecné údaje, Dějiny objektu, Umístění v terénu, Popis mlýna, Mlýnské technologie a Závěrečné hodnocení. Struktura práce vznikla na základě příručky Petra Macka *Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum* a konzultace s odborníkem z oboru lidové a drobné industriální architektury Janem Peštou. Metodika se také využila jako vzor pro vytvoření jednotlivých katalogových hesel diplomové práce. K šesti heslům metodiky přibyl v katalogu ještě poznámkový aparát a obrazová příloha.

Struktura katalogového hesla

Metodika obsahuje všechny základní informace o historii, umístění, podobě a vybavení objektu. Jednotlivé kapitoly a podkapitoly metodiky přinášejí tyto informace:

Kapitola *Obecné údaje: Sídlo* – název vesnice či obce, k níž mlýn náleží. *Čp. (Če.)* - uvedeno číslo popisné, popřípadě číslo evidenční objektu. *Vodní tok* – název toku, který mlýn poháněl. *Katastrální území* – název a číslo katastrálního území, na němž mlýn stojí.⁵ *Okres* – uveden název okresu, ve kterém se objekt nachází. *Poloha* – stručný popis umístění mlýna vůči nejbližšímu sídlu. *GPS* – souřadnice navigačního systému GPS.⁶ *Název mlýna* – uveden název mlýna použitý v pramenech či literatuře. *Rejstříkové číslo nemovité kulturní památky* – uvedeno číslo nemovité kulturní památky ze stejnojmenného seznamu.⁷

Kapitola *Dějiny objektu: Stručná historie* – v této kapitole se nachází souhrn dosavadního bádání o historii mlýna, dostupného z uvedené literatury a pramenů. Jde o velice stručnou historii, zaměřenou na důležité etapy historie mlýna, první písemnou zmínku o něm, popřípadě jméno posledního mlynáře. V žádném případě zde však nenajdeme vyčerpávající historii jednotlivých objektů, s genealogiemi všech mlynářských rodů, které na mlýnech hospodařily. *Prameny* – seznam použitých pramenů. *Literatura* – seznam použité literatury a edicí pramenů.

Kapitola *Umístění v terénu: Topografická situace* – stručný popis umístění mlýna vůči nejbližšímu sídlu, popřípadě nejbližšímu městu. *Morfologie krajiny* – popis krajiny v okolí objektu, typ údolí, charakter okolní krajiny apod. *Typ vodního toku* – typologie vodních toků (potok, říčka, řeka) a popis rybníku či akumulací nádrží. *Související komunikace, bezprostřední přístup, funkce mlýna* – tato část popisuje současné i zaniklé cesty ke mlýnu a předpokládaný způsob provozu (skladování a vyskladňování obilí) mlýna. Historické přístupové cesty autor sledoval pomocí série historických map. *Okolní stavební fond* – popis zajímavých budov a celků mimo areál mlýna. *Drobné objekty související s prostorem a funkcí mlýna* – popis drobných sakrálních objektů v bezprostřední blízkosti mlýna a další drobné architektury, která se mlýnem určitým způsobem souvisí, například mosty.

Kapitola *Popis mlýna: Úvodní charakteristika* – základní popis areálu, převládající sloh a uspořádání budov. *Charakteristika dispozice objektu mlýna a jeho komunikačních vazeb* – prvotní popis mlýna, patrovost, půdorys, základní dispozice a předpokládané komunikační vazby v době, kdy mlýn ještě pracoval. *Prostorový vztah* – popis vztahu obytné a technologické části, zda se mlýnice nachází samostatně či pod jednou střechou s obytnou částí. *Stavební technika* – popis druhu použitého stavebního materiálu. *Popis přízemí* – popis dispozice a zajímavých stavebních či technologických prvků v přízemí. *Popis sklepů* – popis umístění a podoby sklepa. *Popis pater* - popis dispozice a

zajímavých stavebních či technologických prvků v jednotlivých patrech objektu. *Popis krovu* – základní popis konstrukce krovu a jeho rámcové datování. *Popis průčelí* – popis jednotlivých průčelí. Začíná vždy u subjektivně určeného hlavního průčelí a postupuje kolem objektu po směru hodinových ručiček. *Ostatní objekty areálu* – základní popis dalších zajímavých objektů v areálu, většinou jde o hospodářské objekty. *Stavební historie* – popis stavební historie objektu pomocí syntézy historie objektu a poznatků získaných při terénním průzkumu, doplněných o případné dendrochronologické datování.

Kapitola *Mlýnská technologie: Dochovaná technologie, pohon mlýna* – stručný popis dochovaného technologického vybavení mlýna a vodního, popřípadě alternativního pohonu. *Nedochovaná technologie* – popis stop po předešlé technologii, popřípadě popis podle pramenů a literatury. *Doplňkové provozy* – popis doplňkových provozů zjištěných při terénním průzkumu, popřípadě z pramenů či literatury. Popis dochovaného stavu, stop, popřípadě pouze výčet zjištěných strojů, dále také způsob pohonu hospodářských strojů.

Kapitola *Závěrečné hodnocení* – shrnutí předešlých kapitol, popis krajínotvorného působení mlýna, potažmo doporučení pro další nakládání s objektem.

Kapitola *Poznámkový aparát* – poznámkový aparát má pro lepší přehlednost každé katalogové heslo vlastní. Řídí se závaznou normou časopisu *Umění*.

Kapitola *Obrazová příloha: Mapová a plánová dokumentace* - zde se nacházejí mapy a plány. Do práce autor umístil současnou mapu,⁸ I. a II., někdy i III. vojenské mapování⁹ a především Indikační skici, popřípadě Císařské otisky. Pro práci se podařilo dohledat i několik ručně malovaných barokních map. V této kapitole se také nachází různé plány a pracovní skici k budovám mlýnů, které se podařilo sehnat například z fondu Mlýnářského ústředí,¹⁰ z různých stavebně historických průzkumů apod. *Ostatní ikonografie* - tady se nacházejí malované obrazy, staré fotografie a dobové pohlednice. *Fotodokumentace objektu* - zahrnuje současné fotografie, logicky seřazené od celku k detailu. Jména autorů fotografií najedme v závorce, za popiskem k obrázku. Závorka uvádí pouze příjmení autora a rok vzniku fotografie. Autor diplomové práce na tomto místě děkuje za poskytnutí fotografií především Janu Peštovi, Petru Matějčkovu a Radimu Urbánkovi.

Stručný popis mlýnů, u kterých proběhl terénní průzkum, ale nedostaly se do hlavního katalogu diplomové práce

Do závěrečného katalogu se nepodařilo zařadit velké množství mlýnů kvůli nepřístupnosti interiéru (drahenický a čičovický mlýn, mlýn v Dolních Bučicích, mlýn Žižkov u Kutné Hory, mlýn v Medonosích, Markův mlýn v Unhošti, mlýn v Malých Kyšicích), některé mlýny se nepovedlo navštívit vůbec (mlýn v Podlešíně a Vítův mlýn u Vlašimi). Mnohé z nich se nedostaly do práce kvůli časové tísní a rozsahu diplomové práce (Achačův mlýn v Bohutíně či Medonosy). Ve zkratce si zde představíme zajímavosti těch mlýnů, které autor navštívil, ale do hlavního katalogu se z výše uvedených důvodů nedostaly (viz příloha č. III).

Achačův mlýn v Bohutíně čp. 22 (Příbram) má samostatně stojící mlýnici (obr. 02). Patrovou budovu kryje mansardová střecha, která svým přesahem při severovýchodním průčelí chrání pavlač. V objektu se dochovala mlýnská hranice a kompletní zařízení válcového mlýna. Mlýn se do katalogu nezařadil částečně také kvůli absenci kulturní krajiny. Tento typ v katalogu zastupuje mlýn ve Vepřku.

Mlýn čp. 76 v Čáslavi objevil autor zcela náhodně, při terénním průzkumu. Na další zkoumání již nezbyl čas a z literatury se o objektu nepodařilo nic bližšího zjistit. Mlýn má zajímavý, nejspíš barokní štít, ale hlavně před ním stojí socha svatého Jana Nepomuckého, která spolu s objektem vytváří velice silný genius loci (obr. 03).

Do mlýna v Čičovicích čp. 51 (Praha - západ) se nepodařilo i přes sliby majitele dostat. Jde o kompletně zrenovovanou budovu s mansardovou střechou. Uvnitř se skrývá velice vzácná kamenná mlýnská hranice, jejíž dokumentace by se měla provést v nejbližší době (obr. 04, 05).¹¹ Tento typ v katalogu zastupuje mlýn v Bratčicích, Hodkově a Sazené.

Mlýn v Dolních Bučicích čp. 30 (Kutná Hora) leží v rovinaté krajině. Na této budově zaujme především barokizující štít (obr. 06). Obytná část má opravené fasády a kompletně adaptované obytné místnosti. Patrová mlýnice dnes skýtá pouze prázdné podlahy. Velice zajímavý prvek tvoří skladba návodní zdi, nesoucí řadu technických otvorů a zazděných prostupů hřidelí vodních kol. Tento typ v katalogu zastupuje Wagenknechtův mlýn u Kutné Hory.

Drahenický mlýn čp. 23 (Příbram) dnes není obydlený ani jinak využíváný. Stále čeká na odbornou renovaci. Majitel po telefonickém rozhovoru přislíbil návštěvu

interiérů, ale bohužel se již neozval. Mlýn má velice zajímavé vzezření (obr. 07). Ačkoliv spadá pod památkovou ochranu, velice dnes chátrá a hrozí jeho celková destrukce.

Mlýn v Hradci u Stříbrné Skalice čp. 40 (Praha - východ) ukazuje několik zajímavých barokních prvků (obr. 08). Mezi ně patří barokizující štít s letopočtem 1727, barokní mlýnská hranice a klasicizující kamenné ostění hlavních dveří s letopočtem 1815. Velice zajímavý prvek tvoří téměř kompletně zachovaná dvoulistá pila. Svou přitažlivost má také rozsáhlý rybník Propast. Tento typ v katalogu zastupuje Wagenknechtův mlýn u Kutné Hory.

Velice známý a památkově chráněný je mlýn zvaný Dennemark či Žižkov čp. 82 (Kutná Hora) nedaleko Kutné Hory (obr. 09). Stavba působí jako silný krajínovorný prvek, avšak prošla rozsáhlou rekonstrukcí a v době průzkumu se navíc nenaskytla možnost mlýn navštívit. Do katalogu se objekt nedostal také proto, že blízké okolí již v katalogu zastupují dva mlýny - Wagenknechtův a mlýn v Bylanech. Typ mlýna Dennemark nahradil v katalogu mlýn v Bratčicích či Kalingerův mlýn u Středokluk.

Jako krajínovorný prvek vyniká mlýn v osadě Obora u Lochovic čp. 1 (Beroun) (obr. 10). Obzvlášť mocně musela působit dubová alej mezi Lochovicemi a mlýnem. Tu však počátkem 20. století nechal majitel panství vykácet a dřevo prodal do německých loděnic.¹² Za zmínku stojí i odpadní náhon, který vedl na zámecký mlýn v Lochovicích a po cestě akvaduktem překonával menší potok. Tento typ v katalogu zastupuje mlýn v Bratčicích.

Mlýn z Malých Kyšic čp. 13 (Kladno) se do hlavního katalogu nedostal hlavně z časových důvodů (obr. 11). Tento typ však v katalogu nechybí. Svým uspořádáním a mírou dochovaného vybavení se velice podobá Podhradnímu mlýnu u Hodkova či mlýnu u Chotče.

Jako další zajímavá stavba, velmi obohacující hlavní katalog, by mohl sloužit mlýn v Medonosích čp. 1 (Mělník). Budovu se však v době terénního průzkumu nepodařilo navštívit (obr. 12). Na dveřích viselo parte, oznamující, že majitel Valentin Šmíd zhruba před měsícem zemřel. Mlýn nese řadu hodnotných prvků a stojí v krásné kulturní krajině. Kvůli jeho absenci v diplomové práci postrádá katalog typ mlýna s podstávkou.

Brunclíkův mlýn ve Starém Kníně čp. 387 (Příbram) vyniká pouze několika pozoruhodnými detaily (obr. 13). Jednak barokizujícím štítem, jehož štuková výzdoba se zachovala i při navýšení štítu při přestavbě mlýna, ale jako nejzajímavější prvek se jeví podpurný sloup v přízemí mlýnice, nesoucí nápis: „*Dielal tento slaup Ian Mrskoss*

mlinarž Anno Domini 1634“ (Dělal tento sloup Jan Mrskoš, mlynář, Anno Domini 1634) (obr. 14, 15). Mezi odbornou veřejností panují dohady o pravosti sloupu, kterou by mohl vyřešit pouze dendrochronologický průzkum či řádný průzkum archiválií. Pokud by sloup skutečně pocházel z roku 1634, patřil by tak k nejstarším přímo datovaným dřevěným podpěrným sloupkům v Čechách.

Na samotě stojící Lipský mlýn čp. 1 (Příbram) se nachází nedaleko vesnice Úklid na Sedlčansku (obr. 16). Budova vyniká zejména dosud částečně zachovanou kamennou mlýnskou hranicí, nesoucí na středním předním sloupu letopočet 1784 (obr. 18), dále dochovanými štoky ke stoupám (obr. 17) či moučnicí s letopočtem 1899, vyrytým na jejím čele. Ve mlýně se našlo ještě několik zajímavostí, ale do katalogu se objekt nemohl zařadit kvůli poměrně nezajímavému architektonickému vzezření. Tento typ zde zastupuje Podhradní mlýn u Hodkova či mlýn Štampach u Střem.

Mlýn ve Veltrusích čp. 23 (Mělník) autor vytypoval hlavně kvůli jeho umístění v komponované krajině zámeckého parku. Avšak stavba v čistě neogotickém slohu z počátku 19. století nezapadá do celkového konceptu práce. Navíc budovu v současnosti zcela adaptovali na domov pro seniory. Tento typ v katalogu zastupuje Zámecký mlýn v Hoříně.

Technologický vývoj mlynářství¹³

Staré klasické vodní mlýny, jak je známe dnes, mají své předky ve starověkém Římě. Ty římské popisuje Vitruvius v 1. století před naším letopočtem. Skládaly se z horizontálně položené hřídele, na níž sedělo vodní kolo. Z hřídele pak šel převod na vertikální osu, kde se nacházel upevněný mlecí kámen (obr. 19).¹⁴ „*Spojení tří základních prvků – rotačního kamene, pohonu vodním motorem a převodu ozubeným kolem – se stalo charakteristickým pro většinu vodních mlýnů dvou příštích tisíciletí.*“¹⁵ Přes jihozápad Evropy se mlýny rozšířily až do střední Evropy.

O nejstarších vodních mlýnech na území Čech se zmiňuje *Kronika česká* od Václava Hájka z Libočan (1541). Pramen však není příliš spolehlivý. Píše se tu o založení města Žatce v roce 718, kdy měl pod městem stát mlýn. Roku 757 se prý na řece Pšovce nalézalo dokonce mlýnů mnoho.¹⁶

První věrohodná zmínka o mlýnu v Čechách pochází až z roku 1100 z kláštera Hradiště nad Jizerou.¹⁷ Od této doby se nám objevuje mnoho dalších podobných archivních zápisů. Zpočátku šlo zejména o mlýny stavěné při kláštorech a mlýny na tzv. spodní vodu. Tehdy se všechno semleté obilí prosévalo a třídilo ručně. Prosévači, pekařští a mlynářští tovaryši, patřili k osobám specializovaným na prosévání semletého obilí. Na nich závisela jakost a druhy mouky. V každém mlýně jich pracovalo několik a rozlišovali se podle zkušeností nebo odpracovaných let. O architektuře a vnitřním uspořádání gotického mlýna dnes mnoho nevíme.

Ohledně technologie mechanického prosévání meliva máme první zmínku v listině vydané roku 1478 Vladislavem Jagellonským.¹⁸ V ní odpovídá král na stížnost pekařského cechu. Ta se vztahovala k pohánění pytlíků vodou, které jim škodí, „*neboť mnozí, jichžto muž počet býti na 2000, rukama pytlovati se učivše, tím živnosti sobě dobývají, jiného neumějíce*“.¹⁹ Tehdy dal vládce pekařům za pravdu a na nějaký čas mechanické prosévání přes pytlíky různé hrubosti zakázal. Později však pokroku již nikdo zabránit nedokázal. Princip prosévacího zařízení pracoval velice jednoduše a účinně. Pomocí několika dřevěných pružin se otáčivá energie přenášela ze železí na dvě dřeva ve tvaru V, nazývaná rohy. Ta otřásala moučným pytlíkem, z něhož se vysévala mouka. Tato část prosévání se nazývá hasáčert, snad kvůli kmitavému pohybu, který zařízení vykonává (hasati = staročeský výraz pro rejdit),²⁰ či podle tzv. rohů. Podle Zikmunda Wintra šlo o vynález pražských mlynářů, což odborné publikace ze zahraničí buď ignorují, nebo o této skutečnosti nevědí.

Po vynálezu hasáčertu se mlelo na tzv. českém složení, skládajícím se z násypného koše, lubu s dvěma kameny (běhounem a ležákem) a moučnice. Tento mechanismus se také občas nazývá *obyčejné složení*. V některých místech se používal až do meziválečných let, například ve mlýně v Ředvicích, v Brodu u Bratříkovic, v Úklidu či v Mnichovicích. Jedno české složení zpravidla pohánělo jedno vodní kolo osazené na hřídeli spolu s kolem palečným, jež předávalo vodní energii na pohyb mlecích kamenů, hasáčertu a žejbra.

Poslední inovace českého složení proběhla v 19. století, kdy se kvůli užívání francouzských kamenů a tím i zvýšené teplotě mletého obilí vypařovala z meliva voda v podobě páry, odváděné malým dřevěným komínkem ve stropě moučnice. Nevíme, jak velké popularity změna dosáhla, ale dnes známe pouze jednu dochovanou moučnici se zmíněným komínkem, a to v mlýně v obci Morašice, čp. 44 (Svitavy).²¹

V 19. století se začaly používat tzv. francouzské kameny. Vyráběly se ze sladkovodního křemence z oblasti La-Ferté-sous-Jouarre ve Francii. Měly mnohem lepší vlastnosti než obyčejný pískovec a jiné kameny v Čechách užívané. Vydržely déle ostré a méně často se křesaly (= obnovování drážek v kameni a opětovné zdrsnění mlecích ploch). Tyto kameny se zachovaly vyřazené u mlýnů v Bratčicích, v Bukačově u Kouřimi, u Kalingerova mlýna u Středokluk (obr. 20) a ve Starosedlském Hrádku.

Poslední ve vývoji přišly tzv. umělé kameny. Vyráběly se spojením brusiva (křemen, smirek, korund apod.) a pojiva. Výsledkem měl být produkt, který nebude třeba křesat a z něhož se nebudou uvolňovat drobné kamínky.

Postup mletí na obyčejném složení začal nasypáním obilí do násypného koše s pohyblivým dnem, zvaným korčák. Ten se otřásal a mohlo se s ním regulovat množství meliva, jdoucího na kámen. Okem v běhounu prošlo obilí na zdrsněné mlecí plochy kamenů a zde se tzv. sešrotovalo. Šrot pokračoval dále do podlouhlého rukávce různé hrubosti, většinou utkaného z ovčí vlny či žíní. Tímto rukávem, zvaným pytlík, otřásal hasáčert, skládající se z na výšku osazeného válečku, z nějž zezadu (od palečního kola) do prostoru moučnice vyčnívaly dva tzv. rohy. Mezi nimi (asi v polovině své délky) uchycený moučný pytlík otřásal rukávem vodorovným směrem a tím zajišťoval prosévání. Pohyb hasáčertu dodávala vačka, umístěná přímo na železí. O tuto vačku se opírala pytlovací odrážka (pevně spojená s válečkem hasáčertu) a tím se uváděla do pohybu. V neposlední řadě byla důležitá napínací pružina, bez níž by se pytlovací odrážka netiskla k vačce a nenastával by otřásavý pohyb.

Na výskoku (konec pytlíku) se nachází tzv. žejbro. Jde o drátěné síto, opět několika hrubostí (stejně jako pytlík se dalo snadno vyměnit), které se pomocí pákového mechanismu rovněž otřásá. To, co propadlo do truhly, se pak znovu nosilo do násypného koše a po přednastavení mezery mezi kameny (jejím zmenšení) dále semílalo. Proces se několikrát opakoval. Pro lepší představu o obyčejném složení příkládám dvě schémata z knihy od Emanuela Hertíka (obr. 21).²² V dotazníku k zápisu do mlynářského rejstříku se nám zachoval popis mletí žita na mouku, který na Mlynářské ústředí poslal mlynář Bohumil Novák z Ředic.²³ *„Postup mletí žita na mouku je tento: Po odvážení se žito špicuje na českém kamenu dvakrát nebo i vícekrát, probíhá z kamene řídkým špicovacím pytlíkem, pak přes drátěné síto se prosévá a na fukaru čistí. Nejde-li právě český kámen, špicuje se na francouzském.*

Po vyčištění zašrotuje se zlehka na franc. kamenu a šrot se prosévá vlněným pytlíkem, poněvadž ponejprv je šrot hrubý a hedvábí by poškozoval, pak podruhé se

zašrotuje silně, napne se hedvábný pytlík (č. 7 nebo 8) a mele se na výražku (pokud se totiž směla mlít). Po dvojím či trojím sejítí byla výražka a pak se domílalo na mouku chlebovou (žit. mouka č. II.)...*Je-li žito dobré jakosti nechalo se docílit zcela uspokojivé mouky. I pšenice, bylo-li třeba, nechala se slušně semlít, ovšem nikoli na hrubou mouku.*²⁴ Z tohoto vzácně zachovaného popisu práce ve mlýně vyplývá, že ještě v roce 1939 se v některých mlýnech mlelo na českém složení, ačkoliv již existovaly mnohem sofistikovanější válcové mlýny.

Další fázi ve vývoji mlynářství reprezentují tzv. umělecké, válcové či americké mlýny. Ty se skládají převážně z průmyslově postavených strojů, někdy doplněných stroji z rukou mlynářů a sekerníků. *„Ke mletí jsou nejprve používána kamenná složení, ale od 70. let 19. století je postupně nahrazují válcové mlecí stolice.*²⁵ Vše začalo roku 1873, když si Friedrich Wegmann nechal ve Švýcarsku patentovat válcové stolice. Šlo o porcelánové, později litinové válce, různě rýhované nebo také hladké. Rýhované litinové válce se naproti sobě točily a ostrými rýhami zrno krájely a šrotovaly, zatímco starší hladké porcelánové pouze luštily krupici. Válcové stolice se rozlišovaly na šrotovací, hladké, žitné, vymílací, domílací, mačkácí, apod. V Americe *„éra uměleckých válcových mlýnů začínala ve 2. polovině 80. let 18. století ve Virginii (USA)*²⁶ Významně k industrializaci a modernizaci mlýnů přispěl též vynález plochých řemenů a parního stroje.

Pro dopravu meliva se ve válcových mlýnech používaly výtahy s kovovými korečky (či kapsami) a dřevěné spádové trubky. Ty se ve mlýnech udržely leckdy až do II. světové války. Dnes se pracuje se vzduchotechnikou a pod tlakem s trubkami skleněnými, plastovými a nerezovými.

Umělecké mlýny se vyznačují daleko vyspělejším předčištěním zrna, čištěním a tříděním výsledných produktů (kroupy, krupky, chlebovka, hladká, hrubá mouka atd.). Pro třídění meliva se vynalezly hranolové vysévače, později nahrazené vysévačem rovinným. Válcový mlýn obsahoval také loupačku, koukolník, reformu, autokap, automatické váhy, popřípadě míchačku, která mísila mouku a zajišťovala tak stejnoměrnou kvalitu výsledného produktu.

Na rozdíl od dřívějšího mlýna s českým složením se zvenku pozná umělecký mlýn s válcovými stolicemi téměř na první pohled. Pokud jde o novostavbu, tak má v mnoha případech, ale ne vždy, industriální charakter a uvnitř minimálně tři, ale zpravidla až pět podlaží. Nemusí stát ani u vody, protože často se již v projektu počítalo s použitím parního stroje nebo spalovacího či elektrického motoru. Budovy se stavěly v blízkosti

železnice, kde měly zajištěnou levnější dopravu obilí a rozvoz výsledných produktů (obr. 22).²⁷

Ve mlýně v Brodu u Bratříkovic na Sedlčansku, ve Starosedlském Hrádku a nejspíš i mlýnu v Ředicích se nám zachovala i přechodná fáze mezi starým českým složením a válcovým mlýnem - tzv. poloumělecké složení, spočívající v doplnění obyčejného složení některými stroji, které v té době již používaly mlýny umělecké. Poloumělecká složení vznikala často v chudších mlýnech, kde si nemohli jednorázové přestavění z obyčejného složení na umělecké dovolit. První element v modernizaci malých vesnických mlýnů tvořily korečkové výtahy. Jako příklad uveďme mlýn v Ředicích, kde máme kapsový výtah doložený zatím pouze archivně. V případě mlýna v Brodu u Sedlčan spočívalo ulehčení práce mlynáře v použití kapsového výtahu. Melivo se tu na výskoku nesyvalo do násypky, ale šlo na výtah, který ho vynášel zpátky do násypného koše. Pro zlepšení kvality a účinnosti čištění meliva tu byl nainstalovaný větrák, jenž melivo pomocí síly proudícího vzduchu částečně zbavoval zbytků slupek (obr. 24).

Dále se do mlýnů doplňovaly hranolové vysévače, taráry a podobně. Ve Starosedlském Hrádku se poloumělecké složení vyskytuje vedle složení uměleckého a vytváří tak zatím jediný známý dochovaný příklad takové kombinace v Čechách (obr. 23).²⁸ V moučnici moučný pytlík nahradil šestiboký hranolový vysévač, jenž měl dvě hrubosti drátěného síta. Jemnější síto zabíralo asi tři čtvrtiny a mouka, která se tu vysela, padala do prostoru moučnice, odkud se „mečíkem“ vyhrnovala ven do pytle nebo násypky. Další hrubost procházela mezi dvěma šikmými plochami dolů pod moučnici, kde se zachycovala. Zbytek opustil hranolový vysévač a šikmou trubkou padal do výtahu, který ho vynesl na půdu do přepážky nad násypným košem. Při cestě do výtahu jej profoukl vzduch a tím ho oddělil od zbytků slupek. Ani v jednom ze dvou uvedených příkladů se změna v technologii neprojevila na vnějším rázu architektury.

Architektura barokních mlýnů

Malé vesnické mlýny s českým složením lze identifikovat spíše podle umístění v krajině (nutně se poblíž musí nacházet vodní zdroj), protože jejich architektura není často z vnějšku příliš odlišná od obvyklého vesnického domu. Pokud šlo o mlýn malý, měl

většinou trojdílnou dispozici. Stavba se pak skládala ze síně, mlýnice a světnice. Někdy měl mlýn archaičtější dvoudílnou dispozici a mlýnice se tak stala součástí síně – viz mlýn ve Starosedlském Hrádku, v Bratčicích, u Jankova a ve Střehomi. Jako doplněk se mohly vyskytovat i skladovací prostory (komory). Jako příklad poslouží panský mlýn ve Starosedlském Hrádku, v němž se dle inventáře, pocházejícího nejspíš z roku 1771 nebo 1772,²⁹ nacházela: „1. Setnice s jedním dvířem, kamnami, oknem, a s lavičkami. 2. Komůrka při týž setnici, s dvířem, a jedním oknem...“. Dále se zmiňuje „15. sejpka nad mlejnem. 16. sejpka nad setnicí...“.³⁰ Dnes se v místě bývalé sýpky nad světnicí nacházejí dva pokoje, využívané k bydlení nejpozději od druhé poloviny 19. století.³¹ Dodnes zachované komory má i mlýn v Ředicích a Jakubský mlýn u Dymokur.

U malých vesnických mlýnů se většinou projevila modernizace zvýšením budovy o jedno patro či alespoň nástavbou na střeše, kde se umístily hlavy výtahů nebo vysévače. Jako příklad uveďme mlýn v Bratčicích (tam střešní nástavec dnes již chybí), mlýn u Chotče s nástavcem velice typickým či málo zřetelný nástavec střechy u mlýna ve Střehomi.

Některé mohutné barokní mlýny pojaly všechny stroje válcového mlýna bez větší patnosti změn z exteriéru. K těmto mlýnům patří mlýn Bukačov u Kouřimi, mlýn v Sazené, nezabudický mlýn či mlýn ve Vepřku, ale i mnohem menší mlýny jako například Podhradní mlýn u Hodkova či mlýn ve Starosedlském Hrádku. Některé mlýny se navyšovaly pouze o jedno patro, jako je tomu například u Wagenknechtova mlýna u Kutné Hory. Některé ale s nástupem alternativních motorů již nebyly závislé na množství vody, a tak je mohli zcela přestavět - jak se to stalo například ve mlýně u Dymokur či v Nymburce.

Modernizace se na vnějším vzhledu mlýna projevila i změnou vodního motoru, kdy vodní kola nahradila turbína. Klasická lednice pro vodní kolo zůstala zachovaná pouze v Brodu u Bratříkovic, v Bylanech, v Dolejším mlýně u Jankova, v Mnichovicích, v Novém Kníně, v Ředicích, ve Střehomi a ve mlýně u Tuchlovic. V případě ostatních mlýnů v katalogu, se až na mlýn v Hoříně s pohonem vodních kol na spodní vodu, nahradily lednici betonové turbínové kašny, většinou osazené kolenovou či spirální Francisovou turbínou. U mlýnů, které nadále poháněla vodní kola, spočívala modernizace vodního motoru v redukci počtu vodních kol, převážně ze dvou na jedno. Kolo totiž patřilo mezi části zařízení, jež nejvíce trpěly počasím a opotřebením, a proto se muselo čas od času vyměnit. Po vynálezu plochého řemene, litinových věnců a kol, do nichž se zasazovaly dřevěné palce, se energie z palečnického kola převáděla pomocí ozubených kol na

hlavní transmisi, ze které se jednotlivými řemenicemi pohánělo větší množství strojů. Vodní kolo bývalo obvykle širší, aby se do korečků vešlo více vody a vodní motor tak měl větší sílu. Touto modernizací prošel mlýn v Mnichovicích, ve Starosedlském Hrádku³² a ve Střehomi.

Mlýny, mlynáři a mlynářství v barokní době

Počátky mnoha barokních mlýnů lze dohledat v 16. století, kdy se v Čechách zlepšily výnosy obilí a především mlýny začaly častěji využívat vodní kolo na vrchní vodu, které mohlo pracovat v kopcovité krajině s mnoha drobnými vodotečemi, ale velkým spádem. V 16. století se také nebývale rozrostl fenomén českého rybníkářství.³³ Rybník nejen že přinášel výnosy z chovu ryb, ale většinou se pod hrází nacházel i mlýn, z něhož měla vrchnost další peníze a užitek. Lze předpokládat, že do této skupiny mlýnů vybudovaných vrchností patří mlýn v Bratčicích, Dymokurech, Jankově, Mnichovicích, ve Starosedlském Hrádku a Středoklukách. Z 16. století mohou pocházet i mlýny s velice dlouhým a v té době jistě velice nákladně vybudovaným náhonem. Do této skupiny řadíme mlýn Sazená, z něhož vedl náhon přes mlýn v Nové Vsi až do mlýna ve Vepřku. Celkově měřil přes tři kilometry. Velice dlouhý náhon se také zachoval ve Střehomi a podobný míval i mlýn u Tuchlovic.

Středověkým původem se honosí většina velkých říčních mlýnů. Těch se však zachovalo poměrně málo - kvůli opakovaným povodním i kvůli většímu výdělku a s ním souvisejícím častým přestavbám a modernizacím. Říční mlýny využívaly vodní kola poháněná spodní vodou. Taková kola se vyznačovala menší účinností, ale mohlo se jich použít víc a měly většinou dostatek vody po celý rok. Jako příklad může posloužit městský mlýn v Nymburce, Zámecký mlýn v Hoříně či mlýn u Nezabudic, jež mají budovy v jádru barokní. V podstatě všechny vodní mlýny v naší vymezené době obsahovaly české složení a lišily se pouze jejich počtem a doplňkovými provozy.

Jako doplňkový provoz se v pramenech nejčastěji zmiňují stoupy. Ty sloužily ke špicování zrna, popřípadě k drcení různých materiálů jako například kůry, rudy, křemene, kostí, olejnin apod. Stoupy se nám většinou celé nedochovaly, a tak se o nich dozvídáme pouze v pramenech nebo po nich v areálu mlýna zůstaly tzv. štoky.

Štok, vyráběný z kamene či ze dřeva, sloužil jako nádoba, do níž dopadala kladivová či tyčová stoupa.³⁴ Jeden kamenný štok se nám zachoval u Zittova mlýna v Mnichovicích. Jde o malý přenosný štok, který se mohl používat i při ruční výrobě. Podobný se vyskytuje u mlýna u Bylan. Vedle menšího tu najdeme také štok mnohem větší – ten pravděpodobně pracoval přímo ve mlýně. Vedle kamenných se častěji používaly štoky dřevěné, které se ale pro špatnou trvanlivost materiálu většinou nedochovaly. O to vzácnější se jeví dřevěný štok se čtyřmi kulovitými prohlubněmi, ležící na pozemku mlýna v Ředicích.

Vedle stoup se u mlýnů jako nejčastější doplňkový provoz zřizovala pila. Avšak z 23 mlýnů, vybraných do katalogu, máme zmínku o pile na vodní pohon pouze u Podhradního mlýna u Hodkova, u mlýna Bukačov u Kouřimi, u mlýna u Nezabudic, v Nymburce, ve Střehomi, Vepřku a ve mlýně Podvicmanovském. Tedy asi u třetiny z celkového počtu objektů. V době terénního průzkumu stály ještě obvodové zdi pilnice u Podhradního mlýna u Hodkova a ve mlýně Podvicmanovském.³⁵

Jako další zdroj obživy fungovalo při mlýnech občas pekařství. Nejzajímavější pekárna se nám zachovala ve mlýně Bukačov u Kouřimi. Provozní budova vznikla z kotelny pro parní stroj. Proto dodnes u mlýna spatříme mohutný cihelný komín. Pekárna však pochází až z konce 19. století a svému účelu nesloužila příliš dlouho. Stejně jako pekárna při mlýně u Chotče. Klasické chlebové pece se dochovaly téměř u poloviny mlýnů v katalogu. Mezi jednoznačně nejzajímavější se řadí nedávno objevená chlebová pec ve mlýně v Sazené. Najdeme ji zahloubenou pod povrchem dvora, takže se zbytkové teplo nemohlo dále využívat, například na vyhřívání světnice, jako to můžeme vidět ve Starosedlském Hrádku či ve Střehomi. Vedle této pece existovala ještě jedna, kterou však současní majitelé rozebrali z důvodu úspory místa.

Velice důležitý prvek každého mlýna představovala mlýnská hranice. Většinou mívala zdobená zhlaví svorů (= trám, příčně spojující přední a zadní sloup hranice). Výzdoby si mohl všimnout každý mleč, který přijel do mlýna a obvykle s mlynářem jednal právě v místech, kde stála mlýnská hranice a také často zdobená moučnice. V některých případech nesou sloupy hranice rovněž dataci (Hodkov 1820, Mnichovice 1870).³⁶ Pozoruhodnou výzdobou se pyšní hranice v Zittově mlýně v Mnichovicích a ve mlýně Štampach u Střem.

Zachované české složení má mlýn v Brodu u Bratříkovic, Zittův mlýn v Mnichovicích (pouze moučnice) a mlýn v Ředicích. Moučnice se stejně jako mlýnská hranice často honosila nějakou výzdobou. Tak například v Brodu u Bratříkovic krásli

výskok na čele moučnice podoba sněhuláka. V Zittově mlýně u Mnichovic má otvor výskoku naznačené rohy, asi s odkazem na mechanickou součást moučnice, jíž se říká hasáčert.

Samostatnou kapitolu v bádání o mlýnech tvoří v našich archivech dochované smlouvy z barokní doby mezi mlynáři a vrchností a různé vrchnostenské instrukce či mlýnské řády. Jeden z prvních dokumentů, upravujících povinnosti mlynářů, mlečů, ale i vrchnosti, představuje Gryspekova instrukce, vydaná úředníkům na panství nelahozeveském před rokem 1588. Zde se setkáme s nařízeními, podobnými jako v následujících člancích.

40: *“O mlejnu a lidech poddaných, aby do cizích mlejnuov nevozili“*, v článku 41: *“O měřičném platu od mletí“*, v článku 42: *„O smetiprachu a smetání prachu“*, v článku 43: *„O vrubech na měřičné“*, v článku 44: *„ O čeládce při mlejně“*, v článku 54: *„ O dříví k potřebám mlejnským“*, v článku 46: *„O jezu nade mlejnem“*, v článku 49: *„O mlynáři a díle při mlejně“* a konečně v článku 51: *„O neřádu a právu mlejnském“*.³⁷ Jednotlivé kapitoly upravují vztah mezi vrchností a mlynářem, ale také poddanými, kteří měli nakázáno jezdit mlít jen do určených mlýnů. Vrchnost totiž zpravidla do mlýnů investovala každoročně nemalé částky, a proto musely vydělávat. V jiných člancích Gryspek upravuje výši měřičného, tedy *„16tý díl, totiž ze strychu jedna čtvrtce vzata bejti, a k tomu se tak dohlídnouti má, aby tovaryši mlynářští, neberouc od lidí na zpropití, někomu měřičného neprominuli.“*³⁸ Gryspek dokonce určil i maximální počet zaměstnanců ve mlýně, kdyby *„povaleče mezi sebou mně na škodu chovati chtěl, na to ouředník pozor míti a toho dopustiti nemá“*. V dalších člancích se upravují povinnosti mlynáře a vrchnosti při opravách mlýna či jezu. Gryspek dal touto instrukcí právní základ na několik dalších staletí.

V Instrukci fridlandské z roku 1628 dostal například mlynář povinnost: *„kamenů šetřiti a ne příliš často křesati“* a *„mlynář povinen jest ono právo dokonale zachovati: kdo prvé do mlejna přinese, aby také prvé mlel, pod pokutou jedné měřice pšenice.“*³⁹ Ve stejné instrukci, v článku XXXI - *O mlejnech a pilách*, se dozvídáme další zajímavost: *„Na mlynáře aby se uložilo, kde jest při horách, aby polovici vejmelného z pronájmu dávali: co se pak v krajích nebo polích mlejnuv dotejče, tu aby všechen pronájem žita čistého odvozovali.“*⁴⁰ Máme zde tedy zmínku o jakémsi zvýhodnění chudších mlýnů v horách, kde nejspíš nebyval po celý rok dostatek vody, žilo tu méně obyvatel a tedy se i do mlýna vozilo na zpracování málo meliva.

V Instrukci černínské z roku 1648 se poprvé dozvídáme, kolik přesně musel mlynář z jednoho strychu žita udělat mouky, stejně tak kolik z jednoho strychu ječmene má vyrobit krup.⁴¹

Poté, co většina mlynářů dostala mlýn do soukromého vlastnictví a nepodléhala již přímo vrchnosti, musela se držet zákonů rakousko-uherské monarchie. A tak vyšel 1. prosince 1814 *Všeobecný řád mlýnský*, vydaný císařem Františkem I. ve Vídni. Jde o první řád, který upravoval vztahy mezi mlynáři a mleči na území celého Rakouska – Uherska. Tento několikastránkový patent mimo jiné zakazuje stavět mlýny bez povolení úřadů. Nacházejí se zde i náznaky povinnosti udržovat mlýn v čistotě a zařízení mlýna v dobrém stavu. Také nás zaujme přesný výčet povinností mleče vůči mlynáři a naopak.⁴²

Velice zajímavý pramen představují v baroku velice časté individuální smlouvy mezi vrchností a mlynáři.⁴³ Pro tuto diplomovou práci se podařilo získat pomocí dřívějších průzkumů pouze malou sérii smluv mezi mlynáři na Panském mlýně ve Starosedlském Hrádku a jezuitskou kolejí v Březnici, která mlýn vlastnila. Všechny smlouvy pocházejí z Dominikální pozemkové knihy mlýnů, hospod a dominikálních chalup, uložené v SOA Třeboň.⁴⁴

Již z první smlouvy s nájemcem Václavem Kottem z 16. října 1717 se dozvídáme, že za pronájem mlýna zaplatil přibližně 70 zlatých (hned v následující smlouvě se tato částka snížila na 40 zlatých, což může znamenat například sešlost mlýna, příliš vysoký nájem, který nešlo zaplatit apod.). K tomu ještě musel mlynář vrchnosti vydržovat chrta nebo ohaře. Pokud nechtěl nebo neměl možnost zvíře krmit, musel zaplatit 1 zlatý a 30 krejcarů za rok. Polovina nájmu se vždy platila na svatého Jiří a druhá polovina na svatého Havla. Tyto dny se zmiňují i v dalších smlouvách a k vyplácení nájmu je používali po celých Čechách.⁴⁵ Vrchnost mlynáři povolila chovat 2 krávy, 2 vejřezky (jde pravděpodobně o kastované prase) a 1 svini.

K jeho dalším povinnostem patřilo mlít v první řadě vrchnostenské obilí, a to starobyklým zaběhnutým způsobem. Proto se dozvídáme o rozmanitosti výsledných produktů malého vesnického mlýna. Mlynář musel z 1 strychu pšenice umlít 2 věrtele mouky dortové, 2 věrtele žemličkové, 3 věrtele prostřední, 1 věrtel zadní a nakonec 1 věrtel otrub (v dalších smlouvách lze sledovat pouze drobné obměny). Žito se mlelo na způsob, který mu nařídili, tedy nejspíš podle potřeby panské kuchyně. Jako další sortiment se ve mlýně zpracovával ječmen. Z toho se dělaly dva druhy krup. Z jednoho strychu se mělo vyrobit krup tlustých a čistotných 2 věrtele a 2 žejdlíky, drobných krup tři věrtele. V jedné z pozdějších smluv, jmenovitě s Václavem Zíkou, z roku 1772, měl

mlynář povinnost mlít nebo šrotovat také slad pro sousední pivovar. Za 15 sudů mouky dostal půl vědra piva.

Obecně každá smlouva začíná výčtem počtu moučných složení a stoup. V panském mlýně v Hrádku od počátku pracovala vždy dvě česká složení, ale počet stoup se měnil. Roku 1717 tam měli stoupu jednu, zatímco v letech 1756 a 1772 již čtyři.

Ve smlouvách se dále mlynáři ukládá povinnost být dobrým hospodářem, aby nezpůsobil škody na mlýně. Naopak musí mnoho drobných věcí ze dřeva a železa opravit sám či na své náklady. Ještě v první a druhé smlouvě (1717, 1747) vrchnost mlynáři přispívala na výrobu vodního kola a hřídele 1 zlatý a 10 krejcarů. Na kameny, kypřice a vřetena dostal půlku nákladů. To se změnilo a roku 1754, kdy mlýn vlastnil Jan Škola, dostal na nové kolo a hřídel od vrchnosti pouze materiál. Pokud jel pro kameny, vrchnost mu cestu strhávala z roboty, avšak povoz a kameny samotné musel zaplatit ze svého.

Další společný prvek smluv od roku 1754 tvoří příkaz k bohabojnému životu. Mlynář musel ctít neděle a svátky a vést k tomu všechny obyvatele mlýna. Dále nesměl ve mlýně přechovávat podezřelé a pohoršující osoby a klít. Ve všem měl jít příkladem. Toto přikázání koresponduje s vrcholným barokem a vrcholící rekatolizací.

Zajímavost najdeme v období, kdy měl mlýn v pronájmu rod Školů. Ve dvou smlouvách, které se k tomuto rodu vztahují, se píše o tom, že za škody ručí svým vlastním mlýnem, stojícím nedaleko Hrádku. V případě, že by panský mlýn vyhořel nebo byl jinak poškozen, vrchnost by si dle spravedlivého uznání škodu vynahradila na Školově majetku.

Pokud se při podrobné archivní rešerši podaří nalézt nájemné smlouvy mezi vrchností a mlynářem, velice nám to pomůže při pochopení vztahů mezi oběma subjekty, někdy také k pochopení stavební historie konkrétních mlýnů, a posune nás to blíže k pochopení všedního života barokní doby.

Smlouvy se pro nás stávají podobným pramenem jako různé závěti a inventáře. Tvoří vynikající zdroj, umožňující dozvědět se o životě ve mlýnech mnohé skutečnosti, dosud zkoumané jen okrajově. Inventáře lze rozdělit na dva typy. Jednak inventáře sepisující a popisující vybavení panského mlýna, tedy hlavně strojní vybavení, ale i nábytek, dveře, schody, tedy všechno movité a cenné, a to při příležitosti prodeje objektu či vrchnostenské kontroly toho, jak se nájemce o mlýn stará. Druhý typ představují inventáře majetku jednotlivých mlynářů, sepisované například po jejich smrti. Jako názorná ukázka obou typů nám mohou posloužit inventáře objevené při archivní rešerši pro stavebně historický průzkum vepřeckého mlýna.⁴⁶ Při příležitosti prodeje vepřeckého mlýna Václavu Sypeckému v roce 1762 sepsala ke smlouvě vrchnost i předávaný inventář

mlýna (celé znění inventáře – viz příloha číslo V).⁴⁷ Dle tohoto inventáře si můžeme udělat obrázek, co nejcennějšího se ve mlýně k roku 1762 nacházelo.

Lze jej porovnat s celým majetkem mlynáře, který po jeho smrti v roce 1773 nechala nejspíš sepsat jeho manželka, jež zemřela rok poté. Inventář celého majetku dokládá na vesnické poměry velkou zámožnost mlynáře (celé znění inventáře – viz příloha VI).⁴⁸

Z inventáře uvedeného v příloze si můžeme udělat poměrně ucelený obraz o domácnosti a životě bohatého mlynáře na vsi. Z vypsanych kusů zvláště zaujme předmět ze stříbra, brněnská madona na podstavci či přes 40 skleniček se zlatým okrajem. V seznamu překvapí také 1 kávová konvice kovová, druhá cínová a šest kávových šálků z majoliky a dva z cínu. Tyto předměty denní potřeby poukazují na skutečně vysokou životní úroveň domácnosti ve vepřeckém mlýně. Vždyť 18. století představovalo teprve začátek kavárenské kultury a kultury pití kávy v Evropě vůbec.⁴⁹ Mlynář vedle stříbrné brněnské madony na podstavci vlastnil ještě jeden krucifix a 16 velkých a malých obrazů se špatnou malbou. Ze železných předmětů zaujmou dvě pistole a jedna flinta, které snad sloužily na obranu majetku či k lovu. Něco o zdejších způsobu života a pohodlí napoví i množství a kvalitní provedení rozličných sedátek. Na mlýně se nacházelo 10 dubových židlí s lenochy, 6 potažených modrým sukem, 6 měkkých starých židlí s lenochy a dvě lenošky se zeleným sukem. O moudrosti mlynáře vypovídá také to, že se v inventáři nachází jeden strom na hřidel.

Mlynáři, závislí na rozmarech přírody, bývali dosti pověřčiví (viz níže), avšak o náboženském cítění většiny z nich nemůžeme mít příliš pochyb. V období baroka byla katolická víra povinná. Někteří měli dokonce víru v Boha a příslušnost k římskokatolické církvi uvedenou v nájemních smlouvách jako podmínku pro působení na panském mlýně (viz výše). O jejich víře by mohlo vypovídat také množství drobných sakrálních památek v blízkosti mlýnů. Jako příklad můžeme zmínit sochu svatého Jana Nepomuckého, postavenou na vysokém pilíři ve štítovém průčelí bylanského mlýna. Socha se obrací k příchozímu a mlynář ji denně musel mýjet. Další příklad se nabízí u Kutné Hory - mohutná boží muka při Wagenknechtově mlýně, která nechal zhotovit mlynář v 18. století jako poděkování za záchranu života. Později se tato drobná sakrální památka stala součástí poutí, směřujících ke kapli Panny Marie na Roztěži. Jiná boží muka se nacházejí ještě při Kalingerově mlýně u Středokluk, tím se však výčet tohoto druhu v rámci 23 mlýnů v katalogu uzavírá. Poblíž mlýnů se ještě mohly vyskytovat litinové kříže. Jediný s výslovným věnováním, určujícím jeho příslušnost ke mlýnu, se zachoval při mlýně ve

Vepřku. Tím výčet drobných církevních památek téměř končí. Již jen z pramenů víme o soše svatého Jana Nepomuckého poblíž mlýna u Nezabudic, ale ta je dnes ztracená. Lze předpokládat, že podobných památek v podobě křížků či madonek ve výklenku ve zdi se v okolí mlýnů nacházelo mnohem víc, jen se nám do dnešních dní nezachovaly.

O druhé vlastnosti spojované s mlynáři, tedy o pověrčivosti, nás informuje vzácně zachovaný rukopis z roku 1772, nalezený „v papírech a starých knihách na půdě domku č. 33 ve Staré Huti u Dobříše“.⁵⁰ V dokumentu se nachází 56 receptů, většinou „vyzkoušených“. Seznámíme se zde s celou řadou neznámých výrazů z tehdejší mluvy, ale i téměř groteskními představami o tom, jakým způsobem si zajistit dobrý chod mlýna. Zde alespoň několik tehdejších rad na ukázkou: „3. Když dáš vocelovat železa. Dostaň hadího sádla před svatým Jiřím, a když kovář bude mít kalit, tehdy dej do toho kus sádla, ať kovář do něj omočí konec a dá do vody teprva a naraz taky tak ať se zakalí. Tehdy jako je had studený, tak železa budou studený, a nebudou hřít.“⁵¹

„7. Na vopravu vezmi ze čtvrtého panství studniční vody anebo potoční a tři perly ze žáby a zetři je na prach, a krop tou vodou ve mlejně v novou neděli a v novej čtvrtek a to husté vlej do kamenů.“⁵²

„44. Item vostuda pro mlejny. Kdyby se ti trefilo, že by zemřela šestinedělka, a ty věděl vo tom hrobu, od něho jdi po slunci pozpátku vokolo kostela až zase k tomu hrobu a tu naber pozpátku tříkrát tý prsti, ale ne do holý ruky a schovej ji dobře do nějakýho šatu, a koho chceš vostudit, tehdy přehod' ten mlejn tou prstí a nebude mít meliva žádného.“

Z výše uvedených příkladů, ale i dalších podivných receptů z dokumentu vyplývá, co všechno tehdejší mlynář dokázal podstoupit proto, aby mu mlýn správně šel, kolo se otáčelo, kameny se nehřály, aby mu nikdo neškodil. A pokud potřeboval, měl řadu receptů na to, jak poškodit nepohodlného mlynáře. Dnes nám všechny tyto pověry připadají nanejvýš absurdní. Jak je tehdy vnímali mlynáři, se bez detailního průzkumu a bádání v této problematice těžko dozvíme.

Barokní mlynář byl člověk hluboce svázaný s krajinou a okolní přírodou. Svým způsobem ale také okolní krajinu utvářel. Téměř všechny mlýny měly větší či menší hospodářství, ale protože stály v mnoha případech na samotě, musely k nim vést nějaké cesty. O ty se vrchnost či mlynář starali ve vlastním zájmu, aby se mleči bez problémů dostali do mlýna. V některých případech se mlýny nacházely dokonce vedle křižovatek cest. U křižovatky stál mlýn v Bratčicích, v Brodu u Bratříkovic, Podhradní mlýn u Hodkova, mlýn u Jankova a ve Vepřku. Velice důležitou stavbu, poměrně hodně zasahující do utváření krajiny, představují náhony a jiná vodní díla (viz výše).

O dalších tolik zajímavých sociálně kulturních aspektech barokních mlýnů se zde již nelze rozepisovat. Na jednu stranu to není smyslem diplomové práce a na druhou stranu chybí autorovi dostatečná sečtěllost a zkušenosti v tomto velice složitém odvětví, které tolik láká k vytváření mnoha nesmyslných a nepodložených závěrů.

Poznámkový aparát

¹ Od původní myšlenky - zpracovat barokní mlýny v celých Čechách - autor rychle upustil z časových a finančních důvodů, ale také z důvodu rozsahu diplomové práce. Reprezentativní vzorek, charakterizující všechny kraje v Čechách, by musel čítat minimálně 100 objektů.

² V příloze uvádím prvotní seznam vytypovaných objektů. Za pomoc s výběrem děkuji Janu Peštovi, který jako odborný pracovník NPÚ v Praze znal stav většiny zvolených mlýnů přímo z terénu.

³ Umístění všech mlýnů, které autor navštívil v rámci terénního průzkumu, lze na mapě zhlédnout zde:

<http://maps.google.com/maps/ms?hl=cs&ie=UTF8&msa=0&msid=210492649255497667182.00049c123f614192ccb58&ll=50.057139,14.650269&spn=1.6717,5.410767&z=8>Kon

ecný seznam 23 mlýnů, uvedených v katalogu diplomové práce, lze na mapě dohledat na:

<http://maps.google.com/maps/ms?hl=cs&ie=UTF8&msa=0&msid=210492649255497667182.0004a5087756a03013daa&ll=50.057139,14.650269&spn=1.6717,5.410767&z=8>

⁴ Pouze v závěru knihy autor vypisuje seznamy archivů a použitou literaturu.

⁵ K vyhledávání informací o katastrálním území použito portálu:

<http://nahlizenidokn.cuzk.cz/> (15. 1. – 15. 6. 2011).

⁶ Informace o souřadnicích dohledány pomocí portálu www.mapy.cz (15. 1. – 15. 6. 2011).

⁷ Číslo nemovité kulturní památky vyhledáno na:

<http://monumnet.npu.cz/pamfond/hledani.php> (15. 1. - 15. 6. 2011).

⁸ Použita mapa ze serveru: www.mapy.cz.

⁹ Mapy staženy z: <http://oldmaps.geolab.cz/> (15. 1. – 15. 6. 2011).

¹⁰ Národní archiv, 3. oddělení.

-
- ¹¹ Za upozornění na článek o mlýnu děkuji Mgr. Marii Kabátkové. Článek viz: http://bydleni.idnes.cz/reziser-brabec-ma-pohadkovy-mlyn-dreli-na-nem-s-manzelkou-pet-let-pxu-/dum_osobnosti.aspx?c=A110121_165305_dum_osobnosti_rez (23. 4. 2011).
- ¹² Tyto informace vyplývají z rozhovoru s majitelkou mlýna.
- ¹³ Část této kapitoly pochází z bakalářské práce autora „*Památková hodnota mlýnů na Hrádeckém potoce*“. Dějiny mlynářství pak přepracoval a doplnil o nové poznatky.
- ¹⁴ Jaroslav Karas, *Historický vývoj mlynářství*, Praha 1919, s. 31.
- ¹⁵ Magda Křivanová - Luděk Štěpán, *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2000, s. 12.
- ¹⁶ Viz Jaroslav Karas, *Historický vývoj mlynářství* (pozn. 14), s. 36.
- ¹⁷ Magda Křivanová – Luděk Štěpán *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*, s. 13.
- ¹⁸ Zikmund Winter, *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století*, Praha 1906, s. 882.
- ¹⁹ Ibidem.
- ²⁰ Jiří Rejzek, *Český etymologický slovník*, Praha 2001.
- ²¹ Toto vzácné zařízení se dnes po odborném restaurování nachází ve mlýně v Býkovicích (Blansko) a občas slouží svému původnímu účelu.
- ²² Emanuel Hertík, *Stručný nástin vývinu mlýnů obilních*, Praha 1890, s. 3, obr. 1, 2.
- ²³ Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 153, inv. č. 1122.
- ²⁴ Ibidem
- ²⁵ Hana Hácová - Radim Urbánek, *Mlýn čp. 35 v Písečné*, Vysoké Mýto 2005, s. 14.
- ²⁶ Ibidem, s. 12.
- ²⁷ Jako dobrý příklad by mohly sloužit mlýny u obce Pečky a města Přelouč. Oba u trati Olomouc – Praha.
- ²⁸ Viz citace 14, s. 14. Další poloumělecká složení známe z archivních materiálů.
- ²⁹ Dominikální pozemková kniha mlýnů, hospod a dominikálních chalup, číslo knihy 11, inv. č. 13, sign. Březnice 124, IV 1/1,5. Dataci vymezují archiválie, které předcházejí a následují za tímto inventářem v knize.
- ³⁰ Ibidem s. 149.
- ³¹ Vyplývá to z relativního datování dveří a oken - viz kapitola hrádecký mlýn, kapitola 5.4 - Stručný popis, architektonický a strojní vývoj.
- ³² Zde se úprava nedochovala a dozvídáme se o ní pouze z archivních materiálů.
- ³³ Snad tomu napomohla i kniha od Jana Dubravia *O rybnících* z roku 1547.

-
- ³⁴ Více o stoupách viz Luděk Štěpán – Radim Urbánek – Hana Klimešová, *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2008, s. 51 – 53.
- ³⁵ Nejzachovalejší pila na vodní pohon z 42 mlýnů, které autor zkoumal, se nachází u mlýna v Hradci.
- ³⁶ Stáří mlýnské hranice můžeme také zjistit dendrochronologickým průzkumem, jako se to podařilo ve Starosedlském Hrádku, kde dřevo na dva krajní svory skáceli v letech 1698 – 1703.
- ³⁷ Josef Kalousek, *Řády selské a instrukce hospodářské 1350 – 1626*, Praha 1905, s. 309 – 311.
- ³⁸ Ibidem, s. 309.
- ³⁹ Josef Kalousek, *Řády selské a instrukce hospodářské 1627 – 1698*, Praha 1906, s. 49.
- ⁴⁰ Ibidem, s. 70.
- ⁴¹ Ibidem, s. 200.
- ⁴² Josef Kalousek, *Řády selské a instrukce hospodářské 1781 – 1850*, Praha 1910, s. 512 – 516.
- ⁴³ Část textu následujících odstavců pochází z bakalářské práce autora *Památková hodnota mlýnů na Hrádeckém potoce*.
- ⁴⁴ SOA Třeboň, fond Velkostatek Starosedlský Hrádek, Dominikální pozemková kniha mlýnů, hospod a dominikálních chalup, číslo knihy 11, inv. č. 13, sign. Březnice 124, IV 1/1.5, folio 14 - 15, 80 – 82, 99 – 104, 124 – 127, 149, 164 – 170.
- ⁴⁵ Vlastimil Vondruška, *Církevní rok a lidové obyčeje*, České Budějovice 1991, s. 60.
- ⁴⁶ Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu autora.
- ⁴⁷ Ibidem, s. 16.
- ⁴⁸ Ibidem, s. 16 – 18.
- ⁴⁹ Více o historii kávy se lze dočíst zde: <http://www.tchibo.com> (12. 6. 2011).
- ⁵⁰ Ladislav Malý, *Opravy mlejna, Brdský kraj IV*, Rokycany 1912, s. 49.
- ⁵¹ Ibidem.
- ⁵² Ibidem, s. 50.

Obrazová příloha

obr. 01 – Rozmístění 23 mlýnů v rámci středočeského kraje (v programu Google Earth vytvořil Šimek 2011).

obr. 02 – Achačův mlýn v Bohutíně (foto Šimek 2006).

obr. 03 – Socha svatého Jana Nepomuckého před mlýnem v Čáslavi (foto Šimek 2011).

obr. 04 – Mlýn v Čičovicích (foto Šimek 2011).

obr. 05 – Mlýnská hranice se šesti kamennými sloupy (převzato z: http://bydleni.idnes.cz/reziser-brabec-ma-pohadkovy-mlyn-dreli-na-nem-s-manzelkou-pet-let-pxu-/dum_osobnosti.aspx?c=A110121_165305_dum_osobnosti_rez (23. 4. 2011)).

obr. 06 – Mlýn v Dolních Bučících (foto Šimek 2011).

obr. 07 – Drahenický mlýn (foto Šimek 2010).

obr. 08 – Mlýn v Hradci u Stříbrné Skalice (foto Šimek 2011).

obr. 09 – Mlýn Dennemark u Kutné Hory (foto Šimek 2011).

obr. 10 – Mlýn Obora u Lochovic (foto Šimek 2011).

obr. 11 – Proškův mlýn v Malých Kyšicích (foto Šimek 2011).

obr. 12 – Mlýn v Medonosích (foto Šimek 2011).

obr. 13 – Brunclíkův mlýn ve Starém Kníně (foto Matějček 2011).

obr. 14 – Pohled na celý sloup (foto Šimek 2011).

obr. 15 – Detail sloupu s nápisem a letopočtem (foto Šimek 2011).

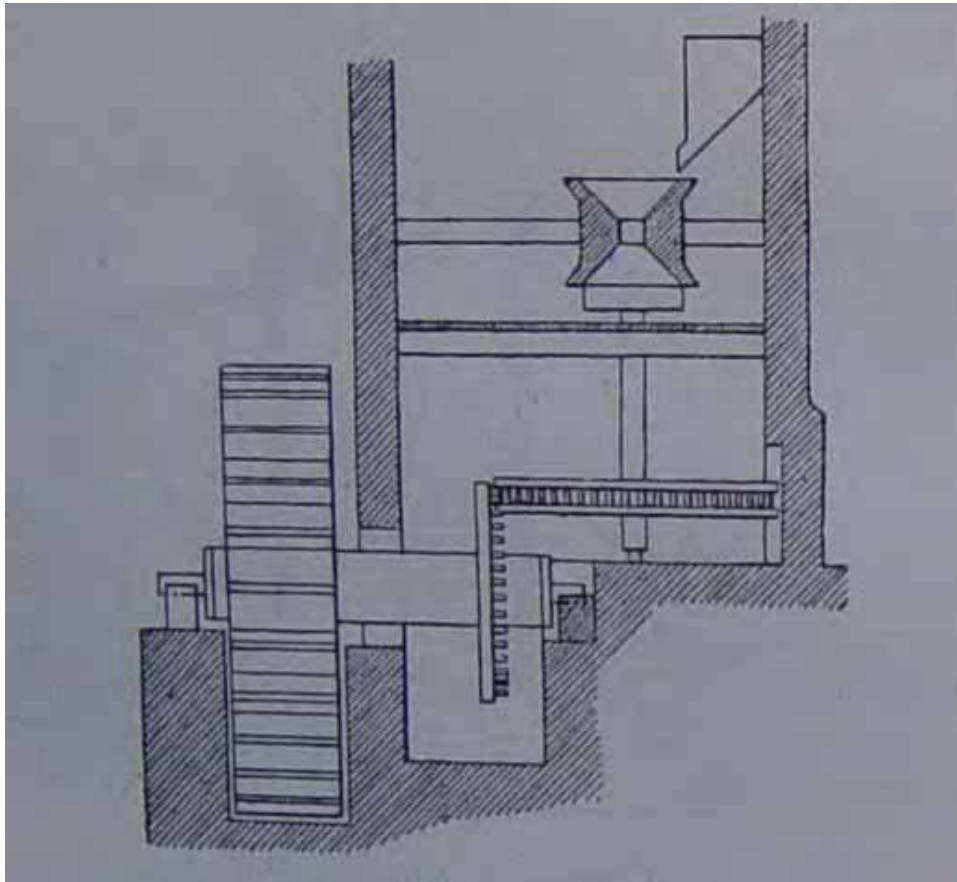
obr. 16 – Lipský mlýn u vsi Úklid (foto Šimek 2011).

obr. 17 – Tři kamenné štoky v podlaze mlýnice (foto Matějček 2011).

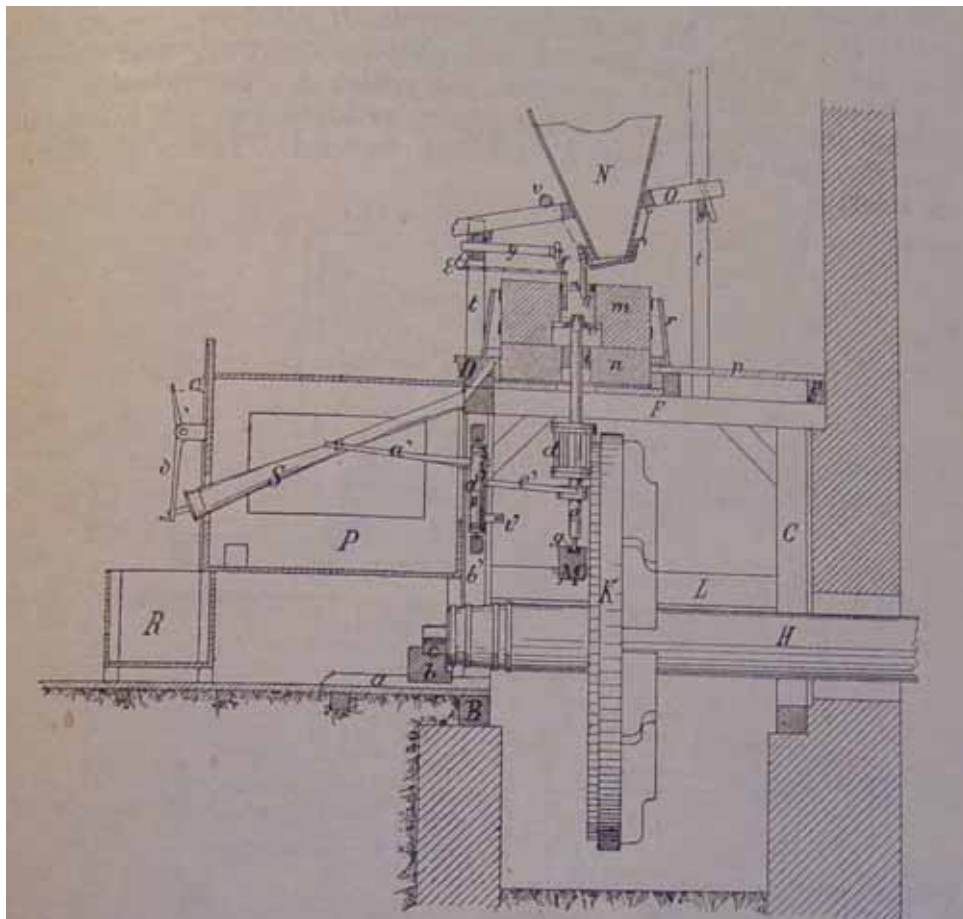
obr. 18 – Letopočet vytesaný do předního sloupu kamenné hranice (foto Šimek 2011).

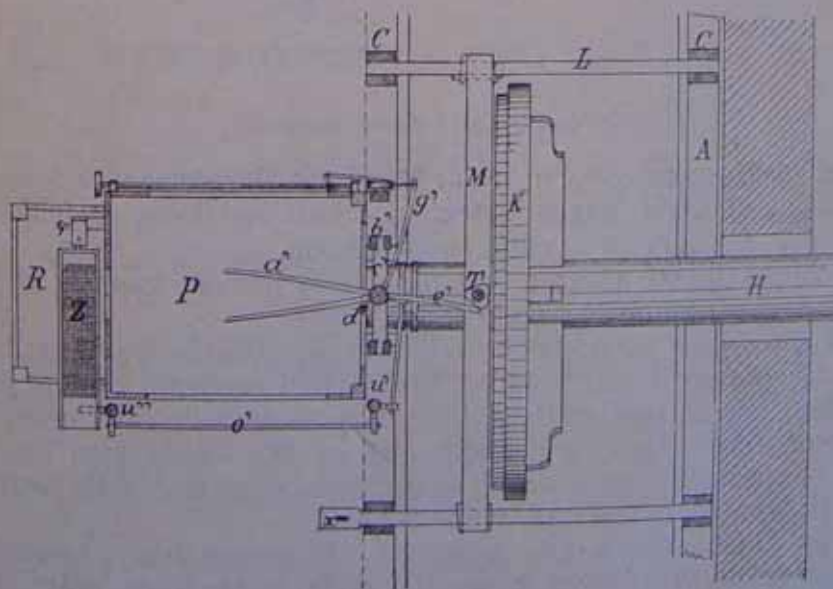
obr. 19 – Nákres mlýna podle Vitruvia (převzato z: Jaroslav Karas, *Historický vývoj mlynářství*, Praha 1919, s. 31).

obr. 20 – Francouzský kámen na zahradě Kalingerova mlýna u Středokluk (foto Šimek 2011).

Obr. 1. České složení (mlynské).

Obr. 2. České složení (mlynské).

1*

obr. 21 – Nákres českého složení (převzato z: Emanuel Hertík, *Stručný nástin vývinu mlynů obilních*, Praha 1890, s. 3).

obr. 22 – Moderní část Jakubského mlýna u Dymokur (foto Šimek 2011).

obr. 23 – Přestavěná moučnice ve mlýně ve Starosedlském Hrádku (foto Šimek 2006).

obr. 24 – Moučnice, výtah a vpravo fukar polouměleckého složení v Brodu u Bratříkovic (foto Kuča 2005).

Mlýn v Bratčicích

1) Obecné údaje

- a) Sídlo - Bratčice
- b) Čp. 34
- c) Vodní tok - Brslenka
- d) Katastrální území – Bratčice u Potěh, 726389
- e) Okres – Kutná Hora
- f) Poloha – mlýn se nachází pod hrází rybníka Lázeňka v jižní části vsi.
- g) GPS - 49°51'9.103"N, 15°25'41.116"E
- h) Název mlýna – Caisův mlýn¹
- i) Rejstříkové číslo nemovité kulturní památky – 25060/2-2832

2) Dějiny objektu

- a) Stručná historie

První zmínka o vsi pochází již z roku 1126 a řadí ji tak k nejstarším vesnicím na Kutnohorsku.² Antonín Profous však uvádí první písemnou zmínku až roku 1223.³ Podle webových stránek obce získal „v roce 1555 bratčický dvůr rytíř Heřman Bohdanecký z Hodkova a vytvořil z něj feudální velkostatek s dvorem, lesem, kostelem a mlýnem. Vystavěl zde též novou tvrz.“⁴ Na ústupu před stavovskými vojsky císařští v roce 1618 bratčickou tvrz vypálili, protože věděli, že patří odbojnému rytíři Jiřímu Dobřenskému.⁵ V té době mohl vyhořet i mlýn, který jistě s velkostatkem a tvrzí úzce souvisel. Podle Tereziánského katastru z roku 1751 působili v Bratčicích dva mlynáři, jeden z nich panský.⁶ Ještě na I. vojenském mapování uvidíme v Bratčicích vyobrazené dva mlýny.⁷ Z Indikačních skic se dozvídáme, že k roku 1838 vlastnil mlýn Mathias Thiele.⁸ Z dotazníku k zápisu do mlynářského rejstříku vyplývá, že v roce 1939 zde hospodařili Stanislav a Marie Caisovi.⁹ Informace o mletí po roce 1945 se mi nepodařilo zjistit. Podle slov současné majitelky mlýn znárodnili a měl se využívat jako klubovna Svazarmu. Právě Svazarm zlikvidoval veškeré strojní vybavení a zanedbáváním údržby uvedl objekt do havarijního stavu.

b) Prameny

Pro vyhledání I. a II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic.

Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Ča 54.

Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 104, inv. č. 575.

Inventarizační průzkum lidové architektury, okres Kutná Hora – Bratčice čp. 34, Pavel Dostál, Praha 1990, uloženo archiv NPÚSČ Praha Sabinova 5.

c) Literatura

Aleš Chalupa et al., heslo Tupadly, panství, in: *Tereziánský katastr I*, Praha 1964, s. 231.

Magda Křivanová – Luděk Štěpán, *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2000.

Jan Pešta, heslo Bratčice – Mlýn vodní s pamětní deskou J. Pernera, in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I*, Praha 2001, s. 409 - 410.

Antonín Profous, heslo Bratčice, in: *Místní jména v Čechách I*, Praha 1947, s. 149 – 150.

Luděk Štěpán – Radim Urbánek – Hana Klimešová, *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2008.

3) Umístění v terénu

a) Topografická situace

Bratčický mlýn se nachází v jižní části vsi, pod hrází rybníka Lázeňka (obr. 1/1). Nejblíže větší město Čáslav leží asi 6 kilometrů na sever od Bratčic.

b) Morfologie krajiny

Větší část vsi Bratčice se rozprostírá nad údolím říčky Brslenky. Mlýn stojí dole v údolí pod hrází rybníka. Okolí Bratčic je z větší části polnaté, intenzivně zemědělsky obdělávané. Podél říčky rostou stromy a na jihozápad od vsi se táhne široké pásmo lesa.

c) Typ vodního toku

Říčka Brslenka má 30 kilometrů dlouhý tok. Severně od Žehušic se vlévá do řeky Doubravy. Pro potřeby mlýnů a pravděpodobně i za účelem chovu ryb fungovaly v Bratčicích od nepaměti dva rybníky. Větší, Pastušský, poháněl v minulosti mlýn, o němž však nemáme žádné informace, nejspíš zcela zanikl. Asi 60 metrů od hráze Pastušského rybníka začíná rybník Lázeňka, který v minulosti sloužil jako akumulární nádrž pro sledovaný mlýn (obr. 20/1).

d) Popis náhonu, vodního díla

Pro přívod vody na vodní kolo se do roku 1934 využíval dřevěný vantrok, téměř 60 metrů dlouhý, po němž zůstaly pouze kapsy zasekané do skály (obr. 5/1). Dodnes se na místě vantroku zachovala betonová trouba, vedená vzduchem na železobetonových pilířích (obr. 21/1). Toto dnes unikátní vodní dílo nejspíš datuje letopočet 1934 vytesaný do skály.¹⁰

e) Související komunikace, bezprostřední přístup, funkce mlýna

Mlýn leží při cestě vedoucí z Potěh (severně od Bratčic) na jih do Přibyslavic. K samotnému mlýnu směřovala ještě v 19. století cesta od severu ze středu vesnice. Ta dnes již neexistuje a není jasné, zda tudy mohli projet i koně s povozem. Vzhledem ke skalnímu ostrohu, pod nímž se mlýn nachází, si myslím, že tuto cestu mleči nevyužívali. Ti spíše přijížděli z centra vsi po silnici, která skalní masiv obchází a zmírňuje prudké klesání. Do nevelkého dvora před hlavním jižním průčelím se vjíždělo širokými dřevěnými vraty.

f) Okolní stavební fond

Mlýn obklopuje typická přízemní zděná vesnická zástavba.

g) Drobné objekty související s prostorem a funkcí mlýna

Na jihovýchod od mlýna stojí most, vyznačený již na Indikační skice. Císařské otisky jej značí jako spalný.¹¹ Dnes zde stojí železobetonový most (obr. 22/1). Žádné drobné sakrální objekty se v bezprostřední blízkosti mlýna nevyskytují.

4) Popis mlýna

a) Úvodní charakteristika, slohovost, úvodní popis celého areálu

Pozdně barokní budova mlýna stojí na nepravidelném pozemku pod skalnatým návrším s návší (obr. 10/1). K objektu patří vydlážděný dvůr přístupný dřevěnými vraty v plotu se zděnými pilíři (obr. 7/1). Z východu dvůr uzavírá hospodářská budova (obr. 6/1). Klasická zahrada zde chybí. Jak lze vypožorovat na Indikační skice, ke mlýnu patřil pozemek jižně přes cestu, kde stávala zděná budova, pravděpodobně stodola, dnes již neexistující (obr. 4/1).¹²

b) Charakteristika dispozice objektu mlýna, jeho komunikačních vazeb

K patrovému mlýnu s mohutnou mansardovou střechou o obdélném půdorysu se ze západu a z východu přimykají dva přístavky, z nichž ten západní se vyskytuje již na Indikační skice.¹³ Druhý přístavek vznikl později a spojuje budovu mlýna s hospodářským objektem. Netypickou dispozici objektu utváří síň v podobě chodby, vedoucí z jižního hlavního průčelí přímo do rozlehlé mlýnice. Po obou stranách chodbovité síně se vchází do obytných místností.

c) Prostorový vztah – funkce vůči obydlí

Obydlí s mlýnicí tvoří jeden objekt. V bratčickém mlýně zabírá obytná část menší plochu na úkor rozlehlé mlýnice. Snad proto zbudovali již v době baroka k západnímu podélnému průčelí přístavek. Do mlýnice se vstupovalo z chodby širokými dvoukřídlými dveřmi.

d) Stavební technika

Celý mlýn byl, jak ukazuje Indikační skica, již roku 1838 zděný. Ta označuje jako spalný pouze prostor vedle lednice - místo, v němž se mlýn spojoval s na východ položenými chlévy.

e) Popis přízemí

Atypickou dispozici, tvořenou průchozí chodbou na východ od osy budovy a trojdílnou dispozicí skromné obytné části, rozšiřuje na západě přístavek o další místnost.¹⁴ V jihozápadním rohu velké mlýnice se nachází hmota pece na chleba; poměrně mladé, neboť nad ní na severní stěně světnice můžeme spatřit pozůstatky silně zakouřené klenby, pravděpodobně pozůstatek po sopouchu černé kuchyně (obr. 19/1). Ve mlýnici nalezneme betonové patky, které nesly ložiska hlavní hřídele, a dnes zazděné dveře do turbínového domku (obr. 14/1).¹⁵

f) Popis sklepů

Žádný sklep se při terénním průzkumu v objektu nepodařilo identifikovat.

g) Popis pater

V patře přístupném z mlýnice se nachází rozlehlý prostor, z něhož se vyčleňuje čtvercová, z nepálených cihel zděná šalanda v jihozápadním rohu a dřevěná prosklená kancelář v jihovýchodním rohu (obr. 15/1).

h) Popis krovu

Mansardovou střechu nese hambalkový krov se stojatými stolicemi (obr. 16/1, 17/1). Ještě před rekonstrukcí krovu se mansarda na západě rozšířila o bedněnou nástavbu, jež pravděpodobně vznikla při modernizaci mlýnské technologie (obr. 8/1).¹⁶ Při rekonstrukci nástavbu z odstranili. Během opravy krovu se přibližně 50% trámů vyměnilo za nové (obr. 18/1). Při pohledu z exteriéru dělí horní a spodní část mansardy dodnes zachovaná mansardová římsa tvořená profilovaným trámem.

i) Popis průčelí

Hlavní pohledové průčelí mlýna se obrací na jih, směrem k příchozím (obr. 10/1). Celé je přetíná jednoduchý lizénový rám bez naznačené bosáže na nárožích. Vlevo od osy se v přízemí i v patře nacházejí dvě okna orámovaná pásovou šambránou, pravděpodobně pouze štukovou. V přízemí, vpravo od osy, se vyskytují hlavní dveře a napravo od nich okno do světničky. Patro má dvě okna. Pod levým nalezneme dřevěný otvor, kterým se v minulosti vyskladňovala mouka přímo na vůz. Okna lemuje stejné zdobení jako předchozí popisovaná. Napravo i nalevo přiléhají k hlavní budově dva identické přístavky, každý s jedním oknem a přesahující střechou. V ose hlavního průčelí visí pamětní deska připomínající narození Jana Pernera (obr. 13/1).

Levou polovinu východního průčelí zakrývá střecha přístavby, navazující na hospodářskou budovu. Před pravou částí se rozkládá hmota turbínového domku s přístupovými dveřmi a zazděným oknem (obr. 11/1). Přízemí nalevo od turbínového domku osvětluje veliké industriální okno. Další dvě podobná vedou i do mlýnice v patře. Mezi nimi se nacházejí dveře vedoucí na rovnou střechu turbínového domku. Severní a západní průčelí jsou nepřístupná. Severní průčelí nejspíš nemá žádná okna, jak naznačuje situace v interiéru. Západní průčelí pravděpodobně z větší části kryje přesahující střecha.

j) Ostatní objekty areálu

Na jihovýchod od budovy mlýna stojí hospodářská budova. Sestává se z větší obdélné stavby se sedlovou střechou, na niž se ze severu připojuje menší stavba, rovněž se sedlovou střechou. Ta přímo sousedí s východním přístavkem mlýna. Zda obě tyto budovy propojují dveře, nevíme.

k) Stavební historie

Nejstarší půdorys mlýna, zachycený na Indikační skice, se téměř shoduje se současnou situací. Pouze se vyzdil východní přístavek a v místě lednice pro vodní kolo vznikl turbínový domek. Na Indikační skice spatříme na pozemku přes silnici jihozápadně od mlýna, patřícímu ještě roku 1838 ke mlýnu, červeně vyobrazenou budovu. Ta dnes již neexistuje. Mohlo jít o zděnou stodolu, která by jinak v areálu mlýna chyběla.

5) Mlýnská technologie

a) Dochovaná, pohon mlýna

Z mlýnské technologie nezůstalo vůbec nic. Podle slov majitelky se zachovala pouze turbína. Z archivních materiálů víme, že jde o spirální turbínu od firmy Kolben Daněk, typ Praga – Reiffenstein s hlností 270 litů za sekundu, jež při spádu 5 metrů měla výkon 14,4 HP. Turbína se napojovala výše zmíněnou betonovou troubou přímo z rybníka a tak nepotřebovala obvyklou kašnu. Výměna vodního kola za turbínu proběhla roku 1940.¹⁷ Zrušené vodní kolo na vrchní vodu mělo průměr 3,9 metrů a výkon okolo 8 HP. Výměna vantroků se uskutečnila již v roce 1934, pokud letopočet vytesaný na skále odpovídá roku výměny.

Jako pomocný zdroj energie sloužil plynosací motor od firmy Lorenz z roku 1935, s nejvyšším výkonem 25 HP.¹⁸ Motor ani zbytky generátoru a filtrů potřebných k výrobě plynu z koksů se nenašly.

b) Nedochovaná, stopy po technologii

Ve mlýně se v dotazníku k zápisu do mlynářského ústředí uvádějí stroje kompletního uměleckého válcového mlýna. Zmiňují se zde stroje značek Prokop Pardubice, L. Kašpar, Hübner a Opitz, Machaň a KOMA.¹⁹

Na zápraží mlýna se zachovalo 5 mlecích kamenů, pocházejících nejspíše z českého složení, které předcházelo válcovému mlýnu (obr. 9/1).

c) Doplnkové provozy, pohon hospodářských strojů
Žádné doplnkové provozy u mlýna v Bratčicích neznáme.

6) Závěrečné hodnocení

Téměř intaktně zachovaná hmota barokní stavby, kryté mansardovou střechou s řadou cenných detailů a původní dispozicí, se uplatňuje jako příznivý krajínovotvorný prvek na pozadí skalnatého svahu. Novodobé zásahy nenarušily významněji barokní charakter stavby. Hodnotný pozdně barokní mlýn bez strojního vybavení je významný mimo jiné jako rodiště Ing. Jana Pernera, který jako jeden z prvních stavitelů železnice na území Čech byl velkým propagátorem průmyslové revoluce v Čechách.

Střecha a krov mlýna prošly v nedávné době náročnou rekonstrukcí. Vyměnilo se téměř 50 % trámů v krovu a položila šindelová střecha. Mlýn bez strojního vybavení s rozlehlou třípodlažní mlýnicí se hodí na celkovou adaptaci.

7) Poznámkový aparát

¹ Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 104, inv. č. 575.

² www.bratice.cz (25. 4. 2011). Údaj není první písemná zmínka, tento údaj se uvádí bez citace pramene.

³ Antonín Profous, heslo Bratčice, in: *Místní jména v Čechách I*, Praha 1947, s. 149.

⁴ www.bratice.cz (25. 4. 2011) opět bez citace pramenů.

⁵ Ibidem.

⁶ Aleš Chalupa et al., heslo Tupadly, panství, in: *Tereziánský katastr I*, Praha 1964, s. 231.

⁷ Ten pod Pastušským rybníkem lze vidět i na mapách II. a III. vojenského mapování, avšak na Indikační skice typická značka pro mlýn chybí. Kdy mlýn zanikl, není zřejmé.

⁸ Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Ča 54. Nic bližšího o barokní etapě bratčického mlýna se, bez detailního archivního průzkumu nepodařilo zjistit.

⁹ Viz MIU (pozn. 1), z dotazníku dále vyplývá, že mlýn převzali roku 1934 od Josefa a Emilie Kořínkových.

¹⁰ Inventarizační průzkum lidové architektury, okres Kutná Hora – Bratčice čp. 34, Pavel Dostál, Praha 1990, uloženo archiv NPÚSČ Praha Sabinova 5.

¹¹ Pro vyhledání Císařského otisku využito webových stránek <http://archivnimapy.cuzk.cz/>, sign. 0476-1, výřez.

¹² Viz Indikační skica (pozn. 8).

¹³ Ibidem.

¹⁴ Obytnou část mlýna nebylo možné navštívit, a tak neznáme podobu interiérů.

¹⁵ Dveře do turbínového domku nechali majitelé zazdít kvůli zabezpečení objektu. Dovnitř se nepodařilo nahlédnout.

¹⁶ Viz Inventarizační průzkum lidové architektury (pozn. 10).

¹⁷ Viz MIU (pozn. 1), rok kolaudace 1941.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

8) Obrazová příloha

a) Mapová a plánová dokumentace

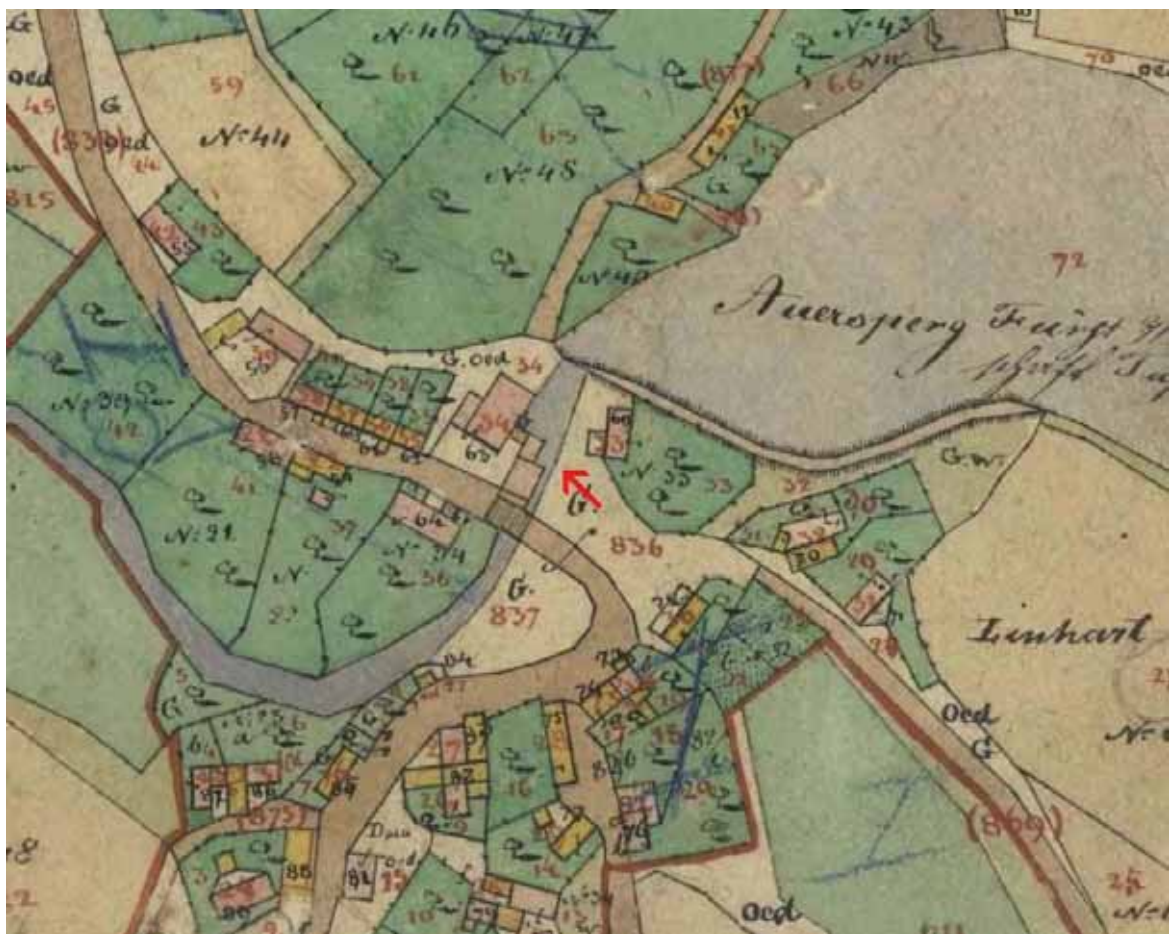
obr. 1/1 - Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).

obr. 2/1 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 146, výřez.

obr. 3/1 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_10_VII, výřez.

obr. 4/1 - Indikační skica (1838), sign. Čad 54, výřez.

b) Ostatní ikonografie (obrazy, staré fotografie, pohlednice)

obr. 5/1 – Dobová pohlednice s pohledem na východní nároží mlýna. Kopie pohlednice uložena v bratčickém mlýně.

c) Fotodokumentace objektu

obr. 6/1 – Pohled na bratčický mlýn z jihovýchodu (foto Šimek 2011).

obr. 7/1 – Vstupní brána (foto Pešta 2006).

obr. 8/1 – Pohled na dnes zrušený střešní nástavec (foto Pešta 2006).

obr. 9/1 – Zápraží mlýna (foto Šimek 2011).

obr. 10/1 – Hlavní jižní štítové průčelí (foto Pešta 2006).

obr. 11/1 – Východní průčelí, v levé části turbínový domek (foto Šimek 2011).

obr. 12/1 – Detail zhlaví vazných trámů na východním průčelí (foto Šimek 2011).

obr. 13/1 – Pamětní deska zavěšená na jižním průčelí (foto Matějček 2011).

obr. 14/1 – Přízemí mlýnice (foto Matějček 2011).

obr. 15/1 – Horní mlýnice (foto Pešta 2011).

obr. 16/1 – Krov před opravou (foto Pešta 2006).

obr. 17/1 – Krov po opravě (foto Matějčíček 2011).

obr. 18/1 – Detail opravy vazných trámů (foto Šimek 2011).

obr. 19/1 – Chlebová pec umístěná v přízemí mlýnice (foto Šimek 2011).

obr. 20/1 – Pohled na rybník Lázeňka (foto Šimek 2011).

obr. 21/1 – Náhon vedený v betonových troubách (foto Pešta 2006).

obr. 22/1 – Silniční most (foto Pešta 2006).

Doubravův mlýn v Brodu u Bratříkovic

1) Obecné údaje

- a) Sídlo – Brod u Bratříkovic
- b) Čp. 3
- c) Vodní tok – Varovský potok
- d) Katastrální území – Obděnice, 708534
- e) Okres - Příbram
- f) Poloha – mlýn leží asi 300 metrů na jih od Bratříkovic, v části zvané Brod.
- g) GPS - 49°33'23.751"N, 14°23'42.917"E
- h) Název mlýna – U Bardů, Doubravův mlýn¹
- i) Rejstříkové číslo nemovité kulturní památky – 11417/2-4336

2) Dějiny objektu

- a) Stručná historie

První písemná zmínka o osadě Brod u Bratříkovic pochází z roku 1407.² Okolo roku 1925 se zdejšímu mlýnu říkalo U Bardů, ale vlastnil jej J. Doubrava. Je možné, že název U Bardů získal podle rodu, který mlýn nechal roku 1846 vystavět. Letopočet výstavby najdeme ve štítu východního průčelí. To, že tu mlýn nestál již dříve, dokazuje mapa I. vojenského mapování a Císařský otisk (obr. 2/2, 4/2).³ Podle literatury mlýn mlel jen zřídka. Polnosti přilehlého hospodářství o velikosti 55 hektarů nejspíš k uživení stačily.⁴ Mlýn se přestal používat roku 1932.⁵ Další majetkové vztahy tohoto objektu s přilehlou usedlostí se nepodařilo dopátrat. Mlýn a usedlost dnes mají rozdílné majitele.

- b) Prameny

Pro vyhledání I. a II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic.

Pro vyhledání císařského otisku využito webových stránek <http://archivnimapy.cuzk.cz/>, sign. 5430-1.

Inventarizační průzkum lidové architektury, okres Příbram – Sedlčansko – Brod čp. 3, Jaroslav Vajdiš a kol., Praha 1981, uloženo archiv NPÚSČ Praha Sabinova 5.

c) Literatura

Čeněk Habart, *Sedlčansko, Sedlecko a Voticko I*, Praha 1925.

Josef Klempera, heslo Mlýny na Varovském potoku, in: *Vodní mlýny v Čechách II*, Praha 2000, s. 119 – 120.

Magda Křivanová – Luděk Štěpán, *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2000.

Jan Pešta, heslo Radešice a Brod, in: *Encyklopedie českých vesnic – Střední Čechy a Praha I*, Praha 2003, s. 195 – 197.

Antonín Profous, heslo 6. Brod, in: *Místní jména v Čechách I*, Praha 1947, s. 180.

Luděk Štěpán, heslo Brod u Bratříkovic – mlýn vodní, in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I*, Praha 2001, s. 450.

Luděk Štěpán – Radim Urbánek – Hana Klimešová, *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2008.

3) Umístění v terénu

a) Topografická situace

Nejbližší městečko jsou Petrovice, vzdálené asi 4 kilometry vzdušnou čarou na západ od Brodu. Dnes Brod patří pod Bratříkovice, ale v minulosti spadal do katastru Obděnic (obr. 1/2).

b) Morfologie krajiny

Dodatečně přistavěný mlýn v rámci selského dvora stojí v otevřeném údolí Varovského potoka, v unikátně dochované kulturní krajině Petrovicka, pod hrází dnes vypuštěné akumulární nádrže (obr. 7/2). Obklopuje jej velmi členitá kopcovitá krajina plná remízků, polí, luk a občasného lesa. Pro zemědělství byl tento kraj poměrně neúrodný.

c) Typ vodního toku

Mlýn poháněl Varovský potok, pramenící necelé 3 kilometry jižně od Brodu. Varovský potok se po dalších 3,5 kilometrech vlévá do říčky Brziny.

d) Popis náhonu, vodního díla

Náhon začíná asi 200 metrů jihovýchodně od mlýna mohutným kamenným valem - jezem, který nejspíš vytvořili uměle, aby se dosáhlo dostatečného spádu (obr. 19/2). Zprava od jezu najdeme zachované stavidlo, od něhož po vrstevnici vede dnes zčásti zasypaný náhon. Asi po 100 metrech ústí náhon do akumulární nádrže, v současnosti vypuštěné (obr. 20/2). Hráz nádrže se nyní postupně opravuje. Odtud tekla voda pravděpodobně rourou na dřevěný vantrok, z kterého zůstaly v jižní zdi mlýna kapsy po jeho podpěrách. Voda z lednice odcházela odpadní stokou, otvorem překlenutým dlouhým kamenným překladem v západní zdi lednice, zpět do potoka.

e) Související komunikace, bezprostřední přístup, funkce mlýna

Do mlýna se přijíždělo krátkou cestou ze silnice mezi Bratříkovicemi a Radešicemi. Jedna stará cesta směřovala také na západ do Obděnic.⁶

Obilí mlynář přijímal nejspíš dveřmi ve východním štítovém průčelí. Ty totiž vedou rovnou na tzv. zanášku. Dovnitř se vcházelo ještě dveřmi v severním podélném průčelí, vedoucími do podkolí (13/2).

f) Okolní stavební fond

Mlýn stojí vedle uzavřeného areálu bývalé usedlosti. Dochoval se zde rozlehlý roubený dům, dva roubené špýchary a mohutná stodola (obr. 8/2).

g) Drobné objekty související s prostorem a funkcí mlýna

U silnice směrem na Radešice stojí asi 100 metrů na východ od mlýna litinový kříž na žulovém podstavci s vročením 1861 (obr. 18/2). Představuje krásnou ukázkou umělecké litiny neznámé provenience z druhé poloviny 19. století.

4) Popis mlýna

a) Úvodní charakteristika slohovost, úvodní popis celého areálu

Doubravův mlýn stojí neoplocen u jižního cípu usedlosti. Jde o mohutnou, pozdně klasicistní budovu na téměř čtvercovém půdorysu, zapuštěnou východním štítovým průčelím do hmoty hráze akumulární nádrže. Stavení dominují dva téměř identické barokizující štíty (obr. 9/2).

b) Charakteristika dispozice objektu mlýna, jeho komunikačních vazeb

Budova patrového mlýna neobsahuje obytnou část, pouze v patře v západní části se nachází šalanda, oddělená od mlýnice roubenou stěnou, která nebyla v minulosti nahozena, pouze vyspárována.

c) Prostorový vztah – funkce vůči obydlí

Obytná část a mlýnice jsou striktně dispozičně i komunikačně odděleny; jde o dva samostatné objekty - mlýnici a roubený dům. Ve mlýně se nacházela pouze šalanda umístěná v patře, která mohla sloužit pro odpočinek mleců či jako dílna při opravách mlýnského zařízení.

d) Stavební technika

Celá stavba mlýna má zděnou podobu, pouze příčka mezi zanáškou a šalandou je roubená.

e) Popis přízemí

Přízemí mlýnice má přístup dveřmi v severním podélném průčelí. Obsahuje část mlecího zařízení zvaného moučnice, spolu s moučnou truhlou a kapsovým výtahem (obr. 14/2). Mlecí kameny v patře nesla mlýnská hranice, dodnes zachovaná. Vizáž má mlýnská hranice poměrně střídmou. Zdobí ji pouze profilace zhlaví svorů (obr. 15/2).⁷ Zajímavé je, že celá hranice má konstrukci z měkkého dřeva, ačkoliv většina hranic se vyráběla z tvrdého dřeva, obvykle z dubu. Lze to přičíst nejspíš tomu, že tato hranice vznikla až v 19. století. Skrz jižní návodní zeď prostupuje hřídel, jež v interiéru nese paleční kolo (obr. 16/2). V exteriéru, tedy v tzv. lednici, kde je tato hřídel již uhnílá, na ní kdysi sedělo vodní kolo (obr. 12/2). Při západní zdi, v přízemí, se o mlýnskou hranici opírají jednoduché schody, dnes již téměř zničené. Chybí několik schodnic.

f) Popis sklepů

Sklep se v rámci mlýna nevyskytuje žádný. Jako sklep sloužíval prostor pod dvěma roubenými komorami, stojícími při vjezdu do areálu.

g) Popis pater

Patro mlýna má přístup z navezené hráze akumulční nádrže dveřmi ve východním štítovém průčelí. Nepodařilo se zjistit, zda se zachovaly mlecí kameny s lubem na svém místě. Víme, že zde zůstala násypka a malá transmise s dřevěnými koly. Jak již bylo zmíněno výše, mlýnici dělí roubená stěna na zanášku a šalandu (obr. 17/2). Ve východní zdi, v síle zdiva, stojí komín, související s osvětlovacím a přihřívacím krbečkem.⁸ Stav krbečku neznáme.

h) Popis krovu

Sedlovou střechu nese pravděpodobně krov jednoduché hambálkové soustavy.

i) Popis průčelí

Ačkoliv velmi malý, má mlýn působivé a reprezentativní vzezření. Východní štítové průčelí se otvírá směrem k přístupové cestě a příchozímu. Z poloviny se zapouští do hmoty hráze akumulční nádrže (obr. 8/2). Proto se dveřmi na úrovni terénu vstupuje už do prvního patra mlýna. Jde o dveře novodobé, zdobené pouze od fasády barevně odlišeným namalovaným rámem, zaklenuté segmentovým záklenkem. Spodní část fasády zdobí jen namalovaný lizénový rám. Od štítu odděluje spodní část drobná římsička. Štít je dvouetážový, rozdělený oplechovanou římsičkou s profilací provedenou ve štuk. Ve spodní části štítu nalezneme dvě symetricky umístěná obdélná okna ozdobená pásovou šambránou. Napravo a nalevo od oken se nachází pouze barvou naznačený pilastr. Horní část štítu zdobí ve štuk provedený letopočet 1846. Siluetu v obrysu měkce konvexně - konkávně tvarovaného štítu kryje vrstva režných cihel.

Severní průčelí je zcela odkryté a hmota hráze je neovlivňuje. Vlevo v přízemí vedou dveře do podkolí. Napravo od dveří se nachází obdélné okénko. Patro, které se od přízemí nijak formálně neodděluje, osvětlují dvě obdélná okna osazená šestitabulkovými okny. V ose budovy v síle zdi stojí komín, čnicí asi dva metry nad střechu. Střechu od obvodové zdi dělí profilová římsa, obíhající ještě západní a jižní průčelí.

Ačkoliv jde o poměrně malý mlýn, západní průčelí působí velmi monumentálně (obr. 11/2). V přízemí spatříme dvě malá položená obdélná okna, v současné době vyplněná naskládanými cihlami. Patro osvětlují dvě obdélná šestitabulková okna.

Mimořádně pěkně opravený štít se velmi podobá tomu ve východním průčelí, ale tvarování jeho siluety se mírně liší. Dvouetážový štít doléhá na sokl sedící na profilované římsě, jež odděluje štít od obvodové zdi. Ve spodní části nalezneme dvě ležatá obdélná okénka. Horní část kráší ve štuku provedená šesticípá hvězda a nad ní ozdoba z téhož materiálu, připomínající klas. Štít, lemovaný plochým štukovaným pásem krytým vrstvou režných cihel, vrcholí dvěma malými volutami.

Jižní průčelí tvoří součást tzv. návodní zdi, a proto jeho spodek vyplňuje mohutná, z kamene vyzděná lednice pro jedno vodní kolo (obr. 10/2). V patře se nacházejí dvě obdélná šestitabulková okna.

Budovu zajišťují dva železné pásy. Mlýn míval velké statické problémy, které se aplikováním pásů podařilo eliminovat. Pouze na východním průčelí se pásy skryly pod fasádu.

j) Ostatní objekty areálu

Mlýn stojí stranou bývalé zemědělské usedlosti, jež v minulosti obhospodařovala 55 ha polí a luk. Tvořil tak pravděpodobně jen doplněk obživy. Obdélný, ze tří stran uzavřený dvůr, se skládá z novodobě upraveného domu ve východní části areálu, chalupy, jež sloužila jako vejměnek, stodoly a dvou sýpek. Na jih od hlavní budovy se nachází dvoukomorová sýpka. V jižní části se pod komorou sýpky nachází sklep, přístupný ze západního průčelí. V jihozápadní části areálu stojí roubená sýpka a o několik metrů dál zčásti roubená chalupa, která sloužila nejspíš jako vejměnek. Areál uzavírá na severu mohutná zděná stodola.

k) Stavební historie

Mlýn se bez nějakých větších zásahů zachoval ve své podobě - tak, jak jej roku 1846 postavili.

5) Mlýnská technologie

a) Dochovaná, pohon mlýna

V Doubravově mlýně se dochovalo unikátní složení, tzv. poloumělecké. Řadí jej tím do skupiny tří dosud zjištěných vodních mlýnů v Čechách, kde se v různých podobách poloumělecké zařízení zachovalo. Staré české složení doplňuje korečkový výtah, který

mlynáři ušetřil mnoho práce s nošením meliva. Další doplněk, vypůjčený z technologie uměleckých válcových mlýnů, tvoří „větrák, který čistil „špicované“ zrna před jeho rozemláním“.⁹ Špicované zrna obsahovaly velké množství slupek, jež nebylo vhodné spolu s ošpicovaným obilím mlít. Bez povšimnutí nesmí zůstat originální zdobení čela moučnice, jejíž otvor pro ústí pytlíku spolu s pytlíkovou pružinou vytváří podobu sněhuláka (obr. 14/2). Horní část čela moučnice zdobí řezba. Šrotová truhla má zase na jedné své stěně vyřezaný věnec obilí.

Mlýn pohánělo jedno vodní kolo na vrchní vodu o výkonu 2,4 HP.¹⁰ Žádné pomocné motory literatura neuvádí a pravděpodobně se tu ani žádné nevyskytovaly.

b) Nedochovaná, stopy po technologii

Lze se domnívat, že mlecí zařízení je kompletní.

c) Doplnkové provozy, pohon hospodářských strojů

Podle zjištění Ludka Štěpána pohánělo paleční kolo také holendr na výrobu krup, který později odstranili.¹¹

6) Závěrečné hodnocení

Mlýn v Brodu u Bratříkovic patří k nejmladším datovaným mlýnům v katalogu. Z čistě historického hlediska se o budově mlýna nedá říct, že pochází z doby baroka. Z pohledu umělecko - historického však jde o stavbu, která v opožděném vesnickém prostředí chudého petrovického kraje z barokního tvarosloví vychází a tudíž ji lze za produkt baroka považovat. Mlýn je velice hodnotný zachováním své autentické podoby, kterou nenarušily žádné novodobé přestavby.

Velice důležitý prvek tvoří i strojní vybavení, neboť jde o jedinečný doklad vývoje technologického vybavení starého českého složení, jež mlynáři v chudších mlýnech zcela nenahradili tehdy moderním válcovým složením, ale pouze drobnými technickými novinkami: nejčastěji kapsovým výtahem či fukarem. Je možné, že mlecí zařízení v Doubravově mlýně pochází z roku výstavby budovy; to by je řadilo k nejstarším dochovaným v Čechách. Více prozradí detailní průzkum interiéru, který se mi ani po dvou návštěvách nepodařilo uskutečnit.

Zajímavým prvkem pro tuto diplomovou práci je i vlastní, zčásti dochované a dnes obnovované vodní dílo, pravděpodobně až z doby výstavby mlýna. Možná jde o jeden z mála náhonů, které nemohou pocházet již ze středověku, jak je tomu u většiny dalších mlýnů v diplomové práci.

V případě Doubravova mlýna doporučuji zachovat veškeré strojní vybavení a vše, co se mlýnem může souviset; české složení a příslušenství pak vhodným způsobem chránit před dřevokazným hmyzem a vlhkostí. Případně by se dal mlýn zrekonstruovat do funkční podoby. Mohlo by pak jít o naprostý unikát, který nemá v Čechách obdoby.¹²

7) Poznámkový aparát

¹ Čeněk Habart, *Sedlčansko, Sedlecko a Voticko I*, Praha 1925, s. 209.

² Antonín Profous, heslo 6. Brod, in: *Místní jména v Čechách I*, Praha 1947, s. 180.

³ I. vojenské mapování sign. C 194 a Císařský otisk sign. 5430-1. Podle Císařského otisku zde již tehdy v místě dnešní akumulční nádrže býval malý rybníček, avšak bez náhonu či většího přítoku.

⁴ Viz Čeněk Habart, *Sedlčansko, Sedlecko a Voticko I*. (pozn. 1), s. 216.

⁵ Luděk Štěpán – Radim Urbánek – Hana Klimešová, *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2008, s. 97.

⁶ Viz Císařský otisk (pozn. 3).

⁷ Svor je trám, který mlýnskou hranici příčně váže.

⁸ Viz Luděk Štěpán – Radim Urbánek – Hana Klimešová, *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách* (pozn. 5) s. 109 a Magda Křivanová – Luděk Štěpán, *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2000, s. 100.

⁹ Luděk Štěpán, heslo Brod u Bratříkovic – mlýn vodní, in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I*, Praha 2001, s. 450.

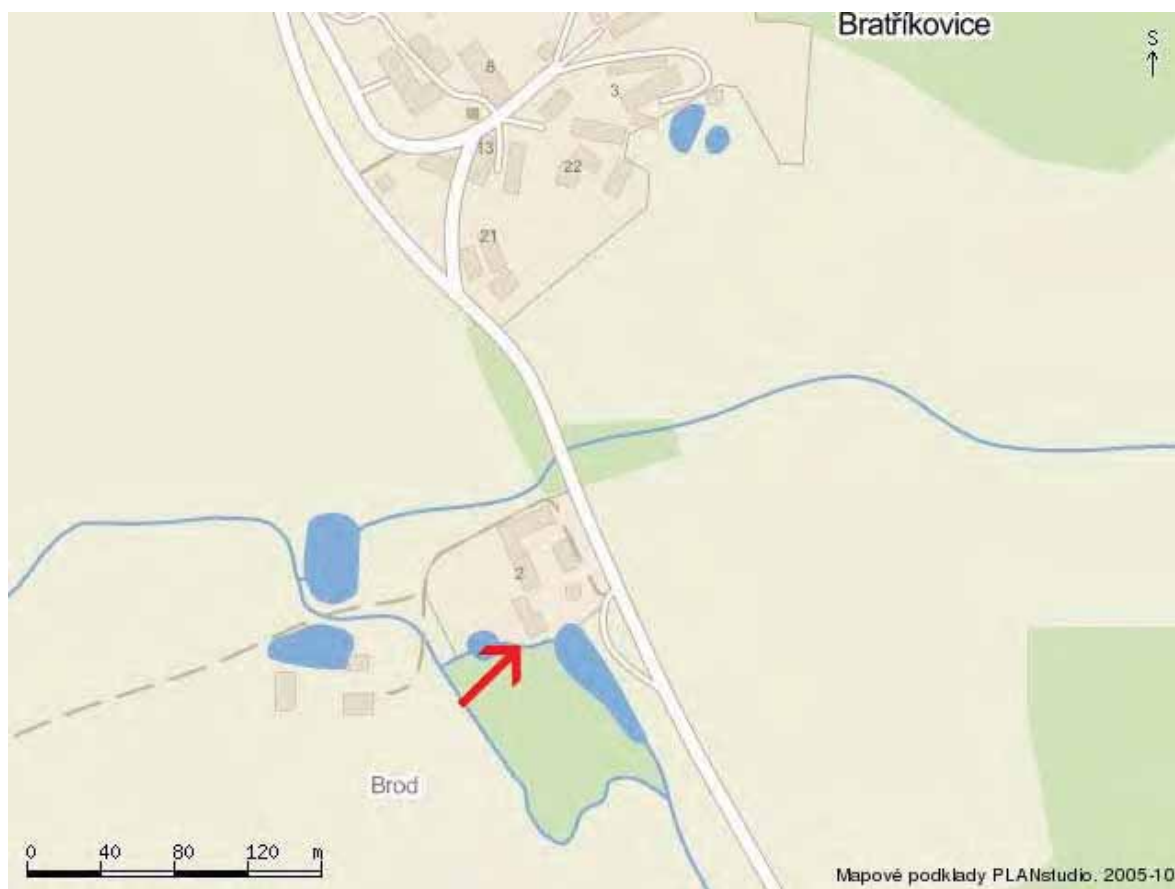
¹⁰ Viz Čeněk Habart, *Sedlčansko, Sedlecko a Voticko I*. (pozn. 1), s. 209.

¹¹ Ibidem

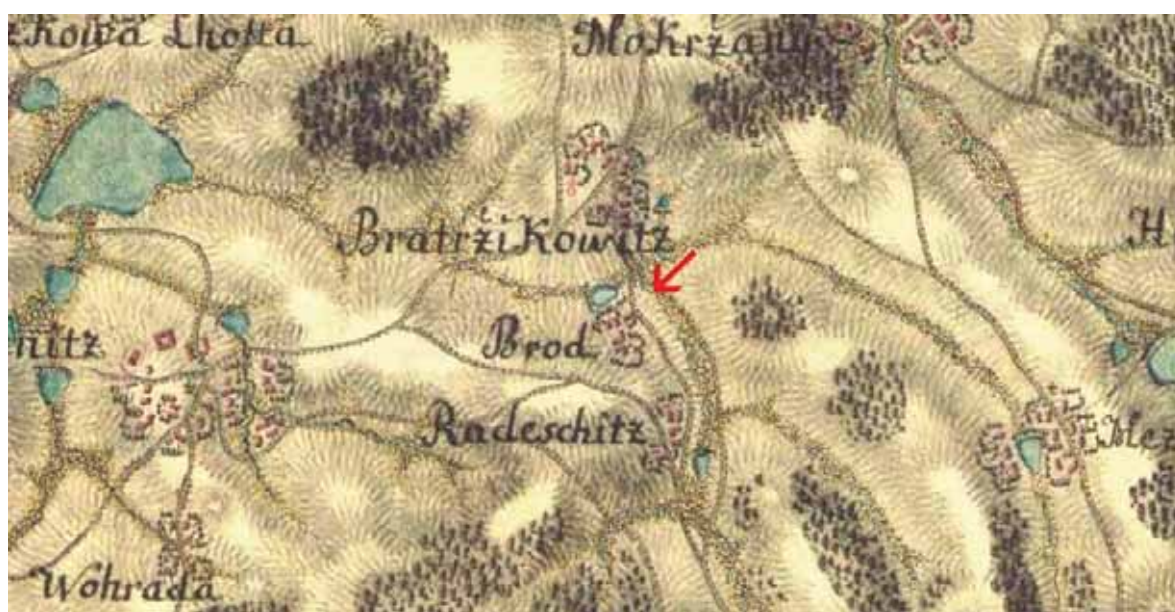
¹² České složení pracuje v Býkovicích (mlýnské zařízení přenesené z Morašického mlýna čp. 44 (Svitavy)), v Hoslovicích (Strakonice) a ve skanzenu Vysoký Chlumeč (Příbram), kde najdeme přenesený mlýn, který stával v Radešicích, jen necelý kilometr od Brodu.

8) Obrazová příloha

a) Mapová a plánová dokumentace

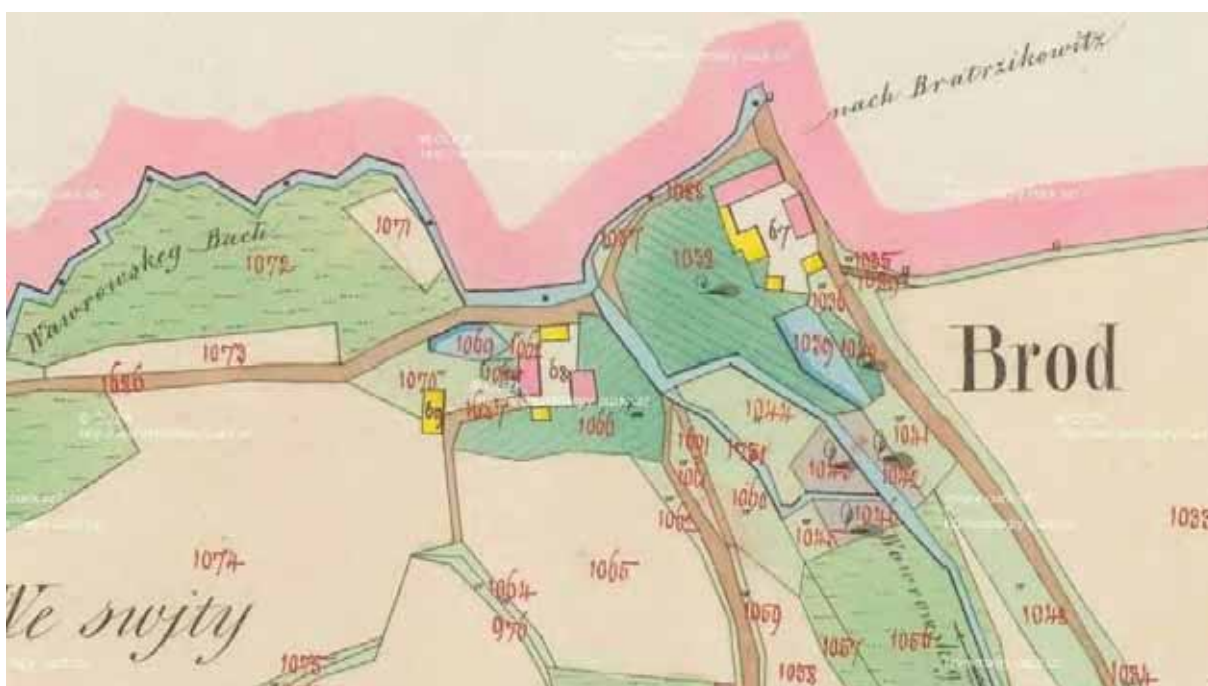
obr. 1/2 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).

obr. 2/2 – I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 194, výřez.

obr. 3/2 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_12_II, výřez.

obr. 4/2 – Císařský otisk (1839), pro vyhledání Císařského otisku využito webových stránek <http://archivnimapy.cuzk.cz/>, sign. 5340-1.

b) Ostatní ikonografie (obrazy, staré fotografie, pohlednice)

obr. 5/2 – Fotografie mlýna z roku 1981 (fotografie převzata z: Inventarizační průzkum lidové architektury).

obr. 6/2 – Brod u Bratříkovic, areál mlýna, (foto Berková 1997).

c) Fotodokumentace objektu

obr. 7/2 – Pohled ze severu na areál hospodářského dvora s mlýnem (foto Pešta 2006).

obr. 8/2 - Pohled z jihovýchodu na areál hospodářského dvora s mlýnem (foto Pešta 2006).

obr. 9/2 – Východní štítové průčelí (foto Šimek 2009).

obr. 10/2 – Jižní podélné průčelí s přílehlou lednicí (foto Šimek 2009).

obr. 11/2 – Západní štítové průčelí (foto Šimek 2009).

obr. 12/2 – Pohled do lednice (foto Šimek 2009).

obr. 13/2 – Vstupní dveře v severním podélném průčelí do podkolí (foto Šimek 2010).

obr. 14/2 – Zdobené čelo moučnice v podobě sněhuláka (foto Šimek 2009).

obr. 15/2 – Pohled na část hranice a palečné kolo (foto Kuča 2006).

obr. 16/2 – Detail zdobení palečného kola (foto Pešta 2006).

obr. 17/2 – Zanáška a dveřní otvor do šalandy (foto Kuča 2006).

obr. 18/2 – Křížek s letopočtem 1861 při cestě z Bratříkovic do Radešic (foto Šimek 2009).

obr. 19/2 – Pohled odspodu kamenného jezu, začátek a směr náhonu vyznačuje šipka, (foto Šimek 2009).

obr. 20/2 – Akumulační nádrž před mlýnem (foto Šimek 2009).

Mlýn u Bylan

1) Obecné údaje

- a) Sídlo – Bylany u Kutné Hory
- b) Čp. 79
- c) Vodní tok - Bylanka
- d) Katastrální území – Bylany u Kutné Hory, 695963
- e) Okres – Kutná Hora
- f) Poloha – mlýn leží necelého půl kilometru severně od obce Bylany.
- g) GPS - 49°56'29.394"N, 15°14'10.268"E
- h) Název mlýna – Zabarnowsky,¹ Swarower Mühle,² Feldekův mlýn³
- i) Rejstříkové číslo nemovité kulturní památky – 29562/2-1102

2) Dějiny objektu

- a) Stručná historie

Nejstarší písemná zmínka o vesničce Bylany u Kutné Hory pochází již z roku 1142/8. Tehdy ves patřila klášteru v Sedlci.⁴ Území okolo Bylan však již v pravěku osídlili první zemědělci, kteří žili v dlouhých obydlích. Neolitická sídliště leží na návrších severozápadně a jižně od Bylan. Majiteli vsi se stali roku 1631 kutnohorští jezuité.⁵ K roku 1715 se v druhém tereziánském katastru uvádí mlýn: „*hořejší s 1 stoupou*.“⁶

Ke mlýnům na Bylance se dochovaly dvě ručně malované barokní mapy. Na té z roku 1726 je mlýn označen číslovkou 10 a ve vysvětlivkách se pod touto poznámkou dozvídáme, že mlýn patřil pod báňskou správu, protože se v něm nacházely stoupy na drcení strusky a rudy (obr. 6/3). V majetku ho však měli kutnohorští jezuité.⁷ Jen o něco málo mladší mapa z roku 1732 také vyobrazuje bylanský mlýn. Mezi dvěma mlýny pak stojí popiska, ve které v překladu do češtiny stojí: „*Jezuitský mlýn u obce Bilany*“ (obr. 7/3).⁸ Zdá se tedy, že v rozmezí šesti let se změnil účel používání budovy z drcení strusky a rudy na klasický mlýn. Z tohoto roku by mohli být i některé úpravy na budově.

Indikační skici z roku 1839 označují mlýn číslem popisným 71 a jako majitelku píše „*Feldek Dorothea*“ (obr. 5/3).⁹ Další historii se v dostupné literatuře nepodařilo vypátrat.¹⁰ V současné době není objekt trvale obýván a chátrá.

b) Prameny

Pro vyhledání I., II. a III. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic.

Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Ča 31.

Národní archiv, 6. oddělení, sbírka map a plánů, sign. D IX. 25, inv. č. 552 a B XIX. 15, inv. č. 1722.

Inventarizační průzkum lidové architektury, okres Kutná Hora – Bylany čp. 1, Jiřina Kábrtová, Praha 1989, uloženo archiv NPÚŠČ Praha Sabinova 5.

c) Literatura

Pavla Burdová et al., heslo Křesetice, in: *Tereziánský katastr III*, Praha 1970, s. 141 - 142.

Jan Pešta, heslo Bylany – mlýny vodní, in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I*, Praha 2001, s. 475.

Jan Pešta, heslo Bylany, in: *Encyklopedie českých vesnic – Střední Čechy a Praha I*, Praha 2003, s. 40 - 42.

Antonín Profous, heslo Bylany, in: *Místní jména v Čechách I*, Praha 1947, s. 227.

3) Umístění v terénu

a) Topografická situace

Sledovaný mlýn leží zcela na samotě asi 0,5 kilometru na sever od středu vsi Bylany a přibližně 2 kilometry jihozápadně od centra Kutné Hory (obr. 1/3).

b) Morfologie krajiny

Mlýn se nalézá v mírně zvlněné bezlesé krajině svažující se po proudu potoka Bylanky východním směrem. Vzrostlé stromy lemují pouze koryto Bylanky.

c) Typ vodního toku

Mlýn poháněl nevelký potok Bylanka, pramenící v Miskovicích, pouhé 2 kilometry od malého rybníka sloužícího jako akumulční nádrž. Dnes Bylanka rybníček zcela míjí a po

dalších 2 kilometrech se na kutnohorském předměstí Žižkov vlévá do říčky Vrchlice. Rybníček dnes napájí nedaleký pramen svatého Vojtěcha, používaný již od středověku jako zdroj pitné vody pro Kutnou Horu (23/3, 24/3). Voda z pramene není dnes pitná, proto Kutná Hora od jejího čerpání upustila.

d) Popis náhonu, vodního díla

Rybník, v současnosti z větší části zanesený, slouží k chovu ryb a kachen (obr. 21/3). Nenapájí jej už Bylanka, ale pramen svatého Vojtěcha. V minulosti musely z rybníka vést vantroky, které se však nedochovaly. V současné době jej reguluje klasický čap, ústící do strouhy nedaleko mlýna v podobě plastové trubky.¹¹

e) Související komunikace, bezprostřední přístup, funkce mlýna

Dříve se do stavení chodilo po cestě vedoucí ze západu od mlýna čp. 26, kolem tzv. „Kleinerische Mühle“, později nazývaného mlýn „Fiala“.¹² Cesta ústila do Bylan ze severovýchodu. Dnes se jeví schůdnější přijet ke mlýnu ze silnice mezi Přitoky a Bylanami, kterou nejspíš mleči, jedoucí sem se zrním, také využívali (obr. 22/3).

Zákazníci s melivem zajížděli do dvora branou ve východní ohradní kamenné zdi (obr. 17/3). Obilí se pravděpodobně přijímalo v jihovýchodním průčelí. Namletou mouku mohl mlynář vydávat vyvýšenými dveřmi v severozápadní zdi mlýnice (obr. 13/3).¹³

f) Okolní stavební fond

V bezprostřední blízkosti mlýnského stavení se nacházejí dvě malé vodárny – jedna z nich datovaná rokem 1884. Pravděpodobně jde o pozůstatek dnes již nefunkčního vodovodu, vedoucího od nedalekého pramene svatého Vojtěcha do Kutné Hory.

g) Drobné objekty související s prostorem a funkcí mlýna

Bezprostředně se mlýnem souvisí barokní socha svatého Jana Nepomuckého na vysokém soklu v ose severovýchodního průčelí (obr. 14/3). Sokl má takovou výšku, že Nepomucký stojí až mezi okny prvního patra (obr. 10/3). Kamenná socha, pravděpodobně z pískovce, již značně zvětrala v horní partii a potřebuje co nejdříve zakonzervovat a zrestaurovat. Bývala polychromovaná, jak dokládá jedna dobová fotografie a zbytky polychromie patrné na soše.

Asi 400 metrů na severozápad stojí zajímavá stavba výklenkové kapličky pro barokní sochu svatého Vojtěcha, svěcenou roku 1753. Pramen, přítékající k soše 180

metrů dlouhou zatopenou štolou, sloužil k zásobování Kutné Hory pitnou vodou již v polovině 14. století. Vznik samotné niky spadá do roku 1892, jak uvádí letopočet na fasádě (24/3).¹⁴

4) Popis mlýna

a) Úvodní charakteristika, slohovost, úvodní popis celého areálu

Areál hospodářského dvora s mlýnem sestává ze tří budov. Stojí na pozemku s nepravidelným půdorysem, který ze severu a východu odděluje od přilehlé silnice kamenná zídka. Zbytek pozemku ohraničuje drátěný plot nebo zůstává volný.

b) Charakteristika dispozice objektu mlýna, jeho komunikačních vazeb

Mlýn sestává z patrové obytné části, přistavěné k delší straně obdélné mlýnice a tvoří tak půdorys písmene L. Jak mlýnice, tak obytná část měly samostatné dveře, umístěné v suterénu (obr. 12/3). Budova má z jihovýchodu zvýšené přízemí a přidané první patro kvůli postavení mlýna do poměrně prudce se svažující stráně.

c) Prostorový vztah – funkce vůči obydlí

Interiér mlýna se při terénním průzkumu nepodařilo navštívit. Mlýn i obytná část se nacházejí pod jednou střechou. Každá část má samostatný vstup a pravděpodobně v interiéru propojují obě části dveře.

d) Stavební technika

Mlýn má omítnuté zdi z kamene a prkenné štíty.¹⁵

e) Popis přízemí

Interiér mlýna se při terénním průzkumu nepodařilo navštívit. Dle vnější situace lze předpokládat, že obytná část má dispozici patrovou, jednotraktovou, se světnicí v přízemí i patře. Na jihozápadní straně k obytné části přiléhá obdélná stavba mlýnice, přístupná z pavláčkovitého zápraží na severozápadní straně. Komunikační schéma interiéru nelze rekonstruovat, neboť obytná část postrádá přímý vstup z exteriéru, a tudíž neznáme umístění vstupní síně. Dalo by se předpokládat, že jako vstup mohla sloužit oddělená část mlýnice, jak tomu bývá u starší generace vodních mlýnů.

f) Popis sklepu

Sklep se nejspíš nachází v suterénu obytné části mlýna. Napovídá tomu malé okénko v jihovýchodním průčelí. Vstup by mohl mít z předpokládané vstupní chodby přístupné dveřmi v jihovýchodním průčelí. Zda se komunikačně pojí s mlýnicí či patrem nelze zjistit.

g) Popis pater

Interiér mlýna se při terénním průzkumu nepodařilo navštívit. Dle vnější situace lze soudit, že v patře obytné části se nachází světnice. Komunikační schéma prvního patra nelze rekonstruovat bez prohlídky interiéru či nalezení plánů v archivu.

h) Popis krovu

Obytnou část kryje pravděpodobně krov hambálkové soustavy.¹⁶ Nad mlýnicí se klene pravděpodobně mladší vaznicový krov (střecha nižší polovalbová s menším sklonem), ze staršího se zachovaly uřezané konce vazných trámů, přesahující ze stěny na jihozápadní straně.

i) Popis průčelí

Hlavní severovýchodní štítové průčelí má poměrně reprezentativní řešení. Obrací se k hlavní bráně celého areálu. Fasádu dělí lizénový rám s vykrojenými rohy. Přízemí nemá okna. První patro osvětlují dvě okna s mřížemi, ozdobená jednoduchou neprofilovanou lištou, pravděpodobně provedenou pouze ve štuku. Lichoběžníkový štít kryjí široká prkna, na několika místech s nevhodnými opravami v podobě dřevotřískových desek a podobně. Štít vrcholí malou valbičkou. Dominantu průčelí tvoří socha svatého Jana Nepomuckého na vysokém pilíři. Severovýchodní fasádu mlýnice, připojené k obytné budově do tvaru L, člení také lizénový rám. Přízemí bez oken z poloviny ukrajuje svah. Vlevo v patře se pak nacházejí dveře ve výšce asi 1,5 metru nad zemí, které nejspíš v minulosti sloužily pro vyskladňování namleté mouky. Nalevo od nich se ve výšce jejich prahu zachovaly tři kapsy, které mohly sloužit pro trámký podesty, ze které se pak dávaly pytle rovnou na vůz. V patře napravo se nachází jedno obdélné dvoudílné okno s mříží, zdobené štukovou lištou.

Hlavní jihovýchodní podélné průčelí dělí dvě stavební fáze zhruba na levou část s mlýnicí, jež zabírá dvě třetiny, pravá část obytná pak jednu třetinu délky. Pravou část

fasády člení lizénový rám. V přízemí spatříme jednoduché prkenné dveře a napravo od nich malé obdélné okénko vedoucí nejspíš do sklepa. Ve zvýšeném přízemí se nalézají dvoudílné okno s předsazenou pozdně barokní či klasicistní mříží, v patře pak jednoduché okno zdobené štukovým rámem. Sedlová střecha jen o málo převyšuje střechu mlýnice. Do mlýnice se vstupovalo dveřmi v přízemí. Novodobé dveře mají na sobě pěkné pozdně barokní kování kliky, jejího štítku a madla pro otvírání. Vlevo osvětluje zvýšené přízemí malé čtverhranné okénko. Nad ním visí dřevěný holubník. Po celé délce jihovýchodního průčelí mlýnice se táhne v prvním patře dřevěná pavlač s bedněným zábradlím. Pavlač chrání přesah střechy.

Jihozápadní stěna sloužila jako návodní a v minulosti zde stávala lednice s jedním vodním kolem. Ve zdi rozpoznáme jednu cihelnou klenbičku, která kryla prostup hřídele vodního kola. Těsně pod střechou ze zdi vystupují zhlaví řady vazných trámů. V jihozápadní průčelí spatříme pouze dvě úzká obdélníková okna v patře.

Severozápadní průčelí mlýnice je z části zapuštěné do tělesa hráze a zcela zarostlé vegetací. Z vegetace ční pouze nevzhledný, vně postavený kamenný komín patrně někdy z druhé poloviny 20. století. Obytná část tohoto průčelí nemá okna a kryje ho přesah střechy.

Celý mlýn završuje členitá sedlová střecha s valbičkou nad obytnou částí, krytá eternitovými šablonami. Na dobové fotografii mlýn pokrývá dřevěný šindel.

j) Ostatní objekty areálu

Jihovýchodně od mlýna stojí podélná stavba sýpky s chlévy. V severozápadní části této hospodářské stavby se již propadla střecha a hrozí celkový zánik (obr. 15/3). Sýpka má zdi z kamene s občasným využitím cihel. Tří prostorová stavba se sedlovou střechou může mít jádro, stejně jako mlýn, z konce 18. století.

Ve východním cípu pozemku stojí pilířová stodola. V jihozápadním průčelí má proražená dvě velká okna a dnes nejspíš slouží jako garáž či dílna (obr. 16/3). Stodolu kryje rozlehlá sedlová střecha se dvěma valbičkami. Jako krytina slouží keramická taška – bobrovka. Štíty má stodola bedněné a vrata s rovnými překlady.

k) Stavební historie

Podle informační cedule pro cyklostezku má mlýn dvě stavební fáze. Jádro pochází ze 17. století a dnešní podoba z druhé poloviny 18. století.¹⁷ Mlýn by si zasloužil důkladný stavební rozbor.

5) Mlýnská technologie

a) Dochovaná, pohon mlýna

O současném stavu technologie nevíme vůbec nic. Dohledat se nepodařilo ani složku mlýna z fondu Mlynářského ústředí, uloženého v Národním archivu v Praze na Chodovci. To by mohlo znamenat, že mlýn již po první světové válce přestal mlít.¹⁸ Vzhledem k malému množství vody předpokládáme, že jako pohon v minulosti pracovalo jedno kolo na vrchní vodu. I když prostor bývalé lednice je natolik velký a návodní zeď tak dlouhá, že by se sem pohodlně vešla vodní kola dvě.

b) Nedochovaná, stopy po technologii

Po hřídeli vodního kola se zachoval pouze zazděný prostup pro hřídel. Lednici zcela zavezli. Jako stopy po mlýnské technologii se na pozemku nachází několik vyřazených mlecích kamenů, ale také vzácně dochované tzv. otesky (obr. 18/3). Oteskem se nazýval pouze nahrubo opracovaný kámen, který si každý mlynář sám upravil do podoby mlecího kamene.

c) Doplnkové provozy, pohon hospodářských strojů

V okolí mlýna se nachází několik velice zajímavých kamenných součástí mlýnského zařízení. Zejména dva kamenné štoky.¹⁹ Jelikož oba z větší části vězí v zemi, tak není jisté, zda jde skutečně o štoky, ale domníváme se, že s velkou pravděpodobností ano. První leží nedaleko jihovýchodního průčelí mlýna a má kulatý tvar jak po obvodu, tak po vnitřní straně. Řadí se tím ke štokům snáze přenosným, v nichž se požadovaný materiál drtil pomocí dřevěných tlouků ručně (obr. 20/3). Druhý štok má obvod čtvercový a vnitřní průměr kulatý (obr. 19/3). Ačkoliv se nalézá napůl cesty mezi mlýnem a stodolou, je zřejmé, že jde o štok, který býval natrvalo umístěn ve mlýnici a sloužil na výrobu krup pomocí kladivové stoupy.²⁰

6) Závěrečné hodnocení

Mlýn nedaleko Bylan tvoří krásný příklad umístění v krajině prodchnuté barokním duchem. Vždyť k nedaleké soše svatého Vojtěcha se od roku 1753 pravidelně konala

procesí. Kvalitu poznání mlýna trochu snižuje neznámost jeho jistě bohaté historie. V případě hlubšího bádání doporučujeme pokusit se nalézt smlouvy mezi nájemcem mlýna a kutnohorskými jezuitami, tyto smlouvy bývají bohatým zdrojem informací o vybavení a životě na mlýně.²¹

Další velkou nevýhodou bádání o tomto objektu je nemožnost prohlídky interiérů.²² Pokud v budoucnosti mlýn změní majitele a naskytne se možnost zmapovat jistě zajímavý vnitřek budovy, věříme, že tento mlýn bude patřit k jedněm z nejzajímavějších ve středočeském kraji. Jestli se informační cedule cyklostezky nemýlí a ve mlýně se skutečně nacházejí malované barokní stropy, památka bude pro odborníky o to zajímavější.

Vedle dvou poměrně vzácných kamenných štoků se na dvoře mlýna nachází i několik rozpracovaných mlýnských kamenů, tzv. otesků, které rovněž nevidáme příliš často. Mlýn se ve hmotě zachoval takřka nezměněn (až na nevzhledný komín při severozápadním průčelí). Stejně tak se dochovalo částečně i vodní dílo a velká zahrada s ovocnými stromy. Mlýn stojí jako solitér v dochované kulturní krajině jejíž součástí je i velice zajímavá ves Bylany.

Vysokou vypovídací hodnotu o barokní kultuře zdejších mlynářů má i zajímavě umístěná barokní socha Jana Nepomuckého. Doufáme, že se mlýn v budoucnu dočká řádné rekonstrukce a že se současnému či budoucímu majiteli povede dostat ho do podoby v jaké se nachází na jediné známé dobové fotografii (obr. 8/3).

7) Poznámkový aparát

¹ Pro vyhledání I. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic, sign. C 145.

² Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Ča 31. Název pochází z Indikační skici.

³ Jméno pochází z informační cedule cyklostezky.

⁴ Antonín Profous, heslo Bylany, in: *Místní jména v Čechách I*, Praha 1947, s. 227.

⁵ V dostupné literatuře se nepodařilo zjistit téměř nic o obci Bylany ani o sledovaném mlýnu. Při případné archivní rešerši by bylo dobré se na kutnohorské jezuity zaměřit.

⁶ Pavla Burdová et al., heslo Křesetice, *Tereziánský katastr* III, Praha 1970, s. 142.

⁷ Národní archiv, 6. oddělení, sbírka map a plánů, sign. B XIX. 15, inv. č. 1722. Za překlad německy psaného textu na mapě děkuji Janě Šimkové.

⁸ Národní archiv, 6. oddělení, sbírka map a plánů, D IX. 25, inv. č. 552. Za překlad německy psaného textu na mapě děkuji Janě Šimkové.

⁹ Viz Indikační skica (pozn. 2). Indikační skici mají oproti Císařským otiskům výhodu, že podle čísla popisného se na přilehlých pozemcích dá zjistit jméno tehdejšího majitele.

¹⁰ Pro mlýn se nepodařilo dohledat ani dotazník k zápisu do mlynářského rejstříku.

¹¹ Tvrzení Jana Pešty v knize „*Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I*“, že byl rybník zcela zrušen není pravdivé.

¹² Viz Indikační skica (pozn. 2). První název pochází z Indikační skici a novější z III. Vojenského mapování, sign. 4054_2.

¹³ Jde pouze o praxi ověřeného dohadu.

¹⁴ Více o tématu zásobování Kutné Hory vodou – <http://www.vhskh.cz/historie.php> (25. 4. 2011)

¹⁵ Ačkoliv na informační ceduli zdejší cyklostezky se píše, že mlýn má roubené patro.

¹⁶ Za odhad typu krovu děkuji Janu Peštovi.

¹⁷ Jednotlivá zastavení cyklostezky si lze prohlédnout i on-line - <http://denemark.jidol.cz/>, (25. 4. 2011)

¹⁸ Fond mlynářského ústředí je značně rozsáhlý a dosud nezpracovaný, a tak nevylučuji možnost, že se složka mlýna u Bylan zachovala.

¹⁹ Štok byla kamenná či dřevěná nádoba, do níž dopadala kladiva stoupy.

²⁰ Podobný, na svém místě vzácně zachovaný štok, najdeme v Hoslovickém mlýně (Strakonice).

²¹ Podobné smlouvy se dochovaly např. pro mlýn ve Starosedlském Hrádku a pro mlýn v Sazené.

²² Pokusil jsem se kontaktovat majitele uvedeného v katastru nemovitostí, ale bez výsledně. Na katastru je navíc na mlýn nařazena exekuce a zástavní právo zákonné.

8) Obrazová příloha

a) Mapová a plánová dokumentace

obr. 1/3 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).

obr. 2/3 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 145, výřez.

obr. 3/3 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_9_VI, výřez.

obr. 4/3 – III. vojenské mapování (1877 – 1880), sign. 4054_2, výřez.

obr. 5/3 - Indikační skica (1838), sign. Ča 31, výřez.

obr. 6/3 – Ručně malovaná mapa hutí a mlýnů v okolí Kutné Hory z roku 1726, sign. B XIX. 15, inv. č. 1722.

obr. 7/3 - Ručně malovaná mapa hutí a mlýnů v okolí Kutné Hory z roku 1732, sign. D IX. 25, inv. č. 552.

b) Ostatní ikonografie (obrazy, staré fotografie, pohlednice)

obr. 8/3 – Dobová fotografie z první poloviny 20. století, (převzato z: informační cedule cyklostezky viz <http://denemark.jidol.cz/>, (25. 4. 2011)).

c) Fotodokumentace objektu

obr. 9/3 – Pohled na mlýn od přístupové cesty (foto Šimek 2011).

obr. 10/3 – Pohled na severovýchodní štítové průčelí (foto Šimek 2011).

obr. 11/3 – Pohled na jihovýchodní průčelí, obytnou část mlýna (foto Šimek 2011).

obr. 12/3 Pohled na jihovýchodní průčelí (foto Matějček 2011).

obr. 13/3 – Dveře vedoucí na pravděpodobně na zanášku mlýna (foto Šimek 2011).

obr. 14/3 – Socha svatého Jana Nepomuckého (foto Šimek 2011).

obr. 15/3 – Z části zbořená hospodářská budova (foto Šimek 2011).

obr. 16/3 – Pilířová stodola ve východní části areálu (foto Šimek 2011).

obr. 17/3 – Hlavní přístupová vrata do areálu (foto Šimek 2011).

obr. 18/3 – Kamenné otesky použité jako sedátka u stolku vyrobeného z vyřazeného mlecího kamene (foto Šimek 2011).

obr. 19/3 – Větší kamenný štok leží v zahradě (foto Šimek 2011).

obr. 20/3 – Menší kamenný štok nedaleko obytné části mlýna (foto Šimek 2011).

obr. 21/3 – Akumulační nádrž nad mlýnem (foto Matějíček 2011).

obr. 22/3 – Cesta vedoucí ke mlýnu (foto Šimek 2011).

obr. 23/3 – Pramen svatého Vojtěcha v polích (foto Šimek 2011).

obr. 24/3 – Výklenková kaple svatého Vojtěcha se stejnojmenným pramenem (foto Šimek 2011).

Jakubský mlýn u Dymokur

1) Obecné údaje

- a) Sídlo – Dymokury
- b) Čp. 42 (roubená část), 103 (zděná část)
- c) Vodní tok – Štítarský potok
- d) Katastrální území – Dymokury, 634247
- e) Okres - Nymburk
- f) Poloha – mlýn se nachází pod hrází Jakubského rybníka, na samotě, východně od vsi Dymokury.
- g) GPS - 50°14'44.456"N, 15°14'5.658"E
- h) Název mlýna – Jakubský¹
- i) Rejstříkové číslo nemovité kulturní památky – 102182

2) Dějiny objektu

- a) Stručná historie

První písemná zmínka o obci Dymokury pochází z roku 1249, kde se vyskytuje jistý „*Sobezlaus de Dimokur, RB. I, 576*“². Oproti tomu první písemnou zmínku o mlýně u Jakubského rybníka máme až z roku 1572, kdy rod Křineckých, vlastníci panství v Dymokurech, prodává tvrz s dvorem Jindřichu Seletickému ze Smojna.³ V roce 1673 stávala v blízkosti Jakubského mlýna ves Na poušti svatého Jakuba.⁴

Na konci 18. století mlel na Jakubském mlýně rod Kopřivů. Když roku 1896 zemřel poslední mlynář z tohoto rodu, Alois Kopřiva, koupila objekt dymokurská vrchnost. Z pramenů se dozvídáme, že dne 26. 3. 1916, kdy budovu vlastnil hrabě Děpold Černín, bylo vydáno povolení ke stavbě nového mlýna. Ten se podařilo dostavět už 15. 9. 1916 (čp. 103), avšak o dva roky později, roku 1918 mlýn vyhořel. Při opravách jej ještě o jedno patro navýšili, vznikla tak dvoupatrová budova (obr. 9/4). Po druhé světové válce byl majetek Černínům zabaven. Po roce 1990 jej v restituci získali zpět.

- b) Prameny

Pro vyhledání I. a II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic.

Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Byd 94.

Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 313, inv. č. 3213.

Stavebně historický průzkum, objekt čp. 42, Jakubský mlýn Dymokury, Alena Krušinová, červenec – listopad 2005. Uložen v NPÚ Sabinova 5.

Inventarizační průzkum lidové architektury, okres Nymburk – Dymokury – Jakubský mlýn čp. 3 (?), Pavel Dostál a kol., Praha 1988, uloženo archiv NPÚŠČ Praha Sabinova 5.

c) Literatura

Josef Klempera, heslo Dymokurské mlýny, in: *Vodní mlýny v Čechách II*, Praha 2000, s. 254 - 256.

Karel Kožíšek, *Poděbradsko*, Poděbrady 1906.

Jan Pešta, heslo Dymokury – mlýn vodní zvaný Jakubský mlýn, in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I*, Praha 2001, s. 593 - 594.

Antonín Profous, heslo Dymokury, in: *Místní jména v Čechách I*, Praha 1947, s. 462 - 63. <http://www.dendrochronologie.cz> (15. 5. 2011).

3) Umístění v terénu

a) Topografická situace

Jakubský mlýn leží pod hrází stejnojmenného rybníka při silnici na Tábornice, asi 2,5 kilometru východně od Dymokur (obr. 1/4, 21/4).

b) Morfologie krajiny

Mlýn se nachází přibližně uprostřed někdejší rybníkářské oblasti, která v roce 1602 čítala 102 rybníků (obr. 5/4).⁵ Dnes se jich na stejné rozloze dochovalo pouze 10. V blízkém okolí mlýna se nacházejí rozsáhlé lesy, z nichž k největším patří les Jakubský. Tam kde nejsou lesy, leží rovinatá úrodná pole.

c) Typ vodního toku

Zdrojem energie pro pohon mlýna byl Štítarský potok. Voda na mlýn se v minulosti akumulovala v 62 ha velkém Jakubském rybníku (obr. 22/4). Štítarský potok vtéká asi po 7 kilometru poblíž vesnice Svídnice do říčky Mrlina.

d) Popis náhonu, vodního díla

Voda k turbíně tekla skrz hráz rybníka. V minulosti zde zřídili krátké vantroky, které vedly na vodní kola (obr. 7/4)). Odpadní voda odtékala rovnou do Pustého rybníka, a pak dál, až k soutoku s říčkou Mrlina.

e) Související komunikace, bezprostřední přístup, funkce mlýna.

Ke mlýnu se od Dymokur přijíždělo cestou, kterou kdysi lemovala alej (obr. 4/4). Jak vyplývá z dobových fotografií, zanáška do mlýna a pravděpodobně i vyskladňování hotové mouky probíhalo z hráze rybníka. Na dvůr mlýna se dalo zajet okolo severní stěny obytné části budovy. Budova mlýnice, postavená ve dvacátých letech 20. století, má přístup plechovými vraty z hráze Jakubského rybníka (obr. 11/4).

f) Okolní stavební fond

Dříve v okolí Jakubského rybníka stávala samostatná ves Na poušti svatého Jakuba, jež v 17. století zanikla. Dnes se západně od mlýna nachází stodola a severně od ní trvale obydlená chalupa. Na indikační skice z roku 1842 je místo dnešní zděné chalupy vyznačena spalná budova, která velmi pravděpodobně patřila ke mlýnu.

g) Drobné objekty související s prostorem a funkcí mlýna

V bezprostřední blízkosti mlýna se žádné drobné sakrální památky nevyskytují. Pouze asi jeden kilometr na cestě k obci Záhornice stojí u silnice socha Jana Nepomuckého. Není jasné, zda nějakým způsobem s mlýnem souvisí.

4) Popis mlýna

a) Úvodní charakteristika, slohovost, úvodní popis celého areálu

Areál budov se nachází na samotě pod hrází Jakubského rybníka a skládá se ze mlýna, stodoly a rodinného domku, který je dnes z areálu vyčleněn.

b) Charakteristika dispozice objektu mlýna, jeho komunikačních vazeb

Mlýn se skládá ze dvou nesorodých částí, majetkově i dispozičně rozdělených (obr. 10/4). Přístupný býval dveřmi v severním průčelí. Do mlýna se pak chodilo, soudě dle dobových fotografií, dveřmi v západním průčelí. Zda do roubené části mlýna vedly dveře i z východní strany, nevíme. Nepodařilo se najít žádné další fotografie. Jedny malé dveře ještě umožňovaly přístup ke stavidlům a byly umístěné v jižním průčelí (obr. 8/4).

c) Prostorový vztah – funkce vůči obydlí

Mlýn s obytnou částí spojovala chodba, otevřená do prostoru dnes již neexistující roubené mlýnice (obr. 15/4).

d) Stavební technika

Starší část mlýna je roubená z tzv. „trhanic“. V minulosti byl mlýn zevnitř omítnut. Z venku byly pouze hlínou vymazané spáry.

e) Popis přízemí

Přízemní roubenou část přetíná nesymetrická chodba severojižního směru, která dělí stavení na širší západní a užší východní část (obr. 6/4). Chodba v minulosti vedla až do mlýnice s dnes již zazděným vstupem. Ve východní části se vyskytují tři menší místnosti, samostatně přístupné z chodby. Pravděpodobně nesloužily k bydlení, v jižní místnosti se mohla nacházet šalanda. V západním traktu najdeme tři nestejně velké obytné místnosti. Hlavní světnice v jižní části, v jejímž severovýchodním rohu je část stěny zděná a na podlaze dlažba se zabudovaným mlýnským kamenem, se nacházelo otopné zařízení (obr. 16/4). Ze světnice se dalo dveřmi přímo projít do mlýnice.

f) Popis sklepů

V areálu se žádný sklep nenachází, ani literatura se o něm nezmiňuje.

g) Popis pater

Mlýn není patrový.

h) Popis krovu

Valbovou střechu nese krovový systém stojaté stolice z řezaných trámů. Dnešní podoba krovu pochází z období po roce 1933 (obr. 18/4, 19/4).⁶ Jako krytina dnes slouží dřevěný šindel, položený v roce 2008 (obr. 20/4).

i) Popis průčelí

Vnější stěny mlýna jsou roubené, bez známek omítnutí. Nenašly se ani zbytky kolíčků, které by nesly hliněnou omítku. Roubené stěny se dochovaly v severním, západním a východním průčelí (obr. 14/4). Na jihu se k roubenému stavení přimyká novostavba mlýna. V západní stěně se nachází čtveřice šestitabulkových oken. Mezi dvěma okny v pravé části je stěna novodobá, dělaná z trámů.⁷ Na střeše se tyčí dva vikýře. V severním průčelí je nesymetricky prolomen trámkový portálek s nadsvětlíkem (obr. 12/4). Vstup kryje stříška. Po obou stranách portálku se nacházejí šestitabulková okna s trámkovými zárubněmi a ve východním průčelí zase dvě nevelká čtvercová okna s trámkovými zárubněmi.

j) Ostatní objekty areálu

Bezprostředně s mlýnem souvisí stodola umístěná na západ od mlýna. Jde o dřevěnou stavbu pobitou svislými prkny a krytou keramickou krytinou. Třetí objekt v areálu tvoří rodinný dům se zahradou, který stojí na oploceném pozemku, jenž dříve patřil k areálu mlýna. Dům stojí na místě hospodářské budovy.

k) Stavební historie

V roce 1916 byla roubená mlýnice odstraněna a místo ní postaven moderní zděný mlýn, který o dva roky později vyhořel a při opravě jej ještě o jedno patro zvýšili. Dnes je dvoupatrová budova bez strojního vybavení a využití.

Stavební vývoj severní roubené části mlýna máme i dendrochronologicky datovaný. Základ dispozice byl postaven ze dřeva pokáceného v letech 1681/82 – 1711. Obytnou část pak do dnešní podoby přestavěli z kmenů pokácených kolem roku 1799.⁸

5) Mlýnská technologie

a) Dochovaná, pohon mlýna

Jakákoliv technologie se pravděpodobně nezachovala.⁹ Úplné informace o technologickém vybavení mlýna, včetně jeho pohonu, lze nalézt v pramenech.¹⁰

b) Nedochovaná, stopy po technologii

Barokní část mlýna, kde se původně nacházela dvojice českých složení, byla kvůli modernizaci zcela odstraněna.

c) Doplňkové provozy a pohon hospodářských strojů

O doplňkových provozech se v literatuře nic nepíše.

6) Závěrečné hodnocení

Dymokurský roubený mlýn patří mezi několik posledních, zachovaných v oblasti Polabí. Tvoří nedílnou součást zdejší kulturní rybniční krajiny, která zde vznikala již od pozdního středověku. Mlýn stojí v rozsáhlé rybniční soustavě dymokurského panství, která nesloužila jen pro chov ryb, ale i pro pohon množství mlýnů. Mlýny na dymokurském panství tvořili v rybniční krajině kulturně urbanistická ohniska.

Netypická dispozice severní obytné části nám poskytuje ukázkou svérázné architektury mlýnů, jež se ne vždy mohla řídit krajovými zvyklostmi v lidovém stavitelství. Mlýn byl v roce 2007 po zásluze zapsán jako nemovitá kulturní památka. Památkové hodnotě severní části objektu neubírá ani moderně pojatá jižní část z první poloviny 20. století, která s jistou mírou brutality ukazuje, jak se organismus mlýna vyvíjel bez ohledu na historické hodnoty stavby, směrem k utilitárnímu využití a zvýšení kapacity mlýna a tím i výdělku.

7) Poznámkový aparát

¹ Jméno se nachází na Indikační skice i současné mapě viz Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Byd 94.

² Antonín Profous, heslo Dymokury, in: *Místní jména v Čechách I*, Praha 1947, s. 462.

³ Stavebně historický průzkum, objekt čp. 42, Jakubský mlýn Dymokury, Alena Krušinová, červenec – listopad 2005. Uložen v NPÚ Sabinova 5, s. 5.

⁴ Ibidem, s. 6. Informace není nikterak podložena a pravděpodobně jde o omyl. Vesnice mohla ležet spíše v místech dnešní chatové osady Poušť.

⁵ Ibidem, s. 13.

⁶ Za konzultaci k typu a dataci krovu děkuji ing. arch. Janu Peštovi.

⁷ Prostor mezi okny byl nevhodně opraven. Novodobou stěnu ze subtilních trámků při rekonstrukci nahradili lépe vyhovujícími trámy z dubového dřeva.

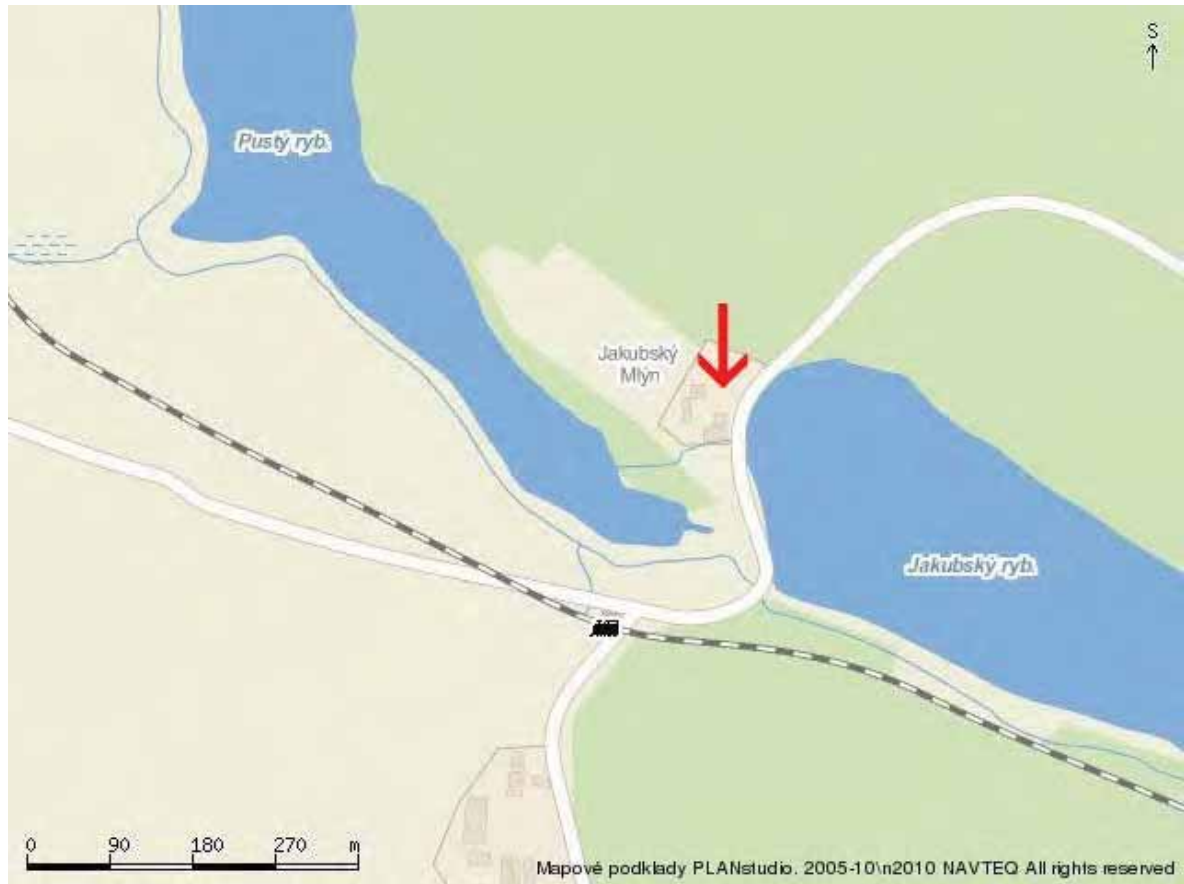
⁸ <http://www.dendrochronologie.cz> (15. 5. 2011).

⁹ Jan Pešta, heslo Dymokury – mlýn vodní zvaný Jakubský mlýn, in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I*, Praha 2001, s. 593 - 594.

¹⁰ Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 313, inv. č. 3213.

8) Obrazová příloha

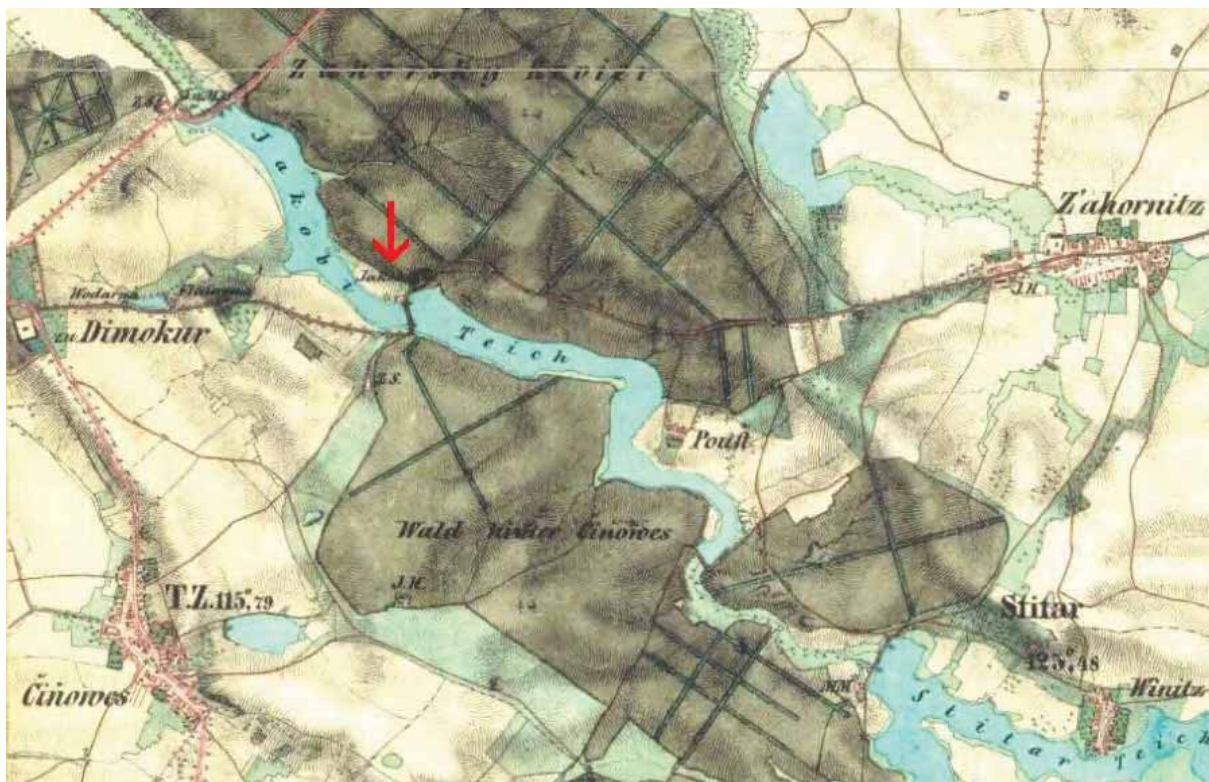
a) Mapová a plánová dokumentace

obr. 1/4 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).

obr. 2/4 – I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 093, výřez.

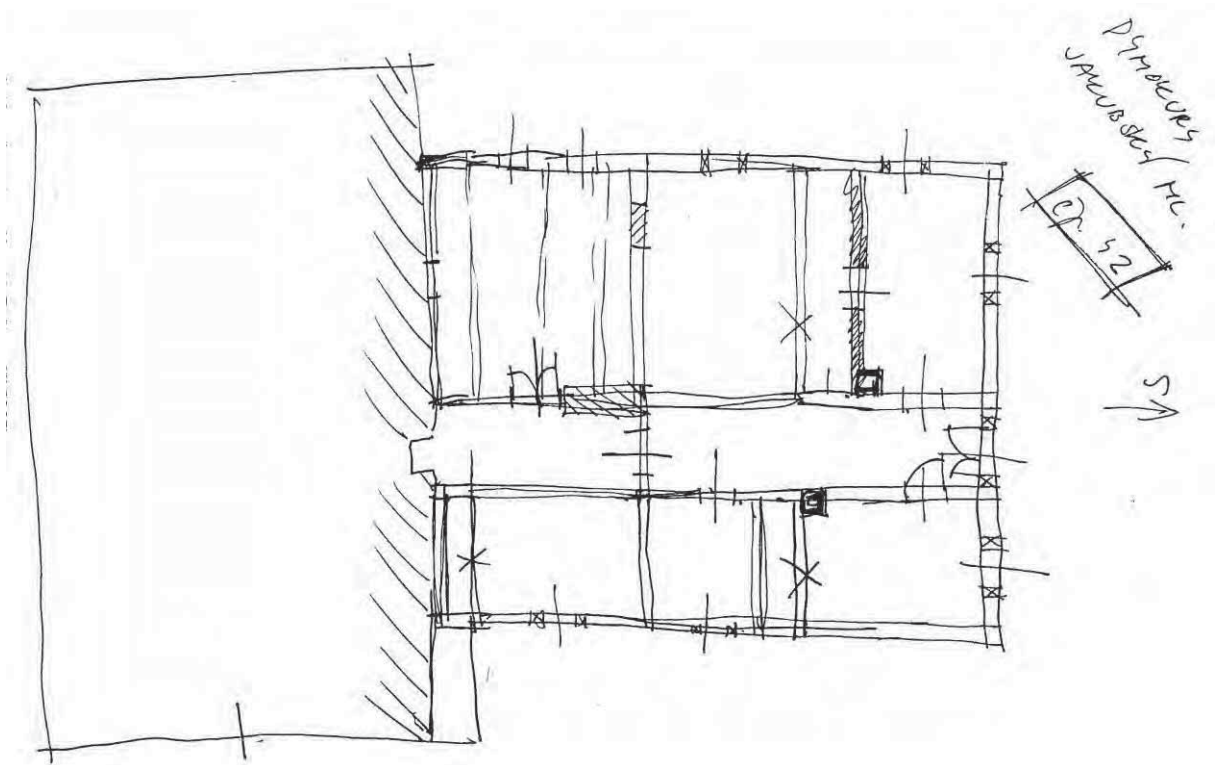
obr. 3/4 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_7_VI, výřez.

obr. 4/4 - Indikační skica (1842), sign. Byd 94, výřez.

obr. 5/4 – Rybníky dymokurské kolem roku 1713, náčrtek Josef Mladějovský (převzato z: Jakubský mlýn Dymokury, čp. 42, stavebně historický průzkum, Alena Krušinová, červenec – listopad 2005).

obr. 6/4 – Pracovní skica dispozice mlýna (Pešta září 2005).

b) Ostatní ikonografie (obrazy, staré fotografie, pohlednice)

obr. 7/4 – Dobová fotografie, před rokem 1916 (převzato z: Jakubský mlýn Dymokury, čp. 42, stavebně historický průzkum, Alena Krušinová, červenec – listopad 2005, fotografie uložena v SOkA Nymburk, pobočka Lysá nad Labem).

obr. 8/4 – Dobová fotografie, před rokem 1916 (převzato z: Jakubský mlýn Dymokury, čp. 42, stavebně historický průzkum, Alena Krušinová, červenec – listopad 2005, fotografie uložena v SOkA Nymburk, pobočka Lysá nad Labem).

obr. 9/4 – Dobová fotografie mlýna před rokem 1939 (uloženo v Národním archivu, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 313, inv. č. 3213).

c) Fotodokumentace objektu

obr. 10/4 – Pohled na mlýn od severozápadu (foto Matějček 2011).

obr. 11/4 – Pohled na mlýnici od severovýchodu (foto Šimek 2011).

obr. 12/4 – Hlavní vstupní dveře v severním štítovém průčelí (foto Šimek 2011).

obr. 13/4 – Opravená stěna mezi okny západního podélného průčelí (foto Šimek 2011).

obr. 14/4 - Pohled na západní průčelí po opravě vazných trámů (foto Pešta 2008).

obr. 15/4 - Interiér střední chodby, pohled k severu (foto Pešta 2005).

obr. 16/4 – Pohled do světnice vlevo stálo topeniště, šipka směřuje na zabudovaný mlecí kámen (foto Šimek 2011).

obr. 17/4 – Dveřní zárubeň (foto Šimek 2011).

obr. 18/4 – Původní krov (foto Pešta 1997).

obr. 19/4 – Opravený rám krovu (foto Pešta 2008).

obr. 20/4 – Pokládka šindele (foto Pešta 2008).

obr. 21/4 – Hráz Jakubského rybníku (foto Šimek 2011).

obr. 22/4 – Pohled na rozlehlý Jakubský rybník (foto Matějček 2011).

Podhradní mlýn u Hodkova

1) Obecné údaje

- a) Sídlo - Hodkov
- b) Čp. 40
- c) Vodní tok – Hodkovský potok
- d) Katastrální území – Hodkov, 640298
- e) Okres – Kutná Hora
- f) Poloha – mlýn se nachází na samotě necelý kilometr na východ od vsi Hodkov.
- g) GPS - 49°47'1.059"N, 15°9'38.282"E
- h) Název mlýna - Podhradní¹
- i) Rejstříkové číslo nemovité kulturní památky - není nemovitá kulturní památka

2) Dějiny objektu

- a) Stručná historie

První zprávu o mlýnu u obce Hodkov máme z prvního Tereziánského katastru: „...*ve fasi uveden 1 mlýn o jednom kole a 1 stoupě (mlynář jej prodal r. 1712 vrchnosti a platí 20 zl. ročně úroku)*“.² Z tohoto údaje není zřejmé, zda jde o mlýn Panský či Podhradní. První spolehlivou zmínku o sledovaném mlýnu nalezneme tedy až na I. vojenském mapování z let 1764 – 1768 (obr. 2/5). Zde se označuje jako „*Pohrází. M.*“.³ Na II. a III. vojenském mapování už máme název „*Podhrader M. a Podhradný mlýn*“ (obr. 3/5, 4/5).⁴ Indikační skica z roku 1838, která mlýn opět uvádí jako „*Pod Hradný Mlejn*“ nás informuje, že objekt vlastnil Hájek Wencel (obr. 5/5).⁵ V dlouhé historii obce Hodkov a zdejší tvrze, sepsané Augustem Sedláčkem, se žádná zmínka o mlýnu nevyskytuje. Až roku 1928 se dozvídáme, že jej koupil od Františka Krále rod Kremláčků, který objekt spravuje i v současnosti.⁶

- b) Prameny

Pro vyhledání I., II. a III. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna,

Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic.

Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Ča 171.

Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 128, inv. č. 845.

Inventarizační průzkum lidové architektury, okres Kutná Hora – Hodkov čp. 40, Jiřina Kábrtová, Praha 1990, uloženo archiv NPÚSČ Praha Sabinova 5.

<http://www.lipina-hodkov.cz> (3. 5. 2011)

c) Literatura

Aleš Chalupa et al. heslo Hodkov a Hranice, statek , *Tereziánský katastr I*, Praha 1964, s. 198 – 199.

Jan Orth – František Sládek, heslo Hodkov, in: *Topograficko-statistický slovník Čech*, Praha 1870, s. 151.

Jan Otýpka, heslo Hodkov – mlýn vodní, in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*, Praha 2002, s. 32.

Antonín Profous, heslo Hodkov, in: *Místní jména v Čechách*, díl I, Praha 1947, s. 578.

3) Umístění v terénu

a) Topografická situace

Ves Hodkov leží asi 6 kilometrů severovýchodně od Zruče na Sázavou. Samotný mlýn najdeme na samotě, asi jeden kilometr na východ od Hodkova (obr. 1/5).

b) Morfologie krajiny

Mlýn stojí ve velmi hlubokém údolí, které vytvořil Hodkovský potok. Téměř celé údolí pokrývá les, převážně smrkový. Podél potoka rostou spíše listnaté stromy. V okolí Podhradního mlýna se ve větší míře vyskytují lesy v menší míře obdělávaná pole.

c) Typ vodního toku

Podhradní mlýn stojí přibližně na sedmém kilometru Hodkovského potoka, jenž se po dalších šesti kilometrech, u železniční zastávky Želivec, vlévá do Ostrovského potoka.

d) Popis náhonu, vodního díla

Náhon mlýna začíná pár metrů od železniční stanice Hodkov (obr. 22/5). Měří asi 500 metrů. Začíná u malého jezů, vedle něhož stojí stavidlo. Následně voda podtéká rourou pod silnici a pak se v náhonu vine krásnými meandry po vrstevnici stráně až do malé akumulární nádrže těsně před mlýnem (obr. 23/5). V některých místech není náhon čistě kopaný, ale jeho levý břeh má podobu sypané hráze, zatímco pravý břeh se zakusuje do stráně. Z náhonu, směřujícího z akumulární nádrže na vodní kolo, později na turbínu, vedla v minulosti odbočka k pohonu pily (obr. 24/5). Po vantrocích, jimiž přitékala voda na pilu, dnes nic nezbylo. Ani vantroky pro vodní kolo už neexistují. Voda, potřebná k pohonu turbíny, se přivádí rourou o neznámé světlosti. V terénu zůstaly patrné zbytky odtokového kanálu od pily, jenž vedl dokonce pod dodnes stojící stodolou. Odpadní kanál od turbíny se zachoval a dál se využívá. Zprvu má zdivo z kamene, druhou část však má pouze zahloubenou do terénu bez větších úprav.

e) Související komunikace, bezprostřední přístup, funkce mlýna

Areál mlýna sestává z budov postavených okolo dvora. Do dvora vede vstup severní a jižní branou. K severní bráně se dostaneme ze silnice, vedoucí ze vsi Hranice do Hodkova (obr. 7/5). Celým údolím také prochází železnice, spojující Kutnou Horu a Zruč nad Sázavou. Dvůr býval kdysi průjezdný, jak naznačuje Indikační skica z roku 1838.⁷ Spodní cesta z jižní brány šla nejspíš podél potoka k Panskému mlýnu či kolem kostela svatého Václava do Hodkova (obr. 16/5). Dnes již neexistuje. Na Indikační skice nenajdeme vyobrazenou ani jednu z bran areálu, musely tedy vzniknout později. Zda mleči v době existence jižní cesty dvorem projížděli, či se zde jen otáčeli, nelze s jistotou říci.

f) Okolní stavební fond

V současné době stojí na protější stráni severně od mlýna novodobý obytný dům. Nachází se v místě, kde na bývalé mlýnské zahradě stávala ve 30. letech 19. století spalná budova, pravděpodobně stodola.

Na jih od vsi Hodkov se tyčí kostel svatého Václava, v jádru snad ze 14. století, přestavěný v 17. století. Za zmínku také stojí hodkovský zámek, zbudovaný po roce 1850. Téměř zničený zámek prošel nedávno kompletní rekonstrukcí.

g) Drobné objekty související s prostorem a funkcí mlýna

Žádné drobné sakrální objekty se v bezprostředním okolí mlýna nevyskytují.

4) Popis mlýna

a) Úvodní charakteristika, slohovost, úvodní popis celého areálu

Podhradní mlýn stojí v rámci areálu na nepravidelném půdorysu, v mírném skalnatém svahu. Na západ od mlýna nalezneme dvě hospodářské budovy, vyobrazené již na Indikační skice jako zděné, nespalné. Východně od mlýna se zachovaly zbytky po pile na vodní pohon. Jižně od ní stojí pilířová stodola s bedněnými výplněmi.

b) Charakteristika dispozice objektu mlýna, jeho komunikačních vazeb

Mlýn má trojdílnou atypickou dispozici na obdélném půdorysu. Je patrový, završený mansardovou střechou. Dovnitř se vchází jedním vchodem v západním podélném průčelí. Dveře v severním štítovém průčelí slouží při ovládání stavidel, a také se tudy ve 20. století dopravovalo obilí k semletí. Je pravděpodobné, že se zde i vyskladňovala hotová mouka.

c) Prostorový vztah – funkce vůči obydlí

Obytná i technologická část mlýna se nachází pod jednou střechou. Mlýn se dělí na třetiny s tím, že dvě třetiny v severní části zabírala mlýnská technologie a jižní část sloužila jako obydlí. Obě části spojovaly v přízemí i v patře dveře.

d) Stavební technika

Mlýn je zděný, avšak v Inventarizačním průzkumu lidové architektury z roku 1990 se píše o roubené příčce mezi obytnou částí a mlýnicí.⁸ Roubenou příčku se při terénním průzkumu nepodařilo identifikovat.

e) Popis přízemí

Do přízemí se vstupuje dveřmi nalevo od osy podélného západního průčelí. Z chodby do mlýnice se vchází směrem na sever a do obytné části směrem na jih. V obytné části lze předpokládat světnici a kuchyň.⁹ Podle Inventarizačního průzkumu lidové architektury tvoří strop kuchyně valená klenba.¹⁰ V mlýnici, severní stěnou zapuštěné do hráze rybníka se při východní návodní zdi nachází dvojitá mlýnská hranice. Ta se skládá ze šesti sloupů.¹¹ Všechny sloupy zdobí profilace. Zdobená zhlaví mají tři trámy, tzv. svory, spojující jednotlivé dvojice sloupů. Přední prostřední sloup na sobě nese vyrytý letopočet 1820 (obr. 11/5). Celou mlýnskou hranici kryje nátěr a na několika místech ji podepírají

dodatečné sloupky, přidané kvůli váze válcových stolic, jež zde nahradily původní mlecí kameny. Dveřmi v návodní východní stěně mezi dvěma sloupy hranice se vstupuje do turbínového domku, kde stojí chlebová pec, ne starší než 100 let (12/5).

f) Popis sklepů

Při terénním průzkumu mlýna se žádné sklepy nenašly.¹²

g) Popis pater

Patro mlýnice má přístup po schodech z přízemí, dveřmi v severním štítovém průčelí a dveřmi spojujícími mlýn s obytnou částí v patře. Dispozici obytné části neznáme. Patro mlýnice vyplňuje strojní vybavení mlýna. Vedou odsud i schody do podkroví.

h) Popis krovu

Barokní krov, nesoucí mansardovou střechu, tvoří hambálková soustava podpíraná stojatými stolicemi (obr. 14/5). Půdní prostory osvětluje v severozápadní části střechy prolomený vikýř neznámého určení.

i) Popis průčelí

U Podhradního mlýna se k příchozímu obrací především severní štítové průčelí, z poloviny zapuštěné do hmoty hráze akumulární nádrže. Z tohoto průčelí vedou pouze jedny dveře, a to do 1. patra mlýnice.

Východní podélné průčelí osvětlují v levé (jižní) polovině v přízemí dvě jednoduchá dělená okna; v patře se nacházejí dvě různě veliká zaslepená okna, naznačená pouze lizénovým rámem. V pravé části průčelí se ke mlýnu přimyká turbínový domek s pultovou střechou pokrytou plechem. Prostor u turbíny osvětlují dvě industriální okna s lizénovým rámem.

V jižním štítovém průčelí máme v přízemí tři jednoduchá dělená okna s horní podélnou větračkou a prvním patře dvě trojdílná okna (obr. 10/5).

Zajímavější pasáž tvoří západní podélné průčelí, obracející se do uzavřeného dvora. Celé průčelí nemá žádné přílišné zdobení, pouze kolem oken spatříme po pravé a levé straně barvou naznačenou paspartu. Levou (severní) část osvětlují v přízemí dvě na výšku postavená obdélná industriální okna, v patře potom dvojice osmitabulkových oken. V pravé (jižní) části vedou v přízemí hlavní dveře do mlýna a napravo od nich jednoduché

dělené okno s horní podélnou větračkou. V patře pak nalezneme dvě novodobá trojdílná okna. V levé části mansardové střechy vystupuje vikýř.

j) Ostatní objekty areálu

Na západ od budovy mlýna stojí dvě hospodářské budovy, možná v jádru barokní, protože již Indikační skica je značí jako zděné (obr. 18/5). Vjezd do dvora uzavírají dvě brány. Jižní i severní brána mají rovné překlady, chráněné keramickou krytinou. Jižní brána převyšuje pilíři ohradní zeď a má zachovalá dřevěná vrata. Na východ od mlýna stojí pilířová stodola se sedlovou střechou (obr. 19/5). Ze západu se k ní přimyká z části dřevěný a z části zděný dřevník s pultovou střechou, krytý stejně jako stodola keramickou krytinou.

k) Stavební historie

Objekt mlýna vznikl pravděpodobně na přelomu 18. a 19. století. Zda tu stával mlýn již dříve, se nepodařilo vypátrat. Je ale možné, že vzhledem k existenci Panského mlýna asi jeden kilometr po proudu potoka, vznikl Podhradní mlýn ve výše uvedené době jako novostavba. Nemůžeme vyvrátit ani daleko starší založení, neboť asi 100 metrů na východ od mlýna se nachází dlouhý příkop jako pozůstatek tvrze, o níž máme první zmínky z poloviny 14. století. Ačkoliv tvrz již v 15. století zpusťla, je možné, že zde mlýn již stával.¹³

Vzhledem ke zjištění autorů Inventarizačního průzkumu lidové architektury, že mlýnici a obytnou část v patře dělí roubená příčka a vzhledem k novodobým trojdílným oknům v prvním patře obytné části nelze vyloučit, že tato část byla v minulosti roubená celá. Předpokládám, že někdy na počátku 20. století, se roubení zrušilo a nahradilo zdivem. V době nainstalování turbíny na místě vodního kola vyrostl turbínový domek.

5) Mlýnská technologie

a) Dochovaná, pohon mlýna

Podhradní mlýn patří k těm, kde se vybavení uměleckého válcového mlýna zachovalo kompletně. Stroje sem dodávaly různé firmy - například jedna válcová stolice pochází od Jana Prokopce z Prahy, další od firmy Ganz Budapešť. Na mlecí podlaze se dále zachoval šroťák od firmy Gabriel Žižka Praha, loupáčka či koukolník od firmy Julius Škrlandt.

V podkroví se pak těsná několik hranolových a jeden rovinný vysévač a reforma. Tyto stroje dodaly firmy Julius Škrlandt a Union České Budějovice.¹⁴ Zdá se, že mlýn se modernizoval v několika fázích.

Pro pohon mlýna sloužila kdysi dvě vodní kola. Je to zřejmé z dochované zdvojené mlýnské hranice. Kola roku 1918 nahradila Francisova spirální turbína (obr. 15/5). Tu se mlynář pro její nefunkčnost pokusil v roce 1947 vyměnit. Francisova spirální turbína o výkonu 14 HP při spádu 6,5 metrů a hltnosti 200 litrů za sekundu zůstala ve mlýně dodnes a v nedávné době ji repasovali. V současnosti slouží k výrobě elektrické energie.

Jako pomocný motor se v archiváliích uvádí naftový motor Laurin a Klement o síle 12 HP, který později vyměnili za stabilní plynosací koksový motor značky Lorenz. Motor se bez generátoru plynu a filtrů zachoval na svém místě. Na konci II. světové války se tento motor již nepoužíval. Místo něj poháněl mlýn v dobách sucha elektromotor o síle 20 HP značky Českomoravská Koben Daněk.¹⁵

b) Nedochovaná, stopy po technologii

Mlecí zařízení se kompletně dochovalo.

c) Doplnkové provozy, pohon hospodářských strojů

Jako doplňkový provoz stávala nedaleko mlýna pila. Na Indikační skice se označuje jako spalná budova. Dnes z ní zbyla jen kamenná obvodová zeď, na níž v minulosti dosedala dřevěná pilnice (obr. 20/5). K práci tu nejspíš sloužila obyčejná pila jednuška. Kdy budovu postavili a kdy zrušili nevíme. Ze strojního vybavení zůstal pouze mohutný setrvačnick s klikovou hřídelí.

6) Závěrečné hodnocení

Mlýn nedaleko Hodkova patří do skupiny menších barokních mlýnů, které doposud odborná veřejnost podrobně neprozkoumala. Budova s dochovanou pozdně barokní mlýnskou hranicí, mansardovou střechou a kompletním technologickým vybavením, včetně dnes opět funkční turbíny, vytváří významný krajinnotvorný prvek, a to i přes částečné novodobé narušení fasád a jako taková by se měla zapsat jako nemovitá kulturní

památku, abychom tento výjimečný doklad působení člověka v krajině uchovali i pro další generace.

Velmi pozitivně lze hodnotit znovuoobnovení náhonu, přivádějícího vodu pro pohon turbíny. Novým napuštěním náhonu a spuštěním turbíny se vrátil do objektu velice důležitý element vody. Mírně meandrovitý náhon s akumulací nad mlýnem má silného ducha místa.

V interiéru je třeba zakonzervovat mlecí zařízení a celou mlýnici opatřit nátěrem proti dřevokaznému hmyzu. Hodilo by se zachovat mlýn ve stávající podobě bez zásahů do dispozice či patrovosti a do budoucna změnit podobu oken v patře obytné části pro lepší celkové vzezření mlýna. Stávající okna z druhé poloviny 20. století působí na barokní budově s mansardovou střechou poněkud rušivě.

7) Poznámkový aparát

¹ Jan Otýpka, heslo Hodkov – mlýn vodní, in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*, Praha 2002, s. 32.

² Aleš Chalupa et al. heslo Hodkov a Hranice, statek, *Tereziánský katastr I*, Praha 1964, s. 199.

³ Pro vyhledání I. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic, sign. C 163.

⁴ Pro vyhledání II. a III. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic, sign. O_10_V a sign. 4054_4.

⁵ Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Ča 171.

⁶ Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlýnářské ústředí, karton 128, inv. č. 845.

⁷ Viz Indikační skica (pozn. 5).

⁸ Inventarizační průzkum lidové architektury, okres Kutná Hora – Hodkov čp. 40, Jiřina Kábrtová, Praha 1990, uloženo archiv NPÚSČ Praha Sabinova 5.

⁹ Obytnou část nebylo možné v době terénního průzkumu navštívit.

¹⁰ Viz Inventarizační průzkum lidové architektury (pozn. 8).

¹¹ Z nichž dva jižní sloupy se nejspíš zachovaly za sádrokartonovou příčkou. Při inventarizačním průzkumu lidové architektury v roce 1990 se pořídily jejich fotografie. Zda se sloupy skutečně dochovaly, se nepodařilo zjistit.

¹² Existence sklepa není vyloučena.

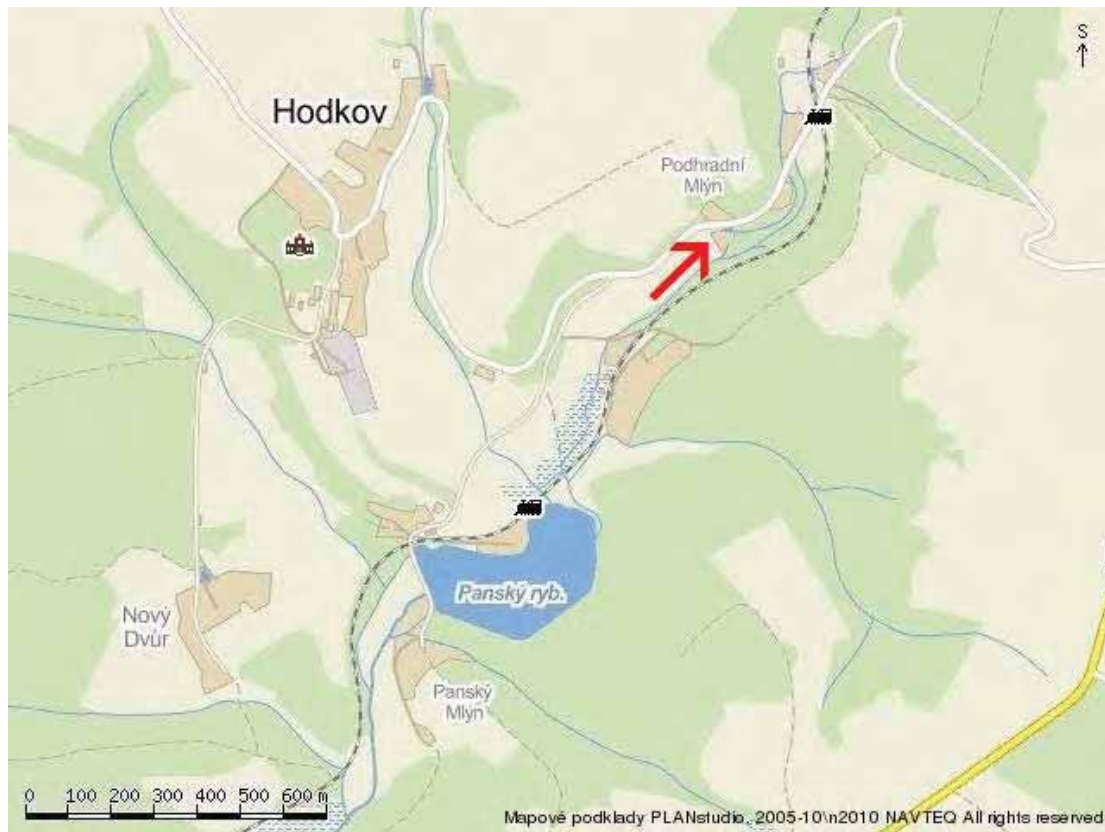
¹³ Jan Orth – František Sládek, heslo Hodkov, in: *Topograficko-statistický slovník Čech*, Praha 1870, s. 151.

¹⁴ Viz MIU (pozn. 6).

¹⁵ Ibidem. Nevíme, zda se motor zachoval. V prostoru turbínového domku se nachází několik dynam, která nejspíš sloužila k osvětlení mlýna na počátku 20. století.

8) Obrazová příloha

a) Mapová a plánová dokumentace

obr. 1/5 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).

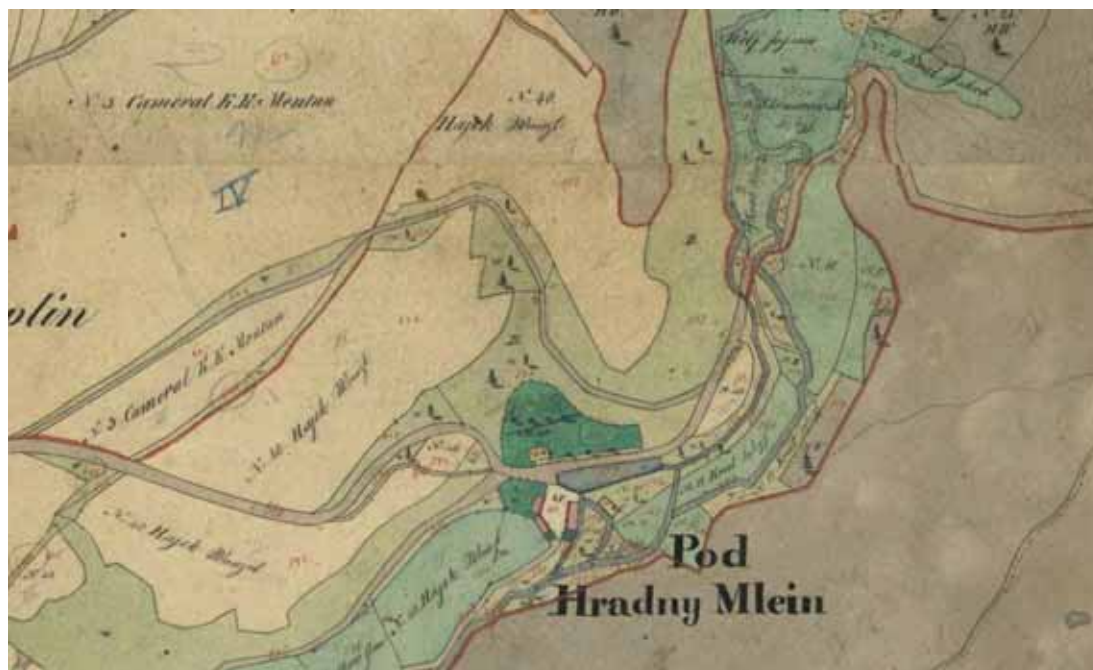
obr. 2/5 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 163, výřez.

obr. 3/5 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_10_V, výřez.

obr. 4/5 – III. vojenské mapování (1877 – 1880), sign. 4054_4, výřez.

obr. 5/5 - Indikační skica (1838), sign. Ča 171, výřez.

b) Ostatní ikonografie (obrazy, staré fotografie, pohlednice)

obr. 6/5 – Výřez pohlednice (převzato z: <http://www.lipina-hodkov.cz> (20. 5. 2011)).

c) Fotodokumentace objektu

obr. 7/5 – Celkový pohled na Podhradní mlýn (foto Matějček 2011).

obr. 8/5 – Pohled na mlýn přes akumulaci nádrž (foto Matějček 2011).

obr. 9/5 – Pohled na severovýchodní průčelí (foto Matějček 2011).

obr. 10/5 – Pohled na jihovýchodní štítové průčelí (foto Šimek 2011).

obr. 11/5 – Letopočet na středním předním sloupu mlýnské hranice (foto Šimek 2011).

obr. 12/5 – Chlebová pec v prostoru turbínového domku (foto Šimek 2011).

obr. 13/5 – Barokní klika (foto Šimek 2011).

obr. 14/5 – Stojka stojaté stolice (foto Šimek 2011).

obr. 15/5 – Francisova spirální turbína (foto Šimek 2011).

obr. 16/5 – Jižní brána (foto Šimek 2011).

obr. 17/5 – Severní brána a vydlážděný dvůr (foto Šimek 2011).

obr. 18/5 – Hospodářské budovy (foto Matějčec 2011).

obr. 19/5 – Pilířová stodola (foto Šimek 2011).

obr. 20/5 – Obvodové zdi pili, kovový setrvačnick (foto Šimek 2011).

obr. 21/5 – Vyřazené mlýnské kameny (foto Šimek 2011).

obr. 22/5 – Začátek náhonu (foto Matějček 2011).

obr. 23/5 – Meandrující náhon (foto Matějček 2011).

obr. 24/5 – Akumulační nádrž (foto Matějček 2011).

Zámecký mlýn v Hoříně

1) Obecné údaje

- a) Sídlo - Hořín
- b) Čp. ?
- c) Vodní tok - Vltava
- d) Katastrální území – Hořín, 645338
- e) Okres - Mělník
- f) Poloha – mlýn stojí asi 100 metrů na severovýchod od hořínského zámku, v severní části vsi.
- g) GPS - 50°20'46.192"N, 14°27'50.991"E
- h) Název mlýna – Zámecký mlýn
- i) Rejstříkové číslo nemovité kulturní památky - není nemovitá kulturní památka

2) Dějiny objektu

- a) Stručná historie

O vesnici Hořín pochází první písemná zmínka z roku 1319.¹ Opakovanou řadu osídlení zahájila v polovině 5. tisíciletí před naším letopočtem kultura s vypíchanou keramikou. Již roku 1784 se udál velký objev hrobů se skrčenými kostrami a žárových hrobů lužického typu jižně od vsi.² Již ve 14. století stála v Hoříně královská vodní tvrz s hospodářským dvorem. Ta ale nepřečkala husitské války. Hořínský dvůr obnovili až v 16. století. Ves se postupně stávala významným hospodářským centrem, a tak si zde v první polovině 17. století Černínové postavili lovecký zámek, v pozdější době upravený na rezidenční sídlo knížecího rodu Lobkoviců.³

Odkdy v Hoříně stával mlýn, se nepodařilo zjistit. Na I. vojenském mapování z let 1764 - 1768, které se nevyznačuje přílišnou přesností, najdeme značku pro mlýn umístěnou jižně od lokality dnešního mlýna.⁴ Značka zobrazuje mlýn směrem proti proudu ještě před mostem (obr. 2/6). Jde o chybu zaměření, neboť mlýn na stejném místě jako dnes stál již roku 1737 (viz níže). II. vojenské mapování z let 1836 – 1852 ukazuje mlýn už správně.⁵ Zcela jasně jej pak můžeme vidět na Indikační skice z roku 1842.⁶ Zde má namalovaná tři vodní kola, což by mohlo odpovídat skutečnosti (obr. 4/6).

Poměrně vzácný pramen, povodňové značky, jichž se na mlýně dochovalo nezvykle velké množství, by mohly také pomoci ke zjištění, z kterého roku současná budova pochází. Nejstarší ryska mapuje povodeň z roku 1784.⁷ Kromě povodňových rysek se na různých místech exteriéru mlýna zachovaly další torzovité nápisy, z nichž lze rozeznat přinejmenším dva letopočty: 1737 a 1753.⁸ Mlýn tedy stál již v první polovině 18. století a lze se domnívat, že vznikl současně se zámkem. Máme jej totiž dokonce vyobrazený na vedutě od Jana Josefa Albrechta, který asi 20 let (do roku 1788) vykonával funkci městského radního písaře v Mělníku. Vedutu se nepodařilo přesně datovat. Zda budova vyobrazená před zámkem skutečně značí mlýn, není zřejmé. Veduta je velice schématická a z případného mlýna vidíme pouze střechu (obr. 10/6).

Z Vodních knih se dozvídáme, že již někdy po roce 1877 neplnil mlýn svoji funkci. Tehdejší majitel, kníže Jiří Kristián z Lobkovic, jej nechal přestavět na vodárnu pro zámek a přilehlý park.⁹ Tuto informaci přináší i krátká zmínka v knize od Ludvíka Böhma, kde se píše: „*Bývalý mlýn knížecí na břehu ramene vltavského změněn ve vodárnu pro zámek a zahradu knížecí.*“¹⁰ Mlýn tedy pracoval velmi krátce, za což mohly nejspíš pravidelné povodně. Dnes budova velmi chátrá a pravděpodobně již brzy spadne. Spolu se mlýnem bohužel zanikne i dlouhá řada povodňových značek, které vytvářejí nenahraditelný pramen pro poznání tehdejšího klimatu.

Mlýn se obýval ještě v padesátých letech 20. století, kdy vznikly poslední povodňové značky.¹¹

b) Prameny

Pro vyhledání I. a II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic.

Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Bo 177.

SOkA Mělník, fond okresního úřadu Mělník, Vodní kniha (1877 – 1901), inv. č. 829.

SOkA Mělník, fond okresního úřadu Mělník, Vodní kniha (1890 – 1933), inv. č. 831, 832.

Jiří Mrázek, Hořín, mlýn pod zámkem, operativní průzkum a dokumentace stavby 4/2006, NPÚ, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze.

Zámek Hořín, stavebně historický průzkum, Mojmír Horyna – Pavel Zahradník, 1985, uloženo v archivu NPÚ Praha, Sabinova 5, inv. č. 212.

c) Literatura

Ludvík Böhm, *Královské věnné město Mělník*, Mělník 1891.

Libor Elleder, Dopady výkyvu počasí na vodní mlýny, in: *Sborník referátů ze semináře Vodní mlýny II*, Vysoké Mýto 2005.

Jan Kilián, *Mělnická kronika Jana Josefa Albrechta ze sklonku baroka*, Mělník 2005.

Vilém Lorenc, Zámek v Hoříně, stavební poměry na zámcích českého baroka, *Zprávy památkové péče X*, Praha 1950, s. 65 – 89.

Antonín Podlaha, heslo Hořín in: *Soupis památek historických a uměleckých v Království Českém, politický okres Mělnický*, Praha 1899, s. 17 – 35.

Antonín Profous, heslo Hořín, in: *Místní jména v Čechách I*, Praha 1947, s. 619.

Daniel Votruba, heslo Vraňany – Hořín - Zdymadlo, in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku IV*, Praha 2004, s. 181 - 183.

Kolektiv autorů, heslo Hořín in: Emanuel Poche (ed.), *Umělecké památky Čech I*, Praha 1977, s. 435 – 437.

3) Umístění v terénu

a) Topografická situace

Ves Hořín se nachází pouhý jeden kilometr na západ od bývalého okresního města Mělník (obr. 1/6).

b) Morfologie krajiny

Hořín leží poblíž soutoku Vltavy a Labe v úrodné nížině, od pradávna zemědělsky využívané.

c) Typ vodního toku

Mlýn v barokním období poháněl umělý kanál zvaný - „Mlýnský potok“ (Mühl Bach)¹²
Vznikl nejspíš uměle.

d) Popis náhonu, vodního díla

Náhon vedl z Vltavy, ale vléval se do Labe. Soudě podle vojenských map se jeho koryto občas změnilo. Souviselo to pravděpodobně s častými povodněmi. Náhon dnes přerušuje Laterální plavební kanál Vraňany – Hořín, který po třech letech budování otevřeli roku

1905 a umožnili tak spojení mezi tokem Labe a Prahou.¹³ Voda v dolní polovině bývalého mlýnského náhonu dnes stojí a pravděpodobně funguje pouze jako slepé rameno Labe. V této části se nalézá i mlýn. Horní tok náhonu není zmapovaný. Na současných mapách se jeví jako slepé rameno Vltavy.

e) Související komunikace, bezprostřední přístup, funkce mlýna

Ke mlýnu se přijíždělo z cesty mezi zámek a od něj východně ležícím parkem. Do mlýnice se vstupovalo dveřmi v jihozápadním podélném průčelí. Kudy se mouka vyskladňovala, není jasné. Nejspíš obdélným vysokým otvorem, připomínajícím dveře, umístěným nad hlavním vchodem v jihozápadním průčelí nebo podobným otvorem v jihovýchodním štítovém průčelí, který má ve spodní části zazděné dvě kamenné konzoly, pravděpodobně druhotně osazené.

f) Okolní stavební fond

Mlýn stojí asi sto metrů od zámku Lobkoviců, dominujícího vsi Hořín (obr. 21/6).

g) drobné objekty související s prostorem a funkcí mlýna

Při cestě mezi zámek a parkem se nacházejí blíže k zámku dvě protějškové sochy - na severní straně silnice socha svatého Jana Nepomuckého z roku 1725, dílo F. M. Brokoffa (obr. 22/6).¹⁴ Protějšková socha znázorňuje svatou Annu (obr. 23/6) a vytvořil ji sochař Wendl.¹⁵ Obě skulptury pravděpodobně přímo s mlýnem nesouvisí.

4) Popis mlýna

a) Úvodní charakteristika, slohovost, úvodní popis celého areálu

Zámecký mlýn v Hoříně patří k vzácně dochovaným říčním mlýnům. Stojí na břehu dnes zrušeného Mlýnského potoka v rámci malého hospodářského dvora (obr. 11/6). Mlýn velmi úzce sousedí s panským sídlem a tvoří součást rozsáhlého parku.

b) Charakteristika dispozice objektu mlýna, jeho komunikačních vazeb

Mlýn má obdélný půdorys. Jde o patrovou budovu s polovalbovou střechou. Vstup dovnitř umožňovaly dvoje samostatné dveře v jihozápadním podélném průčelí - jedny do

obytné části, druhé do mlýnice (obr. 14/6). Dnes vedou do mlýnice navíc ještě široká plechová vrata a v jihovýchodním štítovém průčelí se nachází otvor velikosti dveří.

c) Prostorový vztah – funkce vůči obydlí

Jak obytná, tak technologická část se nacházely pod jednou střechou. Obě dvě mají samostatný přístup z exteriéru. Dveře, spojující tyto části, se nedochovaly. Pouze v severozápadní stěně mlýnice se vyskytuje poměrně velká nika, kde mohly stát v minulosti dveře, ústící do síně.

d) Stavební technika

Konstrukci mlýna tvoří smíšené zdivo.

e) Popis přízemí

Obytná část má klasické trojdílné dělení (obr. 6/6).¹⁶ Ze vstupní síně, umístěné při jihozápadním průčelí, se vstupovalo na severovýchod do komory a na severozápad do světnice a zadní světničky. Mlýnice v jihovýchodní části objektu má čtvercový půdorys a dále se nedělí. V její severovýchodní návodní zdi se nachází řada pěti zazděných výklenků, sloužících kdysi jako prostupy pro hřídele vodních kol (obr. 19/6).

f) Popis sklepů

Sklep se v objektu nepodařilo identifikovat.

g) Popis pater

Patro v obytné části dnes není přístupné. Pravděpodobně se zde nachází několik místností, jež mohly sloužit k bydlení nebo jako sýpka. Patro mlýnice se již zřítilo. Šlo o jednoduchou dřevěnou podlahu na stropních trámech.

h) Popis krovu

Hořínský mlýn dodnes částečně kryje torzo valbové střechy, nesené krovem barokního typu ležaté stolice. Šikmé sloupky plných vazeb s rozpěrami zavětrovávají pásy, vazné trámy se nacházejí ve všech vazbách. Uprostřed vazné trámy v plných vazbách vynášela ještě věšadla, tvořená dvojicí trámů, spojených dole s vaznými trámy kovanými třmeny. V podélném směru zavětrovávají krov šikmé vzpěry (obr. 20/6).¹⁷

i) Popis průčelí

Hlavní podélné jihozápadní průčelí se otevírá do bývalého hospodářského dvora směrem k zámku. Dělí je podélná neprofilovaná římsa provedená ve štuku. V přízemí se v levé části nacházejí dveře do obytné části a vlevo od nich okno. Dvě okna v patře zdobí lištové šambrány v rozích zalamované do podoby uší. Otvorem, pravděpodobně po bývalých dveřích, umístěným vpravo nad hlavními dveřmi, se mohlo vcházet na malý balkón. Po krakorcích, jež balkón vynášely, zbyly ve zdi dvě díry. V pravé polovině vedou v přízemí umístěné dveře do mlýnice a napravo od nich se nacházejí novodobá plechová vrata. Mezi oběma vstupy osvětluje mlýnici okno. Nad hlavním vchodem spatříme dveřní otvor, kterým se mohlo vyskladňovat melivo přímo na vozy. Napravo od něj se nalézá jedno obyčejné a druhé zaslepené okno s lištovou šambránou v rozích zalamovanou do podoby uší.

Jihovýchodní štítové průčelí má v přízemí vlevo od osy otvor po dveřích, pravděpodobně druhotně vytvořený. Přízemí od patra vizuálně odděluje neprofilovaná štuková římsa. V patře se nacházejí dvě okna. Levé okno sloužilo dříve spíše jako dveře, dnes již ze dvou třetin zazděné (obr. 13/6). Při prahu bývalých dveří najdeme dvě kamenné konzoly, jež vypadají jako druhotně použité. Zdají se totiž pootočené o 90 stupňů (obr. 18/6). Tímto otvorem se možná vyskladňovalo melivo přímo na vozy.

Severovýchodní podélné průčelí stojí přímo na břehu mlýnského potoka, na kamenné podezdívce z pravidelných kvádrů. Ta zakrývá všechny prostupy pro hřídele vodních kol (obr. 17/6). V levé části osvětlují patro tři okna, ozdobená pouze malovanou paspartou, pravé části pak dvě nezdobená okna.

Severozápadní štítové průčelí má v přízemí tři okna, prostřední z nich zaslepené. Všechna okna průčelí obepíná lištová šambrána v rozích zalamovaná do podoby uší (obr. 12/6). Ozdobné štuky na tomto průčelí vyrobili z dřevotřísky a pravděpodobně jde o doplnění při příležitosti natáčení filmu. Přízemí a patro průčelí, stejně jako předešlé, dělí neprofilovaná štuková římsa. Patro osvětlují tři okna. První patro od trojúhelníkového štítu odděluje fabiónová římsa. Nacházejí se zde dvě okna a nad nimi v ose další dvě - z nich nižší čtvercové zaslepené a výše položené oválné s lištovou šambránou podobnou jako u ostatních oken.

j) Ostatní objekty areálu

Na jihozápad od mlýna stojí skupina hospodářských budov, podobně jako mlýn téměř zbořených. Ty mapuje již Indikační skica jako nespalné – zděné.¹⁸ Budovy mají zdi z cihel a kamene. Střechy jim zcela chybí.

k) Stavební historie

Podle několika nápisů, zachovaných na vnější fasádě hořínského mlýna lze soudit, že mohl vzniknout v době, kdy se stavěl hořínský zámek. Velká přestavba zámku proběhla v letech 1736 – 46.¹⁹ Mlýn někdy v druhé polovině 19. století změnil svůj účel a stala se z něj vodárna pro zámek a zámecký park. Objekt pravděpodobně několikrát rekonstruovali kvůli častým povodním. Tak mohly vzniknout valené cihelné klenby do traverz nad všemi místnostmi v obytné části mlýna.

5) Mlýnská technologie

a) Dochovaná, pohon mlýna

Viz níže.

b) Nedochovaná, stopy po technologii

U podobných říčních mlýnů platí: kolik vodních kol, tolik složení. Popřípadě jedno vodní kolo mohlo pohánět třeba stoupu či vodní pilu umístěnou na protilehlém břehu. Po hřídelích vodních kol se zachovalo pět zaklenutých prostupů. Ne všechny prostupy se musely využívat najednou; existují případy, že se záklenky přezdívaly podle potřeby (viz nezabudický mlýn). Mlýn poháněla kola na spodní vodu.

c) Doplňkové provozy a pohon hospodářských strojů

O doplňkových provozech se nepodařilo nic zjistit.

6) Závěrečné hodnocení

Zámecký mlýn patří do malé skupiny zachovaných říčních mlýnů. Zdá se, že se budova zachovala v nezměněné dispozici a vnější podobě fasád. Také jde o jeden z mála mlýnů, který se nachází tak blízko panského sídla - stojí v podstatě v zámeckém parku.

Mlýn má ještě jedno vzácné unikum: povodňové značky a další epigrafické památky. Nejstarší povodňová značka pochází z roku 1784, avšak na jiném místě fasády se dochovalo několik dalších nápisů rudkou, z nichž vynikají dva letopočty - 1737 a 1753. Na stěně lze údajně patřit i rudkou vyvedenou věž. Snad se jednalo o věž mělnického chrámu.²⁰ Povodňové značky zasluhují další pozornost a jejich poslední zbytky by se měly přesně zaměřit, než spolu s mlýnem zcela zaniknou (obr. 15/6).

Mlýn dlouhá léta chátrá a dnes již v podstatě nemá střechu. Jeho záchrana v současnosti není téměř myslitelná. Pokud hořínský mlýn zcela zanikne, ztratíme tak velice důležitý pramen poznání o povodních v barokní době. Mlýn by se měl přesně zaměřit a pokusit se nalézt a přesně popsat všechny nápisy na vnějších stěnách.

7) Poznámkový aparát

¹ Antonín Profous, heslo Hořín, in: *Místní jména v Čechách I*, Praha 1947, s. 619.

² Antonín Podlaha, heslo Hořín in: *Soupis památek historických a uměleckých v Království Českém, politický okres Mělnický*, Praha 1899, s. 17.

³ www.obechorin.cz (23. 5. 2011)

⁴ Pro vyhledání I. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic, sign. C 074.

⁵ Pro vyhledání II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic, sign. O_6_II.

⁶ Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Bo 177.

⁷ Libor Elleder, Dopady výkyvu počasí na vodní mlýny, in: *Sborník referátů ze semináře Vodní mlýny II*. Vysoké Mýto 2005, s. 142.

⁸ Ibidem s. 144.

⁹ SOkA Mělník, fond okresního úřadu Mělník, Vodní kniha (1877 – 1901), inv. č. 829, číslo položky 48.

¹⁰ Ludvík Böhm, *Královské věnné město Mělník*, Mělník 1891, s. 512.

-
- ¹¹ Viz Libor Elleder, Dopady výkyvu počasí na vodní mlýny (pozn. 7), s. 143.
- ¹² Viz Indikační skica (pozn. 6). Německý název pochází z Indikační skici.
- ¹³ Více o plavebním kanálu viz Daniel Votruba, heslo Vraňany – Hořín - Zdymadlo, in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku IV*, Praha 2004, s. 181 - 183.
- ¹⁴ Kolektiv autorů, heslo Hořín in: Emanuel Poche (ed.), *Umělecké památky Čech I*, Praha 1977, s. 437.
- ¹⁵ Viz Antonín Podlaha, heslo Hořín in: Soupis památek historických a uměleckých v Království Českém (pozn. 2), s. 34.
- ¹⁶ Za poskytnutí náčrtků dispozice děkuji Ing. arch. Jiřímu Mrázkovi, který provedl dokumentaci v roce 2006.
- ¹⁷ Za pomoc s popisem krovu děkuji Ing. arch. Janu Peštovi.
- ¹⁸ Viz Indikační skica (pozn. 6).
- ¹⁹ Vilém Lorenc, Zámek v Hoříně, stavební poměry na zámcích českého baroka, in: *Zprávy památkové péče X*, Praha 1950, s. 67.
- ²⁰ Viz Libor Elleder, Dopady výkyvu počasí na vodní mlýny (pozn. 7), s. 144.

8) Obrazová příloha

a) Mapová a plánová dokumentace

obr. 1/6 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).

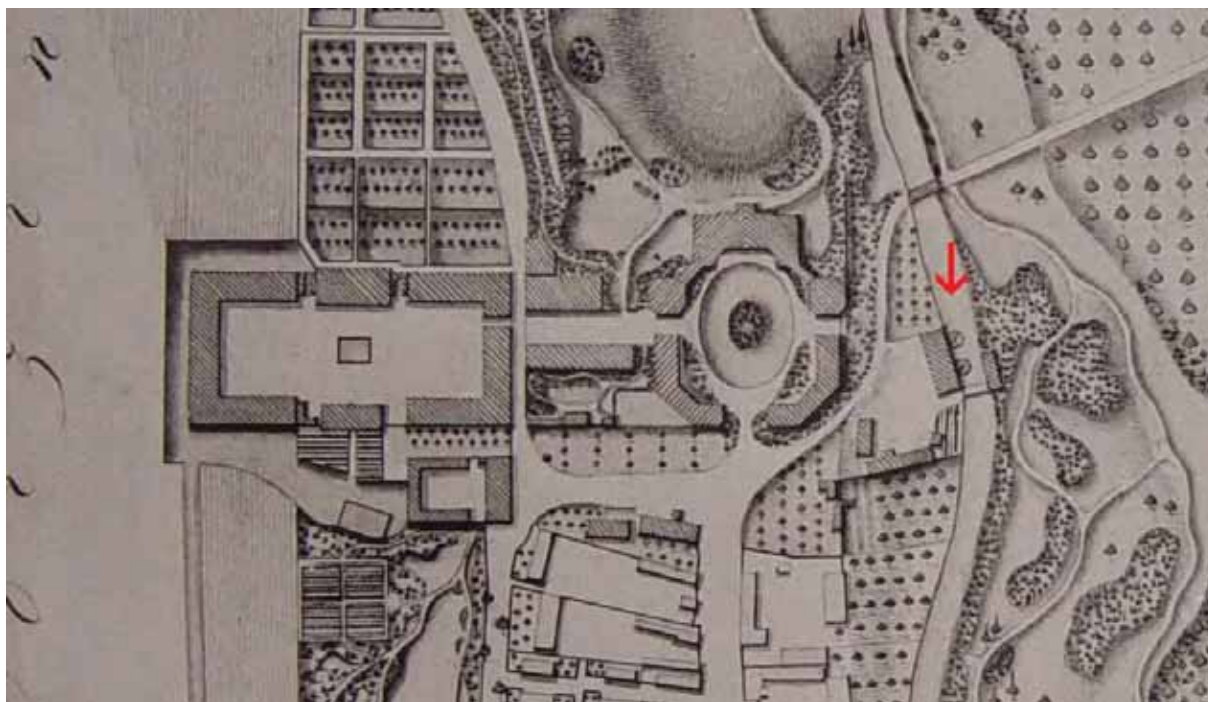
obr. 2/6 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 074, výřez.

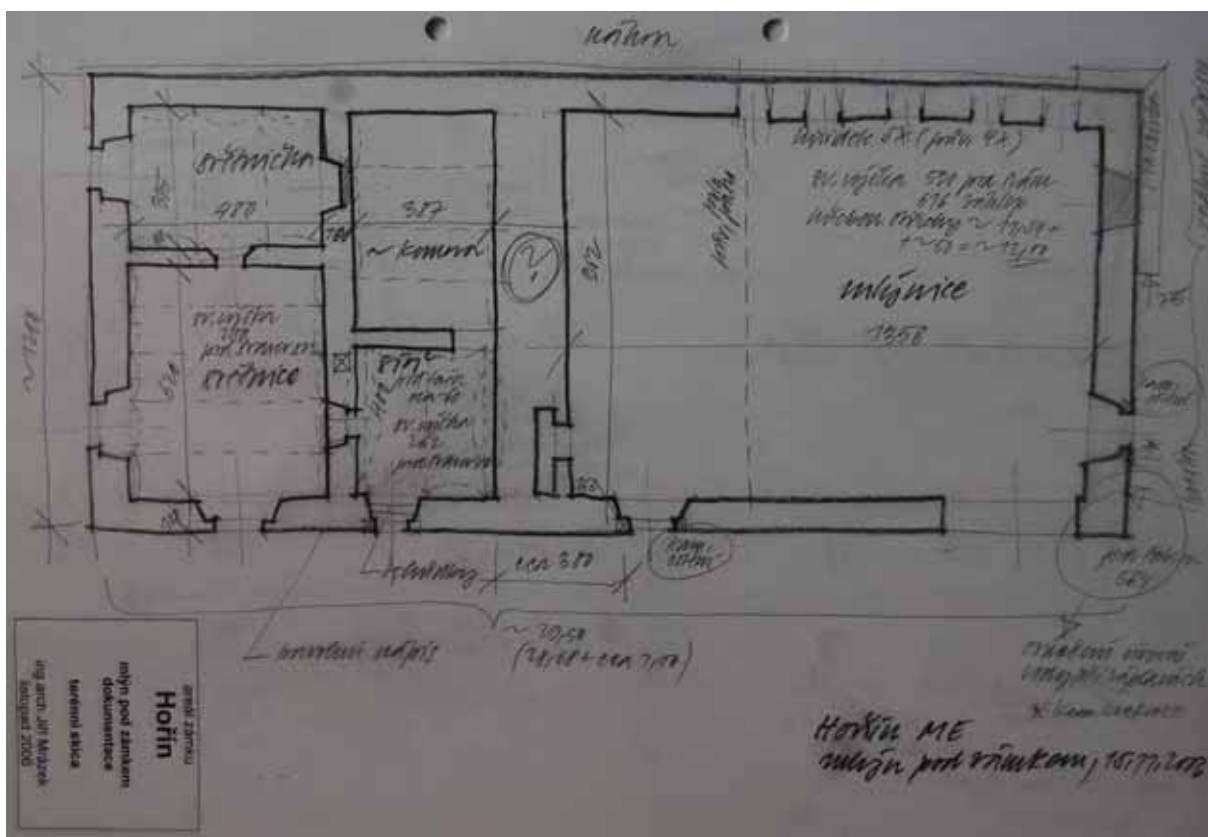
obr. 3/6 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_6_II, výřez.

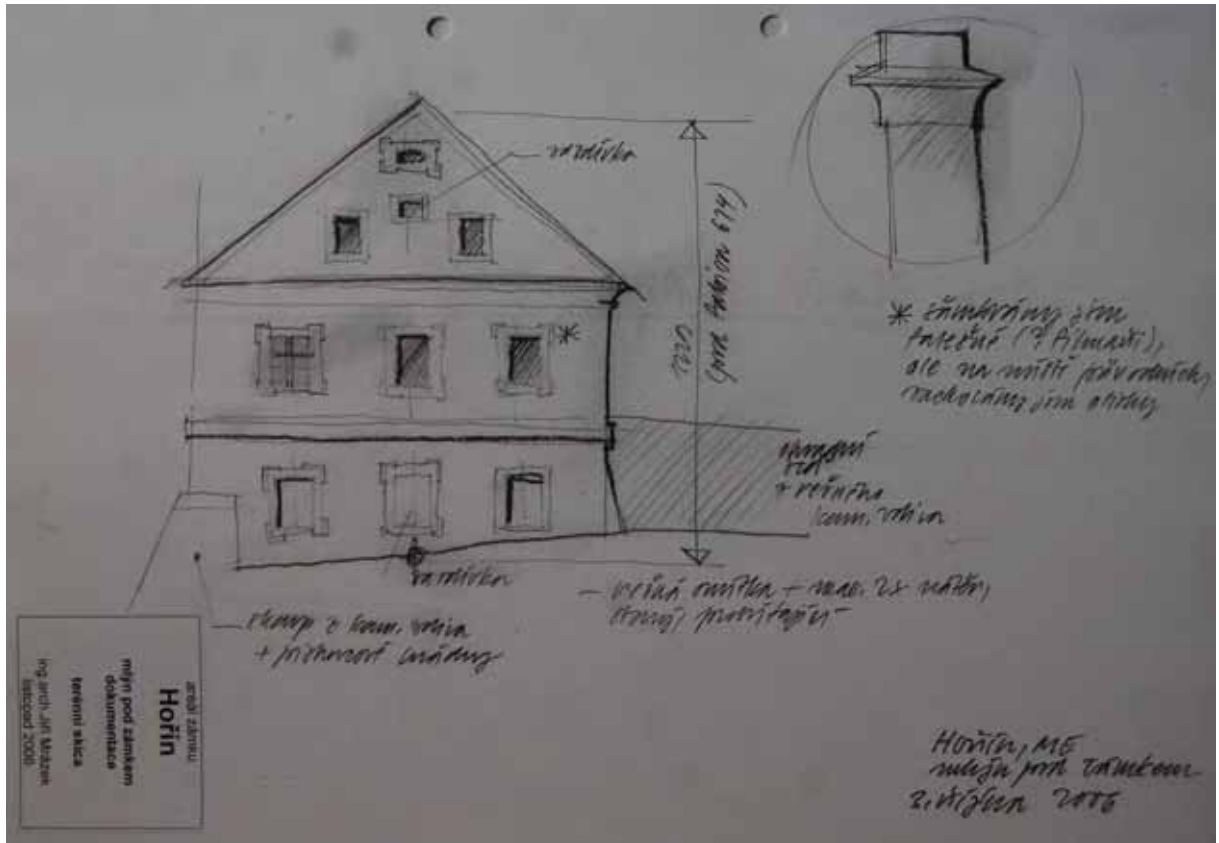
obr. 4/6 - Indikační skica (1841), sign. Bo 177, výřez.

obr. 5/6 – F. Kníže Lobkovic: Plán okolí Hořína, 1821, (převzato z: Zámek Hořín, stavebně historický průzkum, Mojmir Horyna – Pavel Zahradník, 1985, uloženo v archivu NPÚ Praha, Sabinova 5, inv. č. 212), s. 29.

obr. 6/6 – Terénní skica dispozice (Mrázek listopad 2006).

obr. 9/6 – Terénní skica severozápadního průčelí (Mrázek listopad 2006).

b) Ostatní ikonografie (obrazy, staré fotografie, pohlednice)

obr. 10/6 – Albrechtova veduta Hořina a okolí (převzato z: Jan Kilián, *Mělnická kronika Jana Josefa Albrechta ze sklonku baroka*), Mělník 2005.

c) Fotodokumentace objektu

obr. 11/6 Pohled na Zámecký mlýn ze severu (foto Šimek 2011).

obr. 12/6 – Severozápadní štítové průčelí (foto Šimek 2011).

obr. 13/6 – Jihovýchodní štítové průčelí (foto Šimek 2011).

obr. 14/6 – Severovýchodní štítové průčelí (foto Matějček 2011).

obr. 15/6 – Několik povodňových značek na jižním nároží (foto Šimek 2011).

obr. 16/6 – Komín se zdobenou hlavou (foto Šimek 2011).

obr. 17/6 – Skladba severovýchodní návodní zdi (foto Matějček 2011).

obr. 18/6 – Dvojice druhotně použitých kamenných konzol (foto Šimek 2011).

obr. 19/6 – Přízemí mlýnice s několika vně zazděnými prostupy pro hřídele vodních kol (foto Šimek 2011).

obr. 20/6 – Pohled do chátrajícího krovu (foto Šimek 2011).

obr. 21/6 – Pohled na hořínský zámek (foto Matějíček 2011).

obr. 22/6 – Svatý Jan Nepomucký (foto Šimek 2011).

obr. 23/6 – Svatá Anna (foto Šimek 2011).

Mlýn u Veselých u Chotče

1) Obecné údaje

- a) Sídlo - Choteč
- b) Čp. 23
- c) Vodní tok – Radotínský potok
- d) Katastrální území – Choteč u Prahy, 652989
- e) Okres – Praha západ
- f) Poloha – mlýn stojí asi půl kilometru na východ od návsi.
- g) GPS - 49°59'19.72"N, 14°17'23.734"E
- h) Název mlýna – Měchurovský, mlýn u Veselých, Pod Chotčí¹
- i) Rejstříkové číslo nemovité kulturní památky – není nemovitá kulturní památka.

2) Dějiny objektu

- a) Stručná historie

První písemná zmínka o obci Choteč pochází z roku 1336, avšak jméno jako takové bylo použito k pojmenování zdejšího potoka již v roce 1115.² Z roku 1666 máme první zmínku o mlýnu.³ Tehdy sem přišel ze mlýna pod Chejnicemi nový nájemce Měchura. Povědomí o názvu „Měchurův mlýn“ se dochovalo dodnes – tedy přes 340 let. Další zajímavou zmínkou je, že mlýn byl roku 1768 prodán jako dědičný majetek Janu Dočkalovi za 1000 zlatých rýnských a již v roce 1774 Václavu Michudovi s manželkou Annou za 2290 zlatých. Lze se domnívat, že za svého působení mlynář Dočkal budovu výrazně přestavěl, a tak zdvojnásobil její hodnotu. Za velmi podobnou částku – 2250 zlatých – koupil objekt roku 1776 Václav Veselý s manželkou Františkou. Mlýn měl na konci 18. století dvě složení a jednu stoupu. Rod Veselých zde vydržel až do dnešních dnů. Mlelo se tu také během II. světové války, kdy mlynář Rudolf Veselý pracoval i načerno bez ohledu na to, že za to hrozil trest smrti. Po válce obdržel mnohá písemná i ústní poděkování. Avšak záhy, v roce 1951, byl mlýn tzv. „vyloučen z mletí“. A tak manželé Zdeněk a Libuše Veselých, kteří si museli půjčit krátce po válce na modernizaci mlýna, spláceli dluh ze zaměstnaneckých platů až do roku 1968.

Mlýn u Chotče byl jako jeden z mála ve středočeském kraji po roce 1989 Zdeňkem Veselým znovu uveden do provozu. Roku 1991 započaly opravy a 17. listopadu 1992 se po více jak 40 letech mlýn opět rozběhl. Avšak již v roce 1994 byl zastaven a nyní slouží pouze k příležitostným ukázkám toho, jak to ve mlýně chodívalo. Činná zůstala pouze turbína, která od roku 2009 dodává elektřinu do sítě ČEZ. V současné době zde vzniká stálá expozice muzea mlynářství a obilovin.

b) Prameny

Pro vyhledání I. a II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic.

Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Rak 51.

Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 71, inv. č. 229.

Inventarizační průzkum lidové architektury, okres Praha - západ– Choteč čp. 23, Kateřina Sedlická, Praha 1997, uloženo archiv NPÚSČ Praha Sabinova 5.

www.mlyn-uveselych.cz, 12. 4. 2011.

c) Literatura

Josef Klempera, heslo Mlýn Veselých u Chotče, in: *Vodní mlýny v Čechách III*, Praha 2001, s. 175 -178.

Antonín Profous, heslo Choteč, in: *Místní jména v Čechách II*, Praha 1949, s. 37.

Luděk Štěpán – Radim Urbánek – Hana Klimešová, *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2008.

3) Umístění v terénu

a) Topografická situace

Choteč nalezneme asi 15 kilometrů jihozápadně od hlavního města Prahy. Necelých pět kilometrů na jih leží Černošice. Choteč je také součástí CHKO Český kras. Sledovaný mlýn se nachází asi půl kilometru na východ od centra obce na polosamotě (obr. 1/7).

b) Morfologie krajiny

Hluboké údolí, v němž mlýn stojí, vzniklo pravděpodobně staletým působením Radotínského potoka. Krajina v bezprostřední blízkosti potoka je zarostlá lesy (obr. 21/7). Mimo údolí se vyskytují četná pole a husté osídlení.

c) Typ vodního toku

Mlýn napájí poměrně silný Radotínský potok, který v minulosti na svém téměř 23 kilometru dlouhém toku poháněl neuvěřitelných 22 mlýnů. K zadržení většího množství vody dodnes slouží poměrně velká nádržka, vybudovaná v roce 1825 (obr. 18/7).⁴

d) Popis náhonu, vodního díla

Náhon začíná asi 400 metrů západně od mlýna (obr. 19/7). Zhruba v polovině vzdálenosti se vlévá do rybníka, z něhož jde voda skrz hráz přímo do turbínové kašny. Přebytky odtékají přepadem v jižním cípu rybníka krátkou stokou zpět do potoka. Potok na jih od mlýna je veden hlubokou rýhou, velmi pravděpodobně vysekanou ve skále lidskou rukou.

e) Související komunikace, bezprostřední přístup, funkce mlýna

Hlavní přístupová cesta ke mlýnu vede od jihozápadu od vesnice Choteč. U mlýna se rozdělovala do dvou směrů. Severovýchodně směřující cesta vedla do sousední obce Ořech. Druhá mířila na východ podél potoka ke Cvrčkovskému a následně ke Kalinovu, dále k Rudickému a nakonec k Maškovu mlýnu, potom dál k obci Zadní Kopanina.

Ke mlýnu se sjíždělo s hráze po velmi prudké cestě a následně se mlýnským dvorem projelo na spodní trasu vedoucí podél potoka (obr. 6/7). Dnes místo prudké cesty stojí novodobé schodiště a betonová opěrná zeď.

f) Okolní stavební fond

V okolí se mnoho historických staveb nenachází. Pouze hájovna, která stojí pod lesem kousek na sever od rybníka. Umístění hájovny je jistě prastaré, neboť se vyskytuje již na Indikační skice z roku 1840 (obr. 4/7).⁵

g) Drobné objekty související s prostorem a funkcí mlýna

Žádné drobné sakrální objekty se v bezprostředním okolí mlýna nevyskytují. Na jih od mlýna se nachází most, který se dvěma oblouky klene přes Radotínský potok (obr. 20/7).

4) Popis mlýna

a) Úvodní charakteristika, slohovost, úvodní popis celého areálu

Mlýn s výraznými barokními štíty leží pod hrází rybníka. Z jihu a východu je těšně obklopen budovou do tvaru L. V severní části pozemku stojí na obdélném půdorysu stodola (obr. 7/7).

b) Charakteristika dispozice objektu mlýna, jeho komunikačních vazeb

Mlýn je patrový, západním průčelím zapuštěný do hmoty hráze rybníka (obr. 10/7). Celkový půdorys má obdélný o rozměrech přibližně 18, 8 metrů délky, 9, 4 metrů šířky a 7, 7 metrů výšky. Západní část zabírá mlýnice o rozměrech 11, 5 x 7, 5 metrů, zbývající prostor pak obytná část budovy. První patro se v poměru prostoru mlýna k obytné části, shoduje s přízemím.⁶

c) Prostorový vztah – funkce vůči obydlí

V minulosti bývala budova rozdělena tak, že ve dvou třetinách se nacházel mlýn a v jedné třetině (dál od vody) obytná část. Mlýn byl přístupný samostatnými dveřmi ze dvora, ale i z obytné části, do níž se mohlo přijít dveřmi ve východním průčelí.

d) Stavební technika

Mlýn je kompletně zděný, jen střešní nástavec z doby modernizace mlýna má bedněný z prken (obr. 15/7).

e) Popis přízemí

Obytná část mlýna je přístupná z krátké chodby, kde se mimo jiné nachází pěkná kamenná stírka neboli štoudev. V severní části narazíme na klenutou místnost, jež sloužila jako lednice. V jižní pak na velkou světnici s kachlovým sporákem. V přízemí mlýna se nalézá hlavní transmisa a dveře k turbíně.

f) Popis sklepů

Ve mlýně sklep pod úrovní země není.

g) Popis pater

V prvním patře najdeme mlecí podlahu s řadou mlecích stolic a dalších strojů (obr. 17/7). Zda se zachovaly obytné místnosti nad světnicí, se mi nepodařilo zjistit.

h) Popis krovu

Krov byl v devadesátých letech kompletně vyměněn kvůli staticce, protože se mlýn několik let používal k mletí.

i) Popis průčelí

Západní štítové průčelí je poměrně hluboko zapuštěné pod hráz rybníka. Celé průčelí člení osově souměrný lizénový rám. Nalevo se nacházejí dveře, vedoucí do prvního patra mlýna. V minulosti sloužily jako východ ke stavidlu. Vpravo od osy je umístěné jednoduché okno. Na římsu krytou taškami doléhá krásně tvarovaný jednoduchý volutový štít (obr. 14/7). Obrys štítu kryjí cihly svrchu oplechované.

Severní průčelí tvoří součást přístavby, která výrazně mění sklon střechy. Přibližně uprostřed se nacházejí dvě nestejná, na výšku postavená obdélná okna. Vpravo pak železné čtvercové okno, rozdělené do 20 čtvercových polí, jednotlivě zasklených.

Východní průčelí ohraničuje na nárožích bosáž (obr. 12/7). V přízemí vpravo jsou dveře do obytných částí mlýna, vlevo pak okno zdobené šambránou, lemovanou rámem s výrazným klenákem. Stejně vypadají i dvě okna v patře, umístěná symetricky vpravo a vlevo od osy. Štít se velmi podobá tomu na západní straně, jen má trochu jednodušší obrys. Ve štítě je v ose umístěno okno stejně zdobené jako předešlá. Napravo a nalevo od osy se pak nacházejí dvě slepá okna se shodným zdobením, odlišující se jen výraznou půlkulatou šambránou. Symetričnost celého průčelí narušuje na východě zbudovaný přístavek, rozšiřující pouze přízemí a patro mlýna. V průčelí přístavku najdeme okno jako na západním průčelí a v patře malá dřevěná dvířka. Levé nároží opět značí bosáž.

Jižní průčelí je v patře horizontálně rozděleno štukovou římsou. V ose se nachází hlavní vchod, rámovaný kamenným ostěním. Napravo od dveří jsou dvě okna, stejně zdobená jako na východním průčelí. Okno nade dveřmi se s nimi shoduje. Napravo od něj spatříme okno zaslepené, použité jako podklad pro sluneční hodiny (obr. 16/7). Zcela vpravo od osy se v patře vyskytují dveře, jimiž se po šoupačce posílaly pytle s moukou na vůz (obr. 13/7). Pozůstatek tohoto systému připomínají dvě oka ve spodní části rámu dveří, která sloužila k zavěšení šoupačky. Obě nároží zdobí opět bosáž. Přibližně na třetině délky střechy se nachází ještě dřevěná nástavba, v níž jsou umístěna dvě malá okna a mezi nimi mlynářský erb.

j) Ostatní objekty areálu

Budovu mlýna obepíná z jihu a východu stavení do tvaru L. Na jih od mlýna se nalézají několik klenutých chlívků s místnostmi v patře, v nichž dnes vzniká muzeum obilovin a přednášková místnost. Na východ od mlýna stojí poměrně velký obdélný dům, který dnes slouží na bydlení. Budova pochází někdy z první poloviny 20. století. Posledním objektem je stodola datovaná ročením 1921, ležící pár metrů severovýchodně od mlýna.

k) Stavební historie

V porovnání s Indikačními skicami přibyla na pozemku pouze zděná stodola. Ostatní budovy se přestavěly ze starších objektů, v jádru jsou pravděpodobně barokní (např. klenby chlévů). Ke mlýnu přibyl někdy v minulosti ze severní strany přístavek, měnící sklon střechy. V západní části přístavku vznikla v místech, kde bývala vodní kola, turbínová kašna s turbínovým domkem (obr. 9/7). Ve východní části byl zbudován klenutý sklep. Tuto přístavbu můžeme pozorovat již na Indikační skice z roku 1840.⁷ Střešní nástavec na mlýně pochází z meziválečných let, kdy se mlýn modernizoval.

5) Mlýnská technologie

a) Dochovaná, pohon mlýna

Z mlýnské technologie se zachovaly původní stroje značky Kohout Praha - Smíchov, vesměs pocházejí z meziválečných let. Některé části mlecího provozu byly modernizovány při pokusu o znovu zprovoznění mlýna, který mlel dva roky. Poté pro neekonomičnost majitelé od komerčního mletí upustili. Jako vodní pohon mlýna dodnes slouží Francisova horizontální turbína se suchou savkou značky Kohout Praha – Smíchov, o výkonu přibližně 9,7 HP, hltnosti max. 160 litrů za sekundu a účinném spádu 5,9 metrů.⁸ Coby alternativní pohon je v pramenech uveden elektromotor od výrobce Svobody Mladá Boleslav o výkonu 8 HP.

b) Nedochovaná, stopy po technologii

Umělecké složení se zachovalo kompletní. Z pramenů se dozvídáme o stoupě, která byla pravděpodobně zrušená při modernizaci mlýna.⁹ Ve mlýně po ní nezůstaly žádné identifikovatelné stopy.

c) Doplnkové provozy a pohon hospodářských strojů

Jako doplňkový provoz se zbudovala při jižním průčelí v západní části dvora roku 1931 pekárna (obr. 5/7), která byla v roce 1975 kvůli havarijnímu stavu zbořena.¹⁰

6) Závěrečné hodnocení

Mlýn Veselých je jedním z nejlépe zachovaných mlýnů na Radotínském potoce. Svými rustikálními barokizujícími štíty dokonale zapadá do okolní krajiny a je výraznou jak historickou, tak architektonickou památkou. Tvoří nedílnou součást vesnice Choteč.

Svým dodnes plně funkčním vybavením mlýna včetně funkční turbíny se mlýn řadí do velmi malé skupiny mlýnů, které po roce 1989 obnovili svou činnost. Ačkoliv podnikatelský záměr nevyšel, považuji za užitečné, že se ze mlýna stalo muzeum, kde mají návštěvníci hlavně z nedaleké Prahy možnost poznat, jak podobný mlýn pracoval.

7) Poznámkový aparát

¹ Josef Klempera, heslo Mlýn Veselých u Chotče, in: *Vodní mlýny v Čechách III*, Praha 2001, s. 175.

² Antonín Profous, Choteč, in: *Místní jména v Čechách*, díl 2, Praha 1949, s. 37.

³ Pokud nebude citováno jinak, tak veškeré informace o historii mlýna pocházejí z webových stránek www.mlyn-uveselych.cz, 12. 4. 2011.

⁴ Ibidem, „Úmluva k nezrušitelnému dodržení na věčný čas...byla uzavřena mezi duchovní vrchností statku Choteč a Zbuzany z jedné, pak manželama Václav a Ludmila Veselých, vlastnitelama mlejna No 23 v Chotči z druhé strany“. Úmluva se týkala práva na zřízení mlýnské nádržky.

⁵ Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Rak 51.

⁶ Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlýnařské ústředí, karta 71, sign. 229.

⁷ Ibidem.

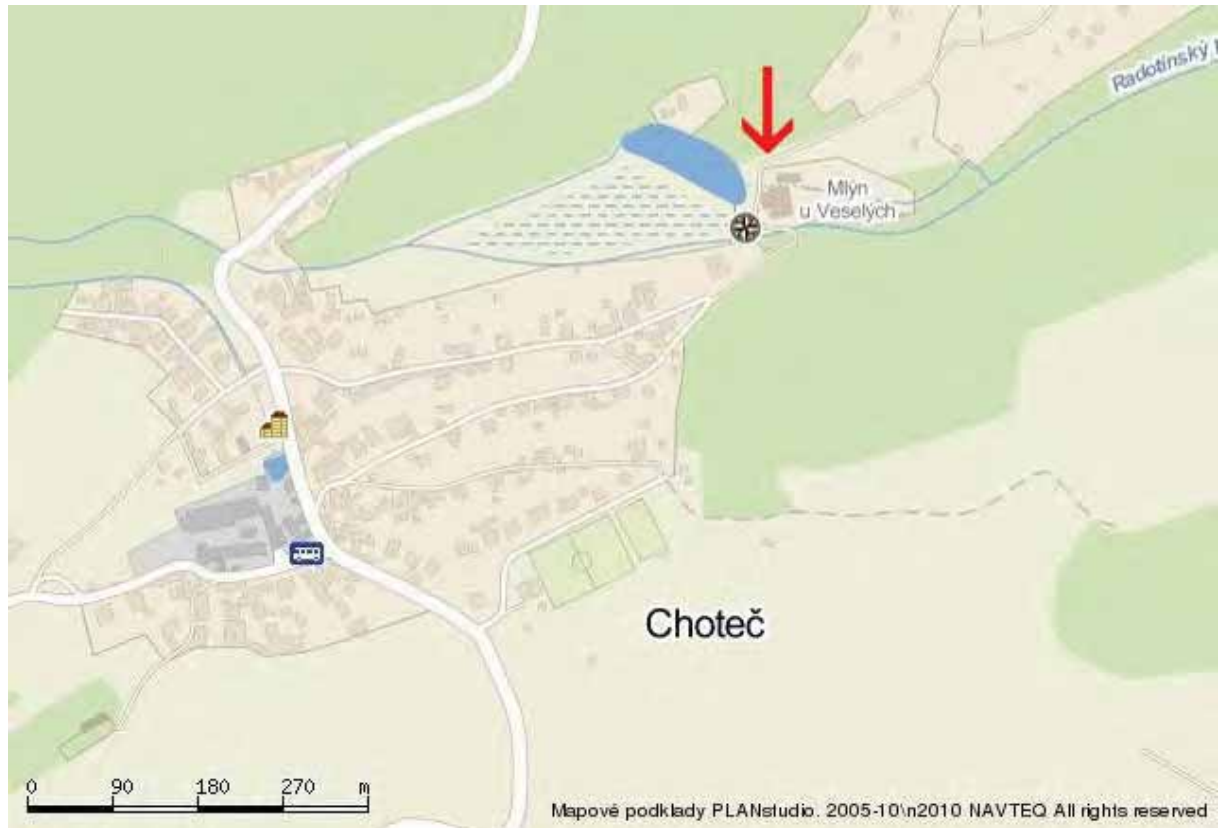
⁸ Viz Indikační skica (pozn. 5).

⁹ Viz pozn. 3.

¹⁰ Ibidem.

8) Obrazová příloha

a) Mapová a plánová dokumentace

obr. 1/7 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).

obr. 2/7 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 124, výřez.

obr. 3/7 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_9_I, výřez.

obr. 4/7 - Indikační skica (1840), sign. Rak 51, výřez.

b) Ostatní ikonografie (obrazy, staré fotografie, pohlednice)

obr. 5/7 – Žemlička 1947, olejomalba (obraz uložen na mlýně u Veselých).

obr. 6/7 – Dobová fotografie, nedatovaná (fotografie uložena ve mlýně u Veselých).

obr. 7/7 - Dobová fotografie, nedatovaná (fotografie uložena ve mlýně u Veselých).

obr. 8/7 – Sokolský slet na zahradě mlýna v roce 1936 (fotografie uložena ve mlýně u Veselých).

c) Fotodokumentace objektu

obr. 9/7 – Pohled na areál mlýna od severovýchodu (foto Šimek 2011).

obr. 10/7 – Pohled na západní průčelí mlýna (foto Matějíček 2011).

obr. 11/7 Pohled na areál mlýna od jihozápadu (foto Šimek 2011).

obr. 12/7 – Pohled na východní štítové průčelí (foto Šimek 2011).

obr. 13/7 – Pohled na umístění vyskladňovacího otvoru v patře mlýna (foto Šimek 2011).

obr. 14/7 – Detail západního volutového štítu (foto Šimek 2011).

obr. 15/7 – Pohled na střešní nástavec mlýna (foto Šimek 2011).

obr. 16/7 – Sluneční hodiny na jižním podélném průčelí (foto Šimek 2011).

obr. 17/7 – Válcové stolice v patře mlýna (foto Šimek 2011).

obr. 18/7 – Rybník nad mlýnem (foto Šimek 2011).

obr. 19/7 – Náhon (foto Šimek 2011).

obr. 20/7 – Mostek přes potok (foto Matějíček 2011).

obr. 21/7 – Cesta vedoucí na východ od mlýna (foto Šimek 2011).

Dolejší mlýn u Jankova

1) Obecné údaje

- a) Sídlo - Jankov
- b) Čp. 38
- c) Vodní tok - Chotýšanka
- d) Katastrální území – Jankov, 656704
- e) Okres - Benešov
- f) Poloha – mlýn leží necelý půl kilometr od centra Jankova.
- g) GPS - 49°39'20.813"N, 14°43'58.993"E
- h) Název mlýna – Dolejší mlýn¹
- i) Rejstříkové číslo nemovité kulturní památky – 31645/2-66

2) Dějiny objektu

- a) Stručná historie

První zmínka o vesničce Jankov pochází z roku 1352.² První písemnou zmínku o mlýně u Jankova máme z roku 1543: „*Jan starší z Talmberka drže Jankov...s krčmou, mlýnem, lázněmi a podacím v Jankově.*“³ Vzhledem k tomu, že v okolí a v Jankově se nachází mlýnů několik, není jisté, zda se text skutečně vztahuje ke mlýnu Dolejšímu. Poznámka z prvního Tereziánského katastru, který uvádí v Jankově dva mlynáře, nám k historii založení Dolejšího mlýna nepomůže.⁴ O jeho existenci nás s jistotou informuje až I. vojenské mapování z let 1764 – 1768, kde máme mlýn jasně vyznačený (obr. 2/8).⁵ Stejně tak jej spatříme na II. vojenském mapování, kde nese označení „Untere M.“, tedy Dolní mlýn (obr. 3/8).⁶ Z Vodních knih se dozvídáme, že roku 1880 osadili při mlýně normální znamení a jako majitel se uvádí Petr Tomášek.⁷ Dále se zde uvádí, že mlýn má dvě složení a stoupu.

Další Petr z rodu Tomášků prodal mlýn po velké povodni, která zničila hráz rybníka Betaň, i s 10 ha pozemků velkostatku jankovskému. Velkostatek v něm potom zrušil provoz a nechal tam bydlet nájemníka.⁸ V roce 1958 se stal mlýn nemovitou kulturní památkou a dnes slouží majitelům jako letní byt.

b) Prameny

Pro vyhledání I. a II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic.

Pro vyhledání Císařského otisku využito webových stránek <http://archivnimapy.cuzk.cz/>, sign. 2745-1.

SOKA Příbram, fond okresního úřadu, Vodní kniha Sedlčany, vložka 154.

Inventarizační průzkum lidové architektury, okres Benešov – Jankov čp. 38, Kateřina Sedlická, Praha 2000, uloženo archiv NPÚSČ Praha Sabinova 5.

c) Literatura

Eva Dvořáková – Šárka Jiroušková – Jan Pešta, *100 technických a industriálních staveb středočeského kraje*, Praha 2008, s. 48 – 49.

Čeněk Habart, *Sedlčansko, Sedlecko a Voticko I*, Praha 1925.

Aleš Chalupa et al. heslo Jankov, panství, in: *Tereziánský katastr II*, Praha 1966, s. 52 – 53.

Josef Klempera, heslo Jankovský mlýn, in: *Vodní mlýny v Čechách II*, Praha 2000, s. 152.

Magda Křivanová – Luděk Štěpán, *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2000.

Pavel Pavlovský, *Jankov - z Jankovských kronik*, Praha 2006.

Jan Pešta, heslo Jankov – mlýn vodní zvaný Dolejší, in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*, Praha 2002, s. 144.

Antonín Profous, heslo 3. Jankov, in: *Místní jména v Čechách II*, Praha 1949, s. 97

August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze království českého XV*, Praha 1927, s. 286 – 287.

3) Umístění v terénu

a) Topografická situace

Mlýn leží na samotě, necelý půl kilometr od středu Jankova (obr. 1/8). Nejbližší větší město se nachází asi sedm kilometrů východně od Votic.

b) Morfologie krajiny

Krajina v okolí Jankova má mírně zvlněný charakter. Asi kilometr na sever od vsi se tyčí kopec Chrastišov. Dále se v okolní krajině nachází poměrně hodně rybníků. Jinak má kraj smíšený charakter, s převažující zemědělskou půdou a občasnými lesy.

c) Typ vodního toku

Mlín poháněl potok Chotýšanka, dříve na horním toku nazývaný Jankovský. Potok pramení nedaleko vesničky Větrov, vzdálené asi dva kilometry východně od Votic.

d) Popis náhonu, vodního díla

Náhon začínal asi 300 metrů na západ od mlýna rybníkem Betaň, který však v roce 1908 strhla povodeň. Náhon můžeme v terénu rozpoznat dodnes (obr. 14/8). Těsně před mlýnem se nacházela akumuláční nádrž, v současnosti již zaniklá. Odtud vedla voda vantroky na mlýnská kola, následně klenbou mohutného opěrného pilíře při jižním rohu stavení odtokovou stokou do malého rybníčku a pak zpět do potoka.

e) Související komunikace, bezprostřední přístup, funkce mlýna

Mlín dodnes nemá plot a jeho dvorem se dá z jihovýchodu na severozápad projít. Stejnou situaci naznačuje i mapa Císařského otisku (obr. 4/8).⁹ Na otisku cesta do Jankova dvakrát překonávala vodní překážku - nejprve odtok od vody z lednice, pak samotný potok. Císařský otisk nenaznačuje žádné mosty, lze se domnívat, že k přechodu přes potok sloužil pouze brod. V 18. století vedly od mlýna dvě cesty na sever. Ta západnější šla do Jankovské Lhoty, ta východnější do vísky Jitra. Dnes částečně plní svou funkci pouze východní cesta.

f) Okolní stavební fond

Mlín stojí na úplné samotě.

g) Drobné objekty související s prostorem a funkcí mlýna

V okolí mlýna se žádné drobné sakrální památky nenacházejí.

4) Popis mlýna

a) Úvodní charakteristika, slohovost, úvodní popis celého areálu

Mohutná rustikální stavba mlýna s polovalbovou střechou sousedí pouze s drobným zděným hospodářským stavením (obr. 6/8). V severní části pozemku najdeme oplocenou zahradu.

b) Charakteristika dispozice objektu mlýna, jeho komunikačních vazeb

Interiéry mlýna se nepodařilo při terénním průzkumu navštívit. Mohutný patrový mlýn má dvoudílnou dispozici. Za světnicí následuje dlouhá síň, která sloužila zároveň jako mlýnice.¹⁰ Vstup umožňují jediné dveře v ose severovýchodního podélného průčelí. Vedou nejspíš přímo do mlýnice, odkud se chodilo i do světnice. Na prostor mlýnice navazuje v jednom pořadí ze severozápadu stavba stodoly či kolny (?) s vysokými a širokými dřevěnými vraty. Tuto přístavbu pravděpodobně postavili spolu se současnou budovou. Jižní roh stavby z jihozápadu podpírá mohutný pilíř, dosahující až ke střeše (obr. 8/8).

c) Prostorový vztah – funkce vůči obydlí

Mlýn i obytná část se nacházejí pod jednou střechou.

d) Stavební technika

Mlýn má stěny zděné, celé omítnuté, s dosud snad částečně roubeným patrem.¹¹

e) Popis přízemí

V přízemí v severozápadní části, kde bývala mlýnice, se dodnes zachovala dvojnásobná mlýnská hranice se sloupy zdobenými řezbou s čabakami. Ozdobné profilování mají i svory hranice.¹² V jihovýchodní části mlýna se nachází obytná část, kterou tvoří světnice a blíže neurčený typ topeniště.

f) Popis sklepů

Sklep se vyskytuje mimo budovu mlýna, zahloubený ve východní stráni dvora (obr. 13/8).

g) Popis pater

Interiéry mlýna se nepodařilo při terénním průzkumu navštívit. Lze se však domnívat, že nad obytnou částí se nachází jedna či více obytných místností. V minulosti mohly prostory sloužit jako šalanda či sýpka.

h) Popis krovu

Krov mlýna se nepodařilo při terénním průzkumu navštívit. Polovalbovou střechu by mohl nést jednoduchý hambálkový krov.

i) Popis průčelí

Směrem k příchozímu se obrací jihovýchodní štítové průčelí. Přízemí osvětlují dvě okna rozdělená latinským křížem (obr. 9/8). Zcela vlevo v mohutném pilíři býval otvor, kudy odtékala voda od vodních kol. Tento otvor má dnes dvířka na zámek a slouží nejspíš jako miniaturní sklípek. V patře se vlevo nachází původní šestitabulkové a vpravo od něj jednoduše dělené okno. Ve štítu spatříme vstřícně bedněnou lomenici, dva malé otvory tvaru kvadrilopu a dvě nejspíš novodobá obdélná okna.

Jihozápadní podélné průčelí osvětluje pouze jedno malé obdélné okénko v patře, přibližně v ose průčelí. Za pozornost stojí zhlaví vazných trámů krovu, z nichž ve dvou jsou zasazeny v otvorech zadlabané stahovací klín, závlače (obr. 10/8). Při tomto průčelí stávala návodní stěna s lednicí, dnes téměř zasypanou - proto nelze vidět prostupy pro hřídele vodních kol.

Severozápadní štítové průčelí se mírně zakusuje do hráze bývalé akumulární nádrže (obr. 7/8). Má bedněný lichoběžníkový štít ze svisle přibitých prken a žádná okna. Celý štít vrcholí valbičkou.

Severovýchodní podélné průčelí se obrací do dvora. V jeho ose najdeme hlavní dveře v dřevěné zárubni. Zcela vpravo vedou vysoká vrata stodoly. Mlýnici osvětlovala tři okna, dvě v přízemí po stranách dveří a jedno vpravo v patře nade dveřmi. Okno v patře má dřevěnou zárubeň. V levé obytné části se vyskytuje jedno okno v přízemí a druhé v patře. Okno v přízemí dělí latinský kříž, okno v patře není dělené. I zde se nacházejí dvě závlače ve zhlaví trámů. Mohlo by se jednat o zpevnění snad roubeného patra mlýna.

j) Ostatní objekty areálu

Na sever přes dvůr od mlýna stojí hospodářské stavení s přístavkem a zděným suchým záchodem (obr. 12/8). Stavení má sedlovou střechu a poměrně malé rozměry. Přístavek, krytý protaženou střechou z hospodářské budovy, mohl sloužit jako chlívek.

k) Stavební historie

Objekt mlýna se zdá intaktně zachovaný. Dle dispozice, konstrukcí a detailů jej mohli postavit někdy v polovině 18. století.¹³ Intaktní charakter stavby narušují pouze některá nově vyměněná okna.

5) Mlýnská technologie

a) Dochovaná, pohon mlýna

Z původní mlýnské technologie se dochovala pouze dvojnásobná mlýnská hranice.

b) Nedochovaná, stopy po technologii

Podle vodních knih se k roku 1880 nacházelo ve mlýně jedno „horní“ a druhé „spodní“ mlýnské složení. Označení složení může odkazovat na polohu vodních kol vůči vantrokům. Po mlecích složeních zde zůstalo několik mlecích kamenů. Jeden z nich slouží jako stolek v severní zahradě. Další objevíme před hlavním vchodem usazené v zápraží (obr. 11/8).

c) Doplnkové provozy, pohon hospodářských strojů

Vedle dvou složení zde pracovalo ještě jedno menší vodní kolo, které pohánělo stoupu. Stopy po působení stoupy, v podobě jejího štoky, by se snad daly objevit v podlaze bývalé mlýnice. Ověřit tuto domněnku bude možné až při návštěvě interiéru mlýnice.

6) Závěrečné hodnocení

Dolejší mlýn nedaleko Jankova se do současnosti zachoval v téměř nezměněné podobě, ve velmi podobném krajinném rámci, který zde mohli pozorovat naši předkové. Sledovaný mlýn patří k jedněm z nejlépe dochovaných staveb lidové architektury na Voticku. Svou vzácně dochovanou archaickou dispozicí se řadí do poměrně malé skupiny podobných mlýnů, jak v rámci této práce, tak v rámci České republiky. Již od roku 1958 se nachází na seznamu nemovitých kulturních památek.

7) Poznámkový aparát

¹ Jan Pešta, heslo Jankov – mlýn vodní zvaný Dolejší, in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*, Praha 2002, s. 144.

² Antonín Profous, heslo 3. Jankov, in: *Místní jména v Čechách II*, Praha 1949, s. 97.

³ August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze království českého XV*, Praha 1927, s. 286.

⁴ Aleš Chalupa et al. heslo Jankov, panství, in: *Tereziánský katastr II*, Praha 1966, s. 53.

⁵ Pro vyhledání I. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic, sign. C 178.

⁶ Pro vyhledání II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic, sign. O_11_III.

⁷ SOka Příbram, fond okresního úřadu Sedlčany, Vodní kniha, vložka 158.

⁸ Čeněk Habart, *Sedlčansko, Sedlecko a Voticko I*, Praha 1925, s. 250.

⁹ Pro vyhledání Císařského otisku využito webových stránek <http://archivnimapy.cuzk.cz/>, sign. 2745-1. Indikační skica pro ves Jankov se nezachovala.

¹⁰ Viz Jan Pešta, *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II* (pozn. 1), s. 144.

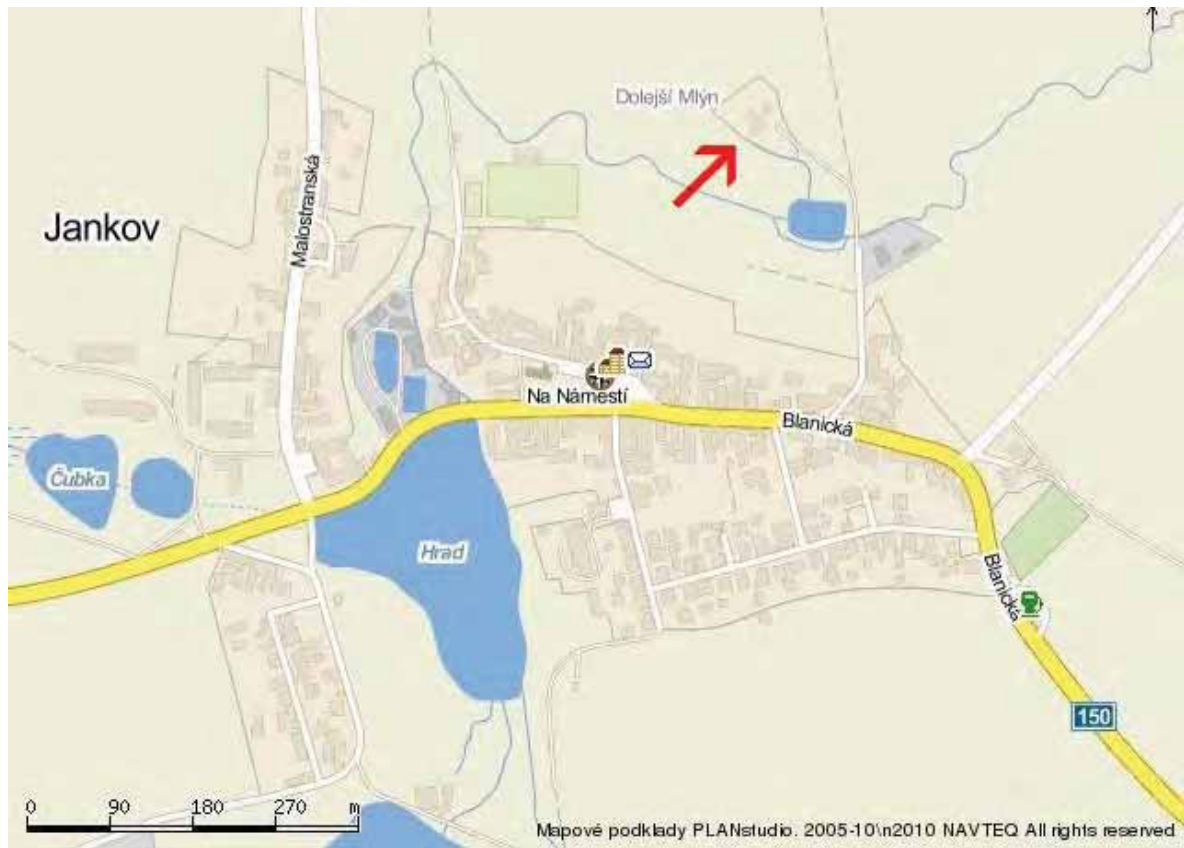
¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

8) Obrazová příloha

a) Mapová a plánová dokumentace

obr. 1/8 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).

obr. 2/8 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 178, výřez.

obr. 3/8 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_11_III, výřez.

obr. 4/8 – Císařský otisk (1841), pro vyhledání Císařského otisku využito webových stránek <http://archivnimapy.cuzk.cz/>, sign. 2745-1, výřez.

b) Ostatní ikonografie (obrazy, staré fotografie, pohlednice)

obr. 5/8 – Dobová fotografie, nedatováno (převzato z: Pavel Pavlovský, *Jankov - z Jankovských kronik*, Praha 2006).

c) Fotodokumentace objektu

obr. 6/8 – Pohled na mlýn od západu (foto Šimek 2011).

obr. 7/8 – Pohled na mlýn z jihu (foto Matějčíček 2011).

obr. 8/8 – Pohled na mlýn z jihu (foto Matějčíček 2011).

obr. 9/8 – Detail okna v jihovýchodním průčelí (foto Šimek 2011).

obr. 10/8 – Detail závlače ve vazném trámu (foto Šimek 2011).

obr. 11/8 – Zápraží ze zlomků mlecích kamenů (foto Šimek 2011).

obr. 12/8 – Hospodářská budova (foto Matějíček 2011).

obr. 13/8 – Sklep (foto Šimek 2011).

obr. 14/8 – Pozůstatky náhonu (foto Matějíček 2011).

Mlýn Bukačov u Kouřimi

1) Obecné údaje

- a) Sídlo - Kouřim
- b) Čp. 247
- c) Vodní tok – Výrovka (Kouřimský potok)
- d) Katastrální území – Kouřim, 271215
- e) Okres - Kolín
- f) Poloha – mlýn stojí na samotě, necelý kilometr jihovýchodně od centra Kouřimi.
- g) GPS - 49°59'47.549"N, 14°59'9.194"E
- h) Název mlýna – Bukačov, Vojtěšský, Prostřední¹
- i) Rejstříkové číslo nemovité kulturní památky – 16707/2-3446²

2) Dějiny objektu

- a) Stručná historie

Místo, kde mlýn stojí, má velice dlouhou historii. Návrší označované jako hradiště Kouřim III, jihovýchodně od mlýna, existovalo již ve třetím tisíciletí před Kristem, kdy zde vznikla opevněná osada řivnáčského typu.³ Někdy po roce 1039, když se do Čech dostaly ostatky svatého Vojtěcha, nebo ve 12. století, vznikl kostelík svatého Vojtěcha.⁴ Raně gotická či románská stavba podélného jednolodního kostelíka se dostala dokonce do majetku mlynářského rodu Bukačů. Stalo se tak v roce 1677 nebo 1680.⁵ Pozemek na návrší patří k mlýnu dodnes. Kostelík zanikl přibližně po roce 1790 a některé jeho kamenné články můžeme dodnes nalézt zazděné v opěrné zdi v areálu mlýna (obr. 28/9).

První písemná zmínka o sledovaném mlýně pochází podle literatury z roku 1404, kdy se mlýn v Bílé knize práv a svobod označuje jako Prostřední.⁶ V 16. století se už nazýval Vojtěšský - snad podle blízkého kostelíka svatého Vojtěcha či podle mlynáře Vojtěcha, zmiňovaného v roce 1516.⁷ Kolem roku 1600 vznikla veduta města Kouřim, kterou vytvořil Jan Willenberg. Zcela vlevo na ní stojí kostel svatého Vojtěcha a pod ním nalezneme vyobrazení mlýna (obr. 7/9).⁸ Zůstává otázkou, do jaké míry Willenberg své veduty stylizoval. Po několika dalších rodech získal objekt mlynář Bukač. Když tento v roce 1689 zemřel, nedohodli se potomci na rozdělení majetku a dlouho se o mlýn

soudili. Ve sporu zvítězil až roku 1724 J. Veselý, který si vzal jednu z Bukačových dcer a mlýn pronajímal. Již v roce 1755 jej však prodal rodině Šmejkalově, která zde hospodařila téměř sto let.⁹ Na Indikační skice z roku 1841 se už uvádí jako majitelka „*Pleskot Františka*“ (obr. 4/9).¹⁰ Jedním z dalších majitelů se stala rodina Miškových, jež mlýn na konci 19. století přivedla ke krachu.¹¹ Budovu pak koupil Augustin Beyšovec a jeho rod se zde držel až do druhé poloviny 20. století. Mlelo se až do roku 1962 a následně stát mlýn zakonzervoval a držel jako rezervu. Po vdově posledního mlynáře zdědily objekt dvě dcery žijící v Praze, které jej poté prodaly současnému majiteli. Areál dnes slouží drobnému zemědělci. Ten postupně mlýn adaptuje na trvalé bydlení, o němž do budoucna uvažuje.

b) Prameny

Pro vyhledání I. a II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic.

Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Křm 145.

Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 91, inv. č. 445.

Inventarizační průzkum lidové architektury, okres Kolín – Kouřim čp. 247, Praha 1998, Kateřina Sedlická, uloženo archiv NPÚSČ Praha Sabinova 5.

c) Literatura

Josef Klempera, heslo mlýn Bukačov, in: *Vodní mlýny v Čechách II*, Praha 2000, s. 204 – 206.

Karel Kuča, heslo Kouřim, in: *Města a městečka v Čechách III*, Praha 1998, s. 109 – 119.

Jan Pešta, heslo Kouřim – mlýn vodní zvaný Bukačov, in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*, Praha 2002, s. 257.

Antonín Profous, heslo Kouřim, in: *Místní jména v Čechách II*, Praha 1949, s. 341.

Vladimír Rišlink, *Kouřim a okolí – průvodce po kulturních památkách*, Kouřim 2000.

3) Umístění v terénu

a) Topografická situace

Nejbližší velké město je Kouřim, vzdálená od mlýna necelý kilometr severozápadním směrem (obr. 1/9).

b) Morfologie krajiny

Mlýn stojí v údolí říčky Výrovky zarostlém stromy, většinou akáty a olšemi. Budova se nachází přímo pod skalnatým návrším nazývaným hradiště Kouřim III, osídleným již ve třetím tisíciletí před Kristem.¹²

c) Typ vodního toku

Mlýn v minulosti poháněla říčka Výrovka, někdy též nazývané Kouřimka či Vavřínecký potok. Pramení v přibližně 17 kilometrech vzdáleném Kochánově. U mlýna Bukačov má Výrovka již poměrně hodně vody.

d) Popis náhonu, vodního díla

Široký náhon začíná mohutným jezem ve vzdálenosti necelých 250 metrů od mlýna (obr. 25/9, 26/9). V dnes poměrně zachovalém náhonu teče dosud v omezeném množství voda. Jeho koryto velkým obloukem obtáčí ze severovýchodu bývalé hradiště Kouřim III (obr. 8/9). Jednu stranu má vyhloubenou ve stráni a druhý břeh tvoří sypaná hráz. Těsně před mlýnem začíná složitá soustava turbínové kašny, z níž šla voda na dvě turbíny, jež nahradily předpokládanou starší lednici. Odpadová voda odcházela tunelem a posléze odpadním kanálem zpět do říčky. Poslední díl tunelu je sklenutý z kamene. Turbínová kašna a část tunelu mají konstrukci z betonu.

e) Související komunikace, bezprostřední přístup, funkce mlýna

Ke mlýnu Bukačov se dnes přijíždí po silničce, jež navazuje na hlavní silnici z Kouřimi do Žďánic. Tuto trasu zobrazuje také Indikační skica z roku 1841. Od mlýna ovšem vedlo i několik dalších cest. Například cesta na severozápad, která po dřevěném mostku překonala náhon, a pak musel chodec několikrát přebrodit Výrovku. Asi po půl kilometru se dostal k sousednímu mlýnu na předměstí Kouřimi. Další cesta vedla podél náhonu, přivádějícího vodu na Bukačovský mlýn, až k jezu. Jihovýchodním směrem pak šla cesta k dalšímu mlýnu, sousedícímu proti proudu říčky.

Ke mlýnu se sjíždělo poměrně prudce klesající cestou, dnes štětovanou kamenem (obr. 11/9). Pro příjem obilí do mlýna a výdej mouky sloužily dveře v jižním štítovém průčelí, vedoucí do patra mlýnice na zanášku.

f) Okolní stavební fond

Při cestě do Kouřimi stojí asi sto metrů na sever od mlýna obytné stavení, které již Indikační skica zobrazuje jako zděné, nespalné.

g) Drobné objekty související s prostorem a funkcí mlýna

V blízkém okolí mlýna se žádný drobný sakrální objekt nenalézá. Na ostrohu jihovýchodně od sledovaného objektu stával románský kostelík svatého Vojtěcha, zbořený někdy po roce 1790.¹³ Pár ozdobných prvků z něj se dochovalo v tarasní zdi přes dvůr na jih od mlýna.

4) Popis mlýna

a) Úvodní charakteristika, slohovost, úvodní popis celého areálu

Stavení, stojící na samotě, v krásném, klidném údolí říčky Výrovky nedaleko Kouřimi, má charakter větší zemědělské usedlosti s uzavřeným dvorem, kde v minulosti mlynářská výroba dominovala nad zemědělskou.

b) Charakteristika dispozice objektu mlýna, jeho komunikačních vazeb

Patrový mlýn s mohutnou mansardovou střechou má obdélný půdorys, na jihu i na severu protažený o dodatečné přístavby (obr. 13/9). Na východní straně mlýna stojí turbínový domek s truhlářskou dílnou. Do areálu se vcházelo třemi branami. Hlavní cesta ze dvora vedla pilířovou bránou v jižní části pozemku. Naproti přes dvůr stojí severní pilířová brána, navazující na pěší cestu do Kouřimi. Severní brána má celkem estetickou a řemeslnou hodnotu, mohla by pocházet ze začátku 20. století (obr. 23/9). Pozoruhodná je brána vedoucí na skalnaté návrší, kde v minulosti stával kostelík svatého Vojtěcha. Ten získali roku 1677 Bukačové, rod mlynářů po němž se mlýn dodnes nazývá. Bránu tvoří dva mohutné pilíře, v horní partii profilované, z nichž jižní pilíř dodnes zakončuje komolý kužel (čuček), který pravděpodobně zdobíval i druhý pilíř. Brána má kovaná vrata, ne však příliš stará. Podle zachovaných kruhových ok, která nesla jiná vrata se lze domnívat, že nynější železná zde nejsou původní.

c) Prostorový vztah – funkce vůči obydlí

Obydlí i mlýnice sousedí v jedné budově. Obytný úsek zabíral západní část přízemí a patra domu. V přízemí stávala kuchyně a několik komor a odtud se dalo jít do podkolí a k turbínám nebo po schodech na válcovou podlahu. Zde vedly dveře do tří pokojů a písárny. Celé podkroví zabírala mlýnská technologie.

d) Stavební technika

Celý mlýn má konstrukci z lomového kamene. Patrový přístavek na severu, pekárnu na jihu a turbínový domek však postavili z cihel, jakož i vysoký komín pekárny.

e) Popis přízemí

Do přízemí se vchází starými dubovými dveřmi v ose západního podélného průčelí, vedoucími dále do prostorné chodby. V jižní části domu se nacházejí dvě komory, ta v jihovýchodním rohu pod úrovní terénu. V jihovýchodním rohu chodby vede kamenné schodiště do prvního patra. Ve střední části přízemí se rozkládá obdélná prostora podkolí a zcela na východě turbínový domek a truhlářská dílna (obr. 17/9, 18/9). V severozápadním koutě přízemí stojí kuchyně, z níž se na východě vyděluje koupelna a záchod. V severním přístavku najdeme spíže (obr. 5/9).¹⁴

f) Popis sklepů

Sklep se nachází mimo budovu mlýna v jižní stráni mezi příjezdovou cestou a hospodářskou budovou. Stráž zpevňuje opěrná zeď; v ní najdeme tři kamenné prvky ze zbouraného kostela svatého Vojtěcha. Jde o zdobené kladí, kalichovitou hlavici a patku. Sklep stojí v ose podpůrné zdi a vchází se do něj pravděpodobně původními dveřmi.

g) Popis pater

Do patra mlýna se přichází schodištěm z chodby v přízemí a dveřmi v jižním štítovém průčelí. Jedny dveře také vedou z turbínového domku, ale ty v současné době nelze používat. Na válcovou podlahu se dá také přijít z pekárny, která má samostatný přístup ze svého západního průčelí. Patro se skládá ze čtyř obytných místností v západní části budovy, z nichž ta v jihozápadním rohu se na plánech označuje jako písárna. Střední část domu zabírala válcová podlahu. Ve východní části pak stojí skladiště, místnost nad turbínami a strojovna – turbínový domek. Uzavřený prostor v severním přístavku plány označují jako otrubárnu.

h) Popis krovu

V podkroví najdeme v jihozápadním rohu šalandu a v severním přístavku otrubárnu (obr. 6/9, 20/9). Zbytek sloužil jako manipulační podlaha. Podkroví se v době instalování uměleckého složení skládalo ze dvou podlaží. Ve vyšším podlaží se žádné místnosti nevyskytují. Krov mansardové střechy má hambálkovou soustavu, ve spodní části se stojatými stolicemi, v horní části s věšadly (obr. 21/9).

i) Popis průčelí

Velký barokní mlýn ze tří stran obklopují novodobé přístavby, a tak jediné autentické průčelí je západní (obr. 12/9). Právě západní podélné průčelí se obrací do dvora a má poměrně reprezentativní řešení. Celé západní průčelí rozdělují lizénové rámy. V ose pak vedou staré dubové dveře do chodby, mající po obou stranách jedno okno (obr. 16/9). V patře se nachází pět symetricky rozmístěných oken. Téměř všechna okna na mlýně se v nedávné době vyměňovala za nová dřevěná - špaletová šestitabulková. Většinu okenních otvorů má budova mírně zapuštěnou do zdiva, se segmentově zaklenutým zapuštěným rámem. Patro západního průčelí vrcholí provizorní dřevěnou římsou. Štuková římsa pravděpodobně odpadla. Horní a spodní mansardové střechy rozděluje dřevěná profilovaná římsa.

Severnímu průčelí dominuje patrový přístavek, předstupující před něj jako mohutný rizalit. Původní fasádu, která se zachovala i v místnostech v přístavku, rozděloval stejně jako na západní zdi lizénový rám. Vpravo od přístavku se nachází menší zamřížované okno a nad ním vysoké štíhlé industriální. Zcela vlevo se vyskytují okna východního přístavku. Přízemí osvětluje rozměrné industriální segmentově zakončené okno a patro další jemu podobné, jen zcela čtvercové. Samotný přístavek má v přízemí dvě stará okna, nad nimiž se klene ve štku vytvořená nadpražní římsa. Do patra vedou další dvě okna, nově vyměněná, se stejnou římsou. V trojúhelníkovém štítě najdeme po stranách dvě malá čtvercová okénka a mezi nimi letopočet 1898, datující vznik přístavby.

Před původní východní průčelí, kde byla v minulosti návodní zeď, předstupuje v celé šířce budovy přístavek s turbínami a strojovnou (obr. 14/9). Zcela vlevo vedou prkenné dveře nad kašnu, kde se nacházela strojovna. Napravo od nich osvětlují místnost dvě velká čtvercová industriální okna. V severní části přístavku se nachází komín.

Jižní štítové průčelí se obrací k příchozímu. Člení je, stejně jako západní a severní, částečně dochované lizénové rámy. Pravá část průčelí je částečně zapuštěná pod terén. Po náspu se chodilo původními dubovými dveřmi na mlecí podlahu (obr. 15/9). Rampu před

mlýnem chrání protažená pultová střecha. V levé části průčelí se v přízemí se nachází okno do komory a v patře stejně vyhlížející nové šestitabulkové okno do obytné místnosti.

Zcela vpravo stojí pekárna s mohutným komínem při její východní stěně. Pekárnu kryje sedlová střecha.

j) Ostatní objekty areálu

Areál mlýna uzavírá z jihu, západu a ze severu řada hospodářských stavení - chlívy, stáje, stodola. Zajímavý objekt se vyskytuje pár metrů jihovýchodně od mlýna. Jde o samostatně stojící kovárnu s pseudogotickými prvky, jenom pár metrů za východní bránou, při cestě na návrší s hradištěm.

k) Stavební historie

Z původního mlýna, který zde stával snad již ve 14. století, se do dnešní doby nic nezachovalo. O jeho podobě by mohlo vypovídat vyobrazení na Willenbergově vedutě z roku 1602, jež mlýn jasně vyznačuje pod tehdy ještě stojícím kostelem svatého Vojtěcha. Svou podobu mlýn získal na přelomu 18. a 19. století, nejspíš v době, kdy zde působila rodina Šmejkalova, tedy po roce 1755.¹⁵ Zmodernizování mlýna, jak po architektonické stránce, tak po technologické, má nejspíš na svědomí rod Miškových. Rok 1898 datuje vznik severní přístavby a někdy po polovině 19. století nechal nejspíš mlynář Miška postavit i vysoký komín, strojovnu a kotelnu k parnímu stroji. Z druhé poloviny 19. století pravděpodobně pocházely i válcové mlecí stolice značky Wegmann a Ganz, jedny z prvních válcových stolic vůbec. Modernizace jak budovy, tak technologie, rodinu Miškových nejspíš natolik vyčerpala, že na konci 19. století zkrachovali.¹⁶

Při výstavbě kašny pro dvě turbíny, roku 1918, se zrušila lednice pro dvě vodní kola při jižní návodní zdi a na místo ní zde vznikl turbínový domek se strojovnou a z východu přilehlou truhlárnou. Současně s vodními koly se nejspíš zrušila i pila poháněná jedním vodním kolem, po níž dnes nic nezbylo.

5) Mlýnská technologie

a) Dochovaná, pohon mlýna

Strojní vybavení Bukačovského mlýna se až na pár drobností zcela zachovalo. Na třech podlažích, počínaje mlecí podlahou, stojí dosud mlýnské stroje různých značek (obr.

19/9). Tak například dvě válcové stolice vyrobené v továrně Breitfeld & Daněk či další dvě, značky Prokop. Dvě „prokopky“ nahradily roku 1945 zastaralou čtyřválcovou stolicí značky Ganz & Comp. a dvouválcovou porcelánovou stolicí značky Wegmann.¹⁷ Přítomnost těchto dvou archaických válcových stolic v interiéru znamená, že mlýn modernizovali již ve druhé polovině 19. století. Další zařízení, potřebné pro chod uměleckého válcového mlýna, dodávaly firmy jako například K. Hořejší Slaný či Jos. Prokopa synové Pardubice. Poměrně dost zařízení si mlynář vyrobil sám. Podle dotazníku k zápisu do mlynářského rejstříku si zkonstruoval tarár, prachový vysévač, usazovací komoru a hranolový vysévač. Ve mlýně se dalo současně semílat pšenici i žito a zároveň šrotovat. Šrotování probíhalo na dodnes zachovaném francouzském kameni značky Gabriel Žižka Praha. Vybavení mlýna by stálo za samostatný průzkum, zvláště kvůli podomácku vyrobeným přístrojům. Podle slov současného majitele se mlýn po znárodnění roku 1948 nadále udržoval jako státní rezerva.

Mlýn v předindustriální době poháněla dvě vodní kola doplněná kolem třetím, pro pohon pily. V roce 1918 nainstaloval mlynář Beyšovec dvě Francisovy turbíny. Obě od rakouské továrny J. M. Voith St. Pölten.¹⁸ Každá z těchto turbín má jinou konstrukci. V jižní části turbínového domku se umístila vertikální Francisova kašnová turbína se suchou savkou. Při spádu 4,1 metrů má hltnost až 550 litrů za vteřinu a výkon 22,8 HP. O několik metrů dále na sever stojí mohutná Francisova horizontální spirální turbína. Ta spotřebuje 275 litrů za vteřinu a vydá výkon 11,2 HP.¹⁹ Firma J. M. Voith Maschinenfabrik St. Pölten zde postavila velice důmyslný vodní motor mlýna. Lze se domnívat, že při nedostatku vody využíval mlynář buď Francisovu turbínu se suchou savkou (pro její vyšší účinnost), nebo turbínu spirální, která má mnohem menší hltnost. Obě turbíny se daly používat i zároveň. Ve mlýně nalezneme jedinečné řešení, kdy mají obě turbíny jednu hřídel. V případě potřeby šlo hřídel pomocí speciální spojky rozpojit, aby nepoužívaná turbína nebrzdila tu druhou. Stejná spojka se nachází i na jižním konci v podkollí umístěné hlavní transmisi. Tato spojka umožňovala připojit a odpojit krátkou transmisi, kterou poháněl elektromotor.²⁰

Jako pomocný motor tu sloužil nedochovaný parní stroj, po němž zbyl pouze vysoký cihelný komín a pravděpodobně tlaková nádrž na vodu, umístěná nad pekařskou pecí. Z roku 1923 pochází vysokotlaký naftový motor soustavy Hindl o výkonu 30 HP. Pro mlýn jej vyrobila strojírna Brno Královopolská.²¹ Motor se nachází v jižní části strojovny nad turbínovou kašnou a pravděpodobně nestojí na svém původním místě.

S ním souvisí i dodnes dochovaný plechový výfuk vyústěný nad střechu turbínového domku. Vedle motoru visí na zdi také původní nádrž na naftu.

b) Nedochovaná, stopy po technologii

Všechny součásti mlýna se téměř úplně zachovaly.

c) Doplnkové provozy, pohon hospodářských strojů

Ještě před zřízením dvou Francisových turbín, v roce 1918, stála na východ od mlýna pila, kterou pohánělo jedno vodní kolo, mlýn pak dvě vodní kola. Po nainstalování turbín pravděpodobně pilu zrušili. V dotazníku k zápisu do mlynářského rejstříku se již neuvádí. Dnes se v místech kde pila stávala rozkládá zelená louka. Po pile nezbylo nic.

Jako druhý doplnkový provoz zřídili kolem roku 1928 na místě bývalé kotelny a strojovny pekárnu (obr. 22/9).²² Vznik pekárny v tomto období dokládá i živnostenské oprávnění pro „*pecnářství při mlynářství*“, udělené mlynáři Augustinu Beyšovci. V roce 1939 se v dotazníku pro zápis do mlynářského rejstříku uvádí, že pekárna je mimo provoz.²³ Pekárna, umístěná při jihovýchodním rohu mlýna, sestává ze dvou malých místností. V západní části zbyl stroj na mísení těsta, poháněný transmisí z prostoru mlecí podlahy. Zde se připravovalo těsto a vcházelo se sem z mlecí podlahy či samostatnými dvoukřídlými dveřmi ze dvora mlýna. Ve východní části se nachází ústí pece a topeniště. Dodnes zachovaný litinový mechanismus otvírání topeniště a ústí pece trpí značnou korozí, protože objekt pekárny zůstával dlouhodobě bez střechy. Hmota pece se zachovala dodnes.

Hospodářské stroje se daly pohánět řemenem, vedoucím z hlavní transmise skrz východní zeď. Zde se v podstřeší přístavku nacházela krátká transmise, z níž šel plochý řemen na mlátičku či další zemědělské stroje.

6) Závěrečné hodnocení

Mlýn Bukačov patří v rámci katalogu k nejvýznamnějším ze sledovaných mlýnů. Například svým umístěním v kulturní krajině, s vysokou vypovídající hodnotou o barokní době. Místo, kde mlýn stojí, má tisíciletou tradici. Lidé si zdejší kraj vybrali k životu již ve třetím tisíciletí před naším letopočtem. S využíváním řeky pro pohon mlýna se začalo již na počátku 15. století, možná i dřív. Nejspíš tu tehdy stál celodřevěný mlýn s jedním či

dvěma vodními koly na spodní vodu. Není ani vyloučeno, že se nacházel na místě dnešního a náhon tedy vznikl již v 15. století. Tyto domněnky však nelze dokázat bez archeologického průzkumu, který by určil stanoviště původního (nejstaršího) mlýna.

Budova s poměrně dobrým umístěním (i vzhledem ke světovým stranám) stojí na úpatí návrší s tisíciletou tradicí osídlení. Nejenom hradiště nad půvabným údolím říčky Výrovky, ale i několik přístavků v industriálním slohu a mohutný komín, utvářejí spolu s barokním mlýnem místo s velmi silným géníem loci.

Vysoká hodnota mlýna spočívá také v zachovaném uměleckém složení, jehož několik částí vyráběl sám mlynář. Vedle zařízení mají velkou cenu v Čechách poměrně unikátní turbíny značky J. M. Voith Maschinenfabrik, St. Pölten. Kromě vzácně se vyskytující rakouské značky turbín upoutá i důmyslně navržené technické řešení, umožňující používat pouze jednu, či při větším množství vody obě turbíny najednou. Bez zajímavosti nezůstane ani pekárna, která vznikla přestavěním kotelny a strojovny pro bývalý parní stroj. Zvláště její vysoký komín dokresluje a monumentalizuje celkový výraz mlýna.

Ve mlýně by bylo vhodné ošetřit proti dřevokaznému hmyzu všechny nosné konstrukce, a případně i dřevěné součásti mlýnských strojů. Pozitivním faktem zůstává, že majitel uvažuje o znovuspuštění obou turbín. Mlýn se tak oživí a dosud stojící vodní motory budou opět sloužit, nehledě na zisk z prodeje elektřiny, jako potenciální kapitál pro obnovu této krásné památky.

7) Poznámkový aparát

¹ Jan Pešta, heslo Kouřim – mlýn vodní zvaný Bukačov, in: Hana Hlušičková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*, Praha 2002, s. 257.

² Na Monument netu (www.npu.cz 15. 5. 2011) se mlýn nesprávně označuje jako lihovar – droždárna Bukačov. Může to souviset s nějakou druhotnou výrobou po roce 1948, která je nepravděpodobná, nebo s vysokým komínem u objektu, který by mohl evokovat lihovar. Ve skutečnosti jde o komín kotelny pro parní stroj později využívaný pro pekárnu.

³ Informační cedule nedaleko mlýna Bukačov. V literatuře se mi tento údaj nepodařilo přímo doložit. Pouze v knize Vladimír Rišlink, *Kouřim a okolí – průvodce po kulturních*

památkách, Kouřim 2000 je zmínka, že návrší má pravěkou sídlištní tradici. Publikace není stránkována.

⁴ Karel Kuča, heslo Kouřim, in: *Města a městečka v Čechách III*, Praha 1998, s. 113.

⁵ Rok 1677 uvádí Karel Kuča v knize *Města a městečka III*, s. 113 bez citace a rok 1680 uvádí Josef Klempera ve své knize *Vodní mlýny v Čechách II*, s. 205, taktéž bez citace.

⁶ Josef Klempera, heslo mlýn Bukačov, in: *Vodní mlýny v Čechách II*, Praha 2000, s. 204. Tento údaj je potřeba brát s rezervou, poněvadž Klempera ve svém díle neuvádí přímé citace, pouze seznam archivů.

⁷ Ibidem. s. 205.

⁸ Viz - Karel Kuča, *Města a městečka III* (pozn. 4),s. 112.

⁹ Viz Josef Klempera *Vodní mlýny v Čechách II* (pozn. 6) s. 204.

¹⁰ Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Křm 145.

¹¹ Viz Josef Klempera *Vodní mlýny v Čechách II* (pozn. 6) s. 205.

¹² Viz informační cedule (pozn. 3).

¹³ Viz - Karel Kuča, *Města a městečka III* (pozn. 4),s. 113.

¹⁴ Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 91, inv. č. 445. Plánky mlýna pocházejí z dotazníku k zápisu do mlynářského rejstříku. Názvy místností uvedené v textu pocházejí z těchto plánků. To platí i pro první patro a podkroví.

¹⁵ Viz Josef Klempera *Vodní mlýny v Čechách II* (pozn. 6) s. 205.

¹⁶ Ibidem, s. 204. O tom, že na konci 19. století rodina Miškových přivedla mlýn ke krachu nás informuje kniha Josefa Klempery, bez udání pramene.

¹⁷ Viz MIU (pozn. 14).

¹⁸ Ibidem

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem. Elektromotor není v dotazníku k zápisu do mlynářského rejstříku uveden jako pomocný. Mohl zde sloužit jako asynchronní generátor s kotvou pro výrobu elektrického proudu. Avšak proud pro osvětlení mlýna a hospodářských budov vyráběla dvě dynama o napětí 120 V.

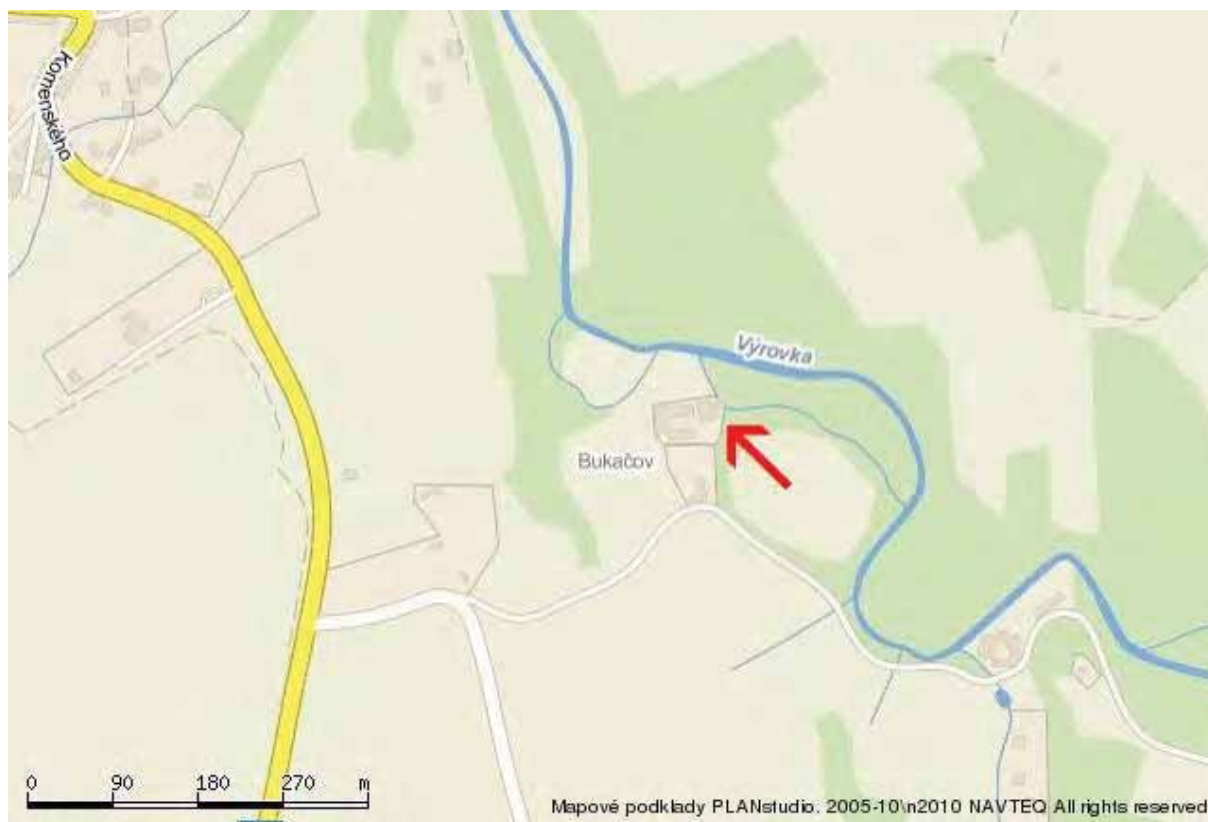
²¹ Ibidem.

²² Ačkoliv to není v pramenech uvedeno, lze se domnívat, že se se jednalo o kotelnu a strojovnu parního stroje, který se dodnes nezachoval.

²³ Viz MIU (pozn. 14).

8) Obrazová příloha

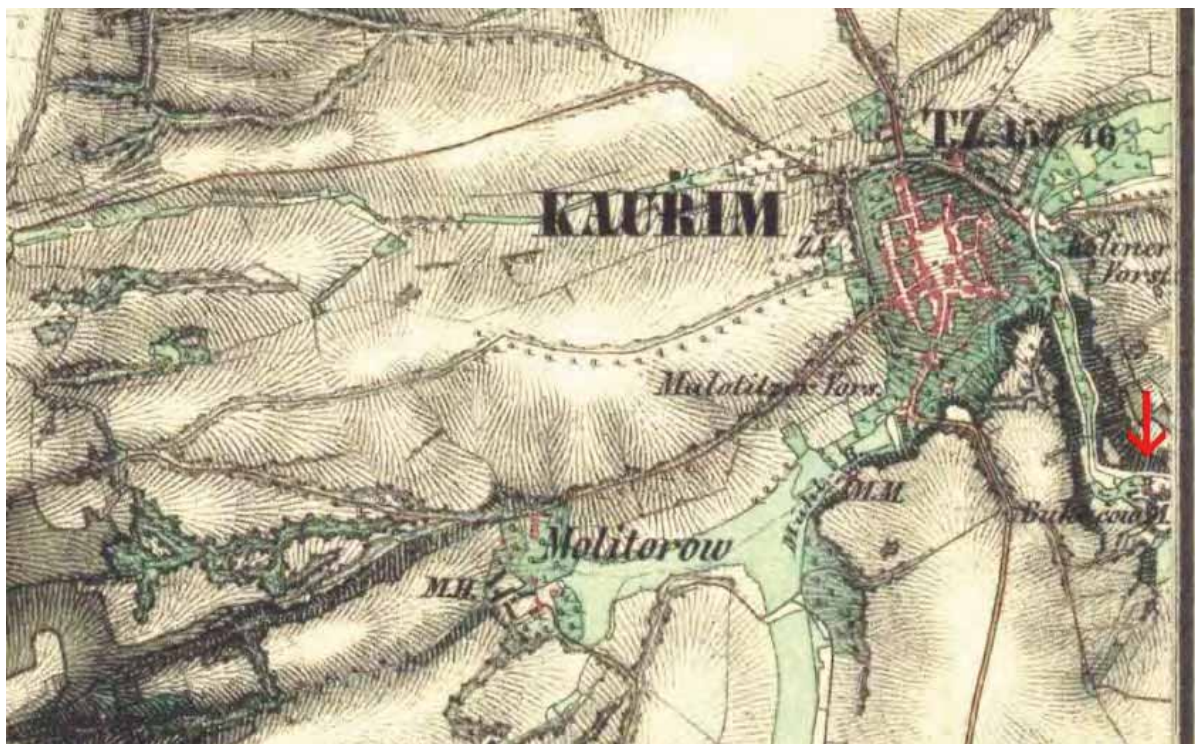
a) Mapová a plánová dokumentace

obr. 1/9 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).

obr. 2/9 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 126, výřez.

obr. 3/9 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_9_IV, výřez.

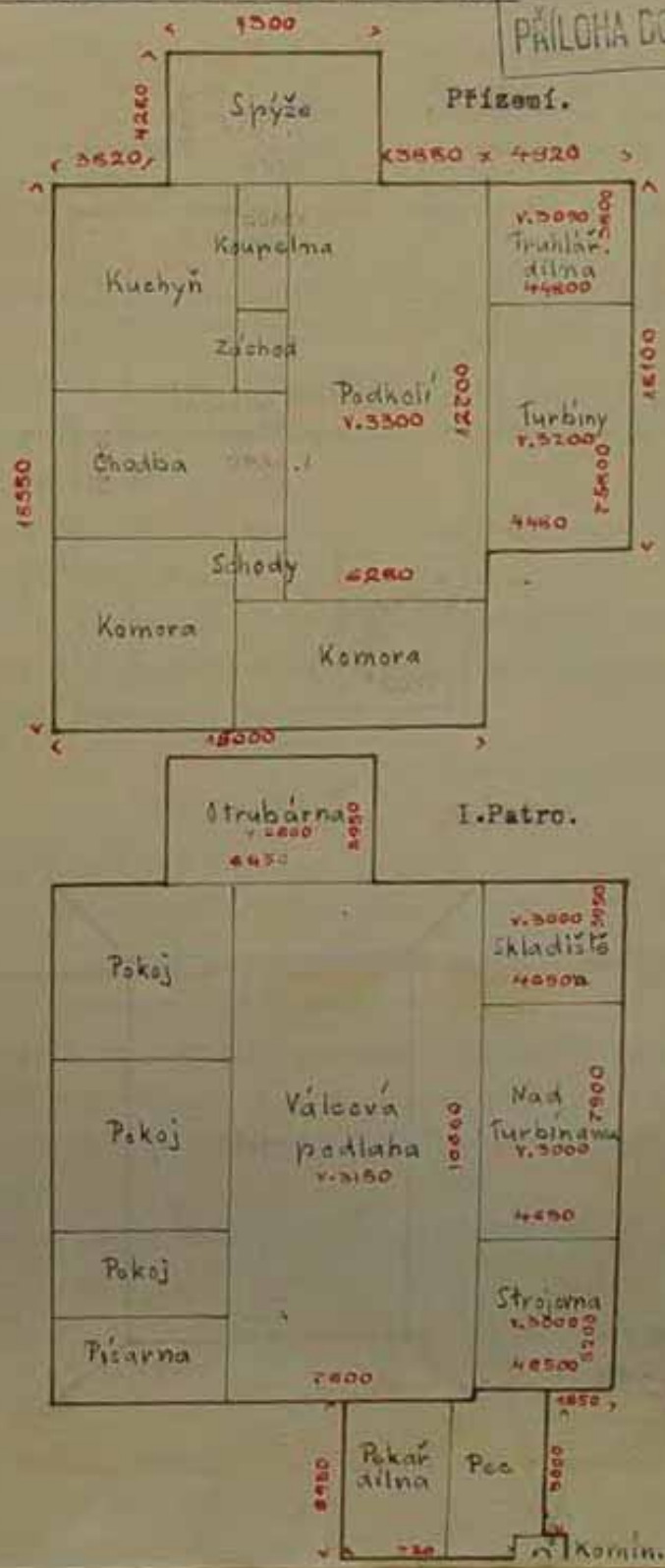

obr. 4/9 - Indikační skica (1841), sign. Křm 145, výřez.

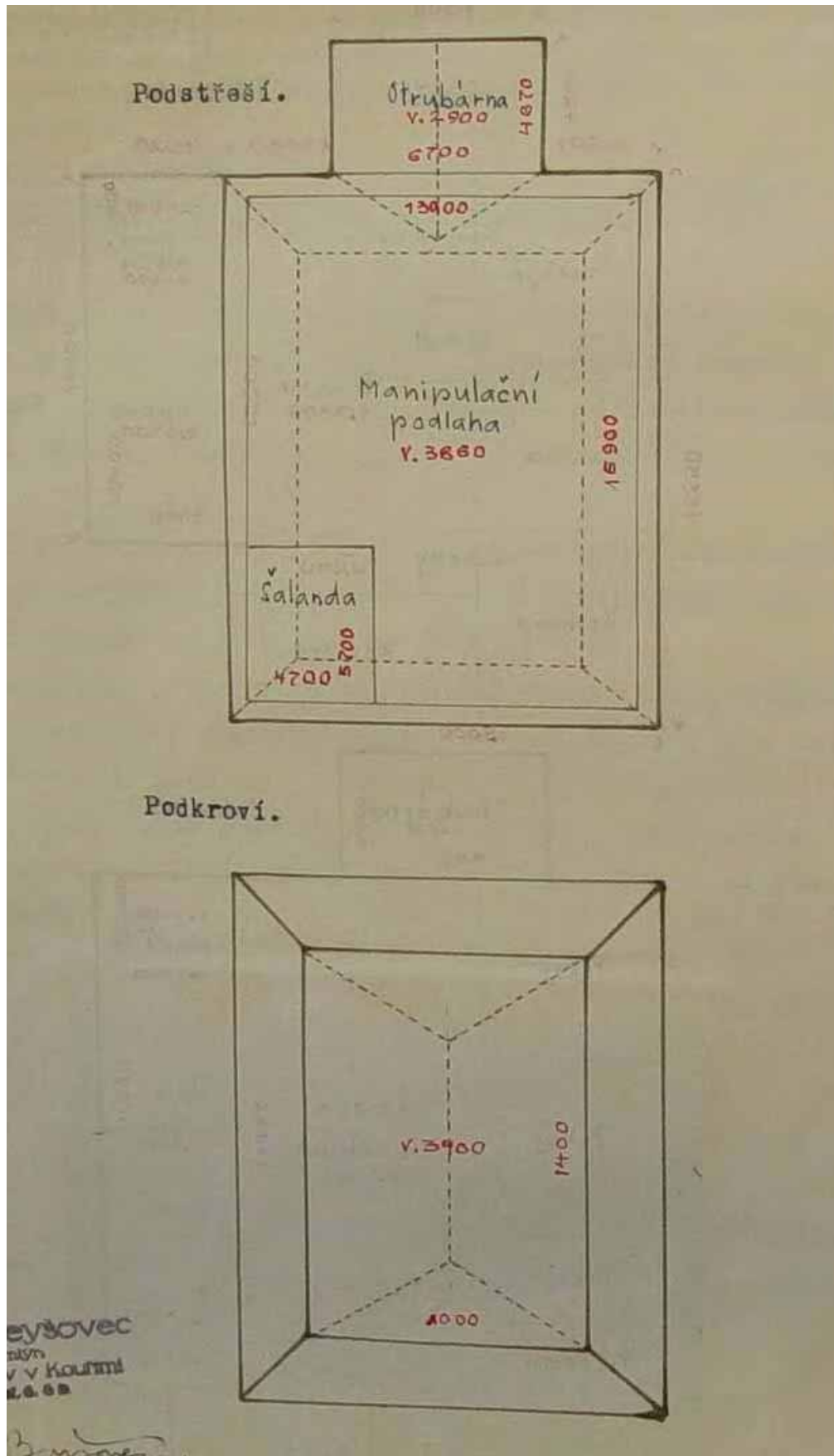
MLYN BUKAČOV V KOURIMI

Příloha ke straně 4. a otázce 13. /BUDOVĚ/

PŘÍLOHA DOPISU č. 8370

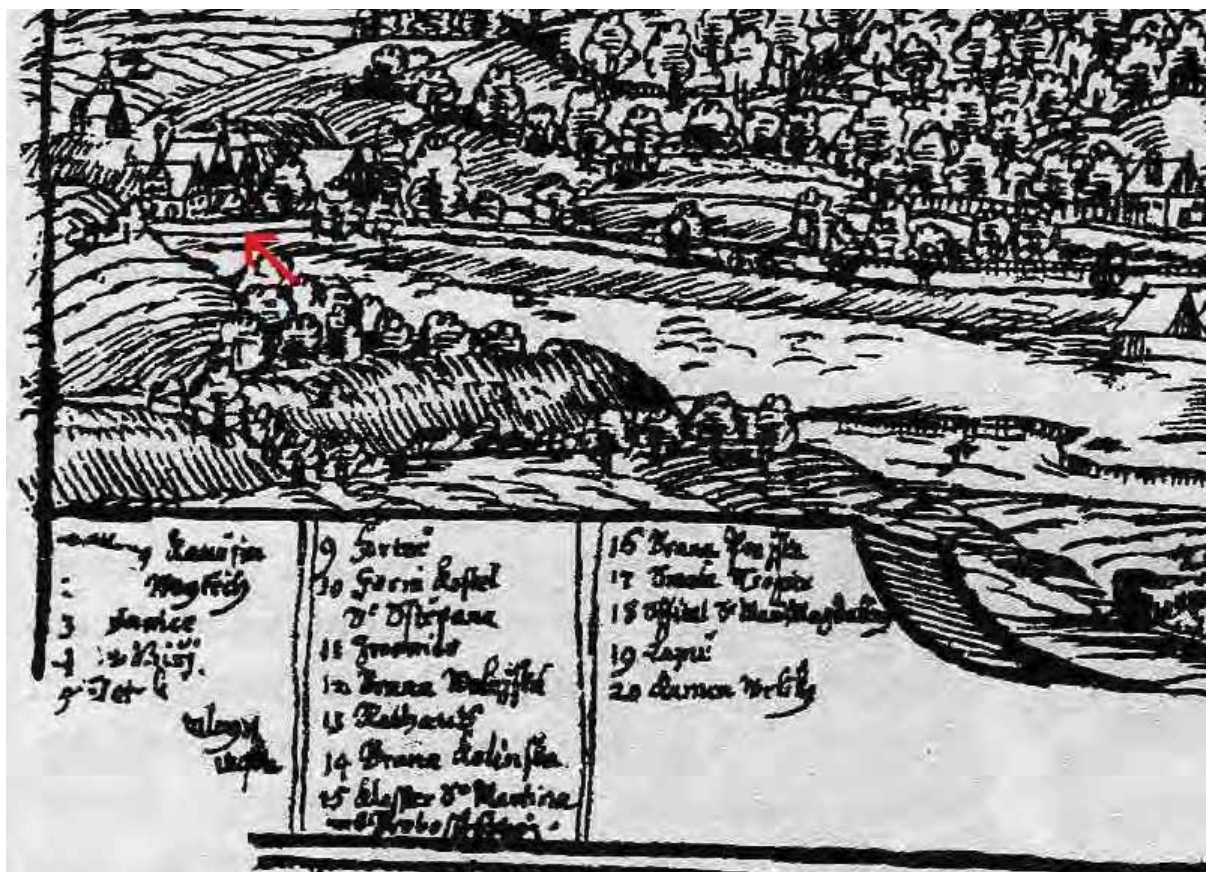

obr. 5/9 – Plán přízemí a patra mlýna (převzato z: Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 91, inv. č. 445).

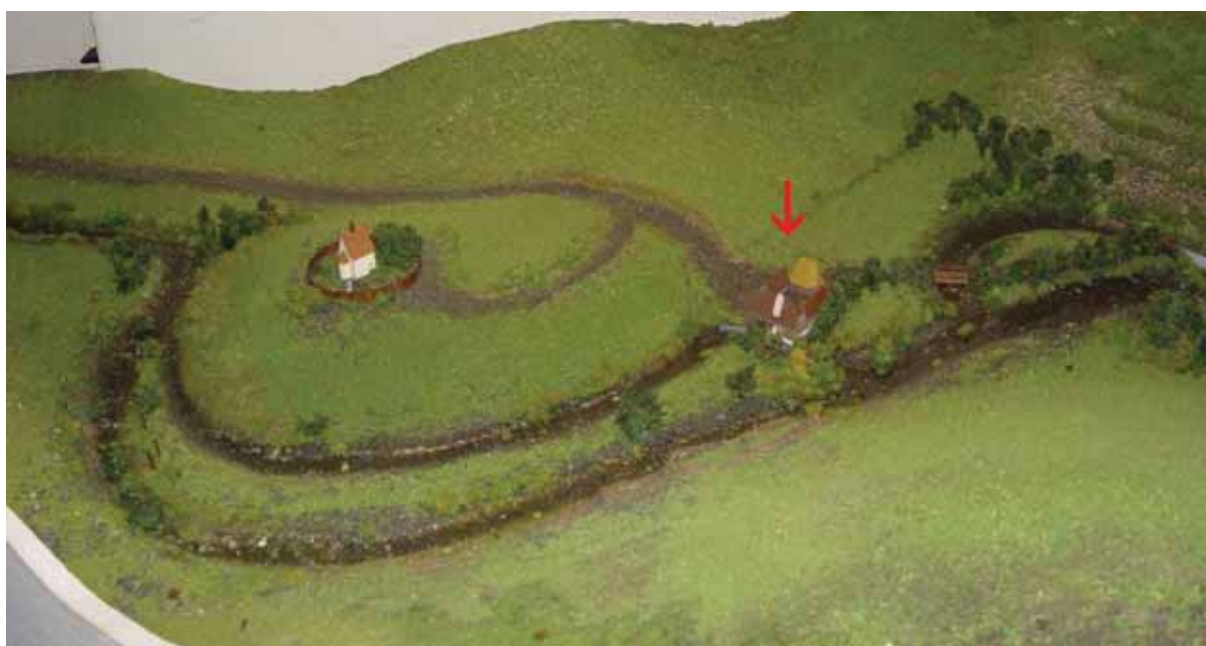

obr. 6/9 – Plán podstřeší a podkroví (převzato z: Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlýnářské ústředí, karton 91, inv. č. 445).

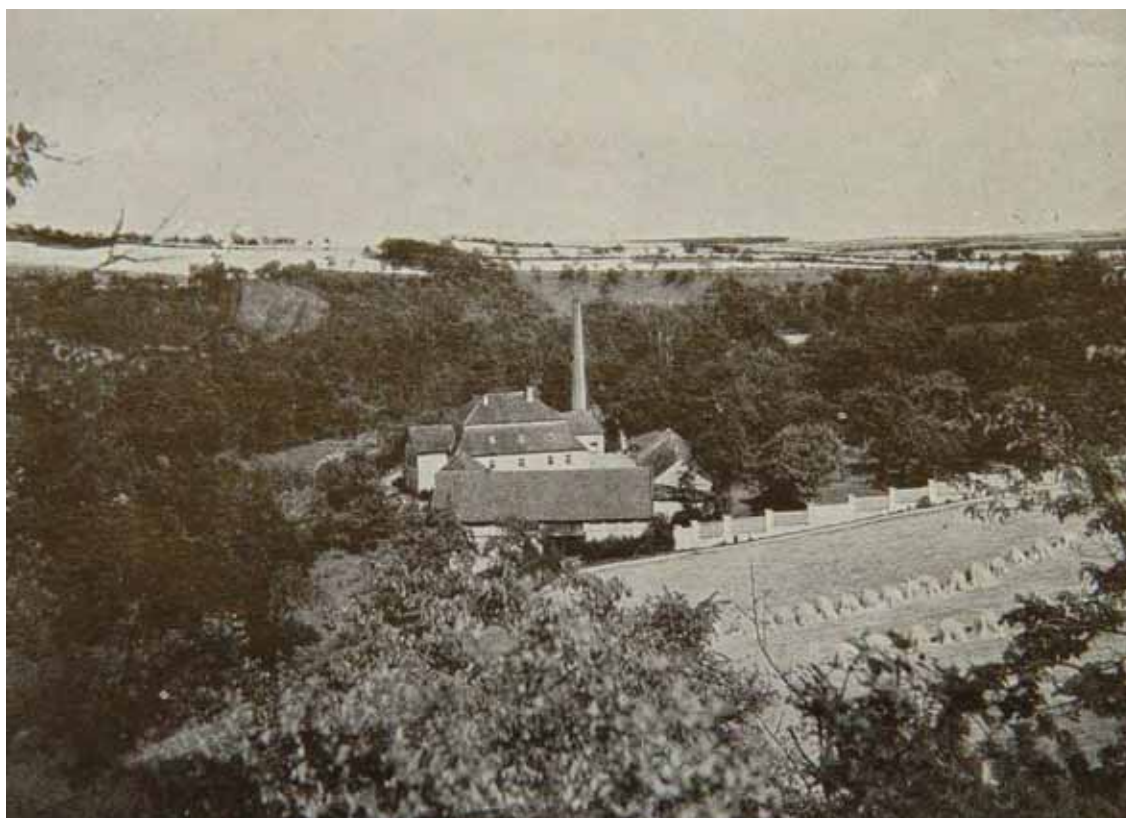
b) Ostatní ikonografie (obrazy, staré fotografie, pohlednice)

obr. 7/9 – Wilenbergova veduta Kouřimi, výřez (převzato z: Karel Kuča, heslo Kouřim, in: *Města a městečka v Čechách III*, Praha 1998).

obr. 8/9 – Část modelu v města Kouřimi a okolí (Muzeum Kouřimska, foto Šimek 2011).

obr. 9/9 – Dobová fotografie mlýna Bukáčov (převzato z: Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 91, inv. č. 445).

obr. 10/9 – Dobová pohlednice (převzato z: <http://www.bukacov.estranky.cz/> (17. 5. 2011)).

c) Fotodokumentace objektu

obr. 11/9 – Pohled na mlýn z cesty (foto Šimek 2011).

obr. 12/9 – Pohled na hlavní průčelí (foto Matějčíček 2011).

obr. 13/9 – Pohled na mohutnou přístavbu mlýna (foto Šimek 2011).

obr. 14/9 – Pohled na mlýn z východu (foto Šimek 2011).

obr. 15/9 – Vstup na zanášku v jižním štítovém průčelí (foto Šimek 2011).

obr. 16/9 – Hlavní vchodové dveře (foto Šimek 2011).

obr. 17/9 – Nosný sloup z přízemí mlýnice (foto Šimek 2011).

obr. 18/9 – Přízemí mlýnice (foto Šimek 2011).

obr. 19/9 – Válcová podlaha (foto Šimek 2011).

obr. 20/9 – Podstřeší se šalandou a schody do podkroví (foto Šimek 2011).

obr. 21/9 – Část barokního krovu (foto Šimek 2011).

obr. 22/9 – Bývalá pekárna s mohutným komínem (foto Matějíček 2011).

obr. 23/9 – Severní brána (foto Šimek 2011).

obr. 24/9 – Terasy hradiště Kouřim III (foto Matějček 2011).

obr. 25/9 – Výrovka na počátku náhonu (foto Šimek 2011).

obr. 26/9 – Začátek náhonu s částí jezu (foto Šimek 2011).

obr. 27/9 – Část náhonu (foto Šimek 2011).

obr. 28/9 – Druhotně zazedněná patka sloupu z Vojtěšského kostela (foto Šimek 2011).

Wagenknechtův, nebo-li Obecní mlýn u Kutné Hory

1) Obecné údaje

- a) Sídlo – Kutná Hora - Žižkov
- b) Čp. 85¹
- c) Vodní tok - Vrchlice
- d) Katastrální území – Kutná Hora, 677710
- e) Okres – Kutná Hora
- f) Poloha – mlýn stojí téměř jeden a půl kilometru na jih od centra Kutné Hory, v městské části Žižkov.
- g) GPS - 49°56'8.701"N, 15°15'42.308"E
- h) Název mlýna – Obecní, Wagenknechtův mlýn²
- i) Rejstříkové číslo nemovité kulturní památky - není nemovitá kulturní památka

2) Dějiny objektu

- a) Stručná historie

První písemná zmínka o horním městě Kutné Hoře pochází z roku 1289. Sledovaný mlýn však vznikl až roku 1699.³ Město tehdy odkoupilo někdejší hutě na stříbro, z nichž zbývaly jen obvodové zdi, od Rudolfových (královských) hutí. Horní úřad si při prodeji vymínil několik podmínek. Vedením náhonu se nesměly poškodit: „*hutě výše položené, i hutě Rösthouse*“.⁴ Dále se ve mlýně nesmělo prodávat pivo ani kořalka, aby se dělníci z hutí nespádali k pití. Velice důležitou část tvoří také podmínka: „*Kdyby tohoto místa bylo kdy zapotřebí ke královským hutím, musí býti mlýn ihned zrušen, budovy budou však podle ocenění zaplacený*“.⁵ Z literatury vyplývají velice zajímavé informace. Jan Baptista Spinetti se stavbaři smluvil „obrys“ mlýna a cenu: „*od zdí tlustých i malých i s omítáním za sáh 54 krejcarý*“.⁶ Jan Baptista Spinetti se živil jako stavitel, a v roce 1699 jej přijali do kutnohorského cechu zedníků. Jako hlavní polír pracoval často podle cizích plánů, ale stavbu městského mlýna, kterou v roce 1698 převzal po zednickém mistru Janu Jakoubkovi možná navrhl sám.⁷ Vybavení mlýna stavěl mlynář Kryštof Lišovský, který měl původně za práci dostat 150 zlatých, ale nakonec požadoval 200 zlatých. Městská rada mu tedy zaplatila 165 zlatých a půl sudu hořkého piva. V účtech se ještě uvádí

výrobce slunečních hodin pan Kvardejn, který za sluneční hodiny obdržel vědro hořkého piva.⁸

Mlýn dokončili v roce 1700 a první nájemce, mlynář Jan Kubín, platil 200 zlatých rýnských nájmu. Již roku 1708 se jednalo o využití mlýna pro hutní potřeby. Z toho však sešlo. V roce 1710 dokonce město samo uvažovala o prodeji mlýna, protože již od počátku měl mlýn problémy s vodou. Tohoto roku se spustila Nová huť a vody ještě víc ubylo. Mlynář nemohl „*pro nízký stav vody slad mlít a rovněž stoupy těžko pracovaly*“.⁹ Mlýn máme v roce 1726 a 1732 vzácně zachycen i na barokních ručně malovaných mapách (obr. 5/10, 6/10). Až v roce 1763 koupil mlýn za 1200 zlatých nový majitel, Jan Svoboda. Dále se dozvídáme, že roku 1918 převzal objekt od Aloise a Marie Králových Karel Wagenknecht, který si vzal jejich dceru Boženu. Rod Wagenknechtů vlastní mlýn dodnes.

b) Prameny

Pro vyhledání I. a II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic.

Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Ča 280.

Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 97, inv. č. 500.

Národní archiv, 6. oddělení, sbírka map a plánů, sign. D IX. 25, inv. č. 552 a B XIX. 15, inv. č. 1722.

c) Literatura

Pavla Burdová et al., heslo Kutná hora, městské vsi, in: *Tereziánský katastr III*, Praha 1970, s. 142 – 143.

Josef Klempera, heslo Obecní (Wagenknechtův) mlýn v Kutné Hoře, in: *Vodní mlýny v Čechách II*, Praha 2000, s. 197 – 198.

Antonín Profous, heslo Kutná Hora, in: *Místní jména v Čechách I*, Praha 1947, s. 606 – 608.

Jan Pešta, heslo Kutná Hora - Žižkov – mlýn vodní na Vrchlici, zvaný Spálený, Těšitelův (Dennemark), KP a Wagenknechtův mlýn, in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*, Praha 2002, s. 314 – 315.

Pavel Zahradník – Věra Naňková, heslo Spinetti, in: Pavel Vlček (ed.), *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004, s. 618.

3) Umístění v terénu

a) Topografická situace

Mlýn stojí na kutnohorském předměstí, v městské části Žižkov (obr. 1/10). Historické jádro Kutné Hory zaujímá od mlýna vzdálenost jeden a půl kilometru severním směrem.

b) Morfologie krajiny

Mlýn stojí na konci malebného údolí řeky Vrchlice, těsně před městem Kutná Hora. V bezprostřední blízkosti se nachází několik zahrad a louky. Dál po proudu říčky leží Kutná Hora.

c) Typ vodního toku

Vrchlice, dříve nazývaná Pách, pramení u vsi Štipoklasy.¹⁰ Kousek za Kutnou Horou se pak říčka u vsi Nové Dvory vlévá do řeky Klejnárky.

d) Popis náhonu, vodního díla

Náhon začínal poblíž kamenného mostu přes Vrchlici, asi 200 metrů od mlýna. Začátek náhonu dnes již neexistuje (obr. 18/10). Asi 50 metrů od mostu na severní straně silnice se náhon objevuje v podobě zahloubeného příkopu (obr. 19/10). Dále vede podél silnice až do bezprostředního okolí mlýna. Tam zatáčí a pod silnicí pokračuje na druhé straně až ke mlýnu, kde se dochovalo stavidlo až do současnosti. Odtud jde náhon krátkým betonovým korytem do turbínové kašny. Odtok od turbíny vedl dlouhým tunelem, posléze korytem s kamennými břehy, zpět do říčky Vrchlice. Odtoková stoka šla přímo nad jez a na druhém břehu začínal další náhon pro mlýn v Kutné Hoře.

e) Související komunikace, bezprostřední přístup, funkce mlýna

Kolem objektu vede vedlejší silnice z Kutné Hory k několika dalším mlýnům, a následně do Poličan a Malešova. Do dvora vedla cesta od severovýchodu skrz zahradu. Přes něj se dalo projet směrem na jihozápad a dostat se znovu na silničku. Na dvoře se

pravděpodobně nacházela šoupačka, z níž se skládalo melivo přímo na vůz. Obilí se na zanášku mohlo vozit po mostku ze silničky přímo do prvního patra. Mlýn totiž stojí na poměrně svažitém pozemku.

f) Okolní stavební fond

V bezprostředním okolí se nenacházejí žádné nemovitosti. Směrem na sever a na východ leží zástavba města Kutné Hory. Jižně od mlýna stojí několik chat a obytných domů.

g) Drobné objekty související s prostorem a funkcí mlýna

Boží muka, stojící asi 100 metrů jihozápadně od mlýna, nechal v 18. století postavit mlynář z Obecního mlýna jako poděkování za záchranu života při povodni. Boží muka se stala součástí poutí vedoucích ke kapli Panny Marie na Roztěži (obr. 17/10). Ve čtyřech nikách v horní části stavby se nacházeli čtyři patroni české země: svatá Ludmila, svatý Prokop, svatý Václav a svatý Jan Nepomucký.¹¹ Podle slov současného majitele město boží muka od Wagenknechtů odkoupilo a nedávno nechalo opravit. V nikách dnes stojí čtyři moderně pojaté sošky světců.

4) Popis mlýna

a) Úvodní charakteristika, slohovost, úvodní popis celého areálu

Areál mlýna se nachází pod silnicí z Kutné Hory do Malešova. Má přístup po samostatné cestě, která vedla přes průjezdný dvůr. Severně od areálu, stojícího přibližně na obdélném pozemku, se rozkládá bývalá zahrada.

b) Charakteristika dispozice objektu mlýna, jeho komunikačních vazeb

Mohutná patrová budova má obdélný půdorys a stojí na svažitém pozemku. Obytnou část kryje mansardová střecha, mlýn střecha sedlová. Do obytné části vedou dveře ze dvora z jihovýchodního podélného průčelí, kde se nalézají i samostatné dveře do mlýna. Do první patra mlýnice se dalo dostat také po kamenném mostku, zaklenutém ze silnice. Tento vchod dnes slouží jako hlavní (obr. 10/10).

c) Prostorový vztah – funkce vůči obydlí

Mlýn i obytná část se nacházejí v jednom objektu. Mlýn má jen o jedno patro výše posazenou střechu (obr. 7/10). V jednotlivých patrech spojují obytnou a technologickou část dveře.

d) Stavební technika

Stavba se kompletně skládá ze smíšeného zdiva. Na celém objektu se částečně zachovaly omítky se štukovou výzdobou.

e) Popis přízemí

Při terénním průzkumu se nepodařilo přízemí navštívit. Z fotografií skrz okenní sklo víme, že v technologické části se na úrovni přízemí nachází válcová podlaha, kde se dochovaly válcové stolice, silo na obilí či mouku, řada výtahů a další vybavení (obr. 11/10, 12/10). Odtud se plechovými dveřmi vyskladňovalo melivo přímo na vůz. V obytné části lze předpokládat světnici, popřípadě kuchyň.

Pod válcovou podlahou se rozprostírá velice prostorný suterén s hlavní transmisí, osvětlený třemi okny z jihovýchodu. Severozápadně před mlýnem najdeme několik světlíků, kterými lze nahlédnout do turbínové kašny a do turbínového domku, kompletně umístěných pod zemí. Z turbínového domku vedl plochý řemen na hlavní transmisii v suterénu.

f) Popis sklepů

Sklep se nepodařilo při terénním průzkumu identifikovat. Podle dotazníku k zápisu do mlynářského rejstříku se nacházel v přízemí obytné části vedle prádelny.¹²

g) Popis pater

Patro mlýnice má přístup po kamenném mostku, vedoucím ke dveřím v severozápadním podélném průčelí. Mostek v minulosti nejspíš překlenoval lednici s vantroky a vodními koly. V prvním patře mlýna se nalézá množství strojního vybavení mlýna (obr. 13/10). Obytnou část v prvním patře se také nepodařilo navštívit. Lze zde předpokládat jednu až dvě místnosti, které mohly sloužit jako výstavní pokoje bohatého mlynáře.

h) Popis krovu

Krov se otevírá nad druhým patrem mlýnice. Postavili jej z druhotně použitých prvků (pravděpodobně původního krovu) v letech přestavby a modernizace mlýna (obr. 14/10).

Jde o vaznicový krov se šikmými sloupky, podélnými vaznicemi a párovými kleštinami. Krov nad obytnou částí nebylo možné navštívit. Mohl se zde dohovát starší krov barokního typu.

i) Popis průčelí

Hlavní severovýchodní štítové průčelí se obrací k příchozímu. Působí velice mohutným a monumentálním dojmem (obr. 8/10). Celé je dělí lizénové rámy s vykrojenými rohy. V přízemí se nacházejí dvě osmitabulková okna a za nimi mříž. Patro osvětlují dvě dvoukřídlá okna s horní obdélnou větračkou. Okna v přízemí i v patře rámuje zvýrazněná lištová šambrána. Na první patro dosedá mohutný dvouetážový štít, oddělený od spodní části okapní římsou. Spodní část štítu má obdélný tvar a na obou stranách křídla s volutami. Ve štítu spatříme dvě oválná okna, rozdělená na šest tabulek. Štít vrcholí trojúhelníkovým nástavcem, v jehož ose se nachází oválné zaslepené okno, nasazené na malé trojúhelníkové okénko.

Jihovýchodní průčelí se obrací do hospodářského dvora. V pravé části vedou dveře do síně či světnice a vpravo od nich spatříme dvě okna. Patro osvětlují další dvě okna. Okolo horních oken nalezneme zbytky po štukovém rámu. V levé části se nacházejí dveře a vlevo od nich trojice zamřížovaných oken do suterénu. Do patra pak vedou plechová dvířka. Druhé patro osvětluje pětice oken.

V minulosti před jihozápadním štítovým průčelím stávala pekárna. Snad proto se zde vyskytují pouze tři okna v trojúhelníkovém štítu. Dvě spodní i jedno horní okno mají industriální výplň a z cihel vytvořený segmentový záklenek. V levém spodním rohu se ke mlýnu přimyká přístřešek pro stavidlo a jeho ovládání.

Hlavní podélné severozápadní průčelí se táhne podél silnice (obr. 9/10). V levé obytné části najdeme pouze jedno okno v přízemí a dvě okna v patře. Celou fasádu opět člení lizénový rám. V pravé části zcela při zemi vedou tři industriální okna na mlecí podlahu. V patře, přístupném po mostku, se nacházejí dveře v kamenném ostění a nalevo od nich industriální okno. V pravé části prvního patra spatříme tři zaslepená okna naznačená pouze štukovým rámem. Druhé patro má již pět oken, z nichž dvě zaslepená a tři s výplní v podobě industriálního okna.

j) Ostatní objekty areálu

Ve východní části pozemku, naproti přes dvůr od mlýna, stojí hospodářská budova na zalomeném půdorysu, se stodolou ve své jihovýchodní části (obr. 15/10). Hospodářská

budova má v severním úseku pozemku nastavený štít. V původní části štítu se dochovala klasicistní oválná okénka.

k) **Stavební historie**

Stavbu Obecního mlýna máme přesně datovou do roku 1699. Budova vnikla v místech bývalé huti. Objekt se dochoval v téměř intaktní podobě ze začátku 18. století. Pouze část, kde se nachází mlýnská technologie, navýšili začátkem 20. století o jedno patro. Namísto lednice s vodními koly nechal Wagenknecht vybudovat turbínovou kašnu s Francisovou turbínou. Jako přístavba vznikla při jihozápadním průčelí pekárna, o níž se nám zmínil současný majitel, a kterou najdeme nakreslenou na schématickém plánu v dotazníku k zápisu do mlynářského rejstříku z roku 1939, kdy se však již nepoužívala.¹³ Pekárna dnes už neexistuje. Na budově mlýna vyměnili řadu oken.

5) Mlýnská technologie

a) **Dochovaná, pohon mlýna**

Kompletně dochované zařízení uměleckého válcového mlýna pochází z továrny Josefa Prokopa synové, Pardubice.

Ještě v roce 1939 zde pracovalo jedno vodní kolo o výkonu pouhé 4 HP a jako alternativní pohon elektromotor Kolben a spol. z roku 1920 o výkonu 15 KW. Francisova turbína vystřídala vodní kolo až roku 1945. Turbína dávala při průtoku 400 litrů za vteřinu a spádu 4,2 metrů celkem 17,5 HP.¹⁴

b) **Nedochovaná, stopy po technologii**

Všechny stroje včetně turbíny se dochovaly.

c) **Doplňkové provozy a pohon hospodářských strojů**

Nezachovaly se zde stoupy, které zmiňuje literatura.¹⁵ Velmi pravděpodobně po nich ve mlýně nezůstaly ani žádné stopy. Při mlýně fungovala dnes už neexistující pekárna, která již v roce 1939 stála mimo provoz.

6) Závěrečné hodnocení

Wagenknechtův mlýn v této diplomové práci k jednomu z mála, u nichž známe letopočet vzniku. Šlo o podnikatelský záměr města, které mlýn vybudovalo s cílem vydělat peníze z nájmu. Již první nájemce platil za rok 200 zlatých. Jistě by bylo zajímavé zjistit výši plateb následujících nájemníků. Zda se investice vyplatila přesně nevíme, ale již od počátku mlýn trpěl na nedostatek vody.

Samotná budova se nám zachovala v téměř intaktním stavu. Velmi lákavá se jeví prohlídka obytných místností a vlastně i celé zaměření mlýna. Na svou dobu muselo jít o značnou investici do tak velké a prostorné budovy. Mlýn dnes tvoří součást naučné stezky vedoucí údolím říčky Vrchlice, která kdysi poháněla velké množství mlýnů. Budova mlýna spolu s božími muky, která k němu historicky patří, utvářejí krásný krajínovotvorný prvek, obohacující kulturní krajinu na předměstí Kutné Hory.

7) Poznámkový aparát

¹ V rámci městské části Žižkov má mlýn čp. 1.

² Josef Klempera, heslo Obecní (Wagenknechtův) mlýn v Kutné Hoře, in: *Vodní mlýny v Čechách II*, Praha 2000, s. 197. Ačkoliv Klempera opět necituje prameny ze kterých čerpal, patří informace v článku o Obecním mlýně pravděpodobně ke věrohodným.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, s. 197 – 198.

⁶ Ibidem, s. 198.

⁷ Pavel Zahradník – Věra Naňková, heslo Spinetti, in: Pavel Vlček (ed.), *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004, s. 618.

⁸ Viz Josef Klempera, *Vodní mlýny v Čechách II* (pozn. 2), s. 198.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Jan Pešta, heslo Kutná Hora - Žižkov – mlýn vodní na Vrchlici, zvaný Spálený, Těšitelův (Dennemark), KP a Wagenknechtův mlýn, in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*, Praha 2002, s. 314.

¹¹ Údaje pocházejí z informační cedule cyklostezky, umístěné nedaleko božích muk.

¹² Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlýnářské ústředí, karton 97, inv. č. 500.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Viz Josef Klempera, *Vodní mlýny v Čechách II* (pozn. 2), s. 198.

8) Obrazová příloha

a) Mapová a plánová dokumentace

obr. 1/10 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).

obr. 2/10 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 145, výřez.

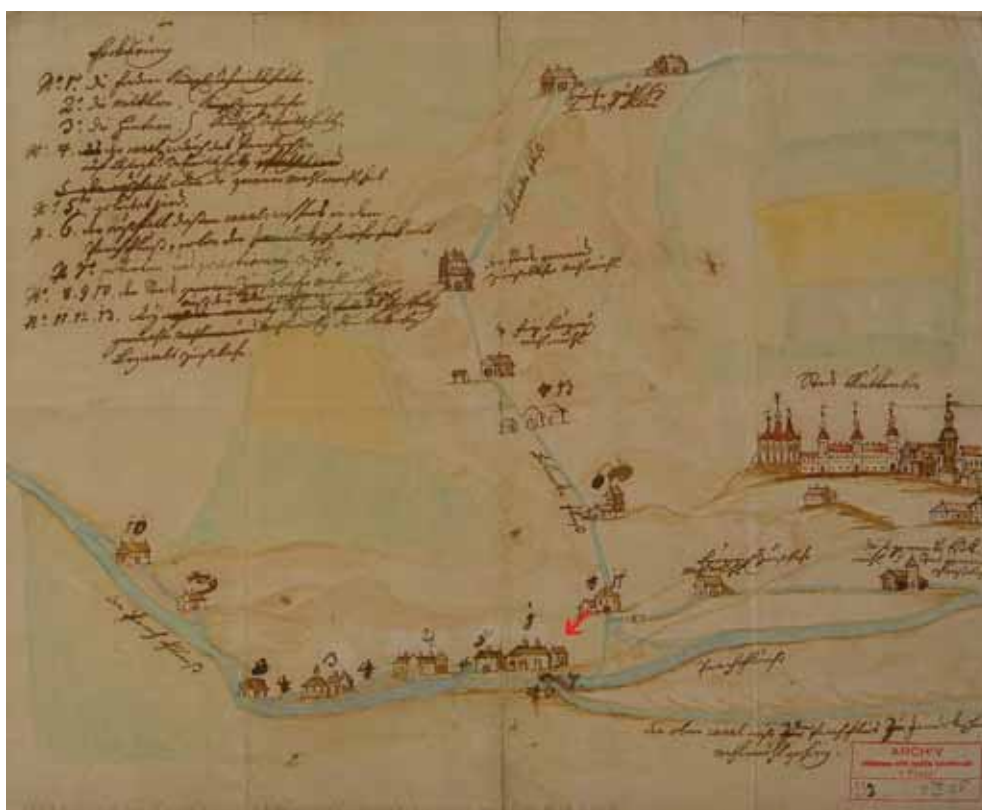
obr. 3/10 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_9_VI, výřez.

obr. 4/10 - Indikační skica (1839), sign. Ča 280, výřez.

obr. 5/10 - 3 – Ručně malovaná mapa hutí a mlýnů v okolí Kutné Hory z roku 1726, sign. B XIX. 15, inv. č. 1722.

obr. 6/10 - Ručně malovaná mapa hutí a mlýnů v okolí Kutné Hory z roku 1732, sign. D IX. 25, inv. č. 552.

b) Ostatní ikonografie (obrazy, staré fotografie, pohlednice)

Žádné ikonografické materiály se ke sledovanému mlýnu nepodařilo nalézt.

c) Fotodokumentace objektu

obr. 7/10 – Pohled na mlýn ze severu (foto Pešta 2006).

obr. 8/10 – Pohled na mlýn od řeky (foto Šimek 2011).

obr. 9/10 – Pohled na severozápadní průčelí (foto Pešta 2006).

obr. 10/10 – Můstek vedoucí do prvního patra (foto Matějček 2011).

obr. 11/10 – Pohled na mlecí podlahu (foto Šimek 2011).

obr. 12/10 - Pohled na mlecí podlahu (foto Šimek 2011).

obr. 13/10 – Strop a násypky v prvním patře mlýna (foto Matějíček 2011).

obr. 14/10 – Podstřeší mlýna (foto Matějíček 2011).

obr. 15/10 – Pohled na dvůr mlýna a hospodářské budovy (foto Šimek 2011).

obr. 16/10 – Kovaná vrata pilířové brány (foto Šimek 2011).

obr. 17/10 – Boží muka (foto Šimek 2011).

obr. 18/10 – Místo kde začínal náhon (foto Šimek 2011).

obr. 19/10 – Koryto náhonu (foto Matějček 2011).

Zittův mlýn v Mnichovicích

1) Obecné údaje

- a) Sídlo - Mnichovice
- b) Čp. 69
- c) Vodní tok – Struhařovský potok
- d) Katastrální území – Mnichovice u Říčan, 697541
- e) okres – Praha východ
- f) Poloha – mlýn stojí v severní části obce.
- g) GPS - 49°56'22.272"N, 14°42'34.106"E
- h) Název mlýna – Zittův mlýn, Horní mlýn, Stará Hůra¹
- i) Rejstříkové číslo nemovité kulturní památky – 11433/2-4339

2) Dějiny objektu

- a) Stručná historie

První písemná zmínka o městečku Mnichovice pochází z let 1135 – 1161, kdy je založili mniši ze Sázavského kláštera.² První informaci o mlýnu máme z roku 1656, kdy ho vrchnost prodala do soukromého vlastnictví. Koupil jej Václav Bína „*od Jeho Milosti hraběcí s veškerými svršky...*“.³ Roku 1715 prodal mlýn jeho syn Matěj Bína Matěji Janovskému z a 180 kop grošů českých.⁴ Mlýn měl jedno složení, jak uvádí i Tereziánský katastr, rustikál z roku 1748.⁵ Matěj Janovský přikoupil se souhlasem vrchnosti v roce 1720 několik polí, luk a o několik let později dokonce i panský mlýn podmnichovický, zvaný Dolní.⁶ V roce 1735 strhla voda hráz rybníka Koloděje, a tak mohl mlynář mlít jen velmi omezeně. Do mlýna se roku 1748 přiřel Josef Schebl, který objekt využíval v pronájmu až do roku 1772, kdy jej postoupil Matěji Janovskému mladšímu. Mlýn měl tehdy dvě mlýnská složení.⁷

V roce 1873 koupil objekt od Karla Davida Václav Zitta z Ládví, jenž pocházel ze mlýna v Modřanech. S mletím se definitivně skončilo v roce 1942, ale budovu vlastní rod Zittů dodnes. V roce 1996 ji prohlásili za nemovitou kulturní památku.

- b) Prameny

Pro vyhledání I., II. a III. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic.

Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Křm 254.

Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 79, inv. č. 321.

Inventarizační průzkum lidové architektury, okres Praha - východ – Mnichovice čp. 69, Praha 1996, Kateřina Sedlická, uloženo archiv NPÚSČ Praha Sabinova 5.

c) Literatura

Aleš Chalupa et al., heslo Komorní Hrádek, panství, in: *Tereziánský katastr I*, Praha 1964, s. 55.

Josef Klempera, heslo Zittův mlýn v Mnichovicích, in: *Vodní mlýny v Čechách III*, Praha 2001, s. 232 – 239.

Magda Křivanová – Luděk Štěpán, *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2000.

Jan Pešta, heslo Mnichovice - mlýn vodní zvaný Zittův mlýn, in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*, Praha 2002, s. 443 – 444.

Antonín Profous, heslo 5. Mnichovice, in: *Místní jména v Čechách III*, Praha 1951, s. 115.

Luděk Štěpán – Radim Urbánek – Hana Klimešová, *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2008.

<http://www.dendrochronologie.cz> (15. 5. 2011).

3) Umístění v terénu

a) Topografická situace

Město Mnichovice se rozkládá necelých pětadvacet kilometrů jihovýchodně od centra Prahy a osm kilometrů jihovýchodně od Říčán (obr. 1/11).

b) Morfologie krajiny

Mnichovice leží v nehlubokém údolí, kde se několik potoků vlévá do říčky Mnichovky. Samotný mlýn leží pod vysokou hrází rybníku, sloužícího jako akumulční nádrž. Okolí

Mnichovic má poměrně lesnatý charakter. Krajinný ráz dnes trpí blízkostí Prahy. Objevují se zde mnohá skladiště a satelitní městečka. Tzv. Ladův kraj pomalu ztrácí svůj půvab.

c) Typ vodního toku

Mlýn poháněl nevelký Struhařovský potok. Pramení necelé tři kilometry severovýchodně od Mnichovic, v obci Struhařovice.

d) Popis náhonu, vodního díla

V minulosti využívali k akumulaci vody rybník Koloděj, který se však 1. července 1735 protrhl a již jej neobnovili.⁸ Místo toho nechal mlynář vybudovat vlastní rybník přímo nad mlýnem (obr. 20/11). Pozůstatky hráze rybníka Koloděje lze dodnes rozeznat.

Náhon dosud přivádí vodu, avšak pouze pro roztáčení vodního kola. Měří asi půl kilometru a nemá již takovou kapacitu, jakou jistě míval v dobách, kdy poháněl mlýn. Začíná prostým rozdvojením potoka, bez stavidla nebo jiné regulace (obr. 18/11). Vine se vykopaným korytem bez zpevněných břehů; v jednom poměrně dlouhém úseku protéká rourou v podzemí. V některých místech utváří náhon dosti meandrů. Tak ve spojitosti s dodnes proudící vodou vzniká krásný krajínovotvorný prvek (obr. 19/11). Nad mlýnem se náhon vlévá do menšího rybníčku a z něho pak teče voda čapem do vantrok.

e) Související komunikace, bezprostřední přístup, funkce mlýna

Ke mlýnu se jezdívalo z Mnichovic směrem na sever. Ještě v roce 1841 stával na samotě.⁹ Cesta kolem mlýna vedla do nedaleké Klokočné. Mleči mohli se svým povozem projíždět skrz dvůr od jihu k severu či naopak. Obilí se skládalo do mlýna dveřmi ve východním průčelí mlýnice. Hotové výrobky pak z prvního patra vyskladňovali šoupačkou přímo na vůz.

f) Okolní stavební fond

Okolí mlýna dnes obklopuje řada nových i starších domů. Ještě na Indikační skice stojí mlýn na samotě.¹⁰ Na východ od něj, přímo přes dvůr, se nachází dům z první poloviny 20. století. Postavili jej na místě hospodářských budov, které patřily ke mlýnu. Indikační skica ho zakresluje jako spalný.

g) Drobné objekty související s prostorem a funkcí mlýna

Bezprostředně se mlýnem nesouvisí žádná drobná sakrální památka.

4) Popis mlýna

a) Úvodní charakteristika, slohovost, úvodní popis celého areálu

Menší selské stavení stojí na nepravidelném pozemku, ohraničeném ze severu hrází akumulární nádrže, z východu obytným domem a z jihu potokem a silnicí. Na západ se pak táhne zahrada, kde se nachází stodola (obr. 16/11).

b) Charakteristika dispozice objektu mlýna, jeho komunikačních vazeb

Budova stojí na obdélném půdorysu. Obytná část má pouze přízemí, mlýnice oproti tomu dvě patra. Do mlýna a obytné části se vcházelo samostatnými vstupy ve východním podélném průčelí. Mlýn měl ještě přístup dveřmi ze síně a dveřmi v západním podélném průčelí, vedoucími k vodnímu kolu.

c) Prostorový vztah – funkce vůči obydlí

Obytná část a mlýnice se vzájemně propojují a v minulosti měly nejspíš jednu střechu. Dnes v severní polovině umístěná zděná mlýnice o patro převyšuje štít obytné části.

d) Stavební technika

Obytnou část je roubená s částečně zděnou černou kuchyní a prkenným trojúhelníkovým štítem, směřujícím na jih. Roubení má z jižní a východní strany hliněnou fasádu a na západní straně odhalené trámy, pouze s vyspárovanými mezerami. Dvoupatrovou mlýnici tvoří nespalné zdi s novodobým střešním nástavcem.

e) Popis přízemí

Obytná část mlýna má dvoudílnou dvoutraktovou dispozici. V jižním dílu se nachází světnice a na západ od ní druhý trakt, přistavěný ve druhé polovině 18. století.¹¹ Druhý díl sestává z částečně zděné a částečně roubené síně s černou kuchyní. Roubenou část síně dendrochronologicky datovali do roku 1672/1673. Přízemí mlýnice z nespalných zdí pochází patrně z druhé poloviny 18. století. Nachází se tu vstupní klasicistní dveře do dvora (obr. 11/11). Při východní zdi stojí zdvojená mlýnská hranice se zajímavě zdobenými zhlavími trojice svorů (obr. 12/11). Zdobení kráslí i šestici sloupů. Sloupy

spočívají na vyřazených mlýnských kamenech, a některé z nich mají částečně zkrácené spodky - nejspíš uhnílé. Jižní přední sloup nese dataci 1870.¹²

f) Popis sklepů

V objektu ani v okolí se žádný sklep nenalezl.

g) Popis pater

Obytná část patro nemá. První a druhé patro mlýnice s podkrovím v současnosti přestavěli na apartmán a při terénním průzkumu se je nepodařilo navštívit.

h) Popis krovu

Střechu obytné části nese vysoký hambalkový krov se střední vaznicí. Krov nad mlýnicí vznikl po roce 1870, kdy mlýnici zvýšili o patro. Pravděpodobně se zde nachází Rankův krov nebo jiný vaznicový krov.

i) Popis průčelí

Mlýn se k přichozímu obrací jižním štítovým průčelím, před které předstupuje dekorativně pojatá podsíň (obr. 8/11). Štítovou podsíň vynáší tři profilované sloupky, zavětrované dekorativně vyřezávanými pásky. Přízemí v pravé části osvětlují dvě šestitabulková okna. V levé části, v přistavěném druhém traktu světnice, jehož roubené stěny pocházejí ze dřeva skáceného roku 1743/44, nalezneme malé čtvercové okénko rozdělené křížem.¹³ Bedněný štít z prken nese dvě osově souměrná šestitabulková okna, která kdysi bývala nepatrně menší. Rozšířili je kvůli zobytněnému podkroví.

Západní podélné průčelí v jižní obytné části má vpravo jedno čtvercové okno a vlevo jednoduché dveře. Dveře v severní části průčelí vedou nad lednici k mlýnskému kolu (obr. 6/11). Nalevo od nich se nachází jedno, v druhém patře pak dvě šestitabulková okna. V lednici dnes najdeme jedno vodní kolo, ale lze spatřit i druhý prostup pro hřídel - z dob, kdy měl mlýn vodní kola dvě (obr. 10/11). Průčelí dominuje na střeše umístěný nástavec s řadou oken.

Severní štítové průčelí má v přízemí, respektive v patře, v ose umístěné dveře, vedoucí na hráz akumulární nádrže (obr. 9/11). Nejspíš se používaly při obsluze stavidla. Dveře mají nad sebou šestitabulkové okno, osvětlující druhé patro. Trojúhelníkový štít nese dvě malá obdélná okna.

Východní průčelí směřuje do dvora. Přízemí obytné části, s krytým zápražím, má nalevo jedno okno a napravo vstupní dveře do síně. Do mlýnice vede vlastní přístup klasicistními dveřmi s kamenným ostěním, jehož součástí tvoří nadsvětlík. Nad nimi se nacházejí další dveře, jež v minulosti jistě sloužily pro vyskladňování mouky po šoupačce rovnou na vůz. Napravo od vyskladňovacího otvoru se vyskytuje jedno a ve druhém patře dvě šestitabulková okna. Průčelí dominuje na střeše umístěný nástavec s řadou oken.

j) Ostatní objekty areálu

Na východ od mlýna stojí obytný dům, který vznikl pravděpodobně přestavěním hospodářské budovy, na západ pak mohutná stodola z cihel.

k) Stavební historie

Stavební vývoj je poměrně složitý, avšak pomocí dendrochronologického datování některých konstrukčních prvků lze jednotlivé stavební etapy poměrně přesně datovat. Někdy v druhé polovině 17. století vznikla síň se světnicí a pravděpodobně i roubená mlýnice. K datování světnice viz výše. Zhruba o sto let později světnici rozšířili o druhý trakt, který dendrochronologický průzkum umístil do roku 1743/1744.¹⁴ Při přístavbě se nejspíš měnil i krov. Poslední datovaný prvek tvoří průvlačný trám v přízemí mlýnice, z roku 1771/1772. Možná právě tehdy mlýnici vyzdili. O sto let později ji zvýšili o patro do dnešní podoby.¹⁵ Většinu konstrukčních prvků opravili, některé museli zcela vyměnit, stejně jako téměř všechna okna.

5) Mlýnská technologie

a) Dochovaná, pohon mlýna

Ve mlýnici se vzácně zachovala moučnice a kapesový výtah z roku 1884, vedoucí z podkolí až do podstřeší (obr. 13/11).¹⁶ Moučnici citlivě zrestaurovali. Dochoval se na ní nápis: Z. K. Šimeček. Jako zajímavý detail se jeví ozdobené vyústění moučného pytlíku, připomínající stylizovanou hlavu čerta. Symbolika vyobrazení nejspíš souvisí se součástí moučnice, jíž se říká hasáčert.

Jako pohon mlýna sloužila v minulosti dvě vodní kola, která někdy na přelomu 19. a 20. století mlynář zredukoval na jedno, jež pomocí palečného kola pohánělo transmisi a české složení. To, že ve mlýně pracovala dvě vodní kola, dokazuje druhý prostup pro

hřídel, dodnes zachovaný. Vodní kolo nechal znovu vyrobit při rekonstrukci mlýna současný majitel. Nově se muselo udělat i kolo palečné. Zbytky starého palečného kola spatříme vystavené při jižním štítovém průčelí mlýna. Staré palečné kolo nese vročení 1852 (obr. 15/11). Vnější část ramen, nesoucí obvod palečného kola, zdobí řezba.

b) Nedochovaná, stopy po technologii

Mlýn se před rekonstrukcí nacházel ve velmi špatném stavu a řada strojů již téměř podlehla hnilobě (obr. 14/11). Z archivních dokumentů pocházejících z fondu mlynářského ústředí víme, že se ve mlýně vyskytoval jeden český a jeden francouzský kámen, jedna válcová stolice a jeden hranolový vysévač. Moučnice se v dotazníku nezmiňuje.¹⁷ Jako záložní motor stával ve mlýně dieselový motor značky Suchý, z roku 1934, o síle 10 HP.¹⁸ Motor se nezachoval.

c) Doplňkové provozy, pohon hospodářských strojů

O doplňkových provozech se literatura ani prameny nezmiňují. Na dvoře mlýna se však dochoval kamenný štok, který mohl tvořit součást kladivové stoupy (obr. 17/11). Ale také možná sloužil jako součást ruční stoupy, popřípadě jen jako kamenný hmoždíř na drcení prachandy.

6) Závěrečné hodnocení

Zittův mlýn v Mnichovicích patří k nejstarším dochovaným roubeným stavbám ve středočeském kraji. Svým vzhledem dokonale dokresluje krajinu na okraji rozrůstajícího se města. Obytná část se zachovala v původní podobě. Pouze mlýnici na konci 19. století zvýšili pro potřebu modernější technologie o patro. Ale ani tak neubírá na celkovém estetickém vzhledu mlýna a dokonale zapadá do krajiny (obr. 7/11).

K hodnotě mlýna přispívá i zachovaná zdobená moučnice a bohatě zdobená mlýnská hranice, jejíž sloupy stojí na vyřazených mlecích kamenech. Mlýnu příliš na kráse neubrala ani celková adaptace na penzion. Do budoucna by bylo vhodné mlýn udržovat ve stávajícím stavu.

7) Poznámkový aparát

¹ Josef Klempera, heslo Zittův mlýn v Mnichovicích, in: *Vodní mlýny v Čechách III*, Praha 2001, s. 232.

² Antonín Profous, heslo 5. Mnichovice, in: *Místní jména v Čechách III*, Praha 1951, s. 115.

³ Viz Josef Klempera, *Vodní mlýny v Čechách III* (pozn. 1), s. 233. Na historii Zittova mlýna si Josef Klempera dal zvlášť záležet. Lze předpokládat, že uvedené údaje jsou správné, ačkoliv zde opět nezmiňuje pramen, z něhož čerpal.

⁴ Ibidem, s. 234.

⁵ Aleš Chalupa et al., heslo Komorní Hrádek, panství, in: *Tereziánský katastr I*, Praha 1964, s. 55.

⁶ Viz Josef Klempera, *Vodní mlýny v Čechách III* (pozn. 1), s. 236.

⁷ Ibidem, s. 238.

⁸ Ibidem.

⁹ Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Křm 254.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Jan Pešta, heslo Mnichovice - mlýn vodní zvaný Zittův mlýn, in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*, Praha 2002, s. 444.

¹² Domnívám se, že toto datum neoznačuje rok výroby hranice. Mladší hranice nemívají tak bohaté zdobení. Přesné stáří hranice by mohl odhalit pouze dendrochronologický průzkum.

¹³ Rok skácení dřeva pro roubení přístavku určil dendrochronologický průzkum. Viz www.dendrochronologie.cz (18. 5. 2011).

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Viz Jan Pešta, *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II* (pozn. 11), s. 444.

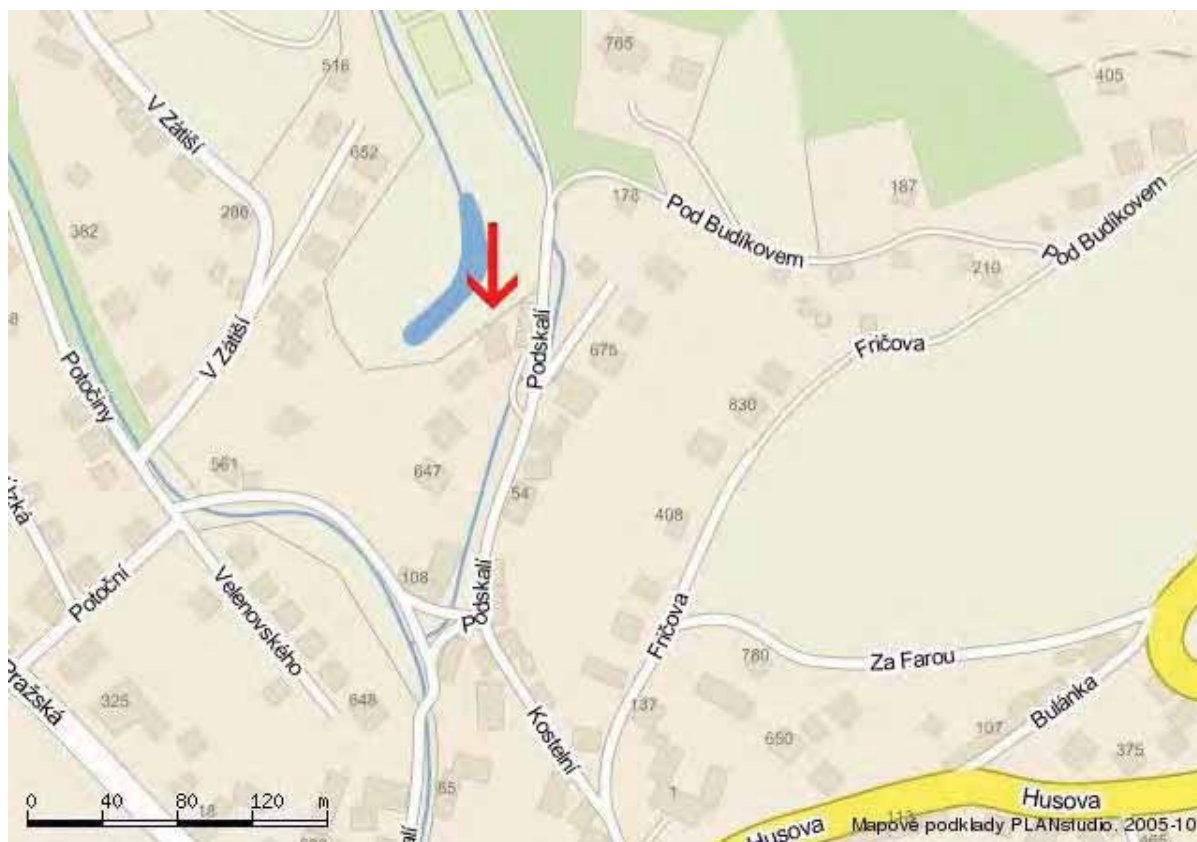
¹⁶ Rok výstavby výtahu pochází z textu o Zittově mlýně, který autor obdržel od současného majitele.

¹⁷ Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlýnářské ústředí, karton 79, inv. č. 321.

¹⁸ Ibidem.

8) Obrazová příloha

a) Mapová a plánová dokumentace

obr. 1/11 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).

obr. 2/11 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 125, výřez.

obr. 3/11 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_9_III, výřez.

obr. 4/11 - Indikační skica (1841), sign. Křm 254, výřez.

b) Ostatní ikonografie (obrazy, staré fotografie, pohlednice)

obr. 5/11 – Pohled na mlýn od jihovýchodu (fotografie převzata z: Inventarizační průzkum lidové architektury).

obr. 6/11 – Pohled na mlýn od jihozápadu (fotografie převzata z: Inventarizační průzkum lidové architektury).

c) Fotodokumentace objektu

obr. 7/11 – Pohled na mlýn ze severu (foto Šimek 2011).

obr. 8/11 – Pohled na mlýn z jihu (foto Matějček 2011).

obr. 9/11 – Pohled na mlýn ze severu (foto Šimek 2011).

obr. 10/11 – Pohled na vodní kolo a prostup pro hřídel (foto Matějčíček 2011).

obr. 11/11 – Vstupní dveře do mlýnice (foto Šimek 2011).

obr. 12/11 – Pravý sloup mlýnské hranice (foto Matějíček 2011).

obr. 13/11 – Moučnice, v pozadí palečné kolo (foto Matějíček 2011).

obr. 14/11 – Stav zařízení před rekonstrukcí objektu (foto Berková 2006).

obr. 15/11 - Letopočet na vyřazeném palečném kole (foto Šimek 2011).

obr. 16/11 – Pilířová stodola (foto Šimek 2011).

obr. 17/11 – Kamenný štok (foto Šimek 2011).

obr. 18/11 – Začátek náhonu (foto Matějíček 2011).

obr. 19/11 – Vlevo potok, vpravo náhon (foto Šimek 2011).

obr. 20/11 – Akumulační nádrž nad mlýnem (foto Matějček 2011).

Čechův mlýn u Nezabudic

1) Obecné údaje

- a) Sídlo - Nezabudice
- b) Če. 105
- c) Vodní tok - Berounka
- d) Katastrální území – Nezabudice, 704377
- e) Okres - Rakovník
- f) Poloha – mlýn stojí na levém břehu Berounky, necelý kilometr severovýchodně od Nezabudic.
- g) GPS - 50°1'8.738"N, 13°49'54.244"E
- h) Název mlýna – Čechův mlýn¹
- i) Rejstříkové číslo nemovité kulturní památky - není nemovitá kulturní památka

2) Dějiny objektu

- a) Stručná historie

První písemná zmínka o Nezabudicích pochází již z roku 1115.² První zmínku o mlýnu však máme až roku 1412, kdy jím disponoval Zdeněk z Chýně.³ V 15. století objekt ještě několikrát změnil majitele. V roce 1585 jej tehdejší vlastník, Jaroslav z Vřesovic, postoupil císaři Rudolfu II. Mlýn někdy po roce 1634 téměř zničila povodeň - v době, kdy zde působil Jan Kouhout. Po povodni v letech 1656 -1657 vystavěli budovu nanovo. Především mlýn měl tři složení a pilu. Zajímavá informace pochází z roku 1692, kdy jej vlastnil Václav Cípl, jenž zde nechal postavit novou chalupu. Mlýn měl tehdy tři vodní kola, čtyři stoupy, pilu a dvě sýpky na sušení chmele. Památku na mlynáře tvořila socha svatého Jana Nepomuckého, kterou dal umístit ve stráni nad mlýnem.⁴ Vybavení se nezměnilo ani v roce 1748. Tehdy mlýn vlastnila mlynářova vdova.⁵

Mlynářské rody se tu pak střídaly až do 20. století. Objekt pravděpodobně na začátku 20. století modernizoval Josef Čech, který roku 1930 odešel na vejměnek a mlýn pronajímal. V roce 1938 se provedla generální oprava budovy a vybetonoval jez. Mlýn svému účelu sloužil až do roku 1959.⁶ Pozdější majitelé jej upravili a využívají jako rekreační chatu.

b) Prameny

Pro vyhledání I. a II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic.

Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Rak 241.

Nezabudice – mlýn č. 105, stavebně historický průzkum, Olga Humlíčková – Hana Nezvedová, 2011, uloženo na ČVUT Fakulta architektury.

c) Literatura

Eva Dvořáková – Šárka Jiroušková – Jan Pešta, *100 technických a industriálních staveb středočeského kraje*, Praha 2008, s. 114 – 115.

Aleš Chalupa et al., heslo Křivoklát, Nižbor, Podmokly, Skřivana, Všetaty a Krušovice, in: *Tereziánský katastr I*, Praha 1964, s. 293 – 295.

Josef Klempera, heslo Nezabudický mlýn, in: *Vodní mlýny v Čechách I*, Praha 2000, s. 123 - 125.

Jan Pešta, heslo Nezabudice – mlýn vodní, in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*, Praha 2002, s. 478 – 479.

Antonín Profous, heslo 1. Nezabudice, in: *Místní jména v Čechách III*, Praha 1951, s. 223.

3) Umístění v terénu

a) Topografická situace

Mlýn leží necelý kilometr severovýchodně od vesnice Nezabudice (obr. 1/12). Přibližně 20 kilometrů na sever se nachází město Rakovník.

b) Morfologie krajiny

Areál mlýna leží na levé straně řeky Berounky v jejím hlubokém, skalami ohraničeném údolí (obr. 14/12). V okolí se vyskytuje množství lesů, luk a o něco méně zemědělsky obdělávané půdy.

c) Typ vodního toku

Vodními koly a později turbínou otáčela voda řeky Berounky (obr. 12/12). Jez pro zvýšení rozdílů hladin leží na 66,8 říčním kilometru.

d) Popis náhonu, vodního díla

U říčních mlýnů vlastně náhon jako takový neexistoval. Mlýn stál přímo u řeky a pomocí jezu, který se táhl od břehu až téměř k budově, se dosáhlo alespoň minimálního spádu. Kolem mlýna pak silně proudila voda, pohánějící několik vodních kol na spodní vodu. Pro zvýšení účinnosti odcházela voda několik desítek metrů odpadním korytem, a tím se zvýšil účinný spád. Takové opatření se stalo důležitým zvláště po nainstalování turbíny.

e) Související komunikace, bezprostřední přístup, funkce mlýna

Ještě v roce 1841 stál mlýn na konci dvou cest od Nezabudic. Jedna přicházela z jihu a druhá ze západu. Na sever od mlýna pak šla krátká cesta s mostkem přes odpadní koryto. Tudy se ze dvora jezdilo na malý ostrov, kde stála pila (obr. 4/12).⁷ Dnešní situace se od roku 1841 liší. Na západ, těsně kolem mlýnského areálu, dnes vede silnice číslo 201 z Roztok a Křivoklátu, která dál pokračuje podél řeky Berounky směr Nezabudice.

f) Okolní stavební fond

Areál mlýna se nachází zcela na samotě. Pouze severozápadně přes silnici dnes stojí obytný dům, zbudovaný nejspíš někdy na přelomu 19. a 20. století.

g) Drobné objekty související s prostorem a funkcí mlýna

Ve stráni nad mlýnem kdysi stávala socha svatého Jana Nepomuckého, kterou na památku svého působení nechal vyrobít mlynář Václav Cipl, o jehož hospodaření v tomto objektu máme zmínku k roku 1692. Plný parapet mostku v jižní části areálu, vedoucího přes potok na dvůr, nese dodnes kamenný sokl (obr. 26/12). Barokně tvarovaný sokl nejspíš patřil pod sochu či kříž. Bližší podrobnosti o této památce se nepodařilo zjistit. Vedle tohoto mostku se zachoval další, kamenný jednoobloukový mostek v severní části areálu, vedoucí přes odpadní kanál od turbíny (obr. 27/12). Přes něj se jezdilo k dnes již neexistující pile.

4) Popis mlýna

a) Úvodní charakteristika, slohovost, úvodní popis celého areálu

Mohutná, pozdně klasicistní budova mlýna stojí v rámci menšího areálu bývalého poplužního dvora v hlubokém údolí na levém břehu řeky Berounky.

b) Charakteristika dispozice objektu mlýna, jeho komunikačních vazeb

Částečně do terénu zapuštěná stavba se suterénem, přízemím a prvním patrem stojí na obdélném půdorysu. Mlýn se skládá ze dvou traktů, přičemž první trakt má tradiční trojdělení obytné části. Do objektu se vcházelo pouze hlavními dveřmi v ose jihozápadního podélného průčelí. Dveře ve štítových průčelích prorazili až ve 20. století. Patra vzájemně propojovalo dřevěné schodiště, umístěné při jihozápadní vnitřní zdi mlýnice.

c) Prostorový vztah – funkce vůči obydlí

Mlýnici i obytnou část kryje jedna střecha. Do obou se v přízemí chodilo ze vstupní síně. Patro má podobnou dispozici.

d) Stavební technika

Celý mlýn se skládá ze smíšeného zdiva.

e) Popis přízemí

Přízemí má trojdílnou dvoutraktovou dispozici (obr. 5/12). Jak do obytné části, tak do mlýnice se vchází ze síně, přístupné hlavním vchodem, umístěným přibližně v ose jihozápadního podélného průčelí (obr. 18/12). Ze síně se směrem na severozápad dostaneme do bývalé černé kuchyně s dodnes znatelnými známkami po dýmníku (obr. 19/12). Klenutá místnost bývalé černé kuchyně se částečně ztrácí pod úroveň terénu. V severozápadní zdi se v levé části nachází několik různě přezděných záklenků. Patrně jde o ústí chlebové pece, jež se nacházela zahloubená v terénu. Podobnou situaci nalezneme ve mlýně v Sazené, kde se pec vzácně dochovala. Tento prostor se dnes nazývá šalanda. Směrem na jihovýchod od síně najdeme plochostropou místnost, v současnosti nazývanou moučnice (obr. 20/12). V mlýnici se nachází mlecí podlaha s válcovými stolicemi (obr. 22/12). V jihovýchodní části mlýnice se vyskytuje místnost, přístupná pouze z exteriéru dveřmi proraženými v roce 1909.⁸ Příčka oddělující místnost od mlýnice pochází z novější doby. Z mlýnice se dveřmi v severovýchodním podélném průčelí dostaneme do turbínového domku.

f) Popis sklepů

Suterén mlýna se rozkládá pouze pod traktem mlýnice (obr. 6/12). Najdeme zde řadu sloupů podpírajících dřevěnou podlahu, kde stojí těžké válcové stolice (obr. 21/12). Z doby, kdy se tu instalovalo modernější mletí, pochází transmise uložená na betonových blocích. V jihovýchodní zdi suterénu mlýnice zeje pět zazděných otvorů pro hřídele vodních kol.

g) Popis pater

První patro mlýna má obdobnou dispozici jako přízemí (obr. 7/12). Vchod ze síně do mlýnice dnes vyplňuje zdivo a obytné místnosti se nacházejí ve stavu po celkové novodobé rekonstrukci. Z mlýnice se opět v její jihovýchodní části vyděluje prostor, obsahující dvě místnosti přístupné z mlýnice.

h) Popis krovu

Krov nese mohutnou polovalbovou střechu. Dělí se na dvě patra kvůli technologii válcového mlýna. Jde o krov s ležatou stolicí a věšadlem (obr. 8/12, 23/12, 24/12).

i) Popis průčelí

Do areálu se obrací jihozápadní průčelí, částečně kryté přesahem střechy (obr. 10/12). Přibližně v ose se nacházejí hlavní vstupní dveře a vlevo od nich jedno šestitabulkové okno, stejné jako další čtyři osově souměrná okna v patře. Napravo od dveří v přízemí najdeme další dva okenní otvory. Obě strany průčelí mají náběhy pod štítem.

Severozápadní štítové průčelí částečně kryje navážka. Vlevo v přízemí proto spatříme jen jedno zamřížované okno. Zcela vlevo v patře se nacházejí ve 20. století proražené dveře, které kryje dřevěná veranda (obr. 16/12). Zděný lichoběžníkový štít nese dvě šestitabulková okna, mezi nimiž mimo osu vystupuje těleso novodobého komínu. Na štít dosedá valbička.

Severovýchodnímu průčelí dominuje ve střední části vystupující turbínová kašna, datovaná letopočtem 1909 (obr. 17/12). Na ní stojí dřevěný turbínový domek. Napravo a nalevo od turbínového domku vedou dovnitř dvě okna. Patro pak osvětlují tři zamřížovaná, a zcela vlevo jedno šestitabulkové okno.

Jihovýchodní štítové průčelí má v ose proražené dveře, které sloužily pro vyskladňování namletého obilí přímo na vůz. Před rokem 1909 zde bývalo okno. Dveře

kryje dřevěná veranda (obr. 15/12). Napravo a nalevo od nich spatříme po jednom okně. V prvním patře se nacházejí tři osově souměrně umístěná okna. Prkenný lichoběžníkový štít nese dvě okna. Dosedá na něj valbička.

j) Ostatní objekty areálu

V areálu se vedle mlýna dochovala ještě stodola, kolna a další tři objekty, dnes ovšem přestavěné, s obytnou či rekreační funkcí (obr. 25/12).

k) Stavební historie

Hmota současné budovy by mohla pocházet z let 1656 – 1657, kdy mlýn po povodni znovu postavili. Trojdílné členění v přízemí a patře se moc nezměnilo. Pouze mlýnice se časem zmenšovala o místnosti oddělené od mlýnice příčkou. Mlýn často zasáhly povodně, a tak již v roce 1738 jej museli znovu opravovat.⁹ Z roku 1771, kdy se mlýn dostal do soukromého vlastnictví, nebo z pozdější doby, by mohl pocházet dodnes zachovaný krov. Další úpravy probíhaly až po roce 1859, kdy mlýn koupil Jakub Čech. Největší změny nastaly roku 1909, protože zde majitel Čech vyměnil starou mlýnskou technologii za novou. Modernizoval se i pohon mlýna. Čtyři vodní kola nahradila Francisova turbína. Několik úprav proběhlo rovněž ve druhé polovině 20. století, když mlýn adaptovali na rekreační bydlení.

5) Mlýnská technologie

a) Dochovaná, pohon mlýna

Ve mlýně se dochovalo téměř kompletní vybavení uměleckého válcového mlýna. Stroje dodalo několik firem. Například dvě válcové stolice vyrobila firma Jan Prokopec Praha, jinou zas Machaň a spol. Pardubice.¹⁰ Nachází se tu i vyřazená porcelánová válcová stolice, pocházející nejspíš již z druhé poloviny 19. století. Zachovaly se také mlecí kameny, na nichž se nejspíš pouze šrotovalo. Ve mlýně zůstala i řada dalších strojů, jako například koukolník, loupačka, autocap, hranolové i rovinné vysévače, kapsové výtahy a jiné.

Francisova vertikální turbína, která mlýn poháněla od roku 1909, dnes vyrábí elektrický proud. Parametry turbíny, ani zda ve mlýně pracoval nějaký alternativní motor, se nepodařilo zjistit.

b) Nedochovaná, stopy po technologii

Z mlecí technologie se nezachovalo nic z období, kdy se tu mlelo na českých složeních. Snad jedno české složení bez moučnice v pozdější době pracovalo jako šrotovník.

Po třech, respektive čtyřech, vodních kolech zbylo pouze pět zazděných záklenků v severozápadní návodní zdi. Při přidávání čtvrtého kola v roce 1738 se musel jeden prostup pro hřídel posunout, a jeden zcela nově vystavět.¹¹

c) Doplnkové provozy, pohon hospodářských strojů

Přímo ve mlýně pracovaly v 18. století čtyři stoupy, po nichž se zachoval pouze zazděný záklenek pro hřídel vodního kola, které je pohánělo.

Poměrně velký zdroj příjmu mohla činit pila, která ještě začátkem 20. století stála na ostrově severovýchodně od mlýna. Cesta k ní vedla pouze po kamenném můstku, jenž zůstal zachovaný na svém místě. Pílu zachycuje jedna malba a jedna fotografie (obr. 9/12, 11/12). Odnesla ji jedna z mnoha povodní a už ji neobnovili. V místě, kde stálo vodní kolo pro její pohon, vznikla v roce 2002 moderní hydroelektrárna.

6) Závěrečné hodnocení

V jádru barokní mlýn spolu s kompletním technologickým vybavením patří k nejzachovalejším vodním mlýnům na Křivoklátsku. V rámci středočeského kraje jde o jeden z mála zachovaných barokních říčních mlýnů. Podobné objekty velmi často postihovaly povodně, a tak se musely neustále opravovat. Další faktor, proč se podobných mlýnů nezachovalo víc, spočívá ve velikosti, respektive v bohatosti velkých říčních mlýnů. Mlýn, kde stálo několik českých složení, stoupy, popřípadě pila, býval velmi bohatý, a proto si mohl dovolit modernizovat jak technologii, tak stavební části mlýna. Další velkou výhodou skýtal dostatek vody i v letních měsících, kdy mnohé malé mlýny, umístěné na potocích, i několik měsíců v roce nemohly pracovat. Jediným podobným mlýnem v této diplomové práci je městský mlýn v Nymburce, který už ovšem z větší části přestavěli. Proto je vhodné objekt zachovat ve stávající podobě.

Nezabudický mlýn také dokonale dokresluje říční krajinu kolem Berounky, krajinu jež se stala rodištěm významného spisovatele Oty Pavla.

7) Poznámkový aparát

¹ Eva Dvořáková – Šárka Jiroušková – Jan Pešta, *100 technických a industriálních staveb středočeského kraje*, Praha 2008, s. 114.

² Antonín Profous, heslo 1. Nezabudice, in: *Místní jména v Čechách III*, Praha 1951, s. 223.

³ Josef Klempera, heslo Nezabudický mlýn, in: *Vodní mlýny v Čechách I*, Praha 2000, s. 123. Historie Nezabudického mlýna, opět zpracovaná bez uvedení pramenů či literatury.

⁴ Ibidem. Socha se pravděpodobně do dnešních dnů nedochovala.

⁵ Aleš Chalupa et al., heslo Křivoklát, Nižbor, Podmokly, Skřiváň, Všetaty a Krušovice, in: *Tereziánský katastr I*, Praha 1964, s. 295.

⁶ Viz Josef Klempera, *Vodní mlýny v Čechách I* (pozn. 3), s. 125.

⁷ Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Rak 241.

⁸ Nezabudice – mlýn č. 105, stavebně historický průzkum, Olga Humlíčková – Hana Nezvedová, 2011, uloženo na ČVUT Fakulta architektury.

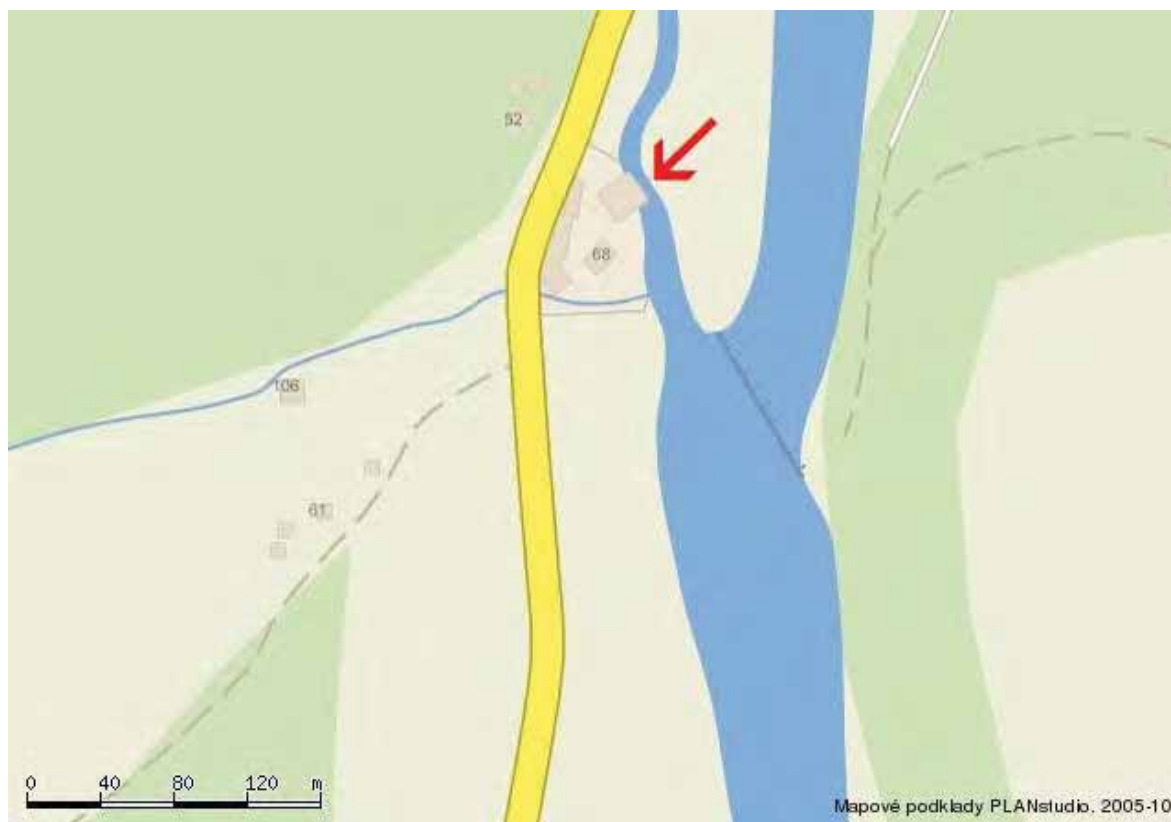
⁹ Ibidem, s. 11.

¹⁰ Informace o jednotlivých strojích pocházejí z fotodokumentace Ing. arch. Jana Pešty a PhDr. Radima Urbánka. Ve fondu Mlynářského ústředí v NA v Praze nelze Nezabudický mlýn dohledat. Složka se možná ztratila nebo někam založila.

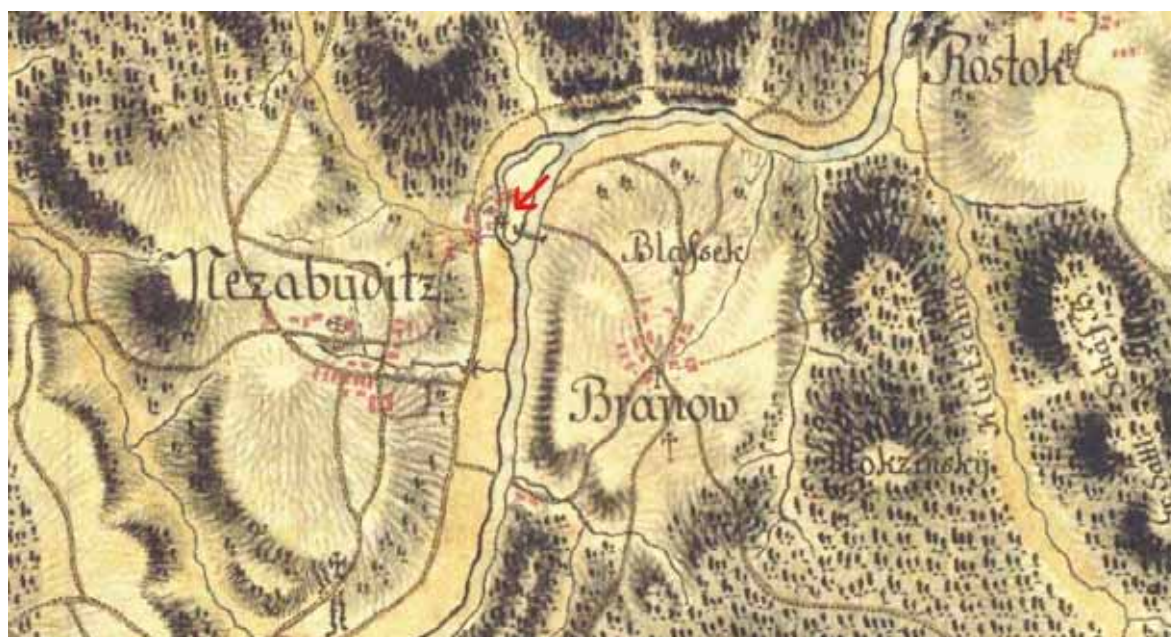
¹¹ Viz SHP (pozn. 8). Tato informace vyplývá z SHP.

8) Obrazová příloha

a) Mapová a plánová dokumentace

obr. 1/12 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).

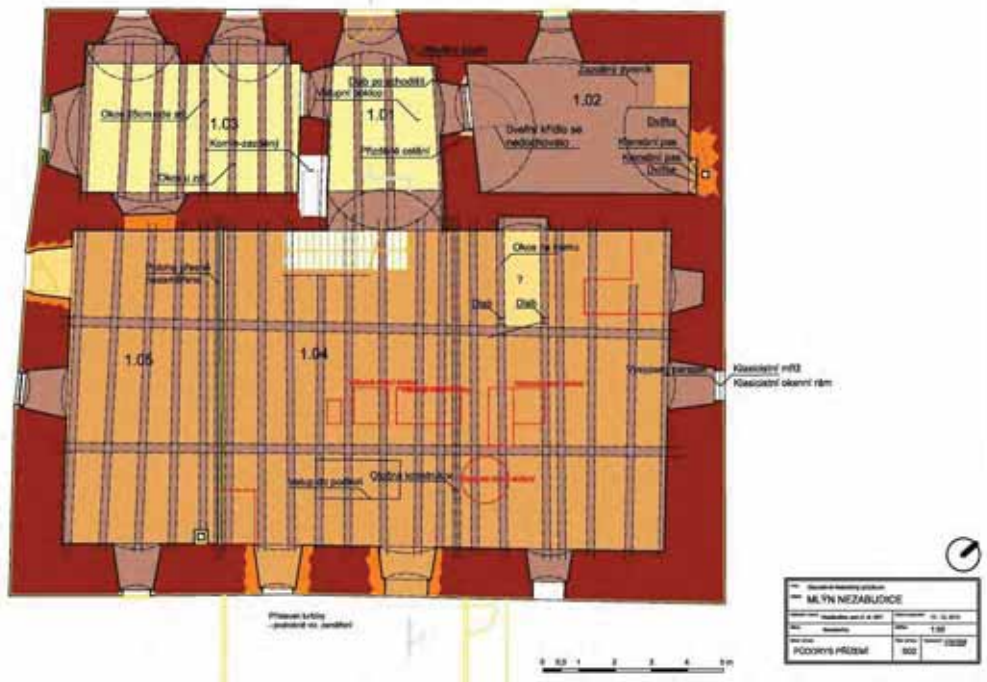
obr. 2/12 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 122, výřez.

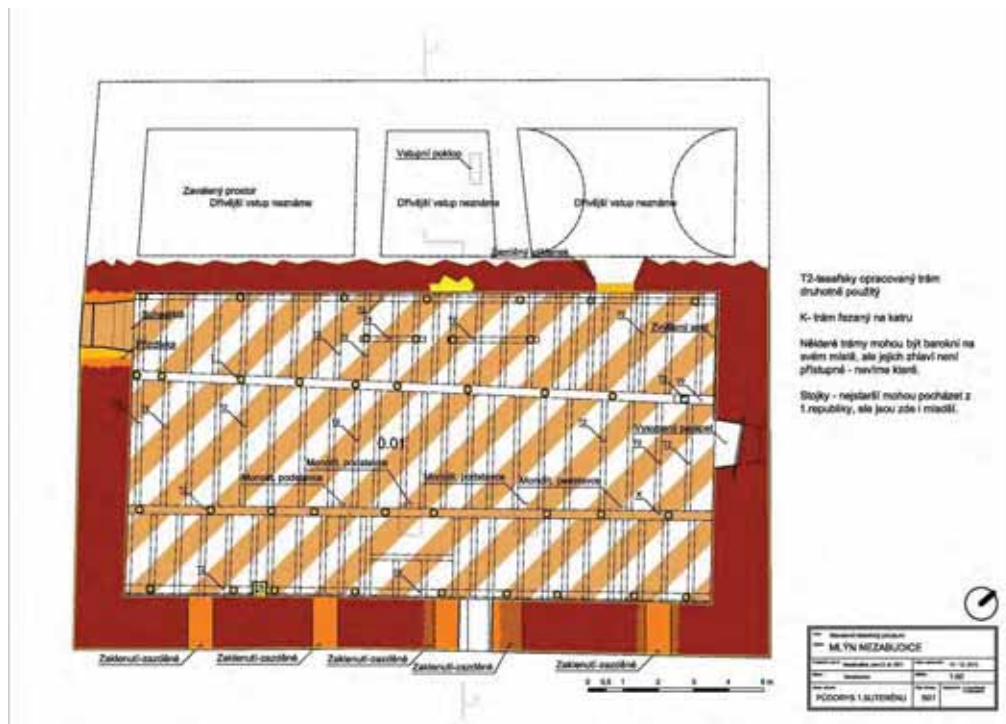
obr. 3/12 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. W_8_II, výřez.

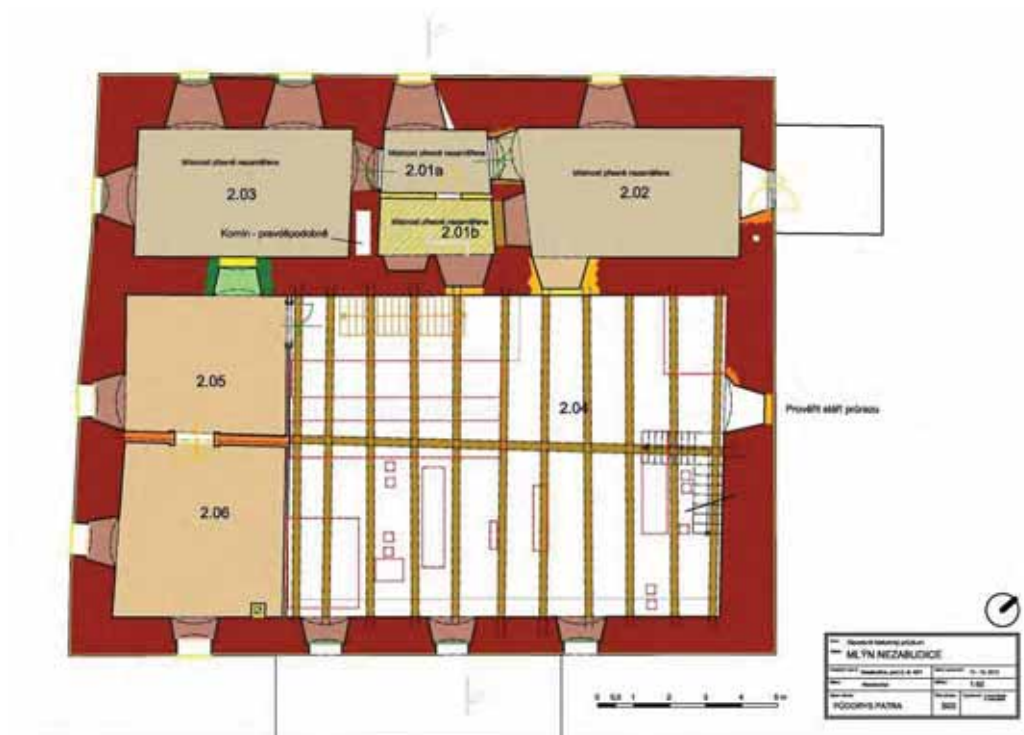
obr. 4/12 - Indikační skica (1841), sign. Rak 241, výřez.

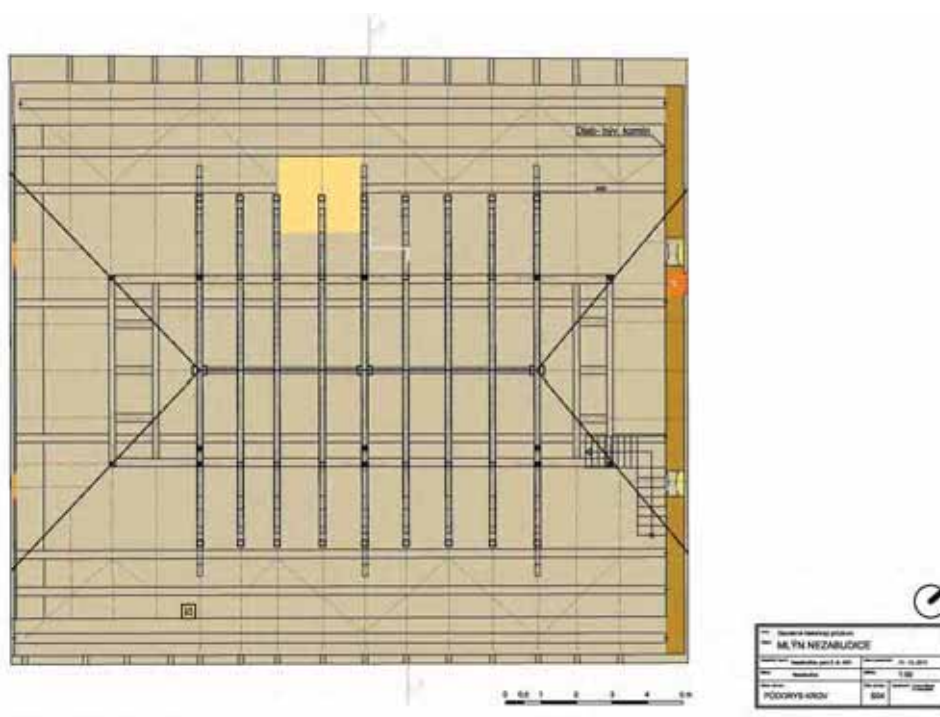
obr. 5/12 – Půdorys přízemí (převzato z: Nezabudice – mlýn č. 105, stavebně historický průzkum, Olga Humlíčková – Hana Nezvedová, 2011, uloženo na ČVUT Fakulta architektury).

obr. 6/12 - Půdorys suterénu (převzato z: Nezabudice – mlýn č. 105, stavebně historický průzkum, Olga Humlíčková – Hana Nezvedová, 2011, uloženo na ČVUT Fakulta architektury).

obr. 7/12 - Půdorys suterénu (převzato z: Nezabudice – mlýn č. 105, stavebně historický průzkum, Olga Humlíčková – Hana Nezvedová, 2011, uloženo na ČVUT Fakulta architektury).

obr. 8/12 - Půdorys podkroví (převzato z: Nezabudice – mlýn č. 105, stavebně historický průzkum, Olga Humlíčková – Hana Nezvedová, 2011, uloženo na ČVUT Fakulta architektury).

b) Ostatní ikonografie (obrazy, staré fotografie, pohlednice)

obr. 9/12 – Obraz nezabudického mlýna s dosud stojící pilou. Nedatováno (převzato z: Nezabudice – mlýn č. 105, stavebně historický průzkum, Olga Humlíčková – Hana Nezvedová, 2011, uloženo na ČVUT Fakulta architektury).

obr. 10/12 – Obraz nezabudického mlýna z roku 1942 (převzato z: Nezabudice – mlýn č. 105, stavebně historický průzkum, Olga Humlíčková – Hana Nezvedová, 2011, uloženo na ČVUT Fakulta architektury).

obr. 11/12 – Dobová fotografie z konce 19. století (převzato z: Nezabudice – mlýn č. 105, stavebně historický průzkum, Olga Humlíčková – Hana Nezvedová, 2011, uloženo na ČVUT Fakulta architektury).

obr. 12/12 – Fotografie z roku 1927 (převzato z: Nezabudice – mlýn č. 105, stavebně historický průzkum, Olga Humlíčková – Hana Nezvedová, 2011, uloženo na ČVUT Fakulta architektury).

c) Fotodokumentace objektu

obr. 13/12 – Pohled na mlýn ze severu (foto Šimek 2011).

obr. 14/12 – Pohled do údolí (foto Pešta 2001).

obr. 15/12 – Pohled na mlýn z jihu (foto Matějčíček 2011).

obr. 16/12 – Pohled na štítové průčelí (foto Pešta 2006).

obr. 17/12 – Pohled na jihovýchodní podélné průčelí (foto Pešta 2006).

obr. 18/12 – Vstupní síň (foto Pešta 2006).

obr. 19/12 – Bývalá černá kuchyně (foto Pešta 2006).

obr. 20/12 – Místnost označovaná jako moučnice (foto Pešta 2006).

obr. 21/12 – Pohled do přízemí mlýnice (foto Pešta 2006).

obr. 22/12 – Mlecí podlaha v patře (foto Pešta 2006).

obr. 23/12 – Pohled do podkroví (foto Pešta 2006).

obr. 24/12 – Pohled do krovu (foto Pešta 2006).

obr. 25/12 – Další objekty v areálu (foto Pešta 2006).

obr. 26/12 – Barokní sokl na mostku přes potok (foto Šimek 2011).

obr. 27/12 – Mostek, který vedl k pile dnes k MVE (foto Matějčíček 2011).

Mlýn Krcál v Novém Kníně

1) Obecné údaje

- a) Sídlo – Nový Knín
- b) Čp. 109
- c) Vodní tok – Voznický potok
- d) Katastrální území – Nový Knín, 707635
- e) Okres - Příbram
- f) Poloha – mlýn stojí v severozápadní části Nového Knína, asi půl kilometru od centra.
- g) GPS - 49°47'35.106"N, 14°17'22.347"E
- h) Název mlýna - Krcál
- i) Rejstříkové číslo nemovité kulturní památky – 25694/2-2479

2) Dějiny objektu

- a) Stručná historie

O Novém Kníně máme první písemnou zmínku z roku 1331.¹ Číslo popisné 109 se uvádí poprvé k roku 1744. Tehdy jej obýval A. Marhold.² Na mapách můžeme mlýn poprvé pozorovat na I. vojenském mapování z let 1764 – 1768 (obr. 2/13).³ Ani v jednom z Tereziánských katastrů nelze mlýn Krcál identifikovat. Dokonce se v prvním Tereziánském katastru mezi řemeslníky neuvádí ani jeden mlynář.⁴ V roce 1792, jak hlásí letopočet ve štítě mlýna, objekt postavili. V seznamu obyvatel k roku 1814 se u čísla popisného 109 uvádí František Samuelovský. Před rokem 1848 byli „u mlýna Krcála přepadeni místní povozníci, vezoucí do Prahy náklad mouky a zboží jim odňato. Viníci ihned dopadeni, magistrátem potrestáni a majitelka Krcála, mlynářka Samuelovská, donucena prodati mlýn p. J. Nevařilovi, protože tu nalezeno množství kradeného zboží.“⁵

Na II. vojenském mapování z let 1836 – 1852 objevíme mlýn již s názvem *Krcal M* (obr. 3/13).⁶ I na Indikační skice z roku 1840 se mlýn jmenuje *Krcal* a vlastnil jej Adalbert Holeček, což se příliš neshoduje s údajem z kroniky, která tu zmiňuje rod Samuelovských (obr. 4/13).⁷ Vodní kniha uvádí k roku 1905 jako majitele Krcálu Aloise Masnera. Tehdy měl mlýn dvě vodní kola, každé o průměru 2,5 metru.⁸

Již v roce 1932 mlýn nepracoval.⁹ Potvrzuje to i chybějící dotazník ve fondu mlynářského ústředí v Národním archivu. V současnosti se mlýn celkově adaptoval a z původní technologie zbyla pouze barokní mlýnská hranice.¹⁰ Budova dnes slouží částečně k trvalému bydlení a částečně k rekreaci.

b) Prameny

Pro vyhledání I. a II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic.

Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Be 165.

SOKA Příbram, fond okresního úřadu Příbram, Vodní kniha, vložka č. 97.

Inventarizační průzkum lidové architektury, okres Příbram – Nový Knín čp. 109, Jaroslav Vajdiš a kol., Praha 1981, uloženo v archivu NPÚSČ Praha Sabinova 5.

c) Literatura

Pavla Burdová et al., heslo Nový Knín, královské město zlatých hor, *Tereziánský katastr* III, Praha 1970, s. 50 – 51.

Aleš Chalupa et al., heslo Nový Knín, královské město zlatých hor, in: *Tereziánský katastr* I, Praha 1964, s. 43.

Jan Pešta, heslo Nový a Starý Knín – soubor mlýnů na Kocábě, in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* II, Praha 2002, s. 499 – 501.

Kolektiv autorů, heslo Nový Knín (Příbram) in: Emanuel Poche (ed.), *Umělecké památky Čech* II, Praha 1978, s. 507 - 508.

Antonín Profous, heslo Nový Knín, in: *Místní jména v Čechách* II, Praha 1949, s. 261 – 262.

Josef Valenta, *Paměti královského zlatohorního města Nového Knína a sousedních obcí Starého Knína, Velké a Malé Hraštice* I, Příbram 1932. (digitální kopie na www.mestonovyknin.cz (26. 5. 2011)).

3) Umístění v terénu

a) Topografická situace

Mlýn stojí v severozápadní části městečka Nový Knín, asi půl kilometru od jeho centra (obr. 1/13). Nový Knín se rozkládá asi osm kilometrů východně od Dobříše.

b) Morfologie krajiny

Mlýn leží v kopcovité krajině středního Povltaví, nedaleko soutoku Voznického potoka s Kocábou. V okolí Nového Knína se nachází velké množství lesů, luk, ale i obdělávané zemědělské půdy (obr. 7/13).

c) Typ vodního toku

Krcál leží jako poslední mlýn na Voznickém potoku. Nedaleko od něj se pak Voznický potok vlévá do Kocáby, která poháněla všechny ostatní mlýny v Novém i Starém Kníně.

d) Popis náhonu, vodního díla

Nad mlýnem stojí nevelká akumulární nádrž, z níž na severním konci odtékala přebytečná voda přes stavidla. Voda do vantrok, a posléze na vodní kolo, tekla stavidlem na jižním konci hráze (obr. 15/13). Celé vodní dílo se dodnes zachovalo, jen už se nevyužívá.

e) Související komunikace, bezprostřední přístup, funkce mlýna

Mlýn odedávna stojí při silnici mezi Novým Knínem a Malými Hrašticemi. Silnice vede pak dál do Nové vsi po Pleší a Mníšku pod Brdy. Mlýn neměl průjezdný dvůr, ani dveře ve štítovém průčelí, kudy by se mohlo nosit obilí na zanášku. Proto se obilí nosilo do mlýnice dveřmi v jihovýchodním podélném průčelí. Dveře stávaly nejspíš v místech, kde se dnes nacházejí široká garážová vrata. Jedny dveře také vedou do severozápadního podélného průčelí. Tudy se chodilo k vodnímu kolu, případně ke stavidlům.

f) Okolní stavební fond

V době baroka stával mlýn na samotě. Dnes se v jeho sousedství vyskytuje několik domů, převážně z druhé poloviny 20. století.

g) Drobné objekty související s prostorem a funkcí mlýna

Žádné drobné sakrální památky se v bezprostředním okolí mlýna nenacházejí.

4) Popis mlýna

a) Úvodní charakteristika, slohovost, úvodní popis celého areálu

Areál mlýna se skládá ze dvou budov, jež utvářejí spolu se sousedním domem a jihozápadní bránou uzavřený celek.

b) Charakteristika dispozice objektu mlýna, jeho komunikačních vazeb

Patrová budova mlýna má obdélný půdorys. Na dvůr se vstupuje pilířovou bránou s dřevěnými vraty. Jezdilo se sem také průjezdnou pilířovou stodolou.

c) Prostorový vztah – funkce vůči obydlí

Mlýnice i obytná část domu se nacházejí pod jednou střechou. Do obytné části se vstupuje dveřmi v jihovýchodním průčelí. Lze předpokládat, že samostatné dveře ve stejném průčelí měla i mlýnice. Tyto dveře později rozšířili do podoby garážových vrat.

d) Stavební technika

Celé stavení i se stodolou má zděnou konstrukci.

e) Popis přízemí

Při terénním průzkumu se nepodařilo objekt navštívit. V jihozápadní části mlýna lze předpokládat při severozápadní návodní zdi mlýnskou hranici, popsanou při inventarizačním průzkumu lidové architektury takto: „*V mlýnici jsou zbytky původní stolice, 2 kozy mají staré horní trámy se zhlavími, profilovanými vlnou.*“¹¹ Je zajímavé, že Vodní kniha uvádí dvě česká složení a dvě vodní kola.¹² Podle popisu inventarizačního průzkumu není jasné, zda jde o mlýnskou hranici jednoduchou či zdvojenou. V obytné severozápadní části objektu lze předpokládat trojdílnou dispozici se vstupní síní, černou kuchyní, jejíž pozůstatek může tvořit široký průlezový komín a světnice, popřípadě vydělená světnička.

f) Popis sklepů

Při terénním průzkumu mlýna se žádné sklepy nenašly.

g) Popis pater

Jak se uvádí již výše, mlýn se nepodařilo navštívit. Prostor nad přízemím mlýnice se dnes pravděpodobně využívá jako sklad. Podle malých obdélných okének orientovaných naležato se lze domnívat, že zde bývala sýpka. Nad obytnou částí se dnes pravděpodobně nachází několik obytných místností.

h) Popis krovu

Mansardový krov může nést hambálkový barokní krov.

i) Popis průčelí

Všechna čtyři průčelí, dnes citlivě opravená, bohatě zdobí štuková výzdoba s prvky mlynářské symboliky. K příchozímu se obrací jihozápadní štítové průčelí, které má v přízemí pouze jedno malé okénko (obr. 8/13). První patro od přízemí dělí ve štuku provedená profilovaná římsa. První patro osvětlují pouze dvě malá, obdélně položená okénka s bohatou štukovou výzdobou. Okénka se nacházejí v horní části štukového rámu, zakončeného klenákem s motivem kříže se dvěma břevny, tzv. patriarchálního kříže. Prostor mezi okny zdobí štukový rám ve tvaru kasulového okna. V minulosti jej mohla vyplňovat malba. První patro od štítu dělí masivní, velice složitě profilovaná římsa. Ve střední části má tvar oblouku, zasahuje tak do štítu a podstatě lemuje štukový rám v prvním patře. Římsu shora kryje keramická krytina. Štít má dvě etáže. První etáž nese dvě okna ve štukovém rámu s klenákem. Mezi nimi se nachází prázdný štukový rám, jehož vnitřek mohla zdobit malba. Křídla štítu mají konvexní vykrojení. Druhou část dělí od první profilovaná římsa, pokrytá keramickou krytinou. V horní části štítu najdeme oválné okénko a nad ním v kartuši letopočet 1792 (obr. 13/13). Křídla horní části štítu mají rovněž konvexní vykrojení. Celý štít vrcholí náročně tvarovaným nástavcem s keramickou krytinou.

Při severozápadním podélném průčelí protéká voda z bývalé lednice (obr. 10/13). Průčelí dělí podélně profilovaná římsa na přízemí a patro. V přízemí se nachází zcela vpravo dveře, které vedly k vodnímu kolu, popřípadě ke stavidlu. Vlevo od nich spatříme malé, na délku položené obdélné okénko, dále čtvercové okénko rozdělené křížem, pak další podélně položené okénko a zcela vlevo jedno šestitabulkové okno. Při severním rohu budovy na průčelí navazuje zeď s brankou. Patro průčelí nese čtyři identická šestitabulková okna ve štukovém rámu s výrazným profilovaným parapetem. Vzezření severozápadního průčelí prošlo rekonstrukcí. Fasáda se nacházela natolik poškozená, že

se žádná štuková výzdoba nedochovala. První patro průčelí vrcholí řadou zhlaví stropních vazných trámů.

Podobu přízemí severovýchodního štítového průčelí neznáme, protože nelze zvenku vyfotografovat. Lze tu předpokládat dvě okna vedoucí do světnice. Celé průčelí se velmi podobá jihozápadnímu (obr. 11/13). Pouze okna v prvním patře mají jiný typ štukové výzdoby. Parapet oken zdobí dvě stylizované hlavičky. Tvar rámu mezi okny ve štítu se také liší. Jinak mají oba štíty identický charakter.

Přízemí jihovýchodního podélného průčelí nese zcela vpravo dvě šestitabulková okna. Vlevo od nich se nacházejí hlavní dveře s ohrádkou proti domácímu zvířectvu (obr. 9/13). Úplně vlevo se nacházejí garážová vrata. Patro od přízemí dělí jednoduchá profilovaná římsa. Patro osvětluje pětice oken se štukovými rámy, z nichž pouze prostřední rám má jiný typ zdobení. Parapet tohoto okna nesou dvě křídla, provedená ve štuku. Ostatní okna mají pod parapety naznačeny stylizované krakorce a mezi nimi rám, v němž se nachází ve štuku provedené kolečko, které lze interpretovat jako stylizovaný mlecí kámen. Tři pravé rámy nesou šestitabulková okna. Rám zcela vlevo lemuje pouze malé položené obdélné okénko. V posledním rámu zeje pouze prostup pro hřídél, na níž dodnes visí dřevěné transmisní kolo (obr. 12/13). První patro dělí od střechy korunní profilovaná římsa.

j) Ostatní objekty areálu

Areál od severovýchodu uzavírá průjezdná pilířová stodola se sedlovou střechou. Tento objekt vyznačuje již Indikační skica z roku 1840. Vedle stodoly se kolem dvora rozkládá několik menších objektů.

k) Stavební historie

Téměř všechny mlýny v okolí Nového a Starého Knína vznikly z puchýren - zařízení, kde se pomocí stoupy drtil zlatonosný křemen. Lze předpokládat, že i sledovaný objekt může stát na podobném místě. Budovu mlýna postavili v roce 1792. Od té doby neprošla žádnou výraznější přestavbou, a tak se nám ve hmotě dochovala dodnes (obr. 5/13, 6/13). Úpravy proběhly pouze v interiérech. Jako nejzávažnější zásah, sledovatelný vně objektu, lze asi označit rozšíření vchodu do mlýna do podoby garážových vrat.

5) Mlýnská technologie

a) Dochovaná, pohon mlýna

Dle dostupných informací se z mlýnské technologie zachovala pouze barokní mlýnská hranice.

b) Nedochovaná, stopy po technologii

Jako reliktní mlýnské zařízení stojí na předzahrádce mlýna mlecí kámen – běhoun, s typickou zasekanou prohlubní pro kypřici (obr. 14/13).

c) Doplnkové provozy, pohon hospodářských strojů

O doplňkových provozech se v literatuře ani pramenech nepíše. Zajímavý reliktní se nachází v patře jihovýchodního podélného průčelí. Jde o dřevěnou řemenici, osazenou na tenké hřídeli, posazené na dřevěném trámku. Řemenice pravděpodobně sloužila pro pohon hospodářských strojů. Nejde o klasickou plochou řemenici, ale o řemenici, která roztáčela stroje provazem.

6) Závěrečné hodnocení

Svémi dochovanými dvěma bohatě zdobenými barokními štíty a fasádami spolu s okolními objekty jako například akumulární nádrží, mlýn patří k nejlépe zachovaným mlýnům v širokém okolí. Mlýn s areálem krásně zapadá do krajinného rámce okraje menšího města. Objekt novoknínského mlýna může sloužit jako dobrý příklad pro opravu a adaptování některých jiných vodních mlýnů v Čechách.

7) Poznámkový aparát

¹ Antonín Profous, heslo Nový Knín, in: *Místní jména v Čechách II*, Praha 1949, s. 261.

² Valenta Josef, *Paměti královského zlatohorního města Nového Knína a sousedních obcí Starého Knína, Velké a Malé Hraštice I*, Příbram 1932. (digitální kopie na www.mestonovyknin.cz (26. 5. 2011)). Digitální kopie nemá značené stránky.

³ Pro vyhledání I. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna,

Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic, sign. C 160.

⁴ Aleš Chalupa et al., heslo Nový Knín, královské město zlatých Hor, in: *Tereziánský katastr I*, Praha 1964, s. 43.

⁵ Viz Valenta Josef, *Paměti královského zlatohorního města Nového Knína a sousedních obcí Starého Knína, Velké a Malé Hraštice I* (pozn. 2).

⁶ Pro vyhledání II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic, sign. O_10_I.

⁷ Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Be 165.

⁸ SOKA Příbram, fond okresního úřadu Příbram, Vodní kniha, vložka č. 97.

⁹ Viz Valenta Josef, *Paměti královského zlatohorního města Nového Knína a sousedních obcí Starého Knína, Velké a Malé Hraštice I* (pozn. 2).

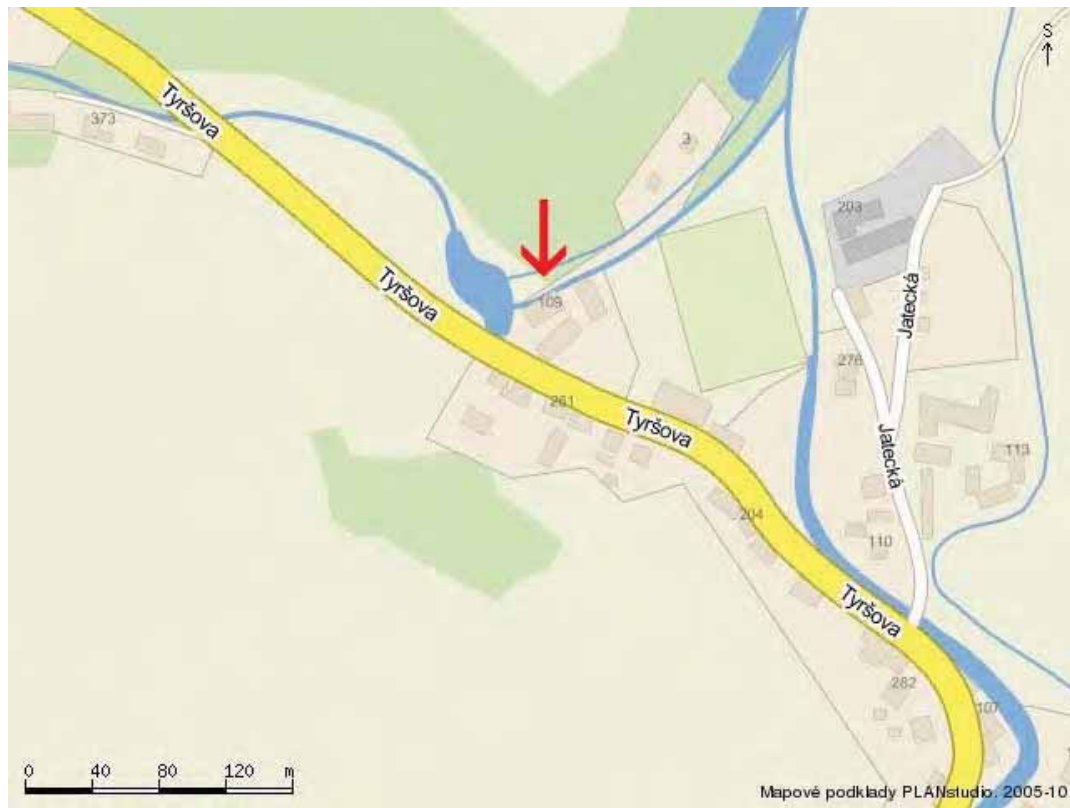
¹⁰ Inventarizační průzkum lidové architektury, okres Příbram – Nový Knín čp. 109, Jaroslav Vajdiš a kol., Praha 1981, uloženo v archivu NPÚSČ Praha Sabinova 5.

¹¹ Ibidem.

¹² Viz Vodní kniha (pozn. 7).

8) Obrazová příloha

a) Mapová a plánová dokumentace

obr. 1/13 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).

obr. 2/13 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 160, výřez.

obr. 3/13 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_10_I, výřez.

obr. 4/13 - Indikační skica (1840), sign. Be 165, výřez.

b) Ostatní ikonografie (obrazy, staré fotografie, pohlednice)

obr. 5/13 – Pohled na jihozápadní průčelí (převzato z: Inventarizační průzkum lidové architektury).

obr. 6/13 – Pohled na mlýn ze severu (převzato z: Inventarizační průzkum lidové architektury).

c) Fotodokumentace objektu

obr. 7/13 – Pohled na Krcál od severozápadu (foto Šimek 2011).

obr. 8/13 – Pohled na Krcál (foto Matějčíček 2011).

obr. 9/13 – Pohled na jihovýchodní podélné průčelí (foto Matějček 2011).

obr. 10/13 – Pohled na severozápadní průčelí (foto Matějček 2011).

obr. 11/13 – Severovýchodní průčelí (foto Šimek 2011).

obr. 12/13 – Detail z jihovýchodního průčelí (foto Šimek 2011).

obr. 13/13 – Detail jihozápadního průčelí (foto Šimek 2011).

obr. 14/13 – Mlýnský kámen – běhoun, vystavený před mlýnem (foto Šimek 2011).

obr. 15/13 – Pohled na vodní dílo (foto Matějčíček 2011).

obr. 16/13 – Val mezi potokem vlevo a odpadním kanálem vpravo (foto Šimek 2011).

Šafaříkův, dříve Městský mlýn v Nymburce

1) Obecné údaje

- a) Sídlo - Nymburk
- b) Čp. - 266
- c) Vodní tok - Labe
- d) Katastrální území – Nymburk, 708232
- e) Okres - Nymburk
- f) Poloha – mlýn stojí v jihovýchodní části historického jádra Nymburku, u řeky nedaleko Kamenného mostu.
- g) GPS - 50°11'4.979"N, 15°2'33.521"E
- h) Název mlýna – Šafaříkův, Obecní, Městský¹
- i) Rejstříkové číslo nemovité kulturní památky - není nemovitá kulturní památka

2) Dějiny objektu

- a) Stručná historie

První písemná zmínka o městě Nymburk pochází z roku 1219.² První zprávu o mlýnu máme z roku 1547, kdy jej Ferdinand I. městu Nymburku zkonfiskoval - snad za účast na povstání. Záhy však navrátil mlýn do rukou města a měšťanům účast na povstání odpustil.³ Kuča uvádí, že „od 13. století byly významným prvkem města velké mlýny na Labi“.⁴ Toto tvrzení však žádnou písemnou zmínkou nedokládá.

Mlýn v letech 1566, 1589, 1595 a 1634 prošel několika opravami.⁵ Zvláště roku 1634, kdy jej nejspíš výrazně poškodili Sasové, kteří dobili město. Poté se hned roku 1640 dozvídáme, že „Švédové spálili most a městské mlýny“.⁶ Podle prvního tereziánského katastru z roku 1757 byl „obecní mlýn o 10 kolech na stálé vodě s 1 stoupou na nestálé vodě a pilou na stálé vodě“.⁷ V roce 1758 město prodalo mlýn s pozemky Janu Šulcovi za 2650 zlatých s ročním nájmem 900 zlatých. Roku 1766 koupil objekt v dražbě Filip Brzorád, ale záhy jej prodal Karlu a Kateřině Šubrtovým.⁸ Nestalo se tak ovšem dřív než po roce 1787. Tento letopočet totiž najdeme na druhotně použitém stropním průvlaku v patře mlýna, na němž stojí: „LETA PANNE MDCCLXXXVII“ a v druhé kartuši „NAKLADEM PANA BRZORADA FILIPA“ (obr. 17/14, 18/14). Jako další majitele

literatura uvádí Antonína a Františka Vávrovu, Václava Radimského z Čelákovic a konečně Františka Šafaříka.⁹ Posledně jmenovaný nechal mlýn v letech 1866 – 1878 přestavět a zmodernizovat. Například zde postavil tři turbíny s tím, že nadále ponechal jedno vodní kolo železné a čtyři dřevěná.¹⁰

Vodní kola i turbína ztratily smysl po roce 1923, kdy se v rámci splavnění Labe vybudovalo zdymadlo. V nové vodní elektrárně se nacházelo pět vertikálních turbín.¹¹ Šafaříkův mlýn začal pohánět elektromotor o výkonu 36 KW.¹² Mlýn pracoval až do roku 1989, kdy jeho provoz skočil.¹³

b) Prameny

Pro vyhledání I. a II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic.

Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Bo 347.

Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 312, inv. č. 3201.

c) Literatura

Pavla Burdová et al., heslo Nymburk, královské město, *Tereziánský katastr III*, Praha 1970, s. 82 – 83.

Josef Klempera, heslo Obecní (Městský) mlýn v Nymburce, in: *Vodní mlýny v Čechách II*, Praha 2000, s. 225 - 226.

Karel Kuča, heslo Nymburk, in: *Města a městečka v Čechách VI*, Praha 2000, s. 524 - 538.

Antonín Profous, heslo Nymburk, in: *Místní jména v Čechách III*, Praha 1951, s. 240.

Luděk Štěpán – Radim Urbánek – Hana Klimešová, *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2008.

Ladislav Votruba, heslo Nymburk – Zdymadlo a vodní elektrárna, in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*, Praha 2002, s. 504.

3) Umístění v terénu

a) Topografická situace

Šafaříkův mlýn stojí v jihovýchodní části historického jádra Nymburku, u řeky, nedaleko Kamenného mostu pod někdejšími hradbami města (obr. 1/14).

b) Morfologie krajiny

Mlýn stojí na břehu řeky. Město Nymburk se nachází v téměř ploché, odlesněné zemědělské krajině středního Polabí.

c) Typ vodního toku

Kola a později turbíny mlýna roztáčela voda Labe. Nymburk leží na 89,6 říčním kilometru. V Nymburku se do Labe vlévá říčka Mrlina.

d) Popis náhonu, vodního díla

Kvůli vodě pro mlýn musel na Labi vzniknout jez. Na Indikační skice z roku 1842 má jez červenou barvu, což značí, že jej postavili z nespalných materiálů (obr. 5/14). Na vedutě z roku 1840 však jez vypadá jako dřevěný (obr. 5/14). Než se v roce 1923 postavilo zdymadlo, stál na okraji města „*starý pevný jez staropražského typu, který poskytoval energii dvěma mlýnům*“.¹⁴ Dnes náhon již neexistuje. Při regulaci Labe jej zavezli.

e) Související komunikace, bezprostřední přístup, funkce mlýna

Okolo mlýna dnes vede ulice Na Přístavě. Mlýn stojí přímo pod městskými hradbami, nedaleko Labské brány. V roce 1842 se do něj chodilo po dvou dřevěných lávkách přes náhon.

f) Okolní stavební fond

Nedaleko mlýna se nachází vodárenská věž, zvaná Turecká. Třípatrová sedmihranná věž pochází z roku 1597, kdy nahradila předešlou dřevěnou. Vodárenská věž zastavila provoz už roku 1914.¹⁵ S mlýnem sousedí most, který přes řeku vedl již v roce 1287.¹⁶

g) Drobné objekty související s prostorem a funkcí mlýna

Žádné drobné sakrální památky se v bezprostředním okolí mlýna nenalézají.

4) Popis mlýna

a) Úvodní charakteristika, slohovost, úvodní popis celého areálu

Současný mlýn má podobu komplikované srostlice několika budov s velmi složitým a dlouhým vývojem (obr. 8/14).

b) Charakteristika dispozice objektu mlýna, jeho komunikačních vazeb

Mlýn sestává z barokního jádra, k němuž se ze severu připojuje pětipodlažní neogotická budova nového mlýna (obr. 12/14). Barokní část s nadstaveným patrem kryje pultová střecha. Z východu se pak ke mlýnu pojí dvoupatrová obytná část.

c) Prostorový vztah – funkce vůči obydlí

V složitém organizmu srostlice budov lze jen těžko odhadnout, zda v barokní době u mlýna stála i obytná část. Dodnes v jihozápadním nároží najdeme klenutou šalandu. Obytná část z roku 1943 stojí na místě bývalé dřevěné mlýnice. Je možné, že mlynář bydlel někde ve městě.

d) Stavební technika

Celý mlýn má zdi ze smíšeného zdiva. Roubené části odstranili při přestavbách na počátku 20. století.

e) Popis přízemí

V přízemí barokní mlýnice se při severní bývalé návodní zdi nachází čtyřnásobná mlýnská hranice (obr. 14/14). Všech pět zhlaví svorů má jednoduché identické zdobení. Pokus o dendrochronologické datování hranice a dalších dřevěných prvků ani v jednom případě nevyšel. Lze se domnívat, že mlýnská hranice bývala v minulosti mnohem delší.

Naproti mlýnské hranici se při jižní zdi zachoval průvlačný trám, nesený jedním zdobeným a dalšími obyčejnými sloupky (obr. 19/14). V jihozápadním nároží přízemí se nachází šalanda s neckovou klenbou s pětibokými výsečemi (obr. 15/14).

f) Popis sklepů

Při terénním průzkumu mlýna se žádné sklepy nepodařilo zjistit.

g) Popis pater

V patře barokní části mlýna najdeme vedle několika moderních mlýnských strojů i druhotně použitý průvlak se dvěma nápisovými kartušemi (obr. 16/14). Na první z nich

stojí „LETA PANNE MDCCLXXXVII“ a na druhé pak „NAKLADEM PANA BRZORADA FILIPA“. Trám sem usadili při přestavbě, pravděpodobně v letech 1914 – 1924, kdy barokní část mlýna přišla o mansardovou střechu a získala další podlaží. V patře se ještě nachází původní průvlečný trám, nesený zdobenými sloupky (obr. 20/14).

h) Popis krovu

Krov nad barokní částí se skládá z příhradových dřevěných vazníků. V prostoru půdy, ve zvýšeném podlaží, se vyskytuje několik mlýnských strojů (obr. 21/14).

i) Popis průčelí

Barokní část mlýna se do okolí otevírá pouze dvěma průčelími (obr. 9/14). Přízemí západního štítového průčelí nese dvě okna, po každé straně dveří v ose objektu jedno (obr. 10/14). Okna i dveře mají kamenné ostění a segmentový záklenek. Okna navíc jistí mříže a s boků i shora doplňuje lištový neprofilovaný rám. Patro osvětlují tři identická okna s kamenným ostěním a parapetem (obr. 12/14). Nad okny se nachází bohatě zdobená suprafenestra s florálními motivy. Druhé patro, oddělené výraznou profilovanou římsou, seshora oplechovanou, nese tři industriální okna se štukovým rámem a plechovým parapetem. Atika, oddělená od druhého patra jednoduchou neprofilovanou římsou, obsahuje tři sdružená okna se štukovým rámem, z nichž pouze to zcela vlevo není zaslepené.

Do jižního průčelí vedou zcela vpravo dveře. Nalevo od nich se nacházejí dvě okna s kamenným ostěním. Obě zamřížovaná. Pravé okno chrání barokní spínaná mříž. Dvě okna v patře mají kamenná ostění a výraznou suprafenestru v podobě dvou zavíjených volut (obr. 13/14). První patro od druhého dělí stejná římsa jako na západním průčelí. Ve druhém patře se nachází šest oken. Vždy jedno větší obdélné a nad ním čtvercové. Všechna okna mají štukový rám a industriální charakter.

j) Ostatní objekty areálu

K barokní mlýnici se ze severu přimyká stavba monumentální pětipodlažní mlýnice s historizujícími fasádami ze smíšeného zdiva (obr. 12/14). Má sedlovou střechu s nízkým sklonem. Stavba vznikla mezi lety 1866 – 1878. Z východu se ke mlýnu přimyká stavba obytného domu z roku 1943. Ta nahradila dřívější dřevěnou mlýnici.

k) Stavební historie

Stavební vývoj mlýna provází velice dlouhá historie, která podle písemných zmínek začíná již v polovině 16. století a lze předpokládat, že mlýn zde stál již dříve. Pozdně gotickou podobu mlýna setřela třicetiletá válka, kdy budovu roku 1640 vypálili Švédové.¹⁷ Některou z oprav mlýna provedl Filip Brzorada v roce 1787, jak uvádí dvě kartuše na trámu v patře objektu. Představu o podobě mlýna před přestavbou nám může zprostředkovat veduta, pocházející přibližně z roku 1840 (obr. 5/14). Budovu nechal po polovině 19. století rozšířit novostavbou pětipodlažní mlýnice František Šafařík. V době modernizace mlýna 1914 – 24 sňali v barokní části mlýna mansardovou střechu a stavbu zvýšili o patro. František Šafařík, zřejmě syn výše zmíněného mlynáře, nechal roku 1943 vybudovat obytnou část na východní straně srostlice budov.

5) Mlýnská technologie

a) Dochovaná, pohon mlýna

Z barokní mlýnské technologie se nezachovalo nic než čtyřnásobná mlýnská hranice. Z dob válcového mlýna zde zůstalo mnoho strojů, převážně značky Josef Prokop a synové a nástupnických značek. Zajímavou informací přináší dotazník k zápisu do mlynářského rejstříku, kde Šafařík uvádí tři páry mlecích kamenů, z nichž jeden francouzský sloužil k domílání a další dva ke šrotování.¹⁸ Lze se domnívat, že kameny umístili na barokní mlýnské hranici a poháněla je vodní kola, která při instalaci třech turbín nezrušili.¹⁹ Později, po zrušení jezu v roce 1923, poháněl mlýn elektromotor značky ČS Kolben z roku 1925, s výkonem 36 KW. Elektrický proud dodávala přímo nová vodní elektrárna, která vznikla spolu s novým zdymadlem.

b) Nedochovaná, stopy po technologii

Nezachovala se řada českých složení, jež jistě stávaly na čtyřnásobné mlýnské hranici.

c) Doplnkové provozy a pohon hospodářských strojů

V barokní době se ve mlýně uvádí stoupa, po níž se nezachovaly žádné stopy. Také máme v baroku první zmínku o pile, která stála v místech dnešní historizující stavby. Vyobrazuje ji jedna veduta z roku 1840 (obr. 6/14).²⁰

6) Závěrečné hodnocení

Šafaříkův mlýn patří k posledním dochovaným říčním mlýnům ve středočeském kraji. Podobný mlýn se nachází v Hoříně a Nezabudicích. Ani jeden ze jmenovaných však nemá zachovanou mlýnskou hranici, která u takových mlýnů bývala mnohonásobná. Většinou platilo, že kolik měl mlýn vodních kol, tolik měl i složení. Každé české složení vyžadovalo samostatné pole hranice. Domnívám se, že mlýnská hranice se v Šafaříkově mlýně nedochovala v celé délce. V minulosti se zde točilo až deset kol, což by znamenalo téměř dvojnásobnou délku hranice.

Ačkoliv se barokní část mlýna zachovala pouze částečně a ze dvou stran ji obklopují novodobé historizující stavby, má dodnes vysokou vypovídací hodnotu o způsobu uspořádání velkého říčního mlýna. Mlýn svým způsobem dotváří městskou krajinu a váže ho pevné pouto s dlouhými dějinami královského města Nymburku. Je pro svou jedinečnost vhodný k prohlášení za nemovitou kulturní památku.

7) Poznámkový aparát

¹ Josef Klempera, heslo Obecní (Městský) mlýn v Nymburce, in: *Vodní mlýny v Čechách II*, Praha 2000, s. 225.

² Antonín Profous, heslo Nymburk, in: *Místní jména v Čechách III*, Praha 1951, s. 240.

³ Karel Kuča, heslo Nymburk, in: *Města a městečka v Čechách VI*, Praha 2000, s. 527, Josef Klempera, heslo Obecní (Městský) mlýn v Nymburce, in: *Vodní mlýny v Čechách II*, Praha 2000, s. 225.

⁴ Viz Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách VI* (pozn. 3), s. 531.

⁵ Viz Josef Klempera, *Vodní mlýny v Čechách II* (pozn. 1), s. 225.

⁶ Viz Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách VI* (pozn. 3), s. 527.

⁷ Pavla Burdová et al., heslo Nymburk, královské město, *Tereziánský katastr III*, Praha 1970, s. 83.

⁸ Viz Josef Klempera, *Vodní mlýny v Čechách II* (pozn. 1), s. 225.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem s. 226.

-
- ¹¹ Ladislav Votruba, heslo Nymburk – Zdymadlo a vodní elektrárna, in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*, Praha 2002, s. 504.
- ¹² Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 312, inv. č. 3201.
- ¹³ Viz Josef Klempera, *Vodní mlýny v Čechách II* (pozn. 1), s. 226.
- ¹⁴ Viz Ladislav Votruba, *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II* (pozn. 11), s. 504.
- ¹⁵ Viz Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách VI* (pozn. 3), s. 529.
- ¹⁶ Ibidem, s. 528.
- ¹⁷ Ibidem, s. 527.
- ¹⁸ Viz MIU (pozn. 12).
- ¹⁹ Josef Klempera, heslo Obecní (Městský) mlýn v Nymburce, in: *Vodní mlýny v Čechách II*, Praha 2000, s. 226.
- ²⁰ www.veduty.bach.cz (26. 5. 2011).

8) Obrazová příloha

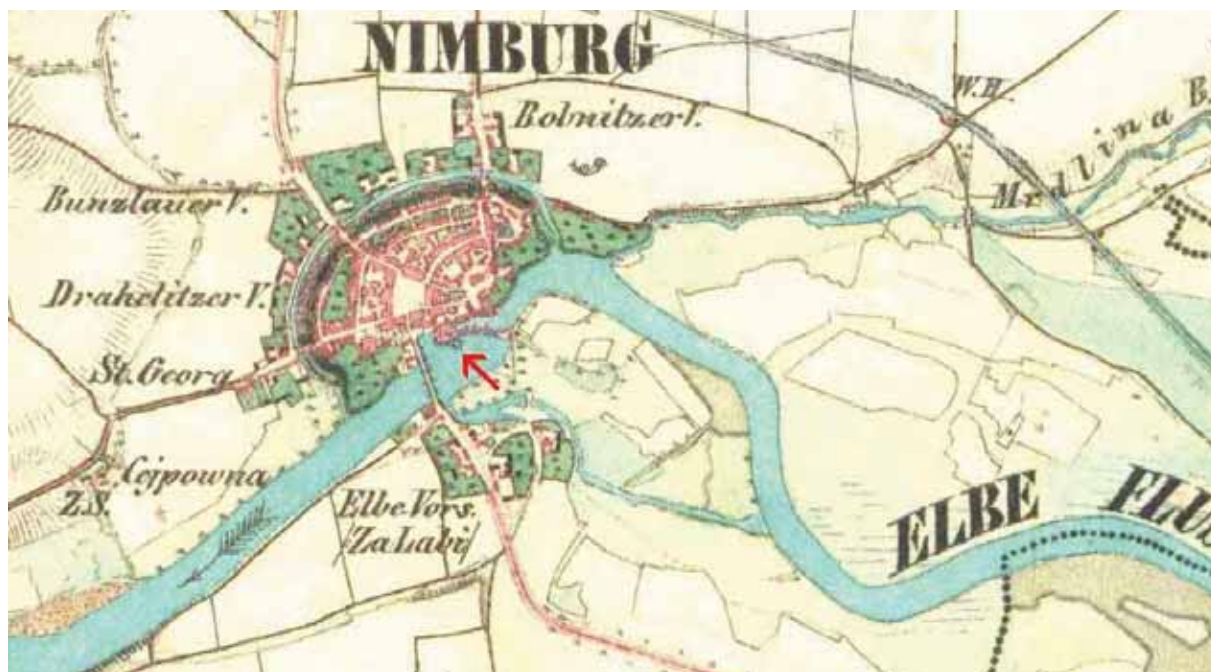
a) Mapová a plánová dokumentace

obr. 1/14 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).

obr. 2/14 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 093, výřez.

obr. 3/14 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_7_V, výřez.

obr. 4/14 - Indikační skica (1842), sign. Bo 347, výřez.

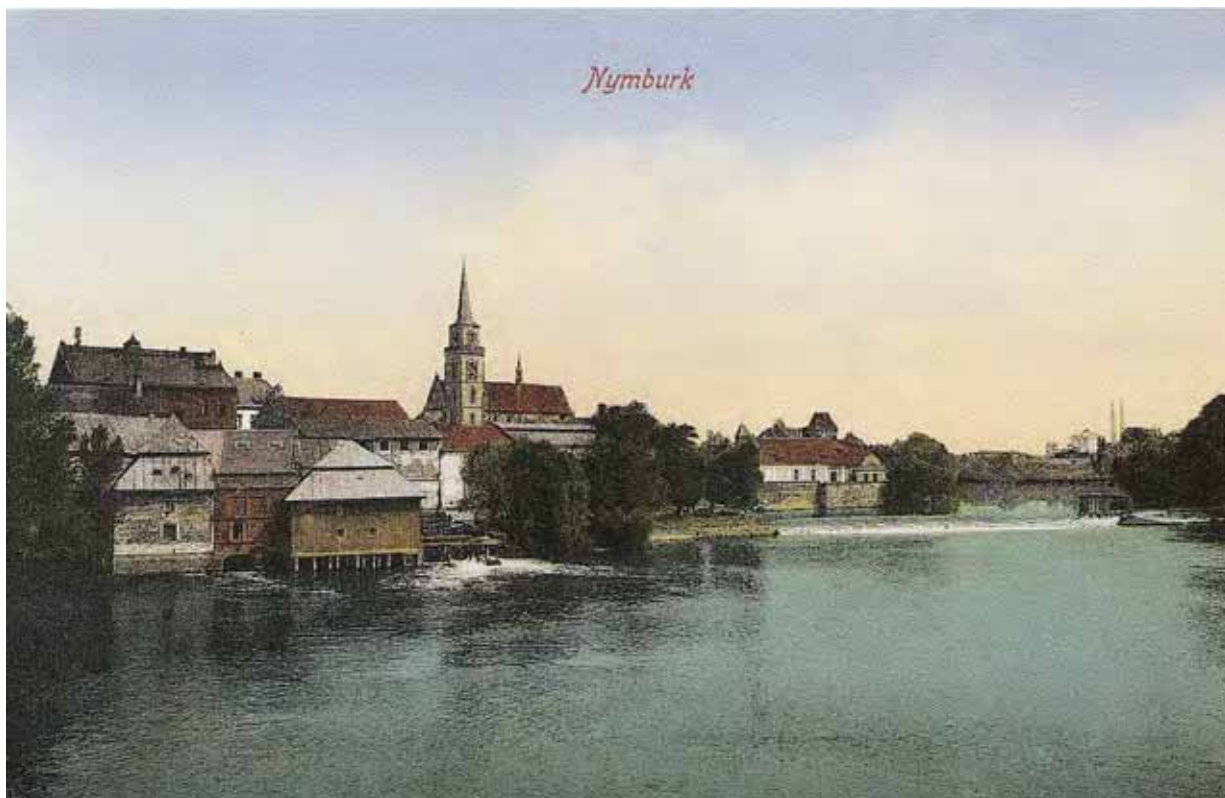
b) Ostatní ikonografie (obrazy, staré fotografie, pohlednice)

obr. 5/14 - Veduta okolo roku 1840, autor předlohy C. W. Arldt, (převzato z: <http://veduty.bach.cz> (16. 3. 2011)).

obr. 6/14 – Pohlednice (nedatované, osobní archiv Jana Pešty).

obr. 7/14 – Pohlednice (nedatované, osobní archiv Jana Pešty).

c) Fotodokumentace objektu

obr. 8/14 – Pohled na mlýn ze západu (foto Šimek 2008).

obr. 9/14 – Pohled na barokní část mlýna (foto Pešta 2006).

obr. 10/14 – Pohled na západní průčelí barokní části mlýna (foto Pešta 2006).

obr. 11/14 – Pohled na východní část průčelí eklektické části mlýna (foto Šimek 2011).

obr. 12/14 – Detail okna západního průčelí (foto Pešta 2006).

obr. 13/14 – Detail okna jižního průčelí (foto Pešta 2006).

obr. 14/14 – Pohled na čtyřnásobnou mlýnskou hranici (foto Pešta 2006).

obr. 15/14 – Pohled do šalandy (foto Pešta 2006).

obr. 16/14 – Druhotně použitý trám s dvěma kartušemi (foto Pešta 2006).

obr. 17/14 – Levá nápisová kartuš (foto Pešta 2006).

obr. 18/14 – Pravá nápisová kartuš (foto Pešta 2006).

obr. 19/14 – Podpěrný sloup v přízemí (foto Pešta 2006).

obr. 20/14 – Podpěrný sloup v patře (foto Pešta 2006).

obr. 21/14 – Pohled do krovu nadstaveného patra nad barokní částí (foto Pešta 2006).

Novákův mlýn v Ředících

1) Obecné údaje

- a) Sídlo - Ředice
- b) Če. 1¹
- c) Vodní tok – potok Slabá
- d) Katastrální území – Ředice, 744913
- e) Okres - Příbram
- f) Poloha – mlýn stojí asi 200 metrů na jihovýchod od silnice, která spojuje obce Ředice a Ředičky.
- g) GPS - 49°34'20.028"N, 14°26'18.345"E
- h) Název mlýna - Novákův²
- i) Rejstříkové číslo nemovité kulturní památky - 100429

2) Dějiny objektu

a) Stručná historie

První písemná zmínka o vsi Ředice pochází již z roku 1391.³ V pramenech se dále dozvídáme toto: „1545 w Trkowie tvr...a mlajn pod Rzediczy ležící“.⁴ Zajímavá je poznámka z archiválií mlynářského ústředí, kde mlynář Bohumil Novák píše: „Rok stavby není znám, není pamětníka.“ Na jiném místě pak na otázku v dotazníku, kdy se mlýn uvedl do provozu, píše: „V roce 1527 jest již o něm zmínka v kupní smlouvě.“⁵ Druhý Tereziánský katastr uvádí k roku 1757: „Ředice mlýn o 1 kole na nestálé vodě“.⁶

Na Indikační skice z roku 1839 lze vyčíst, že tehdy mlýn vlastnil Franz Lalák. Jak dlouho zde rod Laláků působil nevíme, avšak ve Vodních knihách se již k roku 1881 uvádí Josef Novák.⁷ Jak se dozvídáme z archiválií mlynářského ústředí, rod Nováků měl mlýn ještě mezi I. a II. světovou válkou.⁸ Osudy mlýna během II. světové války a po ní neznáme. Dnes se budova využívá jako rekreační chata.

b) Prameny

Pro vyhledání I. a II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna,

Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic.

Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Be 353.

Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 153, inv. č. 1122.

SOKA Příbram, fond okresního úřadu Sedlčany, Vodní kniha, vložka 119.

Inventarizační průzkum lidové architektury, okres Příbram – Sedlčansko – Ředice čp. 1, Jaroslav Vajdiš a kol., Praha 1981, uloženo archiv NPÚSČ Praha Sabinova 5.

c) Literatura

Pavla Burdová et al., heslo Vysoký Chlumec panství, in: *Tereziánský katastr III*, Praha 1970, s. 58 – 59.

Čeněk Habart, *Sedlčansko, Sedlecko a Voticko I*, Praha 1925.

Josef Klempera, heslo Slabův mlýn na Kamenickém potoce, in: *Vodní mlýny v Čechách II*, Praha 2000, s. 126.

Magda Křivanová – Luděk Štěpán, *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2000.

Antonín Profous, heslo Ředice, in: *Místní jména v Čechách III*, Praha 1951, s. 550.

3) Umístění v terénu

a) Topografická situace

Mlýn leží na polosamotě mezi vesnicemi Ředice a Ředičky (obr. 1/15). Necelých 10 kilometrů na sever se nachází město Sedlčany a přibližně 7 kilometrů na východ městečko Sedlec-Prčice.

b) Morfologie krajiny

Mlýn stojí v hlubokém údolí, kterým se vine potok Slabá. Okolní krajina má výrazně kopcovitý charakter s velkým množstvím polí, luk a lesů. Zdejší kraj býval odedávna poměrně chudý a drsný.

c) Typ vodního toku

Pro pohon strojů sloužil potok Slabá, tekoucí přibližně od východu k západu. Mlýn v Ředících býval třetím mlýnem na Slabé, která se po šesti kilometrech vlévá do Sedleckého potoka.

d) Popis náhonu, vodního díla

Náhon začínal asi 300 metrů od mlýna (obr. 19/15). Pro jeho napájení zdýmal vodu malý jez, z něhož dnes zbyla jen hromada kamení. Do náhonu se pouštěla voda malým stavidlem, které se dochovalo na místě. Po několika desítkách metrů se náhon rozšiřoval do podoby akumulární nádrže na vodu, z níž voda vytékala do malé akumulární nádrže těsně před mlýnem (obr. 20/15). Odtud pak pokračovala dnes nejspíš již zasypaným náhonem na dřevěné vantroky. Mlýn poháněla pravděpodobně dvě vodní kola, později zredukovaná na jedno.

e) Související komunikace, bezprostřední přístup, funkce mlýna

Ke mlýnu vede ze silnice mezi Ředicemi a Ředičkami asfaltová silnička, směřující dál až k hlavní silnici z Nových Dvorů do Ředic. Pozoruhodnou situaci uvidíme na Indikační skice z roku 1839, kde cesta (nyní asfaltová silnička) ze silnice mezi Ředicemi a Ředičkami končí před mlýnem a znovu pokračuje na druhém konci areálu k Novým Dvorům (obr. 4/15). Můžeme tedy předpokládat, že v první polovině 19. století se dalo mlýnským areálem volně projet. Cesta východně od mlýna pak vede kolem potoka do Nových Dvorů a ke mlýnu zvanému Slaba.⁹ Mleči své obilí pravděpodobně skládali a vyskladňovali dveřmi v západním podélném průčelí.

f) Okolní stavební fond

V okolí mlýna stojí několik novodobých obytných domů bez výraznější památkové hodnoty. Indikační skica tyto budovy označovala jako roubené.¹⁰

g) Drobné objekty související s prostorem a funkcí mlýna

Asi 200 metrů na sever od mlýna stojí na začátku Řediček vysoký žulový kříž. Na soklu má těžko čitelný letopočet 1885 (?). Tento kříž nejspíš s mlýnem samotným nesouvisí. Žádné další drobné objekty se v blízkosti mlýna nevyskytují.

4) Popis mlýna

a) Úvodní charakteristika, slohovost, úvodní popis celého areálu

Na nepravidelné parcele stojí podlouhlá obdélná budova mlýna (obr. 5/15). Dále na jih spatříme sýpku s kůlnou. Jižně od sýpky se nachází stodola. Z východu pozemek chrání přirozená hranice potoka Slabá.

b) Charakteristika dispozice objektu mlýna, jeho komunikačních vazeb

Přízemní mlýn se suterénem stojí na postupně se svažujícím terénu. Jižní část stavení suterén nemá a nachází se pod nízkou hrází malé akumulární nádrže.

c) Prostorový vztah – funkce vůči obydlí

Mlýnice jako taková se vyskytuje ve střední části trojdílného stavení. Jižní část se využívá k bydlení. Do ní se vstupuje z východního podélného průčelí. Ze zápraží vedou dveře pravděpodobně do chodby a z ní na jihu do velké světnice, na západě pak nejspíš do černé kuchyně.¹¹ Ke světnici se přimyká přístavek. Mlýnice ve střední části zasahuje v suterénu až k severnímu štítovému průčelí. V severní části v patře se nalézají dvě komory.¹²

d) Stavební technika

Mlýn v Ředvicích má kamenný suterén a podezdívku obytné části. Celé přízemí tvoří roubené stěny. Pouze předpokládaná hmota černé kuchyně se skládá z nespálního zdiva, jakož i jižní zeď přístavku, navazujícího na světnici.

e) Popis přízemí

Suterén zabírá pouze mlýnice. Nachází se zde dodnes zachovaná mlýnská hranice, která podle zdobení a provedení může pocházet z 18. – první poloviny 19. století (obr. 13/15). Mlýnská hranice stojí při východní návodní zdi, skrz niž dodnes prochází zbytek jedné hřídele vodního kola (obr. 11/15). Vedle mlýnské hranice se tu ještě zachovaly zbytky dvou moučnic – pozůstatek po českých složeních (obr. 12/15). V současnosti se v suterénu vydělil severovýchodní roh mlýnice a postavili zde zcela moderní koupelnu. Přístup do suterénu zajišťovaly dveře v západním podélném průčelí.

f) Popis sklepů

Sklep se nenachází v budově mlýna, ale pod nedalekou sýpkou. Vchází se do něj dřevěnými dveřmi ve východním podélném průčelí.

g) Popis pater

V případě mlýna v Ředvicích se o patru dá mluvit pouze v severní polovině, kde se nachází mlýn a komory. Protože severozápadní i severovýchodní komoru osvětlují okna, lze se domnívat, že alespoň jedna z nich mohla sloužit jako šalanda. Obě komory mají přístup z horní části mlýnice, tzv. zanášky. Na zanášku se dalo vyjít po schodech opřených o mlýnskou hranici, stojící při východní podélné návodní zdi.

Obytná část měla vchod ze širokého zápraží na východní straně mlýna. Odtud se vstupovalo do síně a dále na jih do světnice, na západ do černé kuchyně a na sever do mlýna. Na západě ke světnici přistavěli komoru.

h) Popis krovu

Sedlovou střechu nese nejspíš hambálkový krov.

i) Popis průčelí

Roubený mlýn v Ředvicích nemá vlastně žádné hlavní průčelí, jde o zcela jednoduchou lidovou architekturu bez výraznějších reprezentačních ambicí. Stavení se k přichozímu otáčí východním podélným průčelím, v jehož ose se nacházejí hlavní přístupové dveře do mlýnice - velmi jednoduché, pravděpodobně svlakové, s jednoduchou trámkovou zárubní (obr. 5/15). Vlevo od dveří vidíme malé ležaté obdélné okénko s kovanou mříží a nesymetricky nad ním velmi podobné ještě menší okénko bez mříže. Dveře i okénka se nalézají ve zděné stěně suterénu. Patro osvětlují dvě malá podélná okénka, umístěná v roubení v horní části mlýnice. Zcela vlevo v patře vede okno do komory. Napravo od dveří spatříme okno do předpokládané černé kuchyně. Roubený přístavek, připojený ke světnici, osvětluje pouze malé, horizontálně umístěné šěrbinové okénko. Směrem k jižnímu průčelí pokračuje přístavek segmentově zaklenutou příjezdovou bránou zastřešenou pultovou stříškou.

Štítové průčelí obrácené k jihu se vyznačuje velmi prostým vzhledem (obr. 17/15). V přízemí má dvě okna do světnice a zcela vlevo ještě jedno shodně vyhlížející, osvětlující přístavek. Jednoduchý bedněný štít zdobí dva otvory v podobě srdce. Zcela vpravo podpírá několik druhotně použitých trámů příčný vazný trám, který spolu s dalšími tvoří zápraží.

Dominantu východního průčelí tvoří pavláčka, osazená na příčných stropních trámech suterénu mlýnice. Pavláčka je dnes o něco zkrácená, protože trámy v severní části již uhnily (obr. 6/15, 9/15). Nejspíš se v nedávné době opravovala, neboť dnes ji pomáhají nést dva subtilní trámy, postavené v místě bývalé lednice, dnes již zavezené. Levá část průčelí má dvě okna do světnice a napravo od nich dveře do chodby. Ve střední části v patře spatříme dvě malá položená obdélná okna, jež osvětlovala zanášku. Pod pavláčkou stávala lednice. V minulosti se zde nacházela dvě, později jedno vodní kolo. Ve výšce současného terénu můžeme dodnes vidět ulomenou hřídel vodního kola, která prostupuje návodní zdi. Zbytek hřídele leží nedaleko od mlýna. Poslední otvor ve východním podélném průčelí tvoří čtvercové okno zcela vpravo v patře, které osvětlovalo komoru.

Severní štítové průčelí se obrací k přístupové cestě. V suterénu osvětlovala dvě malá okénka podkolí mlýnice (obr. 10/15). Obě se nalézají v široké kamenné zdi. V západní části roubeného patra mlýnice vede čtvercové okno do komory. V bedněném štítu spatříme naležato umístěné obdélné okno.

j) Ostatní objekty areálu

Na jih od mlýna leží roubená sýpka se zvýšeným patrem (obr. 15/15). Má asymetricky položenou sedlovou střechu, která vytváří na západní zdi zápraží s pavláčkou, přístupnou po schodišti. Pod sýpkou se nachází výše zmíněný sklep. Z pavlače se vcházelo do dvou roubených komor. V jižní části budovy stojí kolna na dříví. Štít na této straně sýpky zdobí drobná nika se soškou Panny Marie. Ze severu se k budově přimyká drobná kamenná stavba, dnes však již bez střechy. Podle kamenných segmentových záklenků pochází nejpozději z poloviny 19. století.

Jižně od sýpky stojí mohutná průjezdná stodola se sedlovou střechou. Celý areál uzavírá v jižní části brána s rovným překladem a sedlovou stříškou (obr. 16/15).

k) Stavební historie

Roubená budova mlýna v Ředvicích vznikla pravděpodobně v 18. století. Později k němu připojili přístavek, který rozšiřoval světnici. Stavba v průběhu staletí neprošla žádnými velkými změnami, a proto dnes patří k několika málo zachovaným roubeným mlýnům v Čechách.

5) Mlýnská technologie

a) Dochovaná, pohon mlýna

Ve mlýně v Ředicích se dochovala dvě torza českých složení. První složení má nejspíš zachovaný lub s kameny a z moučnice zbyl pouze hasáčert. U druhého se nepodařilo zjistit, zda se lub a kameny nacházejí na svém místě, zato moučnice se zdá být kompletní. Archivní materiály uvádějí i kapsový výtah, který se pravděpodobně také dochoval.¹³ Pokud by tomu tak skutečně bylo, šlo by se o poměrně unikátní mlýn, obsahující tzv. poloumělecké složení. Poloumělecká složení známe v různých formách zatím pouze na třech místech v Čechách – v Brodu u Bratříkovic čp. 3 (Příbram), ve Starosedlském Hrádku čp. 4 (Příbram) a v Tužíně čp. 36 (Jičín).

Mlýn poháněla v minulosti dvě vodní kola na vrchní vodu.¹⁴ Někdy po roce 1925 zůstalo pouze jedno kolo.¹⁵ Alternativní pohon zde nevyužívali.

b) Nedochovaná, stopy po technologii

Pravděpodobně se nezachovala moučnice jednoho složení. Více odhalí až důkladný průzkum interiéru mlýnice.

c) Doplnkové provozy, pohon hospodářských strojů

Jako doplňkový provoz sloužila ještě v roce 1939 tyčová stoupa se čtyřmi tlouky.¹⁶ Mohutný dřevěný štok, do něhož tlouky dopadaly a „otloukaly“ ječmen¹⁷, se v jižní části areálu nedaleko brány zachoval dodnes (obr. 18/15). Vzácný štok ve formě masivní, pravděpodobně dubové klády, opatřené čtyřmi kulovitými otvory, leží v současnosti venku na zahradě, vydán napospas přírodním vlivům.

6) Závěrečné hodnocení

Mlýn v Ředicích tvoří jedinečnou ukázkou starého českého mlýna, který spolu s malým hospodářstvím fungoval minimálně do roku 1939. Dnes nám připadá téměř neuvěřitelné, že ještě mezi dvěma světovými válkami se mlýn dokázal uživit mletím na dvou českých složeních. Pro Sedlčansko bývala chudoba velmi typická, a proto nepřekvapí, že z této oblasti pochází jedny z nejstarších datovaných mlýnů v Čechách - Bláhova Lhota (Příbram) a Žemličkova Lhota (Příbram). Mlýn v Ředicích se nemohl podle slov tehdejšího spolumajitele Bohumila Nováka modernizovat jednak proto, že všechny tři

syny povolala armáda do I. světové války, kde dva z nich zahynuli a navíc nebyly na modernizaci peníze. Jedinou moderní vymoženost uměleckého válcového mlýna, kterou si mlynář mohl dovolit, byl kapsový výtah.¹⁸ A tak si mlynář pouze ulehčil nošení meliva z podkolí na zanášku.

Ve mlýně v Ředících by se měl zjistit přesný stav, ve kterém se nachází zařízení mlýna, a poté toto zařízení zakonzervovat, popř. opravit, aby neutrpělo další poškození. K velmi potřebným zásahům se počítá také lepší umístění a tím i zachránění dřevěného štoku, ležícího v jižní části zahrady. Byla by velká škoda, aby tak vzácný pozůstatek po výrobě krup ve stoupách zanikl. Doufáme, že při další návštěvě Ředic se nám povede navštívit i interiér mlýna a domluvit se s majiteli na další ochraně technologického vybavení, které by kvůli svému vylepšení o kapsový výtah, mohlo tvořit již čtvrté dochované tzv. poloumělecké složení v Čechách.

7) Poznámkový aparát

¹ Číslo evidenční 1 uvádí katastr nemovitostí, v literatuře se vyskytuje čp. 1 viz Magda Křivanová – Luděk Štěpán, *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2000.

² Čeněk Habart, *Sedlčansko, Sedlecko a Voticko I*, Praha 1925, s. 210.

³ Antonín Profous, heslo Ředice, in: *Místní jména v Čechách III*, Praha 1951, s. 550.

⁴ Ibidem.

⁵ Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 153, inv. č. 1122.

⁶ Pavla Burdová et al., heslo Vysoký Chlumecký panství, in: *Tereziánský katastr III*, Praha 1970, s. 59. Není však jasné, o který mlýn jde, u vsi se totiž ještě nachází tzv. Slabův mlýn.

⁷ SOkA Příbram, fond okresního úřadu Sedlčany, Vodní kniha, vložka 119.

⁸ Viz MIU (pozn. 5).

⁹ Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Be 353.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Autor mlýn navštívil dvakrát a ani jednou se mu zde nepodařilo zastihnout majitele. Veškeré poznatky o vnitřním uspořádání pocházejí z fondu mlynářského ústředí a z dohadů na základě vnější podoby budovy.

¹² Viz MIU (pozn. 5).

¹³ Ibidem. Lze soudit pouze z několika fotek, které se podařilo udělat skrz dvě malá okénka v suterénu mlýnice. V budoucnu se autor znovu pokusí zastihnout na mlýně majitele.

¹⁴ Viz Vodní kniha (pozn. 6). Dvě vodní kola o průměru 3,96 centimetrů a šířky 0,65 centimetrů se uvádějí k roku 1881 ve Vodní knize.

¹⁵ Dvě vodní kola uvádí Čeněk Habart ve své monografii. Na Císařských otiscích najdeme pouze jedno kolo, ale to nelze považovat za směrodatné. Dvěma kolům by odpovídala i délka lednice.

¹⁶ Viz MIU (pozn. 5).

¹⁷ Ibidem. Zůstává otázkou, zda uvedený letopočet znal mlynář František Novák pouze z ústní tradice či smlouva mezi světovými válkami na mlýně existovala.

¹⁸ Viz MIU (pozn. 5).

8) Obrazová příloha

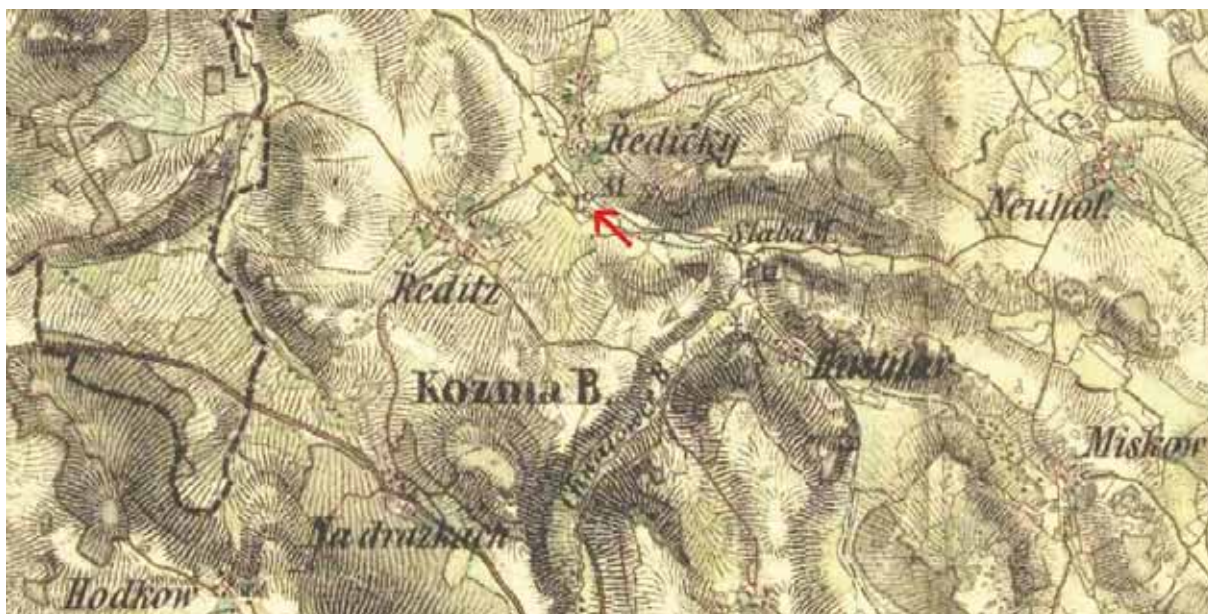
a) Mapová a plánová dokumentace

obr. 1/15- Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).

obr. 2/15 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 194, výřez.

obr. 3/15 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_12_II, výřez.

obr. 4/15 - Indikační skica (1839), sign. Be 353, výřez.

b) Ostatní ikonografie (obrazy, staré fotografie, pohlednice)

Žádné ikonografické materiály se ke sledovanému mlýnu nepodařilo nalézt.

c) Fotodokumentace objektu

obr. 5/15 – Celkový pohled na mlýn od severozápadu (foto Šimek 2011).

obr. 6/15 – Pohled na mlýn ze zahrady (foto Šimek 2011).

obr. 7/15 – Pohled na mlýn z jihu (foto Šimek 2011).

obr. 8/15 – Zápraží obytné části (foto Šimek 2011).

obr. 9/15 – Pohled na pavlač před mlýnicí (foto Šimek 2011).

obr. 10/15 – Detail okna v severním štítovém průčelí (foto Šimek 2011).

obr. 11/15 – Zbytek hřídele vodního kola v zavezeném prostoru lednice (foto Šimek 2011).

obr. 12/15 – Pohled na podkolí mlýnice (foto Šimek 2011).

obr. 13/15 – Sloup mlýnské hranice (foto Šimek 2011).

obr. 14/15 – Hlavní příjezdová vrata (foto Šimek 2011).

obr. 15/15 – Pavlačová sýpka s dřevníkem a sklepem (foto Matějček 2011).

obr. 16/15 – Stodola a pilířová brána na jihovýchodě areálu (foto Šimek 2011).

obr. 17/15 – Vyřazený mlýnský kámen (foto Šimek 2011).

obr. 18/15 – Dřevěný štok (foto Matějček 2011).

obr. 19/15 – Začátek náhonu v levé části fotografie (foto Matějček 2011).

obr. 20/15 – Akumulační nádrž (foto Šimek 2011).

Mlýn v Sazené

1) Obecné údaje

- a) Sídlo – Sazená
- b) Čp. 38
- c) Vodní tok – Bakovský potok
- d) Katastrální území – Sazená, 746291
- e) Okres - Kladno
- f) Poloha – mlýn se nachází v severní části obce.
- g) GPS - 50°18'24.871"N, 14°17'12.952"E
- h) Název mlýna – Panský mlýn
- i) Rejstříkové číslo nemovité kulturní památky - 16413/2-561

2) Dějiny objektu

- a) Stručná historie

První zmínka o obci Sazená pochází z roku 1295.¹ Osídlení okolní krajiny je však již pravěké. O mlýnu prameny poprvé hovoří k roku 1544, kdy „*Urban mlynář z Sazeného...*“ koupil „...*mlýn tu u vsi Sazeného ležící*“.² Pozoruhodné zmínky pocházejí z let 1569 a 1577. V té době mlýn obýval mlynář Jan ze Sazené. Díky soudním sporům, které v těchto letech vedl majitel mlýna Gryspek z Gryspachu s panem Davidem Boryně ze Lhoty, jenž mu několikrát poničil náhon vedoucí k mlýnu v Sazené, se dozvídáme, že mlýn byl zděný, o dvou složeních a s doškovou střechou.³ Velkou ránou pro obec byla třicetiletá válka, po níž zůstaly „*k roku 1654...jen 2 usedlosti osazené a 9 pustých*“.⁴ Pro další osudy mlýna bylo velice důležité, že celou Sazenou i s hospodářským dvorem koupil v roce 1757 klášter premonstrátek v Doksanech, jehož představeným byl podnikavý opat Josef Václav Winkelburg.⁵ Nechal totiž mlýn nákladně přestavět.

Další zmínku nám přináší až kupní smlouva z 29. dubna 1784.⁶ V ní nalézáme jméno mlynáře Václava Hájka, jenž patří k pozoruhodným postavám našich dějin. Mlynář Hájek se jako znalec počasí dělil o své zkušenosti s astronomem a meteorologem Antonínem Strnadem (1746 – 1799), který poslední rok svého života strávil právě

v Sazené. Jelikož Hájek také vynikal v řemesle mlynářském, býval zván k různým vodohospodářským komisím i do míst poměrně vzdálených.⁷

V roce 1782 byl na základě reformy Josefa II. zrušen doksanský klášter a o tři roky později se již velkostatek sazanský i s mlýnem nacházel v rukách rodu Kinských, kteří po zrušení roboty statek a mlýn pouze pronajímali. Od roku 1820 jej obhospodařoval nájemce František Bareš ale kvůli řadě problémů s povodněmi a často protrženým náhonem byl pronájem nemovitosti v roce 1830 dán do dražby, která však proběhla až roku 1869 (mezitím měl mlýn v pronájmu Jan Votava).⁸ Po dražbě dostal stavbu do pronájmu Zikmund Karpeles z Velvar. Zajímavý je však až nájemce mlýna po roce 1879 – JUDr. Žáček z Prahy, za něhož se modernizovalo strojní vybavení. Vodní kola nahradila Francisova turbína a mlelo se na mlecí lince s francouzskými kameny od firmy Hübner a Opitz Pardubice.⁹

Posledním nájemcem se stal ve dvacátých letech 20. století Emil Šedivý, jenž mlýn nakonec získal do osobního vlastnictví. Roku 1921 totiž kvůli pozemkové reformě rod Kinských o půdu a nemovitosti v Sazené přišel. V roce 1943 bylo mletí zastaveno a po válce (po menší modernizaci) mlýn definitivně skončil roku 1950. Dnes je jeho majitelem syn Emila Šedivého, Ing. Emil Šedivý.

b) Prameny

Pro vyhledání I. a II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive, Vienna, Geoinformatics Laboratory, University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic.

Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Rak 301.

Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 299, inv. č. 3059.

Inventarizační průzkum lidové architektury, okres Mělník – Sazená čp. 38, Jiří Škabrada a kol., Praha 1983, uloženo archiv NPÚSČ Praha Sabinova 5.

Otakar Špecinger, *Mlýn v Sazené*, 1995, rukopis, uložen na mlýně v Sazené.

c) Literatura

Eva Dvořáková – Šárka Jiroušková – Jan Pešta, *100 technických a industriálních staveb středočeského kraje*, Praha 2008, s. 166 – 167.

Josef Klempera, heslo Mlýn v Sazené, in: *Vodní mlýny v Čechách I*, Praha 2000, s. 164.¹⁰

Magda Křivanová – Luděk Štěpán, *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2000.

Jan Pešta, heslo Sazená, in: *Encyklopedie českých vesnic – Střední Čechy a Praha I*, Praha 2003, s. 204 – 206.

Jan Pešta, heslo Sazená – mlýn vodní, in: Hana Hlušičková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III*, Praha 2003, s. 541.

Lubomír Procházka, Kresby Josefa Moláčka jako méně známý pramen k vesnickému stavitelství západní části okresu Mělník, in: *Confluens: sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka VI*, Mělník 2007.

Antonín Profous - Jan Svoboda, heslo Sazená, in: *Místní jména v Čechách IV*, Praha 1957, s. 15.

Otakar Špecinger, *Sazená: velká historie malé obce*, Brno 2009.

3) Umístění v terénu

a) Topografická situace

Sazenský mlýn leží v severozápadní části obce při výjezdu na obec Ledčice (obr. 1/16). Nejbližší větší město jsou Velvary, vzdálené asi 4 kilometry na jihozápad od Sazené.

b) Morfologie krajiny

Vesnice Sazená, vzhledem k jinak mírně zvlněné krajině v okolí, leží v poměrně hlubokém údolí, vytvořeném Bakovským (v minulosti též nazývaným Červeným) potokem (obr. 9/16). Bakovský potok se vlévá asi 2,5 kilometru východně, poblíž vesnice Vepřek do Vltavy. Údolí kolem Sazené pokrývají lesy, avšak vnější krajina má charakter spíš bezlesý - intenzivně se zemědělsky využívá.

c) Typ vodního toku

Vzhledem k rozloze svého povodí má Bakovský potok poměrně málo vody. Většina území, kde sbírá vodu, totiž představuje zemědělskou půdu bez lesů a tento kraj (Slánsko) patří k nejsušším v České republice.

d) Popis náhonu, vodního díla

Náhon dnes již neexistuje. Podle informací současného majitele mlýna prý po řadě povodní zmizely i poslední zbytky jezu. Náhon, dnes z části zasypaný, vedl po vrstevnici a v minulosti jej přemostovaly dva kamenné mostky. Býval necelé 2 kilometry dlouhý a začínal v místech zvaných „Na struhách“.¹¹ Bez zajímavosti není ani odtokový kanál. Ten vedl od mlýna po vrstevnici, pokračoval pod barokním mostem, kde protékal vlastním mostním obloukem, zatímco potok zabíral další dva oblouky, z nichž jeden přistavěli někdy po roce 1840.¹² Dále kanál vedl kolem bývalého zámeckého parku až ke mlýnu u Nové vsi a dokonce až ke mlýnu Vepřek.

e) Související komunikace, bezprostřední přístup, funkce mlýna

Do mlýna se kdysi vcházelo přímo cestou před severovýchodním průčelím, vedoucí přes dvůr.

f) Okolní stavební fond

V obci se nacházejí další zajímavé stavby, související s panským sídlem - zámek. Zámecká budova, původně renesanční a trojkřídlá, po druhé světové válce však značně přestavěná, stojí ve východní části obce. Severně od zámku nechal roku 1785 postavit rod Kinských pozdně barokní sýpku. Nesmíme zapomenout na honosně vystavěnou myslivnu, západně od vsi.¹³ Nedaleko od mlýna leží hospodářský dvůr spojený s mlýnem přístupovou cestou, dobře to můžeme vidět na Indikační skice (obr. 4/16). Jistou souvislost se mlýnem mohl mít i místní pivovar, který ovšem již v době panování doksanského kláštera zrušili.¹⁴ Pivovar mohl mlýn využívat pro mletí sladu.

g) Drobné objekty, související s prostorem a funkcí mlýna

Z doby, kdy vrchnost z doksanského kláštera nechala přestavět mlýn, pochází i barokní most, na němž stojí socha svatého Jana Nepomuckého a skupina Ukřižování. Z historických fotografií víme, že soch na mostě bývalo 6 (obr. 8/16).

4) Popis mlýna

a) Úvodní charakteristika, slohovost, úvodní popis celého areálu

Areál mlýna se nachází na poměrně rozlehlém, svažitém a nepravidelném pozemku. Mlýn spolu s bránou, vedoucí k hospodářským objektům, vznikl v pozdně barokním slohu (obr.

18/16). Chlévy se stodolou, tvořící půdorys písmene L, se nacházejí na východní části pozemku; mlýn o obdélném půdorysu na severní. Zahrada pod mlýnem navazuje na hospodářský dvůr a má nepravidelný půdorys.

b) Charakteristika dispozice objektu, jeho komunikačních vazeb

Mlýn býval v minulosti přístupný po cestě kolem severovýchodního průčelí. Dvůr zůstal dlouho neoplocený, až nedávno jej současní majitelé dali vydlážit zámkovou dlažbou a oplotit (obr. 10/16). Barokní branou s trojúhelníkovým štítovým nástavcem, nalevo od severovýchodního průčelí mlýna, se přijíždělo k hospodářskému dvoru.

Ani zahrada neměla v minulosti plot. Dnes ji obepíná masivní omítnutá zeď v barvě hlavní budovy mlýna, krytá prejzy.

c) Prostorový vztah – funkce vůči obydlí

Samotný interiér budovy je velice složitě členěný organismus. Zděná stavba má celkem čtyři podlaží a byla v minulosti rozdělena přibližně tak, že levou třetinu, při pohledu na severovýchodní podélné průčelí, zaujímal obytná část a další dvě třetiny vpravo zabíralo mlýnské zařízení. Toto členění pochází nejspíš až z doby, kdy zde měli nainstalován umělecký válcový mlýn. O uspořádání mlýna těsně po jeho přestavbě v roce 1762 nás informuje kupní smlouva z roku 1784.¹⁵ Z dokumentu vyplývá, že se zde nacházely dvě kuchyně, dvě komory, dva pokoje, a některé další prostory.

d) Stavební technika

Mlýn je zděný.

e) Popis přízemí

Celá jihozápadní zeď mlýna sloužila jako lednice pro tři vodní kola, držela se v ní tedy vlhkost, a proto se k této stěně orientovalo i zařízení mlýna. Černá kuchyně a světnice se nacházely naopak u severovýchodní stěny. V místech, kde stávalo české složení a snad výše zmíněná krupní stoupa, se z barokní doby nedochovalo téměř nic - pouze nepravidelnou klenbou zaklenutý strop dvou sklepů (obr. 19/16). Ostatní stropy mají novodobý původ.

S jistotou víme, že v přízemí fungovala černá kuchyně. Současní majitelé totiž objevili v minulosti zazděnou chlebovou pec, netypicky vybudovanou pod zemí (obr. 21/16). O jejím stáří svědčí i to že v prostoru bývalé černé kuchyně, zaklenuté křížovou

klenbou, stávala donedávna druhá chlebová pec, kterou však před několika lety kvůli úspoře místa rozebrali. V přízemí se zčásti dochoval trámový strop, podepřený dlouhým průvlačným trámem se zdobeným horizontálním sedlem.¹⁶

f) Popis sklepů

Jeden malý sklípek najdeme zahloubený pod schodištěm vedoucím při jihovýchodním štítovém průčelí, pravděpodobně směřuje pod dvůr. Jako další sklepy se využívaly místnosti v severozápadní části suterénu mlýna.

g) Popis pater

První patro obytné části skýtá několik místností - plochostropých, s fabiony a štukovými zrcadly. Pouze malá místnost vedle síně má valenou klenbu s pětibokou lunetou při vstupu.¹⁷

h) Popis krovu

Budova vrcholí barokním krovem. Jde o mansardový krov s ležatou stolicí se zdvojenými sloupky a šikmo natočenými vaznicemi (obr. 20/16).¹⁸

i) Popis průčelí

Objekt mlýna stojí ve svahu nad náhonem, a tak se budova od silnice zdá být přízemní, avšak od potoka se naskytne pohled na monumentální patrovou budovu.

Štítové severozápadní průčelí členěné lizénami vrcholí lichoběžníkovým štítem s pilasty, s půlkruhově zakončeným oknem s výrazným klenákem a se dvěma zaslepenými oválnými okny po stranách. Další okna v průčelí mají ozdobné lištové šambrány. Horní a spodní část průčelí odděluje římsa pokrytá prejzy.

Hlavní vchod se dodnes nachází v ose severovýchodního podélného průčelí. Severovýchodní průčelí mlýna zvýrazňuje plochý rizalit, vrcholící v trojúhelníkovém tympanonu (obr. 11/16). Nad hlavním vchodem spatříme v tympanonu osazený kamenný erb doksanského opata Josefa Václava Winkelburgera, na němž se vedle iniciál opata uvádí i římskými čísly psaný rok výstavby mlýna – 1762 (obr. 13/16). Nároží budovy zdobí bosáž.

Jihovýchodní štítové průčelí je identické se severozápadním až na přízemní dveře umístěné v ose.

Jihozápadní průčelí částečně narušuje hmota turbínové kašny s typickým turbínovým domkem. Průčelí dělí bosované lizény a horizontálně dvě řady oken s jednoduchými lištami, okna ve středním rizalitu mají naznačené klenáky (obr. 12/16). Pod okny se v minulosti nacházela tzv. lednice, v níž bývala tři vodní kola.¹⁹ Jejich přesné umístění nelze dnes zjistit, jeden prostup jde snad rozpoznat v prostorách suterénu v podobě cihelného záklenku. Do prostoru lednice ústí z míst, kde podle současného majitele bývala kuchyň, kamenný žlábek, kterým se z kuchyně odváděla odpadní voda. Pravděpodobný pozůstatek vyšší kultury bydlení v honosném mlýně tvoří vyústění čtverhranné šachty, vedoucí v síle zdi z prvního patra (obr. 15/16). Mohlo jít o záchod. Velice hodnotný prvek tvoří iluzivně namalované okno v přízemí, objevené pod vrstvou novodobé omítky. Jeho iluzivní dřevěný rám vyplňují 4 tabulky tvořené skleněnými čočkami, rozdělené dřevěným křížem s křížením v horní třetině (latinský kříž) (obr. 16/16). Toto okno nám udává představu o podobě ostatních oken v době barokní přestavby mlýna.

Objekt zastřešuje mohutná mansardová střecha, pokrytá novodobou pálenou krytinou, připomínající původní prejzy. Zajímavý detail tvoří profilací zdobený trám (mansardová římsa), který odděluje horní a dolní část střechy (obr. 17/16). Střechu korunuje mohutný průlezový komín umístěný mezi obytnou a technologickou částí.

j) Ostatní objekty areálu

Na stáje zprava navazuje stodola. Hospodářské budovy nevykazují žádné výrazné slohové prvky.

k) Stavební historie

Mlým je intaktně zachovaná barokní stavba, ke které pouze (současně s nainstalováním turbíny) přibyla typická hmota turbínové kašny a s ní souvisejícího turbínového domku.

5) Mlýnská technologie

a) Dochovaná, pohon mlýna

Ve mlýně zůstala do dnešních dnů pouze jedna novodobá reforma, koukolník a hlavní transmise v suterénu. O přesném stavu mlecího zařízení nás informuje dotazník k zápisu do mlynářského rejstříku, který najdeme spolu s dalšími zajímavými dokumenty

v Národním archivu v Praze. K pohonu mlýna v minulosti sloužila tři vodní kola na vrchní vodu.²⁰ Při modernizaci mlýna (někdy po roce 1879)²¹ nahradila vodní kola Francisova vertikální turbína (obr. 22/16). Jde o turbínu značky Kohout, která při spádu 3,2 metrů a průtoku 350 litrů za sekundu měla výkon 12 HP.²² Co se týče vybavení mlýna, nesmíme zapomenout na unikátně zachovaný vikýř v levé části mansardové střechy severovýchodního průčelí, sloužící jako vyskladňovací otvor, z něhož se spouštěly pytle s moukou pomocí dřevěné šoupačky přímo na vůz (obr. 7/16).

b) Nedochovaná, stopy po technologii

Ze zařízení uměleckého válcového mlýna se nezachovalo téměř nic, avšak v okolí mlýna lze nalézt několik mlýnských kamenů zakopaných v zemi a sloužících k ozdobě. Jeden z kamenů nese nápis Gabriel Žižka v Praze, což koresponduje se zápisem do výše zmíněného dotazníku, kde se uvádí jako šrotovací kámen.

c) Doplňkové provozy a pohon hospodářských strojů

Z doplňkových provozů víme pouze o krupních stoupách, zmiňovaných v kupní smlouvě z roku 1784.²³

6) Závěrečné hodnocení

Mlýn v Sazené patří ke skupině mlýnů postavených v čistě barokním slohu. Do krajiny krásně posazená budova, jejíž dnešní podoba pochází z konce 18. století, se stala výsledkem náročné přestavby, kterou Josef Václav Winkelburg reprezentoval klášter. Právě on nechal do průčelí nového mlýna osadit erb se znaky doksanského kláštera a svého rodu. Ačkoliv budova vypadá od zahrady jako zámek, lze z jejího vzezření snadno vydedukovat, že šlo o mlýn. Stavba se staletou historií tvoří přirozenou součást obce a slouží jako doklad její bohaté minulosti. „*Mlýn v Sazené, jeden z architektonicky nej kvalitnějších barokních mlýnů ve středních Čechách, patří do částečně dochovaného pozoruhodného souboru vrchnostenských staveb ve vsi.*“²⁴

Památka se dnes nachází ve velmi dobrém stavu. Využívá se jak k trvalému bydlení, tak na rekreaci dalších rodinných příslušníků. Mlýnu velmi prospívá, že není využíván pouze jako rekreační objekt.

7) Poznámkový aparát

¹ Antonín Profous - Jan Svoboda, Sazená, in: *Místní jména v Čechách*, IV, Praha 1957, s. 15.

² Ibidem.

³ Otakar Špecinger, *Mlýn v Sazené*, 1995, rukopis, uložen na mlýně v Sazené, s. 5.

⁴ Jan Pešta, Sazená, in: *Encyklopedie českých vesnic – Střední Čechy a Praha I*, Praha 2003, s. 205.

⁵ Viz Otakar Špecinger (pozn. 3), s. 4.

⁶ Originál česky psané kupní smlouvy se nám nedochoval. Zachoval se nám pouze německy psaný opis z roku 1784, který se dnes v kopii nachází na mlýně.

⁷ Viz Otakar Špecinger (pozn. 3), s. 7.

⁸ Více informací o mlynáři Františku Barešovi lze dohledat ve státním okresním archivu Děčíně pod inv. č. 2009, viz Otakar Špecinger (pozn. 3).

⁹ Ibidem, s. 8.

¹⁰ Celý text v knize je de facto bez citace opsán od Otakara Špecingera, titul uveden pouze pro úplnost.

¹¹ Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Rak 301.

¹² Další informace o mostě viz Jan Pešta, heslo Sazená – Most silniční, in: Hana Hlušičková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III*, Praha 2003, s. 541.

¹³ Jan Pešta, heslo Sazená, in: *Encyklopedie českých vesnic – Střední Čechy a Praha I*, Praha 2003, s. 205.

¹⁴ Viz Otakar Špecinger (pozn. 3), s. 6.

¹⁵ Viz kopie smlouvy (pozn. 6).

¹⁶ Sloup se nezachoval, trám sedí na vyzdřeném sloupku.

¹⁷ Tyto místnosti nebyly v době terénního průzkumu přístupné, a tak text vychází z popisu mlýna z Inventarizační průzkum lidové architektury, okres Mělník – Sazená čp. 38, Jiří Škabrada a kol., Praha 1983, uloženo archiv NPÚSČ Praha Sabinova 5.

¹⁸ Za pomoc s určením druhu krovu děkuji Janu Peštovi.

¹⁹ Počet kol vyplývá z archivních materiálů a z vyobrazení na Indikační skice z roku 1840. Viz Indikační skica (pozn. 11).

²⁰ Ibidem.

²¹ Viz Otakar Špecinger (pozn. 3), s. 8.

²² Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 299, inv. č. 3059.

²³ Viz kopie smlouvy (pozn. 6).

²⁴ Jan Pešta, heslo Sazená – mlýn vodní, in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III*, Praha 2003, s. 541.

8) Obrazová příloha

a) Mapová a plánová dokumentace

obr. 1/16 - Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).

obr. 2/16 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 073, výřez.

obr. 3/16 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_6_I, výřez.

obr. 4/16 - Indikační skica (1840), sign. Rak 301, výřez.

b) Ostatní ikonografie (obrazy, staré fotografie, pohlednice)

obr. 5/16 - Mlýn v Sazené, kresba Josef Moláček, 1955 (převzato z: Lubomír Procházka, Kresby Josefa Moláčka jako méně známý pramen k vesnickému stavitelství západní části okresu Mělník, in: *Confluens: sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka VI*, Mělník 2007.

obr. 6/16 - Obraz mlýna v Sazené, 1965, (uloženo ve mlýně v Sazené).

obr. 7/16 – Fotografie mlýna z první poloviny 20. století (uloženo ve mlýně v Sazené).

obr. 8/16 – Fotografie mostu před zničením čtyř ze šesti soch svatých.

c) Fotodokumentace objektu

obr. 9/16 – Pohled z barokního mostu na mlýn (foto Šimek 2011).

obr. 10/16 – Pohled na mlýn ze severu (foto Matějček 2011).

obr. 11/16 – Hlavní severovýchodní průčelí (foto Matějček 2011).

obr. 12/16 – Pohled na jižní nároží (foto Šimek 2011).

obr. 13/16 – Erb doksanského opata (foto Šimek 2011)

obr. 14/16 – Hlavní vchodové dveře (foto Šimek 2011)

obr. 15/16 – Vyústění záchodu do prostoru lednice vlevo a vpravo žlábek pro odpadní vodu z kuchyně (foto Šimek 2011).

obr. 16/16 – Iluzivní okno v jihozápadním průčelí (foto Šimek 2011).

obr. 17/16 – Dřevěná mansardová římsa, jihozápadní průčelí (foto Šimek 2011).

obr. 18/16 – Brána do hospodářského dvora mlýna (foto Šimek 2011).

obr. 19/16 – Valená klenba suterénu (foto Matějíček 2011).

obr. 20/16 – Barokní krov (foto Šimek 2011).

obr. 21/16 – Chlebová pec v suterénu (foto Matějčíček 2011).

obr. 22/16 – Francisova turbína s převody (foto Matějčíček 2011).

Panský mlýn ve Starosedlském Hrádku

1) Obecné údaje

- a) Sídlo - Starosedlský Hrádek
- b) Če. 011 (dříve čp. 4)
- c) Vodní tok - Hrádecký potok
- d) Katastrální území - Starosedlský Hrádek, 564583
- e) Okres - Příbram
- f) Poloha - mlýn se nachází přibližně 200 metrů jižně od zámku, asi 60 metrů od hráze Hrádeckého rybníka (na II. vojenském mapování pojmenován Schlossteich - Zámecký rybník¹).
- g) GPS - 49°34'38.349"N, 14°0'16.414"E
- h) Název mlýna - Panský²
- i) Rejstříkové číslo nemovité kulturní památky - není nemovitá kulturní památka

2) Dějiny objektu

- a) Stručná historie

První zmínka o mlýnu v obci Starosedlský Hrádek pochází z roku 1549: „...1549 v Tussowiczých tvrz - - w starem sedle hradek a duvor popl. s popl., ves celú tudíž - - s mlýnem u stareho sedla, DZ. 9 C 27.“³ Ze zápisu Desek zemských není bohužel patrné, o který ze dvou mlýnů v obci jde. Roku 1717 pronajal panský mlýn ve Starosedlském Hrádku tehdejší majitel (březnická jezuitská kolej) Václavu Kottovi.⁴ Rod Kottů vystřídal v roce 1754 rod Školův⁵. Ti vlastnili od roku 1666 i nedaleký svobodný mlýn, dodnes zvaný Školův, nacházející se necelý 1 kilometr od Starosedlského Hrádku.⁶ Roku 1772 pronajali jezuité budovu rodu Zíků.⁷ Jak ukazuje dendrochronologický průzkum, v témže roce postavili i roubenou stodolu.⁸ Smlouva s hrádeckým, tehdy již emfyteutickým, mlynářem z roku 1777 zaručovala, že „z panských lesů dostal jednou pro vždy 15 kmenů, dřevo ke zřízení jeho domu, které si sám musí porazit a dopravit, zdarma ještě dáno“.⁹ Tento údaj se shoduje s dendrochronologickou datací roubení a krovu mlýna, jež podle vzorků pocházejí ze stromů pokácených v tomto období: roubení 1776 – 77 a 1779 – 80, krov - dva vzorky shodně datované do let 1779-80.

Poslední majitelkou z rodu Zíků byla Marie Zíková, která mlýn roku 1889 prodala knížeti Karlu Schwarzenbergovi.¹⁰ Někdy v té době dostal mlýn do nájmu rod Řezníčků (obr. 7/17, 8/17). Ti zde pak působili dlouhá léta. Po II. světové válce se neznámo jak dostal do jejich vlastnictví. Posledním mlynářem byl František Řezníček, jehož stejnojmenný syn se vyučil mlynářem v Březnici, avšak toto povolání již zde nevykonával. Jako mnoho dalších pracoval v uranových dolech v Příbrami. Po smrti Františka Řezníčka staršího se syn s manželkou Marií odstěhoval k Příbrami a mlýn pronajímali panu Maternovi z Prahy. Po smrti Františka Řezníčka mladšího prodala mlýn jeho manželka panu Pechkovi z Příbrami a ten jej pak využíval jako rekreační zařízení. V roce 2006 mlýn koupila Jana Šimková.

b) Prameny

Pro vyhledání I. a II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic.

Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Prách 213.

Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 256, inv. č. 2504-33.

SOA Třeboň, fond Velkostatek Starosedlský Hrádek, Dominikální pozemková kniha mlýnů, hospod a dominikálních chalup, číslo knihy 11, inv. č. 13, sign. Březnice 124, IV 1/1,5 (jedna lomeno jedna celá, jedna polovina).

SOA Třeboň, fond Velkostatek Starosedlský Hrádek, Pozemková kniha vsí Starosedlský Hrádek, Tušovice a Hlubyně – první zápisy u každé usedlosti, obsahující urbaniální povinnosti poddaných k vrchnosti, platy faráři, výměru pozemků a počet chovaného dobytka (Registra purkrechtní, jinak soudní a spolu urburní) inv. č. 8, sign. OS Březnice 131, IV/1/2.

SOkA Strakonice, fond okresní ho úřadu Blatná, vodní kniha, vložka vodní knihy č. 41.

Inventarizační průzkum lidové architektury, okres Příbram – Starosedlský Hrádek čp. 4, Jaroslav Vajdiš a kol., Praha 1981, uloženo archiv NPÚSČ Praha Sabinova 5.

Rudolf Šimek, *Památková hodnota mlýnů na Hrádeckém potoce* (bakalářská diplomová práce), Olomouc 2008.

<http://www.dendrochronologie.cz> (15. 5. 2011).

c) Literatura

Karel Dudáček, *Velkostatek Starosedlský Hrádek, (1602) 1638 – 1892*, Inventář II/T 68, Třeboň 1986.

Jiří Gutwirth, *Almanach obce Starosedlský Hrádek*, Starosedlský Hrádek 1999.

Antonín Profous, heslo Hrádek, in: *Místní jména v Čechách I*, Praha 1947, s. 661.

Josef Siblík, *Blatensko a Březnicko*, Blatná 1915.

Luděk Štěpán – Radim Urbánek – Hana Klimešová, *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2008.

3) Umístění v terénu

a) Topografická situace

Vesnice Starosedlský Hrádek, leží na počátku krásného údolí Hrádeckého potoka, které se táhne až téměř k ústí potoka do řeky Skalice, vzdálenému asi 5 kilometrů (obr. 1/17). Nejbližší větší město Březnice, leží asi 5 kilometrů na jih od Starosedlského Hrádku. Samotný mlýn se nachází ve východní části vsi.

b) Morfologie krajiny

Údolí je poměrně zalesněné. Tam kde nejsou lesy, se rozkládá intenzivně obdělávaná zemědělská půda či louky.

c) typ toku (řeka, říčka, potok (rybník))

Vesnicí protéká nevelký Hrádecký potok. Voda pro mlýn se akumulovala v Hrádeckém rybníku.

d) Popis náhonu, vodního díla

Z rybníka vedl ke mlýnu 60 metrů dlouhý náhon. Jeho větší část je zahloubena v terénu. Rybník a samotný náhon v minulosti spojoval dvanáctimetrový dřevěný vantrok.¹¹ V současné době se náhon nachází ve špatném stavu. Dřevěný vantrok již dávno zmizel a zděné koryto má místy narušené stěny a částečně je zaneseno sutinou, hlínou a rostlinstvem (23/17, 24/17).

e) Související komunikace, bezprostřední přístup, funkce mlýna

Do mlýna vede pouze jedna cesta, jež bývala společná i pro areál pivovaru (obr. 9/17). Podle slov pamětníků vozy s melivem do mlýnského dvora couvaly a naložené moukou na zpáteční cestě měly někdy problém do mírného kopce vyjet. V období mezi světovými válkami nechal František Řezníček dvůr vydláždít žulovými kostkami. Ty jsou dodnes zachovány pod porostem trávy.

f) Okolní stavební fond

Mlýn byl součástí velkého hospodářského dvora, který se skládal ze zámku s kaplí (obr. 26/17) a mohutnou sýpkou, hospodářských budov ležících na východ od zámku, směrem k jihu přes silnici vystavěné bednářny čp. 3 s velkým sklepem určeným na uchovávání piva a na východ od mlýna ležícího, dnes již zničeného pivovaru (kdysi čp. 5) (obr. 10/17). K velkostatku také patřivala dnes již zbořená stodola, stojící asi 300 metrů na východ od areálu. Nejlépe je tato situace patrná na výřezu Indikační skici (obr. 4/17).

g) Drobné objekty související s prostorem a funkcí mlýna

Pravděpodobně přímo s mlýnem nesouvisí žádná sakrální památka.¹² Na západním konci hráze rybníka stojí boží muka zasvěcená svatému Janu Nepomuckému. U silnice nedaleko zámku stojí litinový křížek na kamenném podstavci. Ani u této drobné památky není jasné, zda nějak úzce souvisí s mlýnem.

S mlýnem bezprostředně souvisí kamenný most s dvěma oblouky (obr. 27/17). U paty východního pilíře býval dřevěný vantrok. Na mostě je na jeho severní stěně zbytek normálního znamení, podle kterého se určovala výška hladiny v náhonu a rybníku. Na Indikační skice ani Císařském otisku není jasné, zda byl tehdy most kamenný či dřevěný.

4) Popis mlýna

a) Úvodní charakteristika, slohovost, úvodní popis celého areálu

Z části roubený mlýn stojí na nepravidelném svažitém pozemku (obr. 13/17). Pozemek je budovou mlýna rozdělen na spodní zahradu a přibližně čtvercový dvůr před mlýnem. Přibližně severozápadně od budovy mlýna leží na úzkém pozemku přibližně šedesátimetrový náhon. V severozápadní části dvora stojí částečně roubená budova chléva, mlátku a dřevníku.

b) Charakteristika dispozice objektu mlýna, jeho komunikačních vazeb

Patrová budova je částečně zapuštěna do terénu a má obdélný půdorys (obr. 11/17). Jak bylo výše zmíněno, do mlýna se přijíždělo ze silnice stejnou cestou jako k pivovaru. Mlýn až do nedávné doby neměl plot, a tak byl dvůr volně přístupný. Jako hlavní vchodové dveře sloužily ty níže položené, jsou kvalitněji udělané, mají složitější konstrukci a v minulosti byly opatřeny kovaným zámkem. Druhé dveře, obyčejné svlakové, se v minulosti zajišťovaly závorou (obr. 15/17, 16/17).

c) Prostorový vztah – funkce vůči obydlí

Mlýn je rozdělen tak, že dvě třetiny vpravo zabírají prostory mlýnice a levou třetinu část obytná. Budova má klasické trojdílné členění.

d) Stavební technika

Hlavní budova mlýna se skládá ze smíšeného zdiva o tloušťce okolo 65 centimetrů. Pouze horní obytné patro tvoří tři roubené stěny, z nichž severovýchodní je tzv. „v kožichu“ a další dvě kryje vrstva hliněné omítky pouze zevnitř. Spáry mezi jednotlivými trámy vyplňuje mech a proti povětrnostním vlivům je chrání hliněná omazávka.

e) Popis přízemí

V přízemí, v ose stavby, se v síni nalézala černá kuchyně, která nebyla stavebně oddělena od mlýnice (obr. 17/17). Po černé kuchyni zbylo jen ústí do chlebové pece, jejíž hmota se nachází ve světnici, kde stojí také sporák. Na nevelkou světnici navazovala na jihozápadě světnička (využívána také jako vejměnek). Dnes zde chybí příčka a dveře, jež světnici a světničku oddělovaly.¹³ V přízemí mlýnice najdeme dveře do sklepa, zahloubeného ve svahu. Ten vlastně tvoří vyvýšeninu, po které se přichází k horním dveřím v severovýchodním průčelí. V přízemí mlýnice se dodnes dochovala dvojnásobná mlýnská hranice, jejíž dva krajní zdobené svory pomohl datovat dendrochronologický průzkum do let 1698 – 1703 (obr. 18/17).

f) Popis sklepů

O sklepu viz výše.

g) Popis pater

V prvním patře dnešní obytné části se nacházejí dvě místnosti, které v minulosti sloužily jako sýpka.¹⁴ Někdy po roce 1860 (soudě podle pantů a dveří) se změnil účel využití místnosti na obytné prostory. Že šlo o sýpku je zřejmé i ze skladby podlahy, jež se i v odborné literatuře nazývá „mlýnská“ či „sýpková“.¹⁵ Další dvě třetiny prvního patra zabírá tzv. mlecí podlaha, přístupná horními dveřmi ze dvora a vnitřním schodištěm při jihozápadní stěně. Po schodech, stojících při vnitřní příčce tvořené komínem a zdí, se dostaneme na půdu.

h) Popis krovu

Krov je hambalkový, typu ležaté stolice. Jeho základ tvoří plné vazby (vždy každá třetí vazba), složené ze šikmých sloupků, začepovaných do vazných trámů, spojených rozpěrami. Vazby jsou zavětrované páskami. Sloupky vynášejí podélné vaznice. V podélném směru je krov zavětrován šikmými vzpěrami ve střešní rovině. Přes vaznice jsou osedlány krokve, spojené hambálky (v plných vazbách hambálky spočívají bez odsazení přímo na rozpěrách). Všechny prvky jsou ručně opracované, spoje plátové, jištěné dřevěnými kolíky (obr. 20/17). Značeny jsou pouze plné vazby a jen na jižní straně, směrem od východu na západ. Tesařské značky byly vytvořeny záseky, římskými číslicemi I – IIII.

i) Popis průčelí

Hlavní podélné severovýchodní průčelí ozvláštňuje umístění dvojích dveří na různých úrovních, přibližně napravo a nalevo od osy stavby. V levé části se nacházejí nad sebou dvě okna. Celé průčelí kryje zápraží tvořené přetaženými vaznými trámy. Druhé podélné průčelí má v ose jedny dvoukřídlé dveře vedoucí do zahrady, nad nimi je zasazené malé čtvercové okno a v levé části dvě okna nad sebou. Ke mlýnu přiléhá na jihozápadním rohu přístavba turbínového domku a prádelny, přístupná prkennými dveřmi ze zahrady.

Severozápadní štítové průčelí má v ose ve štítu okno. Při severozápadním průčelí se kdysi nacházela lednice se dvěma vodními koly na vrchní vodu. Dnes je místo ní hmota betonové turbínové kašny, při níž stojí turbínový domek (obr. 14/17). Jihovýchodní štítové průčelí má v ose štítu dvě malá okna. Třetí okno na úrovni prvního patra se nalézá přibližně v ose. Do roubení bylo nově vsazeno.¹⁶

j) Ostatní objekty areálu

Malý hospodářský objekt zahrnuje tzv. mlátek,¹⁷ bývalý kravský chlív a kůlnu na nářadí či dřevo (obr. 22/17). Až na sýpku budova se skládá z cihel a kamení. Střecha je sedlová, s keramickými taškami, zvanými bobrovky. Nese ji mladší krov ze sekaných trámů - vaznicový, se střední rámovou stolicí, tvořenou hřebenovou vaznicí, sloupky zavětrovanými v podélném směru pásky, v příčném šikmými vzpěrami. Krov pochází z období asi kolem roku 1900. Vlastní roubení sýpky je mnohem starší. Krov byl totiž na roubení neuměle nasazen. Vazné trámy, které tvořily zápraží, mají dnes zařízlé zhlaví. Toto hospodářské stavení bývalo pravděpodobně roubené celé. Ještě na Indikační skice z roku 1830 je značeno žlutou barvou, což znamená její spalnost.¹⁸

Bývalá sýpka je roubená. V nedávné době se zde vyměnilo několik trámů roubení a část pozednice. Na sýpku vedou schody sestavené ze tří vyřazených mlecích kamenů. Zárubeň dveří tvoří dvě dřevěné stojky a překlad. Použil se zde však druh spoje, v němž jsou dřevěné trámce seříznuty nakoso pod úhlem 45°. Na to, že jde pouze o hospodářskou budovu, jde o poměrně náročnou záležitost. Dále na dveřích nalezneme pozůstatky po dřevěném zámku. Nadpraží je jemně zdobeno řezbou. Zřejmě se zde v minulosti skladovalo, popřípadě mlátilo, obilí. Z těchto důvodů šlo o důležitou a chráněnou místnost.

k) Stavební historie

Vzhledem k datování dvou trámů mlýnské hranice do let 1698 – 1703 se lze domnívat, že již v této době tu mlýn stál.¹⁹ Někdy kolem roku 1780 byl výrazně přestavěn, vzniklo roubení v horní obytné části mlýna a krov.²⁰ Další v pořadí následovala nejspíš přístavba prádelny při jihozápadní podélné stěně mlýna a na ní navazujícího turbínového domku, pocházejícího z roku 1937, kdy se do mlýna instalovala Francisova turbína.²¹

5) Mlýnská technologie

a) Dochovaná, pohon mlýna

Mlýnské zařízení, jež se zachovalo v úplnosti, pochází z roku 1939.²² Jde o kompletně zachovaný umělecký válcový mlýn, avšak všechny stroje se bez nákladnějších oprav nedají použít. Většina z nich nese značku Union České Budějovice, stejně jako turbína. Je důležité, abych na tomto místě upozornil na velice vzácné tzv. poloumělecké složení, které se ve mlýně dochovalo.²³ V současné době se nachází v poměrně havarijním stavu,

ale do budoucna se plánuje kompletní zrestaurování zařízení a následné experimentální mletí.

V minulosti mlýn poháněla dvě vodní kola o průměru 4,3 a 4 metrů. Později zde zůstalo pouze jedno, které pohánělo transmisi a tím i více strojů. Mělo průměr 4,4 metrů. Vodní kolo se roku 1937 vyměnilo za Francisovu horizontální turbínu s mokrou savkou.²⁴ Turbína je v současnosti demontovaná a opravuje se. Majitelé uvažují o jejím znovuspuštění. Jako alternativní pohon sloužil dříve motor značky Škoda o výkonu 7,5 KW - dodnes funkční a stojící na původním místě.

b) Nedochovaná, stopy po technologii

Mlýnské zařízení zůstalo kompletně zachované.

c) Doplnkové provozy a pohon hospodářských strojů

Jako doplnkové provozy lze uvést pouze stoupy, zmiňované ve smlouvách z let 1717 (jedna), 1754 (neznámý počet), 1765 (čtyři) 1772 (čtyři).²⁵ Po stoupách se do dnešní doby nezachovaly žádné stopy.

6) Závěrečné hodnocení

Mlýn ve Starosedlském Hrádku je typickým představitelem malého panského mlýna, pronajímaného za roční činži. Tvořil nedílnou součást velkostatku, jehož počátky sahají snad až do středověku, kdy zde stála tvrz. Výjimečnost mlýna spočívá v dochování základních konstrukcí z konce 18. století. Mlýn se za minulého režimu příliš nepřestavoval a všechny negativní zásahy, vzniklé v letech, kdy objekt sloužil jako rekreační chalupa, jsou poměrně snadno opravitelné. Přítomnost polouměleckého složení (vlastně i kompletního uměleckého složení) včetně dochované turbíny a stáří domu přes 230 let, dělají ze mlýna objekt vhodný k zapsání za nemovitou kulturní památku.

7) Poznámkový aparát

¹ Pro vyhledání II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna,

Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic, sign. W_12_I.

² Dominikální pozemková kniha mlýnů, hospod a dominikálních chalup, číslo knihy 11, inv. č. 13, sign. Březnice 124, IV 1/1,5, fol. 14.

³ Antonín Profous, Hrádek, in: *Místní jména v Čechách I*, Praha 1947, s. 661. Podrobná historie mlýna ve Starosedlském Hrádku je již zpracovaná v bakalářské práci: Rudolf Šimek, *Památková hodnota mlýnů na Hrádeckém potoce* (bakalářská diplomová práce), Olomouc 2008.

⁴ Viz dominikální pozemková kniha mlýnů, hospod a dominikálních chalup (pozn. 2).

⁵ Ibidem, fol. 99.

⁶ SOA Třeboň, fond Velkostatek Starosedlský Hrádek, Pozemková kniha vsí Starosedlský Hrádek, Tušovice a Hlubyně – první zápisy u každé usedlosti obsahují urbaniální povinnosti poddaných k vrchnosti, platy faráři, výměru pozemků a počet chovaného dobytka (Registra purkrechtní, jinak soudní a spolu urbaniální) inv. č. 8, sign. OS Březnice 131, IV/1/2, folio 10 a 1/2.

⁷ Viz dominikální pozemková kniha mlýnů, hospod a dominikálních chalup (pozn. 2), fol. 164.

⁸ Odběr vzorku se uskutečnil 23. 10. 2009; datován byl třetí a pátý trám východní stěny ze stromů skácených mezi léty 1771 – 1773: třetí trám z jedle, poražené mezi léty 1772 a 73, pátý trám ze smrku, poraženého v období 1771 – 1772.

⁹ Smlouva s hrádeckým emfyteutickým mlynářem o změně povinností vůči vrchnosti v souvislosti s robotní ebolicí, inv. č. 58, sign. III 2/3, karton 2, Oblastní archiv Třeboň. Za překlad a přepis německého textu děkuji Janě Šimkové.

¹⁰ SOkA Strakonice, fond okresní ho úřadu Blatná, vodní kniha, vložka vodní knihy č. 41.

¹¹ Ibidem.

¹² Velmi pobožný poslední mlynář, František Řezníček, se svou druhou ženou dal mnoho peněz na opravy kaple Svaté Trojice, stojící dodnes v zámeckém areálu.

¹³ Starší dispozice bude současnými majiteli obnovena.

¹⁴ Viz dominikální pozemková kniha mlýnů, hospod a dominikálních chalup (pozn. 2), fol. 149.

¹⁵ Václav Frolec – Josef Vařeka, *Lidová architektura, encyklopedie*, Praha 1983.

¹⁶ V minulosti jihovýchodní stěna sousedila velmi úzce se zdí pivovaru a žádné okno zde nešlo zřídit. Po zbourání pivovaru tu bylo citlivě umístěno nové okno za účelem lepšího osvětlení interiéru.

¹⁷ Vyplývá tak z rozhovoru s paní Izakovičovou a jejím synem při jejich návštěvě mlýna ve Starosedlském Hrádku 4. 9. 2007. Marie Izakovičová byla dcera posledního hrádeckého mlynáře, Františka Řezníčka. Dále v textu sýpka.

¹⁸ Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Prách 213.

¹⁹ www.dendrochronologie.cz (15. 5. 2011)

²⁰ Ibidem. Při opravách statiky mlýna se našly v koruně zdíva pod roubením dva kusy zlomky mlýnských kamenů.

²¹ Vodní kniha (pozn. 10).

²² Jak vyplývá z dotazníku pro zápis do mlynářského rejstříku, něco ze strojního vybavení pochází již z roku 1933, kdy se ve mlýně nacházela pouze jedna válcová stolice, dva mlecí kameny, loupačka, sortier, reforma a výtahy.

²³ Více informací o fenoménu polouměleckých složení viz Luděk Štěpán – Radim Urbánek – Hana Klimešová, *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2008, s. 79.

²⁴ Vodní kniha (pozn. 10).

²⁵ Viz dominikální pozemková kniha mlýnů, hospod a dominikálních chalup (pozn. 2).

8) Obrazová příloha

a) Mapová a plánová dokumentace

obr. 1/17 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).

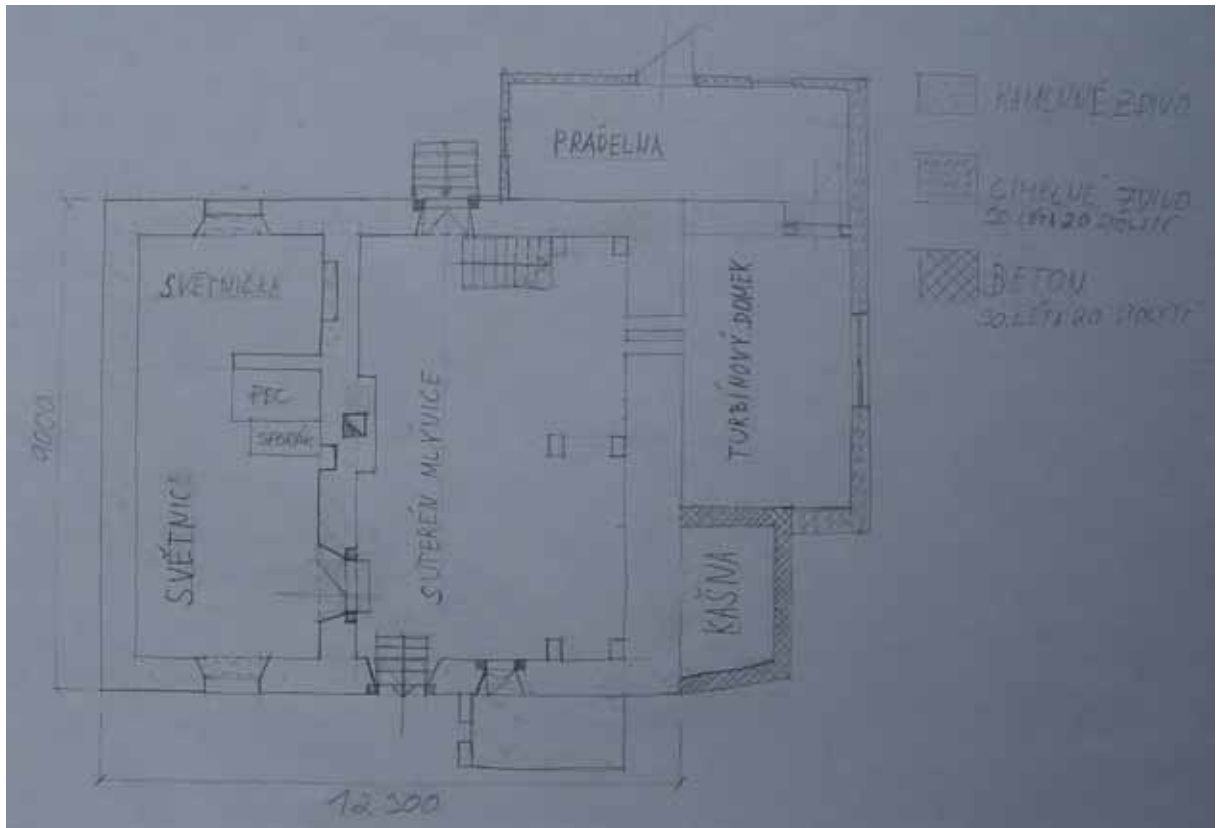
obr. 2/17 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 175, výřez.

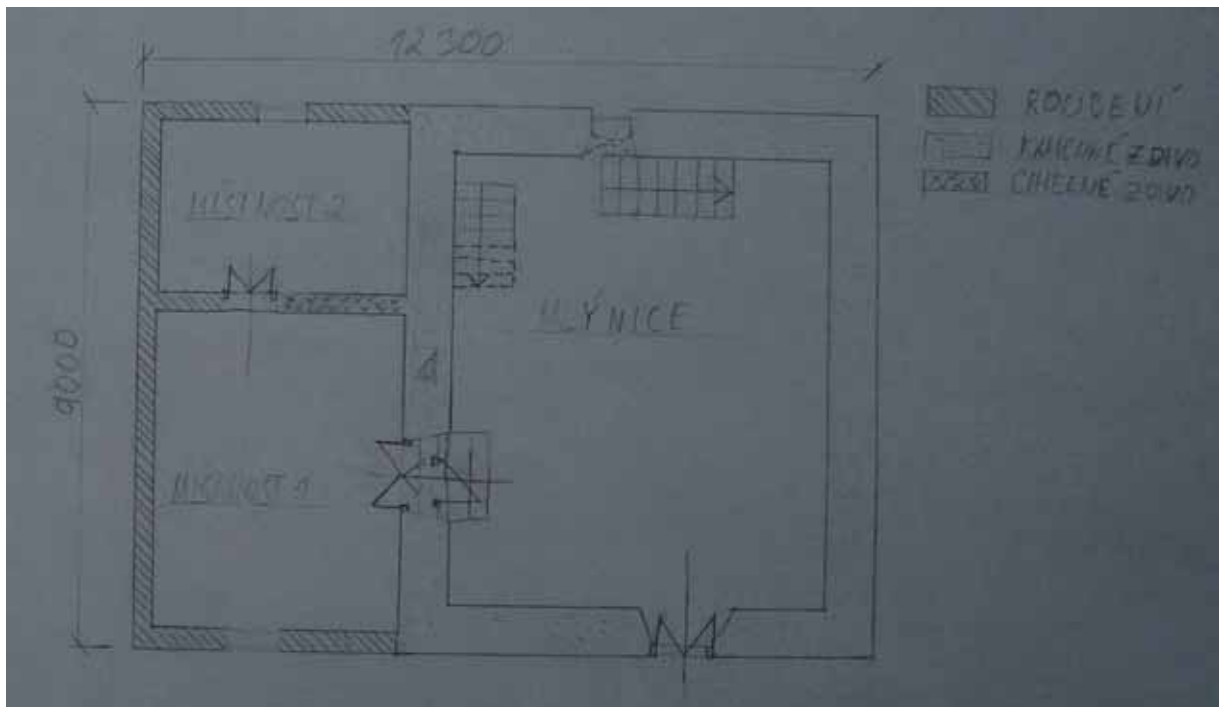
obr. 3/17 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. W_12_I, výřez.

obr. 4/17 - Indikační skica (1830), sign. Prach 21, výřez.

obr. 5/17 – Půdorys přízemí (Šimek 2008).

obr. 6/17 – Půdorys prvního patra (Šimek 2008).

b) Ostatní ikonografie (obrazy, staré fotografie, pohlednice)

obr. 7/17 – Rodina mlynáře Františka Řezníčka před mlýnem čtyřicátá léta 20. století (digitální kopie Šimek).

obr. 8/17 - Rodina mlynáře Františka Řezníčka před mlýnem čtyřicátá léta 20. století (digitální kopie Šimek).

obr. 9/17 – Letecká fotografie ze třicátých let 20. století (digitální kopie Šimek 2008).

obr. 10/17 – Pohled z jihozápadu (fotografie převzata z: Inventarizační průzkum lidové architektury).

c) Fotodokumentace objektu

obr. 11/17 – Pohled na severovýchodní podélné průčelí (foto Šimek 2006).

obr. 12/17 – Pohled na jihovýchodní štít z prostoru bývalého pivovaru (foto Pešta 2009).

obr. 13/17 – Pohled na jihozápadní průčelí (foto Šimek 2006).

obr. 14/17 – Pohled na severozápadní průčelí (foto Šimek 2008).

obr. 15/17 – Rámové dveře vedoucí na zanášku (foto Šimek 2008).

obr. 16/17 – Rámové dveře vedoucí na zanášku s esovitými závěsy (foto Pešta 2008).

obr. 17/17 – Přizemí mlýnice (foto Pešta 2008).

obr. 18/17 – Levá část mlýnské hranice (foto Šimek 2008).

obr. 19/17 – Vstupní dveře do patra obytné části (foto Šimek 2008).

obr. 20/17 – Barokní krov mlýna (foto Pešta 2008).

obr. 21/17 – Nápis v kurentu na trámu barokního krovu (foto Pešta 2008).

obr. 22/17 – Hospodářská budova s mlátkem (foto Pešta 2008).

obr. 23/17 – Poslední úsek náhonu (foto Pešta 2008).

obr. 24/17 – Z části rozpadlý náhon (foto Pešta 2008).

obr. 25/17 – Převracecí náčiní pro otáčení běhounu (foto Šimek 2007).

obr. 26/17 – Zámek ve Starosedlském Hrádku (foto Šimek 2006).

obr. 27/17 – Silniční kamenný most (foto Šimek 2006).

Kalingerův mlýn u Středokluk

1) Obecné údaje

- a) Sídlo - Středokluky
- b) Čp. 39
- c) Vodní tok – Zákolanský potok
- d) Katastrální území – Středokluky, 757381
- e) Okres – Praha západ
- f) Poloha – areál mlýna se nachází na samotě asi 1 kilometr na sever od Středokluk.
- g) GPS - 50°8'36.535"N, 14°14'12.175"E
- h) Název mlýna- Kalingerův, Kalingrův, Kučerovský, Čtrnáctých¹
- i) Rejstříkové číslo nemovité kulturní památky – 31915/2-3380

2) Dějiny objektu

- a) Stručná historie

První písemná zmínka o vsi Středokluky pochází z roku 1318.² O mlýnu máme již z roku 1415, kdy ho koupil Petr Meziříčský.³ Ve druhé polovině 17. století zde hospodařil rod Kučerovských. Roku 1700 přichází ze středoklucksého mlýna Jakub Ročeň, o němž máme ještě jednu zmínku z roku 1713: „*drží prý mlýn zakoupený, ale jest vlastně panský s dvojím složením a stoupami na nestálé vodě a požívá polí 18 strychů. Neplatí kontribuce, vrchnosti odvádí ročně 80 zlatých a 8 zlatých místo krmeného vepře. K užitku má 150 zlatých, z čehož platí úrok*“.⁴ Ze smluv s mlynářem se dozvídáme zajímavou informaci kdy v letech 1731 a 1743 musel mlynář mlít zdarma pro pány, na druhou stranu oni udržovali hráz a platili 2 zlaté týdně po výlovu, než se rybník zcela napustil.⁵

V polovině 18. století koupil od rodu Ročňů mlýn za 1500 zlatých Jan Kalinger, kněževeský mlynář. Ke mlýnu se dvěma složeními a stoupou příslušela stodola, kůlna, maštale a chlěvy se třemi kopami záhonů a polí.⁶ Jan Kalinger budovu honosně přestavěl roku 1752. Tak nákladnou stavbu však zaplatila církevní vrchnost. V tomto případě jezuitský seminář svatého Václava na Starém Městě pražském.⁷ Po Kalingerovi převzala mlýn dcera Barbora provdaná za Václava Novodvorského.⁸ Po smrti Novohradského následuje dlouhá řada majitelů, kteří se na mlýně často střídali. Posledním z mlynářů na

mlýně působil od konce 19. století rod Čtrnáctých. Stanislav Čtrnáctý si vzal vdovu Zdeňku po Antonínu Hanzlíkovi.⁹

Výrazné úpravy provedl poslední vlastník - Český fond výtvarných umělců (ČFVU). Mlýn plánovali, dle dostupných informací, využívat jako rekreační středisko.¹⁰

b) Prameny

Pro vyhledání I. a II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive, Vienna, Geoinformatics Laboratory, University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic.

Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Rak 338.

Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlýnářské ústředí, karton 72, inv. č. 232.

Inventarizační průzkum lidové architektury, okres Praha – západ – Středokluky mlýn, Kateřina Sedlická, Praha 1997, uloženo archiv NPÚSČ Praha Sabinova 5.

Středokluky – Kalingerův mlýn čp. 39, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2001, uloženo v archivu NPÚ Praha, Sabinova 5, inv. č. 465.

c) Literatura

Aleš Chalupa et al., heslo Středokluky, statek , in: *Tereziánský katastr II*, Praha 1966, s. 310 – 311.

Josef Klempera, heslo Kalingrovský mlýn, in: *Vodní mlýny v Čechách I*, Praha 2000, s. 182 - 185.

Magda Křivanová – Luděk Štěpán, *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2000.

Jan Pešta, heslo Středokluky – Kalingerův mlýn, in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III*, Praha 2003, s. 594 - 595.

Antonín Profous – Jan Svoboda, heslo Středokluky, in: *Místní jména v Čechách IV*, Praha 1957, s. 195 - 196.

3) Umístění v terénu

a) Topografická situace

Kalingerův mlýn leží na úplné samotě asi 1 kilometr na sever od centra Středokluk, přibližně 14,5 kilometrů severozápadně od centra Prahy, nedaleko rychlostní silnice R7 vedoucí z Prahy do Loun (obr. 1/18).

b) Morfologie krajiny

Mlýn se nachází v bezlesé, intenzivně obdělávané oblasti. Okolní krajina má charakter tabule rozdělené výrazně zaříznutými údolími potoků. Samotný areál mlýna se nachází při buližnickovém suku, který musel být v minulosti velmi pracně prokopán, kvůli zřízení hlavního odpadu vody z rybníku. Pouze buližnickový hřeben a okolí potoka dnes pokrývají nálety a vzrostlé stromy.¹¹

c) Typ vodního toku

Mlýn v minulosti poháněl Zákolanský potok, který se po necelých 12 kilometrech vlévá v Kralupech nad Vltavou do potoka Knovízského a následně do Vltavy. V literatuře se na jednom místě uvádí, že mlýn stojí na nestálé vodě.¹²

d) Popis náhonu, vodního díla

Rybník nadržující vodu pro mlýn býval značně rozsáhlý. Táhl se téměř až k dnešní silnici R7 a dál až k vísce Středokluky. Později jej zredukovali na menší plochu obdélníkového tvaru, jak můžeme vidět na Indikační skice z roku 1840 (obr. 4/18). V současné době se dno rybníka zemědělsky obdělává (obr. 25/18). Mohutná průrva, vytvořená při zakládání rybníka v jeho severním konci, dnes zarůstá vegetací (obr. 27/18). Potok v současnosti protéká skrz poničenou hráz asi 100 metrů jižně od budovy mlýna. Voda na krátké dřevěné vantroky vedla z rybníka betonovou rourou skrz hráz (obr. 24/18).¹³

e) Související komunikace, bezprostřední přístup, funkce mlýna

V minulosti ze Středokluk vedly ke mlýnu dvě cesty. Jedna šla po západním a druhá po východním břehu rybníka.¹⁴ Na sever směřovala třetí cesta, kterou Indikační skica označuje jako „Mlýnskou cestu“.¹⁵ Dále pokračovala do Číčovic (obr. 26/18). Do dvora mlýna se vjíždělo krásnou barokní branou (obr. 21/18). Důležitou funkci měly dveře v jižním podélném průčelí, vedoucí k vantrokům. Odtud mlynář ovládal přítok vody na vodní kola. Do mlýna se zrno nosila dnes již zazděným vstupem v severním podélném průčelí. V současné době zajišťuje přístup pouze vyasfaltovaná cesta vedoucí na

severovýchod do Čičovic. Cesta vede nehlubokým úvozem. Obě starší cesty do Středokluk kolem rybníka zanikly pravděpodobně kvůli rychlostní silnici R7.

f) Okolní stavební fond

V okolí mlýna se nevyskytují žádné další usedlosti.

g) Drobné objekty související s prostorem a funkcí mlýna

V severovýchodním cípu pozemku, kousek od příjezdové cesty ke mlýnu, se nacházejí boží muka (obr. 23/18). Na nízké kamenné patce stojí štíhlý čtvercový dřík, na něm posazená o něco větší hlavice s jednou nikou. Vnitřek niky zdobí novodobý reliéf Panny Marie s Ježíškem. Boží muka zastřešuje sedlová stříška s prejzy.

Na cestě vedoucí po hrázi na východ od mlýna máme již na Indikačních skicách vyznačený dřevěný most. Ten překonává průrvu, která sloužila při vypouštění rybníka v době povodní. Po stavidlech se nenašly žádné stopy, most se však v novodobé úpravě dochoval na místě dodnes. Na sever od dnešního mostu se zachovali zbytky kamenných patek mostu starého.

4) Popis mlýna

a) Úvodní charakteristika, slohovost, úvodní popis celého areálu

V barokním slohu zbudovaný mlýn stojí v jižní části areálu nepravidelného půdorysu. Hlavní budova (obytné stavení s mlýnicí) stojí ve svahu utvářeném bývalou hrází rybníka. K budově se na jižní straně připojuje kolmé nižší křídlo nazývané „kovárna“ (obr. 10/18).

b) Charakteristika dispozice objektu mlýna, jeho komunikačních vazeb

Kvůli své dispozici ve svahu má mlýn na úrovni vstupu jen přízemní. V přední obytné části se pod obytným přízemím nalézají ještě sklepy (1. suterén), zadní technologická část má suterény dva. Z vnějšího pohledu (od jihu) vystupují vzhledem ke klesajícímu reliéfu oba suterény nad povrch terénu, z pohledu od dvora (částečně patrně nadvýššeného druhotnými násypy) vystupuje nad úroveň terénu jen 1. suterén.

c) Prostorový vztah – funkce vůči obydlí

Mlýn i obytná část se nacházejí pod jednou střechou. V případě Kalingerovského mlýna se velice netypicky nachází obytná část blíže rybníku a část se zařízením mlýna dál od něj. V celé diplomové práci je to jediný případ a není jasné proč byl mlýn takto postaven. Nevyplývá to ani ze stavebně historického průzkumu.

d) Stavební technika

Celý mlýn je zděný.

e) Popis přízemí

Přízemí obytné části má trojdílnou dispozici s vchodem ze dvora. Ze dvora se vstupuje do síně, z níž na západ vedou dveře na schodiště do prvního a druhého suterénu a dveře do přízemí mlýnice. Na východní straně síně se nacházejí dveře do světnice. Vstupní síň předělovala příčka a v její jižní části vznikla koupelna. Od světnice je na jih oddělena světnička a od ní na západ další světnička (obr. 15/18).¹⁶ Na sever od světnice bývaly v novodobém přístavku další dvě místnosti. Tento přístavek dnes již neexistuje a dveře ze světnice jsou zazděny.¹⁷ Přízemí mlýnice, které se z venku jeví jako první patro, má přístup dveřmi ze síně.

f) Popis sklepů

V severním traktu suterénu východní částí budovy se nachází sklep, zaklenutý půleliptickou kamennou valenou klenbou s pětibokými výsečemi; v jižní části pak obdélná šalanda přístupná z prvního suterénu mlýnice. Mlýnice v prvním suterénu má vstup dveřmi v jižním a západním průčelí a schodištěm ze síně. Nejnižší položený druhý suterén tvoří velká prostora obdélníkového půdorysu. Do nejspodnější mlýnice vede schodiště v síle severní zdi, vedoucí z přízemí a z prvního suterénu (obr. 15/18).

V druhém suterénu mlýnice stojí při jižní návodní zdi v celé její délce dendrochronologicky datovaná mlýnská hranice. Dubové dřevo na její výrobu skáceli někdy po roce 1740.¹⁸ Tímto se hranice řadí mezi nejstarší datované v Čechách. Mlýnská hranice je zdvojená tak, aby zde mohla fungovat dvě česká složení (obr. 19/18, 20/18). Šest sloupů hranice s okosenými hranami a jednoduše odsazenými patkami spojují v příčném směru svory, které hranici přesahují profilovanými zhlavími. Přes hranici leží podélně další tři trámy, na nichž v minulosti stávala dvojice mlecích složení. Mlýnská hranice se nedochovala kompletně, chybí zde dvě kobylice a trojice příček.

g) Popis pater

Viz výše.

h) Popis krovu

Budovu mlýna kryje symetrická sedlová střecha s polovalbou na západní straně. Dnešní krov tvoří stojatá stolice přibližně z poloviny 19. století. Na půdě se dnes nachází obytné podkroví osvětlené dvěma řadami vikýřů na jižní straně střechy.

i) Popis průčelí

Reprezentativně řešené východní štítové průčelí se obrací proti příchozím nad hrází bývalého rybníka. Přízemí průčelí člení lizénový rám se dvěma obdélnými šestitabulkovými okny a s lištou po obvodu, s neprofilovaným kamenným ostěním, opatřeným barokními mřížemi. Při jihovýchodním rohu stojí mohutný zazděný kámen, který sloužil jako patník. Na průčelí na pravé straně navazuje ohradní zeď s brankou a bránou, formálně stejně řešenými jako průčelí. Budou popsány níže. Průčelí přízemí od horní partie odděluje bohatě profilovaná barokní římsa, pokrytá prejzy. Na římsě sedí trojetážový barokní křídlový volutový štít. Skládá se ze soklu, volutových křídel a nástavce. Ve střední části v ose se nalézá okno (obr. 11/18). Z literatury se dovídáme, že ještě v nedávné době zdobila štít údajně freska z 18. století, zobrazující pannu Marii s Ježíškem doprovázenou zleva svatou Ludmilou a zprava svatým Václavem.¹⁹ Při SHP v roce 2001 se už po fresce nenašly žádné stopy. Zanikla pravděpodobně při proražení okna v ose štítového nástavce (obr. 12/18).

Podélné jižní průčelí má v levé části patro a v pravé pouze přízemí – způsobuje to postavení mlýna ve stráni. Zcela vlevo se napojuje západní křídlo. Celé průčelí dělí nestejně široké lizénové rámy, při čemž v ose, kde stojí jedny dveře vedoucí ze mlýnice k vantrokům a druhé novodobě prolomené v patře, vedou rámy v širokém pásu přes celou výšku budovy. Nad sedlovým portálkem dveří v přízemí, v padlině s vykrojenými rohy, je vložen znak mlynářského cechu vyvedený v nízkém reliéfu se zbytky polychromie (obr. 14/18). Vpravo od osy se nachází v přízemí jedno, v patře pak dvě šestitabulková okna opatřená mříží a zdobená kamenným ostěním a neprofilovanou lištou. Vlevo pak v přízemí dvě malá obdélná ležatá okénka s kamenným ostěním lemovaným po obvodu lištou. Ostění má opět vsazenou mříž. V patře pak nalezneme dvě okna s kamennými ostěními a lemovanými po obvodu lištou, šestitabulková se stopami po mřížích zasazených v ostění. Dnes obě okna chrání předsazené mříže, pravděpodobně pocházející

z jiného objektu.²⁰ Průčelí je završuje profilovaná římsa a nad ní sedlová střecha se dvěma řadami novodobých vikýřů a keramickou krytinou – napodobeninou prejzů.

Západní štítové průčelí směřuje do dvora. Dnešní stav je výsledkem restaurování, protože před opravami byly stopy po členění lizénovým rámem téměř setřeny. V úrovni prvního suterénu vlevo od osy vedou dveře do mlýnice, patrně novodobě proražené na místě okna.²¹ V pravé části je zaslepené okno a napravo od něj dveře do přístavku zvaného „kovárna“. Přízemí, které se napohled zdá být prvním patrem, osvětlují dvě šestitabulková okna s kamennými ostěními, lemovanými po obvodu lištou. Okna chrání mříže - podobně jako na jižním průčelí předsazené, ale pravděpodobně nepůvodní. Průčelí dělí od štítu římsa krytá prejzy. Lichoběžníkový štít lemuje pásek a v ose se nachází oválné okno. Štít ukončuje jednoduchá římsa, na níž sedí valbička polovalbové střechy krytá bobrovkami.

K severnímu průčelí dnes již nepřiléhá novostavba zádveří. Při průzkumu se však nepodařilo objekt navštívit, a tak neznáme současný pohled na toto průčelí ze dvora. Z fotografií SHP víme, že v době průzkumu měla původní charakter fasády pouze pravá východní část mlýnice. V lizénovém rámu, stejném jako na všech ostatních průčelích, se na úrovni přízemí nachází jediné okno, opět shodné s ostatními i s druhotně předsazenou mříží. V této části se při opravách objevil ve zdi široký zazděný oblouk, který mohl sloužit jako vchod do podkolí. Zrušením novodobé přístavby se výrazně vylepšilo celkové vzezření mlýna.

j) Ostatní objekty areálu

Na jih od mlýna stojí již výše zmíněná přístavba kovárny. Na západní straně pozemku se vyskytuje několik hospodářských staveb, v současnosti adaptovaných na bydlení. Tyto budovy postihla roku 1997 drastická přestavba, a proto dnes nemají téměř žádnou vypovídací hodnotu.²² Na východě uzavírá areál mohutná průjezdná stodola, položená při přístupové cestě. Její oblé jihovýchodní nároží se skládá z několika zlomků použitých mlýnských kamenů. Stodola prošla částečnou rekonstrukcí v 70. letech.

Jako velice hodnotná se jeví hlavní přístupová brána s brankou ve východní zdi, jež spojuje severozápadní roh mlýna s jihovýchodním rohem stodoly. Přibližně v polovině zdi vystupuje vyšší i širší blok brány. Z čelní strany má brána po stranách dva pilíře zvýrazněné pilastry, s hlavicemi z tesaného pískovce. Každou hlavici zdobí vytesaná palmeta. Pak následuje nízké kladí bez architrávu, které se stává z krátkého vlysu se stylizovaným triglifem. Římsa vrcholí deskou. Na pilířích mohly být v minulosti osazené

čučky nebo vázy.²³ Stojky samotné brány mezi pilíři stojí na kuželovitých patnících. Oblouk brány se skládá ze dvou cviklů. Uprostřed oblouku najdeme naznačený iluzivní klenák lichoběžníkového tvaru. Na klenáku se zachoval nápis (čteno od shora dolů): IHSS, J. K., 1757. Celá brána vrcholí tesanou pískovcovou římsou zvlněného obrysu. Bránu uzavírají vrata starší konstrukce.

Branka, která zůstávala v důsledku postavení severní přístavby mlýna řadu let zazděna, se dnes opět využívá a vede na obnovené zápraží mlýna. Podle stavebně historického průzkumu utrpěla v minulosti značné deformace. Dnes má obdélníkový tvar, kamenné ostění, v horní třetině vybrané. Zastřešuje ji nástavec zvlněného obrysu zakončený na stranách volutami. Branka vrcholí kamennou římsou zvlněného obrysu. Po výtvarné stránce vypadá jako zmenšenina hlavní brány. Obě brány musely podstoupit restaurátorské zásahy, neboť ještě v popisu stavebně historického průzkumu z roku 2001 se pískovcové části brány i branky popisují jako značně zvětralé.

k) Stavební historie

Pravděpodobně již ze středověku pochází rybník a celé vodní dílo. Hráz rybníka vznikla nejpozději v pozdním středověku, severní průrvu však nelze přesně datovat. Středověké zdivo se s jistotou nepodařilo v dnešní stavbě lokalizovat. Přestavbu mlýna provedl Jan Kalinger někdy okolo roku 1757, jak dokládá letopočet na bráně. Této přestavbě však podle stavebně historického průzkumu předcházela ještě starší přestavba pravděpodobně související s opravou mlýna po třicetileté válce.²⁴ Severní přístavba zádveří ze 70. let byla odstraněna.

5) Mlýnská technologie

a) Dochovaná, pohon mlýna

Z mlýnské technologie se nic nezachovalo. Pohon se naposledy modernizoval roku 1948, kdy se vodní kolo duplex – Prokop o výkonu 10 HP vyměňovalo za spirální Francisovu turbínu Andrae a Fellgner o výkonu 18 HP. Ještě v roce 1933 pohánělo stroje obyčejné dřevěné korečkové vodní kolo o průměru 5,6 metrů a šíři 1 metr. Do dnešní doby se ve mlýně zachovala turbína. Jako pomocný pohon zde roku 1939 pracoval plynosací motor Hille o výkonu 15 HP. Při výměně vodního kola za turbínu se jako pomocný motor uvádí plynosací motor značky Lorenz, taktéž o síle 15 HP.²⁵ Žádný motor se nedochoval.

b) Nedochovaná, stopy po technologii

O původním vybavení mlýna se můžeme informovat v dotazníku k zápisu do mlynářského rejstříku.²⁶ Mlýnské stroje vyrobily firmy Kohout Praha Smíchov a Hořejší Slaný, francouzský kámen pochází od Gabriela Žižky z Prahy. Tento kámen se s několika dalšími nalézá v areálu mlýna. Jednotlivá zařízení z roku 1939 se pravděpodobně obměňovala. V rámci průzkumu jsem neměl možnost vnitřek mlýnice osobně navštívit, a tak nemohu podat zprávu o stopách po technologii.

c) Doplnkové provozy, pohon hospodářských strojů

Jako doplnkový provoz se v literatuře opakovaně uvádí stoupa. Zda se zachovala nějaká část stoupy, nemohu z výše uvedených důvodů doložit. Jako další doplnkový provoz mohla sloužit kovárna, kterou druhotně přistavěli k mlýnu.

6) Závěrečné hodnocení

Mlýn patří mezi mimořádně hodnotné ve sledované skupině. Svými slohovými prvky se řadí mezi čistě barokní stavby jako například mlýn v Sazené či mlýn Krcál v Novém Kníně. Budovu musel postavit velmi zkušený polír, dobře obeznámený s pozdně barokní slohovou produkcí, s pravděpodobnou vazbou na jezuitský řád a pražskou barokní architekturu.²⁷ I když se zde nedochovalo zařízení, řadí se mlýn svou architekturou, zachovanou hranicí a krásným umístěním v krajině k těm nejreprezentativnějším v celém katalogu. Celkový obraz dotvářejí i dodnes zachovaná boží muka nedaleko mlýna, dokonale ladící s kulturní krajinou. Toto propojení mlýna se sakrální architekturou by mohlo dokládat tehdejší zbožnost mlynářů a jejich cit barokního člověka pro ztvárnění krajiny.

Dnes zcela chybí rybník, který do jisté míry také spoluvytvářel kulturní krajinu v okolí mlýna. Na dně rybníka se dnes nachází louka a malé pole. Hráz se dodnes zachovala, jen v jižní části se nachází průrva, kterou protéká potok.

7) Poznámkový aparát

-
- ¹ Josef Klempera, heslo Kalingrovský mlýn, in: *Vodní mlýny v Čechách I*, Praha 2000, s. 182. Všechny údaje uvedené Klemperou se zdají být věrohodné, avšak v knize jsou uváděny bez citace.
- ² Antonín Profous – Jan Svoboda, heslo Středokluky, in: *Místní jména v Čechách IV*, Praha 1957, s. 195.
- ³ Viz Josef Klempera (pozn. 1), s. 183.
- ⁴ Ibidem, s. 183 – 184.
- ⁵ Ibidem, s. 184.
- ⁶ Ibidem.
- ⁷ Aleš Chalupa et al. heslo Středokluky, statek , in: *Tereziánský katastr II*, Praha 1966, s. 310 – 311.
- ⁸ Viz Josef Klempera (pozn. 1), s. 185.
- ⁹ Ibidem.
- ¹⁰ Středokluky – Kalingerův mlýn čp. 39, stavebně historický průzkum, Jan Pešta 2001, uloženo v archivu NPÚ Praha, Sabinova 5, inv. č. 465, s. 13.
- ¹¹ Ibidem, s. 17.
- ¹² Viz Josef Klempera (pozn. 1), s. 183.
- ¹³ Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlýnářské ústředí, karton 72, inv. č. 232.
- ¹⁴ Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Rak 338.
- ¹⁵ Ibidem, sign. Rak 61.
- ¹⁶ Nemovitost nebyla v době terénního průzkumu přístupná a tak autor vychází z SHP (viz pozn. 10). Lépe se orientovat v textu pomůžou přiložené půdorysy (obr. 5/18, 6/18, 7/18).
- ¹⁷ V době průzkumu nebyly majitelé doma a tak novodobí stav severního průčelí tak není znám.
- ¹⁸ www.dendrochronologie.cz, 23. 4. 2011.
- ¹⁹ Josef Klempera (pozn. 1), s. 182. Není bez zajímavosti, že při cestě ze Středokluk na Kněževy stojí sousoší svaté Ludmily s malým Václavem. Žádnou bližší souvislost mezi sochou a dnes již neexistující freskou se nepodařilo nalézt.
- ²⁰ Viz SHP (pozn. 10), s. 41.
- ²¹ Ibidem, s. 42
- ²² Ibidem, s. 45.
- ²³ Ibidem, s. 49
- ²⁴ Ibidem, podrobněji o dvou barokních fázích přestavby, s. 53 – 54.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Viz MIU (pozn. 12).

²⁷ Viz SHP (pozn. 10), s. 58.

8) Obrazová příloha

a) Mapová a plánová dokumentace

obr. 1/18 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).

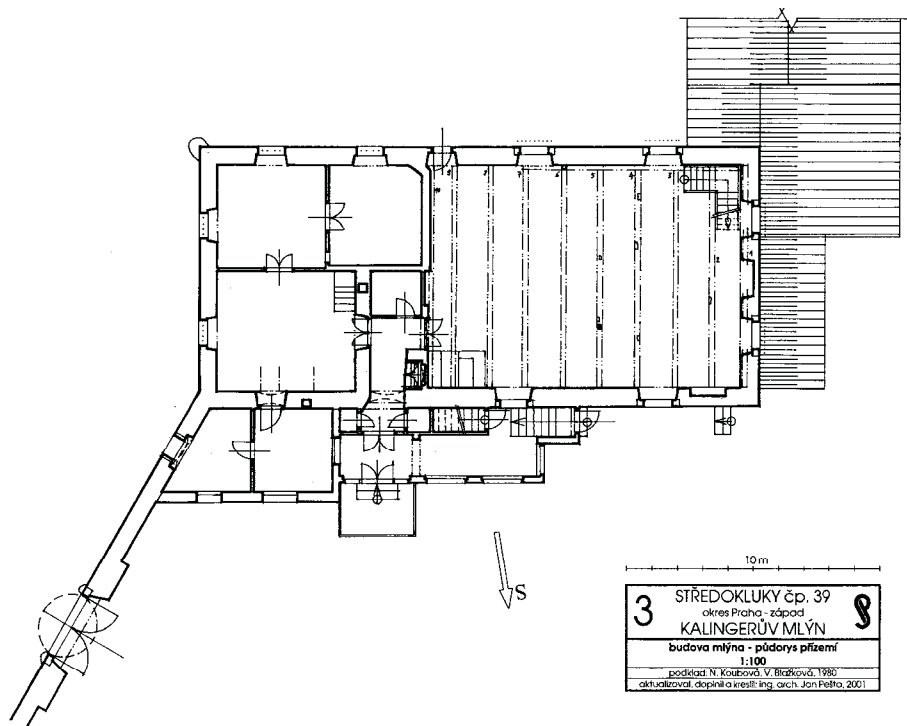
obr. 2/18 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 090, výřez.

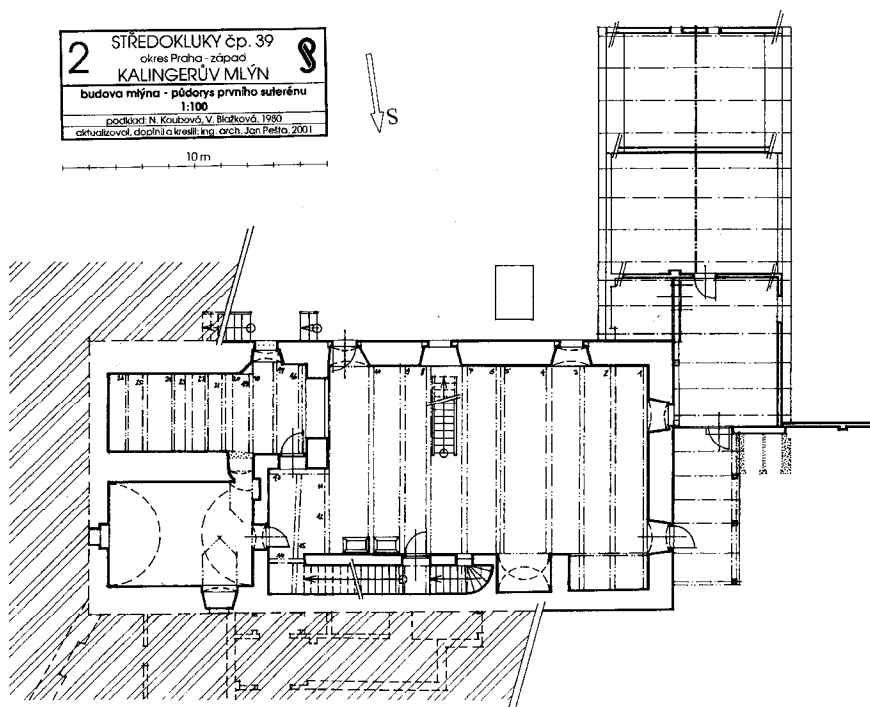
obr. 3/18 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_8_I, výřez.

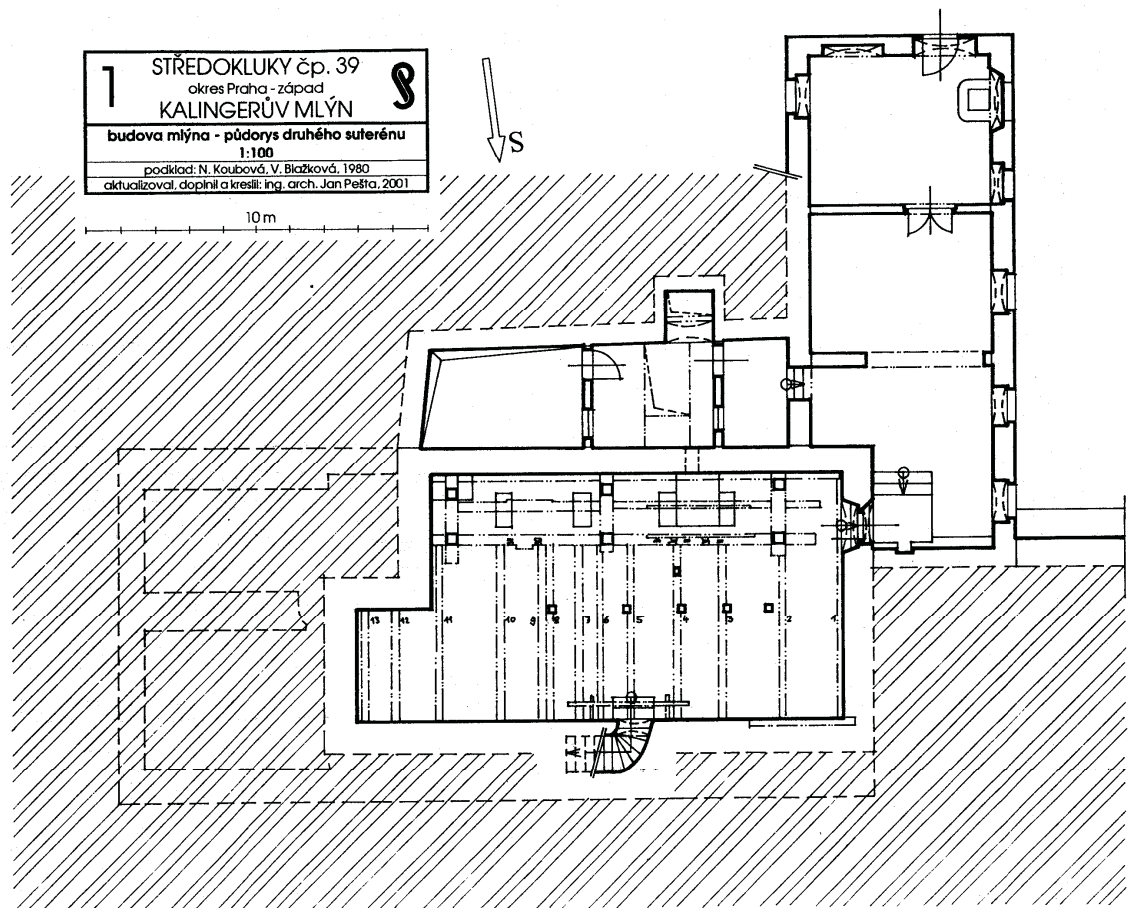
obr. 4/18 - Indikační skica (1840), sign. Rak 338, výřez.

obr. 5/18 – Půdorys přízemí (převzato z: Středokluky – Kalingerův mlýn čp. 39, stavebně historický průzkum, Jan Pešta 2001).

obr. 6/18 – Půdorys 1. suterénu (převzato z: Středokluky – Kalingerův mlýn čp. 39, stavebně historický průzkum, Jan Pešta 2001).

obr. 7/18 – Půdorys 2. suterénu (převzato z: Středokluky – Kalingerův mlýn čp. 39, stavebně historický průzkum, Jan Pešta 2001).

b) Ostatní ikonografie (obrazy, staré fotografie, pohlednice)

obr. 8/18 – Dobová fotografie 20. – 30. léta 20. století, archiv majitele (převzato z: Středokluky – Kalingerův mlýn čp. 39, stavebně historický průzkum, Jan Pešta 2001).

obr. 9/18 - Dobová fotografie 20. – 30. léta 20. století, archiv majitele (převzato z: Středokluky – Kalingerův mlýn čp. 39, stavebně historický průzkum, Jan Pešta 2001).

c) Fotodokumentace objektu

obr. 10/18 – Pohled na mlýn z jihozápadu (foto Šimek 2011).

obr. 11/18 – Pohled na mlýn ze severovýchodu (foto Matějčíček 2011).

obr. 12/18 – Pohled na mlýn před rekonstrukcí (foto Pešta 2001).

obr. 13/18 – Pohled na dnes již neexistující přístavbu při severním podélném průčelí (foto Pešta 2001).

obr. 14/18 – Mlynářský erb na jižním podélném průčelí (foto Šimek 2011).

obr. 15/18 – Schodiště v síle severní zdi (foto Pešta 2001).

obr. 16/18 – Světnice (foto Pešta 2001).

obr. 17/18 – Patro mlýnice (foto Pešta 2011).

obr. 18/18 – Šalanda v suterénu (foto Pešta 2011).

obr. 19/18 – Barokní mlýnská hranice (foto Pešta 2001).

obr. 20/18 – Barokní mlýnská hranice (foto Pešta 2001).

obr. 21/18 – Hlavní vstupní brána (foto Šimek 2011).

obr. 22/18 – Hlavní vstupní brána, detail (foto Šimek 2011).

obr. 23/18 – Boží muka u mlýna (foto Šimek 2011).

obr. 24/18 – Hráz bývalého rybníka (foto Matějčíček 2011).

obr. 25/18 – Dno bývalého rybníka (foto Matějčíček 2011).

obr. 26/18 – Hlavní přístupová cesta (šipka ukazuje na bývalý rybník) (foto Šimek 2011).

obr. 27/18 – Průrva, kterou odcházela přebytečná voda z rybníka (foto Matějček 2011).

Mlýn ve Střehomi

1) Obecné údaje

- a) Sídlo - Střehom
- b) Če. 1 (dříve čp. 12)¹
- c) Vodní tok – Klenice
- d) Katastrální území – Horní Bousov, 642487
- e) Okres – Mladá Boleslav
- f) Poloha – mlýn stojí v severozápadní části vesničky Střehom, asi sto metrů na sever od rybníka Komorník.
- g) GPS - 50°28'27.769"N, 15°7'56.131"E
- h) Název mlýna – Střehomský mlýn
- i) Rejstříkové číslo nemovité kulturní památky – 40669/2-3587

2) Dějiny objektu

- a) Stručná historie

První písemná zmínka o vsi Střehom pochází z roku 1361.² Osídlení zdejšího kraje má však mnohem delší tradici. Nejstarší obydlená lokalita Poráň se nachází severně od vsi na ostrožně sevřené údolím říčky Klenice a bezejmeného potoka, tekoucího od vsi Vesec u Sobotky. Již tisíc let před naším letopočtem zde sídlil lid lužické kultury a posléze slovanský kmen Charvátů.³ Mlýn samotný pravděpodobně založili v 16. století.⁴ Jasně jej však vyznačuje až I. a II. vojenské mapování (obr. 2/19, 3/19).⁵ O mlýnu se dále zmiňuje první Tereziánský katastr z roku 1748. Doslova se zde píše: „*Ve fasi ještě 2 mlýny o 2 kolech na nestálé vodě.*“⁶ Na Indikační skice z roku 1842 nemá mlýn nakreslená žádná vodní kola, ale na vyznačené ploše přilehlého pozemku, který k němu na mapě patří, se můžeme dočíst, že tehdejší majitel se jmenoval Franz Opočenský (obr. 4/19).⁷ Z rozhovoru se současnou majitelkou vyplynulo, že mlýn modernizoval potomek Františka Opočenského, Václav. Monogram Františka Opočenského spolu s letopočtem 1880 najdeme vytesaný na západní návodní zdi jako součást tzv. normálního znamení. Mlynář Václav Opočenský vynikal jako skvělý

řemeslník. V mlýně si zřídil truhlárnu, ve skále na východ od mlýna vybudoval kovárnu. I přes úraz, který mu způsobila transmise, nadále mlel a pracoval ve mlýně.

Podle současné majitelky se tu mlelo až do roku 1953. Dnes budova slouží částečně k rekreaci a částečně k trvalému bydlení. Mlýn proslavila pohádka *S čerty nejsou žerty*, natočená ve zdejším prostředí roku 1984. Filmů a pohádek tu natočili dokonce několik.

b) Prameny

Pro vyhledání I. a II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic.

Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Bo 17.

c) Literatura

Eva Dvořáková – Šárka Jiroušková – Jan Pešta, *100 technických a industriálních staveb středočeského kraje*, Praha 2008, s. 182 – 183.

Aleš Chalupa et al., heslo Střehom, in: *Tereziánský katastr I*, Praha 1964, s. 89.

Josef Klempera, heslo Mlýn ve Střehomi, in: *Vodní mlýny v Čechách I*, Praha 2000, s. 240.

Magda Křivanová – Luděk Štěpán, *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2000.

Jan Pešta, heslo Střehom, in: *Encyklopedie českých vesnic – Střední Čechy a Praha I*, Praha 2003, s. 228 – 230.

Antonín Profous – Jan Svoboda, Střehom, in: *Místní jména v Čechách IV.*, Praha 1957, s. 196.

Luděk Štěpán – Radim Urbánek – Hana Klimešová, *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2008.

Luděk Štěpán, heslo Střehom – mlýn vodní, KP, in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III*, Praha 2003, s. 595.

3) Umístění v terénu

a) Topografická situace

Mlýn stojí na severním okraji malé vesničky Střehom. Nejbližší město Sobotka se nachází necelé tři kilometry východně od vsi (obr. 1/19).

b) Morfologie krajiny

Mlýn najdeme v malebné zvlněné krajině na jižním okraji ChKO Český ráj. Otevřené údolí, utvářené potokem Klenice a situované severně od mlýna, se nazývá Plakánek a patří k nejpůvabnějším místům Českého ráje. Svahy údolí pokrývají převážně lesy a okolní krajina má zase spíše zemědělský charakter.

c) Typ vodního toku

Pro pohon mlýna sloužil potok Klenice. Pramení jihovýchodně od Libošovic a jako menší říčka se vlévá v Mladé Boleslavi do Jizery.

d) Popis náhonu, vodního díla

Náhon střehomského mlýna měří přibližně jeden kilometr. Začíná dvěma stavidly s betonovým rámem, z nichž jedno poničila nedávná povodeň (obr. 20/19). Odtud vedl náhon několik metrů loukou a následně pokračoval po úpatí ostrožny, kterou ze západu a jihu obtáčí. Náhon, lemovaný pravidelně vysázenými stromy, tvoří místy krásné meandry (obr. 23/19). Aby do něj z návrší nepadalo kamení a jiný materiál, chrání jej z levé strany několik kamenných zídek, nasucho vyskládaných (obr. 20/19, 21/19). Zídky půvabně zapadají do krajinného rázu. Náhon se směrem ke mlýnu částečně rozšiřuje a na jeho konci leží malá akumulční nádrž. Ještě před několika lety tu proudila voda. Dnes najdeme začátek náhonu a některé další části poškozené a zpola zanesené. Přibližně v polovině jeho délky přemostňuje koryto náhonu několik monolitických kamenných desek, z toho některé zlomené.

Vodu na vodní kolo přiváděl dodnes zachovaný dřevěný vantrok. Od kola pak voda odtékala odpadním strouhou, ústící po několika metrech do rybníka Komorník. Na Indikační skice z roku 1842 vedla všechna voda potoka v náhonu a současný potok zde není vůbec zakreslen.⁸

e) Související komunikace, bezprostřední přístup, funkce mlýna

Mlýn stojí u cesty mezi vesnicemi Střehom a Dobšín, popřípadě ještě vsí Podkost. Vozy s obilím sem přijížděly od jihu. Zrní se nosilo do podkolí hlavními dveřmi v

severovýchodním podélném průčelí. Hotová mouka se v pytlích posílala přímo na vůz šoupačkou, umístěnou v patře. Naložené vozy objely hospodářské budovy ze severu, a tak nemusely s vozem couvat ze dvora.

f) Okolní stavební fond

Mlýn stojí na polosamotě severně od vesničky Střehom. V té se nachází vzácný soubor pěti patrových domů soboteckého typu.⁹ V roce 1995 prohlásili Střehom vesnickou památkovou zónou.

g) Drobné objekty související s prostorem a funkcí mlýna

S mlýnem přímo nesouvisí žádný sakrální objekt. Zachoval se zde gravitační vodovod, vybudovaný Václavem Opočenským. Z něho vedla voda do chlívků a v areálu dodnes vyvěrá proud pramenité vody na dvoře mlýna.

4) Popis mlýna

a) Úvodní charakteristika, slohovost, úvodní popis celého areálu

Mlýn s přilehlým hospodářským dvorem tvořil samostatnou hospodářskou jednotkou (obr. 6/19). Areál se rozkládá na nepravidelném pozemku, ze severu ohraničeném strmou strání, z jihu cestou. Na východě dvůr uzavírá piliřová stodola. Mlýn i ostatní budovy mají sedlovou střechu, krytou keramickými taškami.

b) Charakteristika dispozice objektu mlýna, jeho komunikačních vazeb

Patrový mlýn stojí na obdélném půdorysu. Hlavní vstup do mlýna vede v severovýchodním podélném průčelí (obr. 7/19). Další dveře se vyskytují v severozápadním štítovém průčelí a sloužily pro obsluhu stavidla.

c) Prostorový vztah – funkce vůči obydlí

Obytná část a mlýnská technologie se nacházejí pod jednou střechou. Obě části mají přístup ze síně, v níž se dochovala černá kuchyně, oddělená jen klenutým pásem.

d) Stavební technika

Mlýn vznikl jako celoroubený, s vyzděnou černou kuchyní a částí návodní jihozápadní stěny, kterou tvoří pískovcové kvádry zvané „štuky“. Přibližně na přelomu 19. a 20. století se přezdila jihovýchodní část světnice. Jejíž trámy nejspíš podlehly svému stáří a tlaku patra.

e) Popis přízemí

Přízemí mlýna má dvoudílnou dispozici. Sín s černou kuchyní není oddělená od mlýnice (obr. 14/19). Světnici v jižní části objektu dnes dělí na dvě poloviny novodobá příčka. Ve východní světnici se zachovala hmota pece, před níž stojí kachlový sporák. Oheň, který hořel v černé kuchyni v jižní části mlýnice, mohl mlýnici částečně přisvětlovat i ohřívat. V současné době síň a mlýnici odděluje dřevěná mříž, předělaná pravděpodobně v letech modernizace na umělecké složení kvůli bezpečnosti.

V mlýnici se dodnes zachovala barokní mlýnská hranice, avšak už ne kompletní (obr. 15/19). Zůstaly pouze dva přední sloupy a dva svory, z nichž levý (jižní) má uříznuté zhlaví. Ještě v roce 1748 zde pracovala dvě vodní kola. Lze se tedy domnívat, že původní hranice bývala zdvojená. Dochované prvky původní hranice jednoduše zdobí řezba a profilace. Kde se hranice nezachovala, podpírají strop a různé novodobé sloupky a trámky či vyzděné pilíře. Při návodní stěně stojí palečné kolo s převodem na transmisi.

f) Popis sklepů

Zda se v areálu nachází sklep, se nepodařilo zjistit. Avšak v podlaze přízemní mlýnice spatříme menší, přibližně čtvercovou prohlubeň, hlubokou asi půl metru. Zde podle slov současné majitelky ukrýval mlynář za války mouku a obilí, které pro místní obyvatele mlel načerno.

g) Popis pater

Do prvního patra vedou z přízemí dřevěné schody, umístěné při severovýchodní zdi. Z prostoru zanášky či válcové podlahy se vchází samostatnými dveřmi do větší místnosti nad světnicí v jihovýchodní části. Místnost mohla sloužit jako sýpka. Vedle ní se v jihozápadní části nachází velmi úzká a dlouhá místnost, která sloužila jako šalanda (obr. 16/19). Od sýpky ji dělí roubená stěna. Z prostoru zanášky vedou dveře v severozápadním štítovém průčelí na krátký dřevěný mostek. Tady se obsluhovalo

stavidlo.¹⁰ Důležitý prvek tvoří také čtvercový otvor v severovýchodním podélném průčelí, z něhož se po šoupačce spouštěly pytle s moukou přímo na vůz (obr. 9/19). Na zanášce se dodnes zachovaly mlýnské stroje.

h) Popis krovu

V podkroví, přístupném po dřevěném schodišti, najdeme natěsnané množství technologického vybavení. Krov tvoří hambálková soustava. V jeho severovýchodní části mírně zvětšili sklon střechy, aby se na půdu vešla reforma a hranolový vysévač.

i) Popis průčelí

K příchozímu se obrací hlavní jihovýchodní štítové průčelí. Přízemí osvětlují tři okna - levé zasazené v původním roubení a druhá dvě, šestitabulková, v pravé části ve zdi, která zhruba před sto lety nahradila roubenou stěnu světnice. Vystupující hmotu zdi kryje řada tašek. V prvním patře spatříme tři čtvercová okna. Okno v levé části osvětlovalo úzkou a dlouhou šalandu. Druhá dvě okna vedou do prostoru bývalé sýpky. Ta mají profilované nadokenní římsy. Z prken bedněný trojúhelníkový štít nese dvě menší obdélná okna.

Jihozápadní podélné průčelí má v levé (severní) části zdi z pískovcových kvádrů, zvaných štuky. Na návodní stěně najdeme dva letopočty. Přímo za vodním kolem se nachází letopočet 1933, označující pravděpodobně nějakou větší opravu návodní zdi či výměnu hřídele vodního kola (obr. 11/19). Druhý letopočet představuje nápis 1880 spolu s monogramem F. O. a šipkou označující místo, odkud se dopočítávaly výšky stavidel. Nejspíš pochází z doby, kdy mlýn takzvaně ocejšovali a pravděpodobně zapsali do Vodních knih (obr. 13/19). Skrz návodní stěnu prostupuje hřídel, na níž se otáčí vodní kolo, obnovené v roce 1998 (obr. 10/19).¹¹ Vodní kolo chrání protažená střecha. Přímo nad kolem, téměř na úrovni podstřeší, vede dřevěný vantrok. Napravo od vodního kola se v kamenné zdi nachází čtvercové zamřížované okno.¹² Pravou roubenou část osvětluje v přízemí jedno a v patře druhé malé okénko.

Severozápadní štítové průčelí má přízemí zapuštěné v hrázi širokého náhonu. Přízemní část tvoří zdi z pískovcových kvádrů. Patro má stěny roubené a v jeho levé části se nacházejí dveře, které sloužily pro obsluhu stavidla. Bedněný štít má na levé straně střechu s mírnějším sklonem, kvůli její nadstavbě. Trojúhelníkový štít nese dvě okna.

Do dvora směřuje severovýchodní průčelí se zděným přízemím. Přibližně v ose se nacházejí hlavní vstupní dveře s nadsvětlíkem a v patře nad nimi malé položené obdélné okénko. Vlevo v (jižní) obytné části osvětlují zděné přízemí dvě šestitabulková okna, patro pak jedno zdvojené okno s profilovanou nadokenní římsou. V pravé (severní) technologické části se v přízemí nalézá přístavek s oknem, který sloužil jako truhlářská dílna. Vlevo od něj spatříme jedno šestitabulkové okno. V patře se vyskytuje čtvercový otvor, z něhož dodnes visí šoupačka. Zcela vlevo nad přístavkem se nachází šestitabulkové okno. Pravá část má změněný sklon střechy, kvůli poměrně nenápadnému střešnímu nástavci. Celé průčelí kryje zápraží tvořené vaznými trámy.

j) Ostatní objekty areálu

Mlýn s hospodářskými budovami tvoří přibližně obdélný areál. Na sever od mlýnské budovy stojí nízké stavení s pultovou střechou, v němž kdysi pracovala pila, kterou zde zřídil až Václav Opočenský. Dnes se tu skladuje dřevo na topení. Ve skále za hospodářskými budovami se nachází kovárna, částečně vysekaná do skály. Na sever od mlýna stojí hodnotné patrové hospodářské stavení s trojicí roubených sýpkových komor v patře, přístupných z pavlače s dekorativně vyřezávanými sloupky (obr. 18/19). V přízemí najdeme chlívký. Za sýpkou na východní straně následuje další hospodářské stavení, sousedící s pilířovou stodolou, uzavírající celý areál z východu (obr. 19/19).

k) Stavební historie

Střehomský mlýn se zachoval v téměř intaktní podobě. Pouze část světnice museli, nejspíš ze statických důvodů, na přelomu 19. a 20. století přezdít. Pravděpodobně ve stejné době se rozdělila světnice na dvě místnosti. Další stavební úprava spočívala ve vybudování střešního nástavce v severní části mlýnice. Ten vytvořili změnou sklonu střechy s obedněnými boky.

5) Mlýnská technologie

a) Dochovaná, pohon mlýna

Ve střehomském mlýně se nám dochovalo unikátní zařízení uměleckého válcového mlýna.¹³ Jeho unikátnost spočívá v samovýrobě některých strojů. Mlynář Václav Opočenský dokázal sestrojít dokonce i jednu válcovou stolicí, která z tovární výroby obsahuje pouze litinové válce (obr. 17/19). Václav Opočenský si vlastnoručně udělal také některé hranolové vysévače a pravděpodobně i různé prachové komory či síla na obilí. Ze starého mlýna zde zůstalo pouze kamenné složení, nejspíš používané ke šrotování. Některé stroje vyrobila továrna Josefa Prokopa synové Pardubice.

Pohon mlýna zajišťovala dvě, později jedno vodní kolo. Převod na mlýnské stroje zprostředkovávalo palečné kolo, pohánějící transmisi. Alternativní motor se ve mlýně pravděpodobně nenacházel.

b) Nedochovaná, stopy po technologii

Zařízení mlýna se zdá být zcela kompletní.

c) Doplnkové provozy a pohon hospodářských strojů

Ačkoliv nás o tom prameny nijak neinformují, nacházel se ve mlýně krupník. Jeho kámen dnes slouží jako lože pro hřídel vodního kola (obr. 12/19). Vedle mlýna pak stála pila, kterou postavil a provozoval Václav Opočenský. Po tomto provozu zbyla pouze bruska na pilové kotouče.

V minulosti vedl ze mlýna do stodoly na východní straně dvora provazový převod na malou transmisi, pohánějící mlátičku a jiné zemědělské stroje.

6) Závěrečné hodnocení

Intaktně zachovaný vodní mlýn patří k nejslavnějším mlýnům v Čechách. Pro svou autentickou podobu si zahrál v několika pohádkách, filmech a dostal se dokonce i na poštovní známku (obr. 5/19). Jeho hodnota však nespočívá pouze ve vnějším vzezření, ale i v dochování původní dispozice a mnoha zajímavých řemeslných detailů v interiéru. Mlýn se staletou tradicí ukrývá také velmi zajímavé technologické vybavení, které si z části vyrobil sám mlynář Václav Opočenský.

Pozoruhodně působí i dlouhý náhon, který ještě donedávna ve mlýně poháněl vodní kola. Jeho stáří by se velmi pravděpodobně dalo počítat i na stovky let. Svědčí o tom omleté skály, tvořící místy jeho levý břeh. Dlouhý náhon vytváří výrazný

krajinotvorný prvek, který by si zasloužil znovuobnovení funkce. Tekoucí voda by pak jenom umocňovala génia loci této technické stavby.

7) Poznámkový aparát

¹ Autor se domnívá, že mlýn nikdy neměl čp. 1, které uvádí hned několik publikací. Například již v roce 1842 u něj uvádí Indikační skica čp. 12. Dnes se pod čp. 1 registruje jiná nemovitost ve Střehomi.

² Antonín Profous – Jan Svoboda, Střehom, in: *Místní jména v Čechách IV.*, Praha 1957, s. 196.

³ Jan Pešta, heslo Střehom, in: *Encyklopedie českých vesnic – Střední Čechy a Praha I*, Praha 2003, s. 229.

⁴ Luděk Štěpán, heslo Střehom – mlýn vodní, KP, in: Hana Hlušičková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III*, Praha 2003, s. 595.

⁵ Pro vyhledání I. a II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic, sign. C 059, sign. O_5_V.

⁶ Aleš Chalupa et al., heslo Střehom, in: *Tereziánský katastr I*, Praha 1964, s. 89.

⁷ Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Bo 17.

⁸ Ibidem.

⁹ Viz Jan Pešta, *Encyklopedie českých vesnic – Střední Čechy a Praha I* (pozn. 3), s. 229.

¹⁰ Ačkoliv v novější době se stavidlo ovládalo z mlýna.

¹¹ Viz. Luděk Štěpán, *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III* (pozn. 4), s. 595.

¹² Lze se domnívat, že tudy mohla prostupovat druhá hřídel vodního kola.

¹³ Ke mlýnu se bohužel nepodařilo v Národním archivu dohledat dotazník k zápisu do mlynářského ústředí. Ten by nám objasnil rok modernizace mlýna a jeho vybavení k roku 1939.

8) Obrazová příloha

a) Mapová a plánová dokumentace

obr. 1/19 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).

obr. 2/19 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 059, výřez.

obr. 3/19 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_5_V, výřez.

obr. 4/19 - Indikační skica (1842), sign. Bo 17, výřez.

b) Ostatní ikonografie (obrazy, staré fotografie, pohlednice)

obr. 5/19 - Poštovní známka (vydaná v roce 2001, výtvarný návrh Vladimír Suchánek, rytina Miloš Ondrášek - viz www.infolia.cz (17. 4. 2011)).

c) Fotodokumentace objektu

obr. 6/19 – Pohled na mlýn z jihu (foto Šimek 2011).

obr. 7/19 – Pohled na mlýn z východu (foto Šimek 2011).

obr. 8/19 – Hlavní dveře do mlýnice (foto Šimek 2011).

obr. 9/19 – Vyskladňovací otvor se šoupačkou (foto Šimek 2011).

obr. 10/19 – Vodní kolo (foto Pešta 2004).

obr. 11/19 – Letopočet 1933 a poškozená hřídel vodního kola (foto Šimek 2011).

obr. 12/19 – Uložení hřídele vodního kola na kámen z krupníku (foto Šimek 2011).

obr. 13/19 – Normální znamení vyznačené v roce 1880 (foto Šimek 2011).

obr. 14/19 – Černá kuchyně s chlebovou pecí (foto Matějčíček 2011).

obr. 15/19 – Detail mlýnské hranice (foto Šimek 2011).

obr. 16/19 – Vstup do šalandy (foto Šimek 2011).

obr. 17/19 - Válcová stolice vyrobená Václavem Opočenským (foto Šimek 2011).

obr. 18/19 – Sýpka s pavlačí (foto Šimek 2011).

obr. 19/19 – Pilířová stodola (foto Šimek 2011).

obr. 20/19 – Začátek náhonu (foto Šimek 2011).

obr. 21/19 – Zídka nad náhonem (foto Šimek 2011).

obr. 22/19 – Zídka nad náhonem (foto Matějčec 2011).

obr. 23/19 – Náhon (foto Šimek 2011).

Mlýn Štampach u Střem

1) Obecné údaje

- a) Sídlo - Střemy
- b) Čp. 59
- c) Vodní tok - Pšovka
- d) Katastrální území – Střemy, 757535
- e) Okres - Mělník
- f) Poloha – areál mlýna Štampach leží asi jeden a půl kilometru severozápadně od vsi Střemy.
- g) GPS - 50°23'45.707"N, 14°33'22.206"E
- h) Název mlýna - Štampach
- i) Rejstříkové číslo nemovité kulturní památky – 32741/2-3831

2) Dějiny objektu

- a) Stručná historie

První písemná zmínka o vsi Střemy pochází z roku 1254.¹ První písemnou informaci o mlýně máme až z roku 1713, kdy jej vlastnil Pavel Fiala.² Mlýn však může být mnohem starší, neboť Jan Štampach ze Štampachu (původce jména mlýna) koupil Střemy před rokem 1551. Vlastnil je do roku 1573, kdy ves získali Belvicové z Nostic.

O strojním vybavení mlýna nás informuje první Tereziánský katastr, který vstoupil v platnost v roce 1748. Tehdy zde pracoval „1 mlynář na panském mlýně o 1 kole a 1 kroupové stoupě na nestálé vodě.“³ Ve druhém Tereziánském katastru z roku 1757 se údaj téměř neliší. Píše se zde: „u Střem mlýn Štampach o 1 kole a 1 stoupě na nestálé vodě“.⁴ V 18. a 19. století mlýn několikrát změnil majitele, až ho roku 1859 získal Josef Kučera od Josefa Blechy.⁵ V roce 1896, kdy zde hospodařila Anna Kučerová, nechal tehdejší vodoprávní úřad u mlýna osadit normální znamení. V zápisu do vodních knih se uvádí: „mlýn jest zařízen na 2 složení česká obyčejného staršího systému. Kola mlýnská jsou dvě, pracuje se jimi střídavě“.⁶ Rod Kučerů vlastní mlýn dodnes. Výše jmenovaný Josef Kučera měl tři syny, kteří dělali čest tomuto rodu. Prof. MUDr. Ludvík Pavel Kučera (1872 – 1928) pracoval jako ředitel

státního zdravotního ústavu a patřil k tehdejší lékařské elitě. Karel Kučera (narozen 1874) zastával funkci ředitele Národní banky v období první republiky. Jako mlynář a komunální politik se uplatnil František Kučera (1876 – 1921). Pavel a František mají na mlýně pověšenou pamětní desku.⁷ Mlýn roku 1992 prohlásili za nemovitou kulturní památku.

b) Prameny

Pro vyhledání I. a II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic.

Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Rak 338.

Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 300, inv. č. 3073.

SOkA Mělník, fond okresního úřadu Mělník, vodní kniha (1890 – 1933), inv. č. 831, 832, vložka 113.

c) Literatura

Pavla Burdová et al., heslo Dolní Beřkovice, panství, in: *Tereziánský katastr III*, Praha 1970, s. 392 – 393.

Jan Frundl, *Mlýn Štampach v Kokořínském dolu, příspěvek k historii vodních mlýnů v Čechách* (bakalářská diplomová práce), Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem 2007.

Aleš Chalupa et al., heslo Dolní Beřkovice, panství, in: *Tereziánský katastr II*, Praha 1966, s. 282 – 285.

Magda Křivanová – Luděk Štěpán, *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2000.

Jan Pešta, heslo Střemy, in: *Encyklopedie českých vesnic – Střední Čechy a Praha I*, Praha 2003, s. 230 – 232.

Jan Pešta, heslo Střemy – mlýn vodní zvaný Štampach, KP, in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III*, Praha 2003, s. 596 – 597.

Antonín Profous – Jan Svoboda, heslo Střemy, in: *Místní jména v Čechách IV*, Praha 1957, s. 199.

Luděk Štěpán – Radim Urbánek – Hana Klimešová, *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2008.

3) Umístění v terénu

a) Topografická situace

Areál mlýna stojí asi jeden a půl kilometru severozápadně od vsi Střemy (obr. 1/20). Nejbližší město Mělník se rozkládá necelých sedm kilometrů jihozápadně od mlýna. Střemy leží na rozmezí dvou krajů - úrodného Mělnicka a lesnatého Kokořínska.

b) Morfologie krajiny

Mlýn stojí v dolní části tzv. Kokořínského dolu. Údolí říčky Pšovky se v místech, kde stojí mlýn, zařezává do pískovcové tabule. Celé toto údolí se vyznačuje podložím vystupujícím nad povrch roklí a tvorbou mohutných pískovcových stěn. Mimo údolí se nacházejí lesy a zemědělsky obdělávaná půda.

c) Typ vodního toku

Říčka Pšovka pramení mezi obcemi Tubož, Blatce a Houska z několika pramenů. Po necelých 37 kilometrech se vlévá u Mělníka do Labe. Ve Vodních knihách se tok nazývá Vrutice či Kroužecký potok.⁸

d) Popis náhonu, vodního díla

Náhon dnes vede severně od mlýna mezi silnicí a rybníkem Štampach (obr. 18/20, 19/20). Začíná stavidlem, které reguluje množství vody tekoucí na mlýn a do výše zmíněného rybníka. Poblíž mlýna náhon ústí do malé akumulární nádrže, odkud voda pokračovala kamenným korytem k dřevěnému vantroku a z něho přímo na vodní kolo. Z lednice pak odcházela poměrně dlouhým odpadním kanálem zpět do Pšovky. Dnešní situace rybníka a akumulární nádrže se liší od situace v 18. a 19. století. Mapa I. a II. vojenského mapování a Indikační skica zobrazují pouze jeden rybník, sloužící nejspíš částečně jako akumulární nádrž pro mlýn (obr. 2/20, 3/20, 4/20).⁹

e) Související komunikace, bezprostřední přístup, funkce mlýna

Mlýn stojí při silnici, táhnoucí se Kokořínským dolem směrem na jihozápad do Lhotky, Mělníka, popřípadě po odbočení vlevo do Střem. Cestu vyznačuje již Indikační skica.¹⁰ Existuje možnost, že ke mlýnu se přijíždělo od severu a obilí se nosilo s hráze přímo na zanášku. Pak se s vozem sjelo do dvora a hotové melivo se dopravovalo z podkolí na vůz. Žádný speciální vyskladňovací otvor z doby modernizace technologií s válcovými stolicemi se v patře mlýna nenachází.

f) Okolní stavební fond

Asi sto metrů severně od areálu stojí patrový rodinný dům z počátku 20. století. Na tomto místě se musíme ještě podrobněji zmínit o tzv. skalním mlýně na jižním konci hráze rybníka Štampach, vzdáleném asi sto metrů od budovy mlýna. Tvoří jej dvě vzájemně propojené místnosti s pozůstatky topeniště, vysekané do přitesané stěny vystupující skály. Někteří autoři se domnívají, že jde o původně středověký mlýn, který předcházel tomu stávajícímu. Toto téma však má poměrně složitou problematiku. Pokud zde v minulosti stála nějaká mlýnice, museli ji ke skalní stěně přistavět z vnější strany (obr. 14/20).

g) Drobné objekty související s prostorem a funkcí mlýna

Poblíž tzv. skalního mlýna, pod jižním cípem hráze rybníka Štampach, stojí dvouobloukový mostek z kamene a cihel, přes který vede cesta do Nebužel a Střem (obr. 15/20). Žádné drobné sakrální objekty se v bezprostřední blízkosti mlýna nenacházejí.

4) Popis mlýna

a) Úvodní charakteristika, slohovost, úvodní popis celého areálu

Mlýn Štampach stojí o samotě v údolí Pšovky, pod hrází rybníka, jižně od silnice (obr. 5/20). Nepravidelný areál se skládá z barokního mlýna s polovalbovou střechou, stodoly a hospodářského objektu. Hospodářské budovy a mohutnou obvodovou zeď areálu nechal postavit mlynář František Kučera podle projektu profesora Velflíka.¹¹

b) Charakteristika dispozice objektu mlýna, jeho komunikačních vazeb

Patrové stavení mlýna, částečně zapuštěné severovýchodním štítovým průčelím do rybníční hráze, má obdélný půdorys, rozšířený při severozápadním podélném průčelí o vystupující rizalit.

c) Prostorový vztah – funkce vůči obydlí

Mlýnice a obytná část se nacházejí pod jednou střechou. Přístup do objektu umožňoval hlavní vchod v severozápadním průčelí (obr. 10/20). Do patra mlýnice se vcházelo také dveřmi v severovýchodním štítovém průčelí (obr. 9/20).

d) Stavební technika

Celý mlýn má zdi z kamene. Některé části, jako například lednice pro vodní kolo, se skládají z pískovcových kvádrů zvaných štuky.

e) Popis přízemí

Přízemí mlýna má dvoudílnou dispozici s dlouhou síní, obsahující i mlýnici. Do ní se vstupuje ze dvora přes arkádovou vstupní podsíň, nahrazující zápraží. V mlýnici se částečně zachovala zdvojená barokní hranice (obr. 11/20, 12/20). Přední sloup její východní části nahradil sloupek vyzděný z cihel. Hranice má zdobené zhlaví svorů i sloupy. Sloupy nezdobí jednoduchá profilace, ale poměrně umělecky pojatá řezba, vzdáleně připomínající rokaj. V rámci hranice se zachovalo vzácné archaické lehčení kamenů pomocí zařízení zvaného kozlík.¹² Kromě mlýnské hranice tu ještě najdeme mohutný stropní průvlak se sloupkem, který má podobné zdobení jako hranice (obr. 13/20). Z mlýnice se dá dále projít do černé kuchyně, stojící ve hmotě vystupujícího rizalitu při severozápadním průčelí. Do této valenou klenbou zaklenuté černé kuchyně se zachovaným dýmníkem se vstupuje malými dřevěnými dvířky. Pod dýmníkem, v jihovýchodní zdi černé kuchyně, spatříme zazděnou klenbičku. Patrně jde o ústí chlebové pece, jejíž hmota se nacházela ve světnici. Při severovýchodní zdi mlýnice vedou schody do patra. V této zdi nalezneme dveře do světnice, popřípadě světničky, která by se mohla ještě dělit na světničku a komoru.¹³

f) Popis sklepů

Místnost, která zřejmě sloužila jako sklep, stojí v severní části mlýna a přístup má z arkádové vstupní podsíně. Další dva sklepy najdeme ve stráni přes silnici, pár metrů severozápadně od mlýna.

g) Popis pater

Do patra mlýnice, na tzv. zanášku, se lze dostat po schodech z přízemí, ale i dveřmi v severovýchodním štítovém průčelí. Ve východní části spatříme novodobě vydělenou místnost a nad černou kuchyní bývalou šalandu. Do obytné části se vstupuje dveřmi v severozápadní příčce. Dispozici pokojů nad světnicí se nepodařilo zjistit. Pravděpodobně se zde nacházejí dva pokoje, které v minulosti možná sloužily jako sýpka na obilí.

h) Popis krovu

Krov pochází z roku 1938, kdy se na mlýně měnila střecha.¹⁴ Nezdařilo se jej podrobně prozkoumat; pravděpodobně jde o krov se stojatou stolicí.

i) Popis průčelí

Hlavní severozápadní podélné průčelí se obrací k přichozímu směrem do dvora. Má otlučené zdi, a tak se nedochovala žádná případná štuková výzdoba či členění. Před průčelí vystupuje mohutný rizalit, v jehož jádru se nachází černá kuchyně a v levé části malá vstupní síň, otevřená do dvora širokým segmentovým obloukem. Pravou část rizalitu osvětlují dvě menší okna, umístěná nad sebou. To spodní má cihlový segmentový záklenek a mříž. Okno v patře dělí kříž. Vpravo od nich visí pamětní deska věnovaná MUDr. Pavlu Kučerovi. V pravé části průčelí spatříme nad sebou dvě šestitabulková okna a napravo od nich pamětní desku mlynáře Františka Kučery (obr. 8/20).

Severovýchodní štítové průčelí má přízemí zapuštěné ve hmotě hráze. Nad úroveň terénu vystupuje první patro průčelí, ve kterém se nachází vstup na zanášku a vlevo od něj okno (obr. 7/20). Rámové, patrně velice staré dveře mají dřevěnou zárubeň. Na povrchu nesou několik vyrytých čísel a písmen se zřetelným letopočtem 1817. Okno zdobí štuková lištová šambrána se zalomenými rohy. Obě nároží krásně červeně namalovaná bosáž. Od lichoběžníkového štítu dělí spodní část profilovaná římsa, shora chráněná keramickou krytinou. Štít lemují ve štuku provedený výrazný profilovaný rám, vně doplněný o rám namalovaný. Pod polovalbou, kterou štít vrcholí, se nachází volské oko se štukovým klenákem. Horní část rámu okna nese letopočet 1756.

Před jihovýchodní podélné průčelí vystupuje hmota lednice, postavená z pískovcových štuk (obr. 6/20). Do jejího prostoru vede obdélný otvor. Voda z lednice odchází korytem pod klenutým obloukem podél jihovýchodního průčelí. Nad lednicí osvětlují dvě okna novodobě vydělenou místnost v mlýnici. Průčelí má z části zachovanou omítku a na ní dodnes patrné členění průčelí pomocí barevného rámu. Nároží zdobí barevná bosáž. V levé polovině se nacházejí dvě okna v přízemí a dvě v patře.

Jihozápadní štítové průčelí nese v přízemí dvě, v patře pak tři šestitabulková okna. V přízemí se nachází novodobá omítky, patro zůstalo z části otlučené. Pozoruhodný prvek tvoří prostřední okno v patře, umístěné v ose průčelí. Dodnes se pod ním zachovala ozdobná štuková výplň parapetu. Podobně mohla nejspíš vypadat i výzdoba oken v přízemí a patře. V lichoběžníkovém štítu se nacházejí dvě šestitabulková okna se segmentovým záklenkem. Štít vrcholí polovalbou a lemují jej hladký štukový rám.

j) Ostatní objekty areálu

U silnice naproti přes dvůr, severozápadně od mlýna, stojí hospodářské stavení s mansardovou střechou (obr. 17/20). Na tuto stavbu ze severu navazuje nízká hospodářská budova. Areál z jihovýchodu uzavírá mohutná pilířová stodola s polovalbovou střechou (obr. 16/20). Všechny hospodářské stavby navrhl před rokem 1913 profesor Velflík. Budovy vykazují osobitý styl, spojující secesi s romantizujícími, neobarokními a rustikálními prvky.¹⁵

k) Stavební historie

Dle vročení, zachovaného na okně severovýchodního průčelí, můžeme stavbu datovat do roku 1756. Za velice netypické lze pokládat současné umístění černé kuchyně ve vystupujícím rizalitu při severozápadním průčelí. Rizalit se na dům napojuje pouze spárou, zdivo není provázané. Lze to snad vysvětlit tím, že mlynáři, kteří měli v barokním období mlýn v nájmu, pocházeli z Nebužel.¹⁶ Nemuseli proto ve mlýně trvale bydlet či zde mít rodinu. Přístavek černé kuchyně mohl vzniknout někdy v 19. století. Černá kuchyně nejspíš stávala jinde v mlýnici či snad v obytné části. Při případném rozšíření obytné části ji mohli přesunout. Tyto domněnky nelze potvrdit bez řádného stavebně historického průzkumu.

5) Mlýnská technologie

a) Dochovaná, pohon mlýna

Až na palečné kolo a mlýnskou hranici se mlýnská technologie ani pohon mlýna nedochovaly.

b) Nedochovaná, stopy po technologii

Kvůli dotazníku k zápisu do mlynářského rejstříku z roku 1939 víme, jaké měl mlýn vybavení těsně před skončením mletí v roce 1941.¹⁷ Většina stojů pocházela z továrny Prokop Pardubice, výjimku tvořila loupačka z vídeňské továrny Hoeder a Co. V barokní době mlýn pohánělo jedno, později dvě vodní kola. Druhé vodní kolo zrušil František Kučera při modernizaci provozu. Z hnacího ústrojí mlýna se zachovalo pouze palečné kolo.

c) Doplnkové provozy, pohon hospodářských strojů

Jako doplňkový provoz se v Tereziánském i Josefínském katastru uvádí krupní stoupa. Pozůstatky po ní (v podobě štoky) by se možná daly najít v podlaze mlýnice. Při terénním průzkumu se žádné stopy po stoupách nenalezly. Ještě v dotazníku pro zápis do mlynářského rejstříku z roku 1939, uvádí mlynář Karel Kučera jako doplňkový provoz holendr na výrobu krup od neznámého výrobce.¹⁸

6) Závěrečné hodnocení

Do krajiny nádherně zasazený mlýn, obklopený skalnatým údolím, má velice dlouhou historii a kvůli tzv. skalnímu mlýnu ho obestírá nejedno tajemství. Krajinný ráz dokreslují dva rybníky, z nichž jeden po dlouhých letech znovu obnovili.

Dispozice s velice netypickým umístěním černé kuchyně představuje velice ojedinělou záležitost.¹⁹ Mlýn se ve hmotě poměrně dobře zachoval. Pouze některé vnější omítky má značně poškozené. Jako velice netypické lze označit zdobení mlýnské hranice, připomínající složité barokní tvarosloví - na rozdíl od jiných dochovaných hranic, které nesou ozdoby jednodušší, rustikálnější. Mlýn, coby velice hodnotnou stavbu, zapsali v roce 1996 za nemovitou kulturní památku.

Pro lepší poznání objektu bude v budoucnu nutné provést lepší terénní průzkum, popřípadě průzkum stavebně historický.

7) Poznámkový aparát

¹ Antonín Profous – Jan Svoboda, heslo Střemy, in: *Místní jména v Čechách IV*, Praha 1957, s. 199.

² Jan Frundl, *Mlýn Štampach v Kokořínském dolu, příspěvek k historii vodních mlýnů v Čechách* (bakalářská diplomová práce), Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem 2007, s. 52.

³ Aleš Chalupa et al., heslo Dolní Beřkovice, panství, in: *Tereziánský katastr svazek II*, Praha 1966, s. 285.

⁴ Pavla Burdová et al., heslo Dolní Beřkovice, panství, *Tereziánský katastr svazek III*, Praha 1970, s. 393.

⁵ Viz Jan Frundl, *Mlýn Štampach v Kokořínském dolu, příspěvek k historii vodních mlýnů v Čechách* (pozn. 2), s. 54. Podrobněji o genealogii majitelů mlýna - viz citovaná bakalářská diplomová práce.

⁶ SOkA Mělník, fond Okresního úřadu Mělník, Vodní kniha (1890 – 1933), inv. č. 831, vložka 113.

⁷ Viz Jan Frundl, *Mlýn Štampach v Kokořínském dolu, příspěvek k historii vodních mlýnů v Čechách* (pozn. 2), s. 54.

⁸ Viz Vodní kniha (pozn. 6).

⁹ Pro vyhledání I. a II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic, sign. C 057, O_6_II a Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Rak 338.

¹⁰ Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Rak 338.

¹¹ Jan Pešta, heslo Střemy, in: *Encyklopedie českých vesnic – Střední Čechy a Praha I*, Praha 2003, s. 231.

¹² Luděk Štěpán – Radim Urbánek – Hana Klimešová, *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2008, s. 43.

¹³ Obytnou část objektu se nepodařilo navštívit. Lze však předpokládat, že se v jihozápadní části mlýna nachází světnice a světnička.

¹⁴ Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 300, inv. č. 3073.

¹⁵ Viz Jan Pešta, *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III* (pozn. 11), s. 596.

¹⁶ Viz Jan Frundl, *Mlýn Štampach v Kokořínském dolu, příspěvek k historii vodních mlýnů v Čechách* (pozn. 2), s. 53 - 54.

¹⁷ Viz MIU (pozn. 14).

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Dle Ing. arch. Jana Pešty má podobnou dispozici pouze dům čp. 1 v Krníně (Český Krumlov).

8) Obrazová příloha

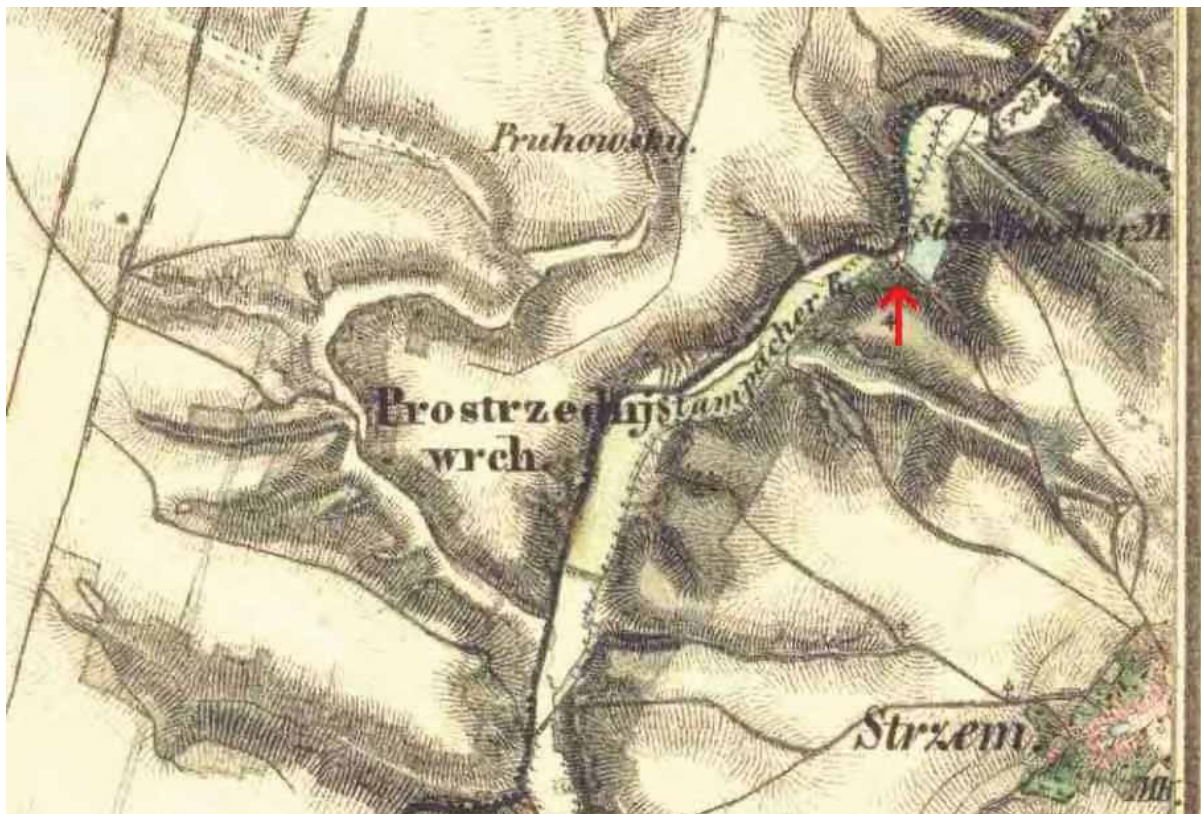
a) Mapová a plánová dokumentace

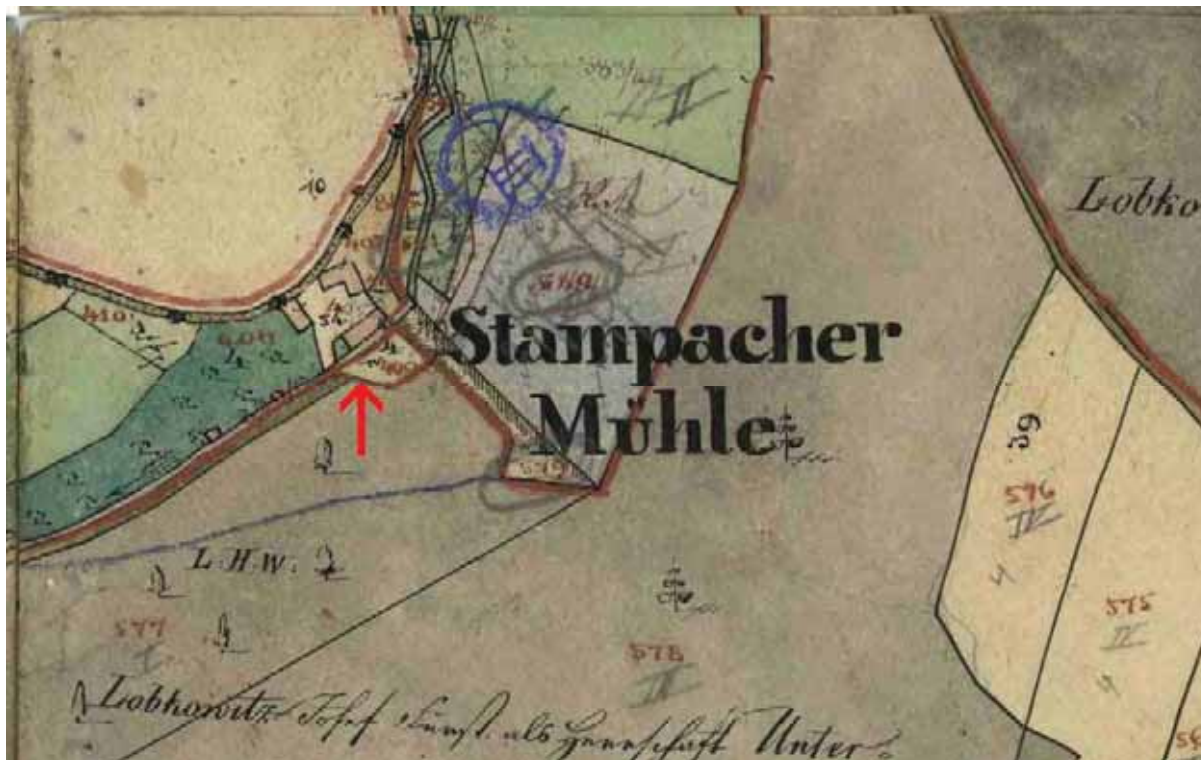
obr. 1/20 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).

obr. 2/20 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 057, výřez.

obr. 3/20 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_6_II, výřez.

obr. 4/20 - Indikační skica (1842), sign. Rak 338, výřez.

b) Ostatní ikonografie (obrazy, staré fotografie, pohlednice)

Žádné ikonografické materiály se ke sledovanému mlýnu nepodařilo nalézt.

c) Fotodokumentace objektu

obr. 5/20 – Pohled na mlýn od severu (foto Matějčíček 2011).

obr. 6/20 – Pohled na mlýn z jihu (foto Šimek 2011).

obr. 7/20 – Pohled na severovýchodní štítové průčelí (foto Matějček 2011).

obr. 8/20 – Část severozápadního průčelí s pamětními deskami (foto Šimek 2011).

obr. 9/20 – Dveře vedoucí na zanášku (foto Šimek 2011).

obr. 10/20 - Hlavní vchod do mlýnice (foto Šimek 2011).

obr. 11/20 – Mlýnská hranice a palečné kolo (foto Šimek 2011).

obr. 12/20 – Detail zhlaví svoru (foto Matějček 2011).

obr. 13/20 – Zdobená hlavice sloupu v přízemí mlýnice (foto Matějček 2011).

obr. 14/20 – Tzv. skalní mlýn (foto Šimek 2011).

obr. 15/20 – Mostek nedaleko tzv. skalního mlýna foto Šimek 2011).

obr. 16/20 – Pilřová stodola (foto Matějčėk 2011).

obr. 17/20 – Hospodářská budova s mansardovou střechou (foto Matějčėk 2011).

obr. 18/20 – Náhon vedoucí podél silnice foto Šimek 2011).

obr. 19/20 – Nedávno obnovený rybník Štampach (foto Matějček 2011).

Mlýn u Tuchlovic

1) Obecné údaje

- a) Sídlo - Tuchlovice
- b) Čp. 16
- c) Vodní tok – Tuchlovický potok
- d) Katastrální území – Tuchlovice, 771317
- e) Okres - Kladno
- f) Poloha – mlýn stojí na samotě, necelý kilometr severovýchodně od středu vsi Tuchlovice.
- g) GPS - 50°8'32.595"N, 13°59'52.961"E
- h) Název mlýna – Heron Mühle¹
- i) Rejstříkové číslo nemovité kulturní památky – 20554/2-4082

2) Dějiny objektu

a) Stručná historie

První písemná zmínka o Tuchlovicích pochází z roku 1283.² Okolí mlýna i Tuchlovice však mělo své obyvatele již v prvním století našeho letopočtu. V bažině východně od mlýna našli archeologové zbytky osídlení z období římského císařství. Kvůli bahně se zde zachovala řada dřevěných konstrukcí a výrobků - např. kusy dřevěných misek, část žebříku a držadla. U mlýna zjistili i pece na zpracování železné rudy a dílny na zpracování železa. Sídliště pochází z druhého a třetího století našeho letopočtu.³

První nalezená zmínka o mlýnu pochází až z prvního Tereziánského katastru, z roku 1748, kde se píše: „*1 mlynář na vlastním mlýně o 1 kole na nestálé vodě*“.⁴ Existenci mlýna potvrzuje i vyobrazení na I. a II. vojenském mapování (obr. 2/21, 3/21).⁵ Detail dispozice mlýnského areálu poprvé zachycuje Indikační skica z roku 1841 (obr. 4/21). Mlýn a protilehlé stavení označuje skica červenou barvou jako nespalné. Třetí budova areálu má barvu žlutou - v době mapování tedy byla spalná. Jako majitele uvádí Indikační skica Antona Hnitku.⁶ K roku 1938 vlastnil mlýn Václav Jerman, který jej převzal o šest let dříve od svého otce Jana. Za II. světové války mlynáře Václava Jermana někdo udal, že přechovává obilí a nemá přihlášené rádio. Jermana zatkli a dva a půl roku věznili v koncentračním táboře. Na konci války se pokusil znovu začít mlít, což se mu po

několika zamítnutých žádostech podařilo.⁷ Mlýn pravděpodobně přestal pracovat okolo roku 1950 - jako většina malých mlýnů v Čechách.

Dnes tu žije rodina soukromého zemědělce, který areál plně využívá. Budova však slouží spíše jako skladiště a chátará.

b) Prameny

Pro vyhledání I. a II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic.

Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Rak 361.

Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlýnářské ústředí, karton 284, inv. č. 2869.

Inventarizační průzkum lidové architektury, okres Kladno – Tuchlovice čp. 16, Jiří Škabrada a kol., Praha 1983, uloženo v archivu NPÚSČ Praha, Sabinova 5.

c) Literatura

Aleš Chalupa et al. heslo Smečno, panství, in: *Tereziánský katastr II*, Praha 1966, s. 309 – 311.

Magda Křivanová – Luděk Štěpán, *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2000.

Antonín Profous – Jan Svoboda, heslo Tuchlovice, in: *Místní jména v Čechách IV*, Praha 1957, s. 394.

Eva Volfová, heslo Tuchlovice – mlýn vodní, KP in: Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku IV*, Praha 2004, s. 102.

3) Umístění v terénu

a) Topografická situace

Mlýn stojí na samotě, necelý kilometr severovýchodně od středu vsi Tuchlovice (obr. 1/21). Nejbližší větší město Kladno se nachází osm kilometrů východně od mlýna.

b) Morfologie krajiny

Areál mlýna stojí v rovinaté krajině. V okolí Tuchlovic a mlýna se nachází převážně zemědělsky obdělávaná půda. Lesů v bezprostředním okolí Tuchlovic roste minimum. Na jihozápad od Tuchlovic se však rozkládá chráněná krajinná oblast Křivoklátsko.

c) Typ vodního toku

Mlýn v minulosti poháněla voda Tuchlovického potoka, pramenícího u vsi Rynholec. Přibližně kilometr za mlýnem se potok vlévá do říčky Loděnice.

d) Popis náhonu, vodního díla

Podle Indikační skici začínal náhon v západní části obce a vedl podél cesty až ke mlýnu. Měřil asi jeden kilometr. Voda od mlýna tekla samostatným korytem rovnoběžně s korytem potoka až ke vsi Srby. Tam se vlévala do potoka Loděnice a následně do Turyňského rybníka, kam ústil na jiném místě i Tuchlovický potok. Dnes zbyl z náhonu jen obrys malé akumulární nádrže. Z úseku náhonu podél dnešní silnice se stal příkop a v odtokovém korytu stojí voda.

e) Související komunikace, bezprostřední přístup, funkce mlýna

Mlýn stojí při silnici mezi Tuchlovicemi a Srby. Tato cesta zde existovala již baroku. Ze silničky odbočuje ke mlýnu krátká cestička až ke vratům - jedinému vstupu na dvůr mlýna. Do mlýnice se chodilo dveřmi v severovýchodním podélném průčelí. Mohlo se tudy nosit obilí do mlýna a melivo zpět na vůz. Ze mlýna vedou ještě jedny dveře v severozápadním štítovém průčelí, které sloužily pro obsluhu stavidla.

f) Okolní stavební fond

Mlýn stojí na samotě. Jedinou významnou stavbu v okolí tvoří dálnice vedoucí z Prahy na Karlovy Vary.

g) Drobné objekty související s prostorem a funkcí mlýna

Žádný drobný sakrální objekt se v bezprostřední blízkosti mlýna nenachází.

4) Popis mlýna

a) Úvodní charakteristika, slohovost, úvodní popis celého areálu

Areál má charakter ze čtyř stran uzavřené usedlosti. Mlýn stojí v jihozápadní části, při hlavních vratech do dvora. Kde areál neuzavírají budovy, stojí vysoká kamenná zeď.

b) Charakteristika dispozice objektu mlýna, jeho komunikačních vazeb

Zčásti roubený patrový mlýn s mansardovou střechou stojí na obdélném půdorysu. Hlavní vstup se nachází vpravo od osy hlavního severovýchodního podélného průčelí. Další dveře spatříme v severozápadním štítovém průčelí. Vedly z prvního patra ke stavidlům. Patrně tudy nosili mleči obilí na zanášku.

c) Prostorový vztah – funkce vůči obydlí

Mlýn i obytná část se do roku 1914 nacházely v jedné budově. Ve zmíněném roce nechal Jan Jerman přestavět protější hospodářskou budovu na obytnou. Dílo datuje letopočet na západním štítu. Do té doby žili mlynáři v přízemí jihovýchodní části mlýna, které se dodnes občas využívá. Do mlýna a do obytné části se chodilo hlavními dveřmi přes síň. Dnes situaci změnila zděná příčka, a tak se do mlýna lze dostat garážovými vraty v pravé části severovýchodního průčelí.

d) Stavební technika

Mlýn má zčásti roubené jihovýchodní patro, příčku mezi prvním patrem mlýnice a prostoru prvního patra nad obytnou částí. Zbytek stavby se skládá ze smíšeného zdiva.

e) Popis přízemí

Mlýn míval původně nejspíš dvoudílnou dispozici, kdy černá kuchyně nebyla vydělena od mlýnice. Dnes se v místech černé kuchyně nachází novodobá příčka a situace v objektu vypadá dosti nepřehledně. Hlavními dveřmi se dostaneme do malé chodbičky, kterou ona novodobá příčka izoluje od mlýnice. Směrem na jihovýchod pak odděluje zeď s dveřmi světnici od světničky. Do mlýnice se dnes chodí pouze garážovými vraty, osazenými do severovýchodního průčelí až někdy ve druhé polovině 20. století. Tam se při jihozápadní návodní zdi nachází zdvojená mlýnská hranice do půlky výšky svých sloupů zavezená hlínou (obr. 14/21). Sloupy hranice jsou zdobí řezba. Zhlaví svorů zdobení nemá, ale lze se domnívat, že jej nejspíš v minulosti odřízli.

f) Popis sklepů

Sklep se nachází pod obytným domem v severní části areálu.

g) Popis pater

Patro nad mlýnicí a nad obytnou částí rozděluje poškozená roubená stěna, v níž se mohly kdysi nacházet vsazené dveře. Dnes se tyto prostory využívají pro skladování dřeva a nepotřebných věcí.

h) Popis krovu

Mansardovou střechu nese barokní krov s obvodovou stojatou stolicí (obr. 15/21).

i) Popis průčelí

Severozápadní štítové průčelí, částečně zapuštěné do hráze bývalé akumulární nádržky, se obrací k příjezdové cestě (obr. 7/21). V ose průčelí vedou dveře na zanášku. Vlevo od nich se nachází šestitabulkové a vpravo zaslepené okno. Od mansardové střechy odděluje zeď dřevěná podstřešní profilovaná římsa. Podobná lemuje i hranici horní a spodní části mansardy, a to po celém obvodu střechy.

Severovýchodní podélné zápraží kryjí přetažené stropní trámy (obr. 11/21, 12/21). V přízemí v pravé části se nacházejí novodobá garážová vrata. Vlevo od nich vede hlavní vstup do budovy a vedle něj se nalézá okno. Zcela vlevo spatříme okno do světnice. V patře nad garážovými dveřmi se vyskytuje jedno zaslepené okno a vlevo od něj okenní otvor bez výplně – dnes jediný možný vstup do patra mlýna. Zcela vlevo v roubení najdeme částečně zachované šestitabulkové okno. Profilovaná římsa mezi patrem a střechou obíhá okolo celého domu stejně jako výše zmíněná římsa mansardová.

Přízemí jihovýchodního štítového průčelí nese tři okenní otvory s novodobými okny (obr. 10/21). V roubeném patře spatříme v trámkové zárubni dva okenní otvory, uzavřené pouze vnitřní dřevěnou okenicí.

Jihozápadní podélné průčelí sloužilo jako návodní stěna. Vlevo, v části patřící mlýnici, se žádná okna nenacházejí (obr. 5/21, 9/21). Nepodařilo se objevit ani prostupy pro hřídele. Lednici dnes najdeme z části zasypanou. V obytném úseku spatříme vpravo v přízemí jedno okno a v patře pouze malý čtvercový otvor v roubení. Roubená stěna značně chátrá a hrozí její celková destrukce (obr. 13/21).

j) Ostatní objekty areálu

Naproti mlýnu, v severní části areálu, stojí patrový obytný dům, přestavěný v roce 1914 z hospodářského stavení (obr. 16/21). Dům má sedlovou střechu s valbičkou v západní

části. Na budovu navazují východním směrem nižší hospodářské budovy s různým využitím. Areál na východě uzavírá pilířová stodola s částečně valbovou střechou.

Ze západu zakončuje areál pilířová brána se segmentovým záklenkem s dřevěnými vraty. Jižně od ní se nachází malá branka pro pěší, opět segmentově zaklenutá, s dřevěnými dveřmi. Brána s brankou spojují jihozápadní roh obytného stavení se severozápadním rohem mlýna.

k) Stavební historie

Mlým se až na několik rušivých přestaveb zachoval v intaktním, ačkoliv na druhé straně poměrně zanedbaném stavu. V jádru stavby se vydělila černá kuchyně od mlýnice a zazdily dveře mezi mlýnicí a přístupovou síní. Další úprava spočívala ve vytvoření širokých garážových vrat do mlýnice. V objektu se navíc vyměnilo několik oken. Zajímavý detail tvoří vynechání námětků mezi horní a spodní částí mansardové střechy při změně krytiny. Vznikl tak otvor, větrající a částečně osvětlující půdní prostor (obr. 11/21). Podle dotazníku k zápisu do mlynářského rejstříku měla budova ještě v roce 1939 doškovou střechu a majitel uváděl stáří mlýna přes 300 let.⁸

5) Mlýnská technologie

a) Dochovaná, pohon mlýna

Z mlýnské technologie se až na mlýnskou hranici nezachovalo nic.

b) Nedochovaná, stopy po technologii

O dřívějším vybavení mlýna nás informuje dotazník k zápisu do mlynářského rejstříku, kde se dozvídáme, že mlýn ještě v roce 1939 zpracovával pouze žito. Ze zařízení mlynář uvádí jednu válcovou stolicí od neznámého výrobce a druhou od Josefa Brouska z Nového Města nad Metují, s níž šrotoval a mačkal oves. Dále mlel na dvou párech francouzských mlecích kamenů od Gabriela Žižky z Prahy. Vysévače vyráběli bratři Gedlerové z Bílichova u Kladna. Ta samá firma zhotovila i čtyřkrupičnou ssavku. Zdejší stroje od poměrně neznámých výrobců, by mohly mít velkou historickou i vypovídací hodnotu. Bohužel se ani jediný nezachoval.

Mlýn ještě v roce 1939 disponoval dvěma vodními koly na vrchní vodu o průměru 4 metry. Ta se však nedochovala. Alternativní motor, podle dotazníku k zápisu do mlynářského rejstříku, ve mlýně nevyužívali.

c) Doplňkové provozy a pohon hospodářských strojů

V literatuře se žádné doplňkové provozy nezmiňují a ani při terénním průzkumu se po nich žádné stopy nenašly.

6) Závěrečné hodnocení

Tuchlovický mlýn patří mezi intaktně zachované barokní mlýny s roubeným patrem, obvykle s mansardovou střechou, bez větších regionálních vlivů na podobu a uspořádání půdorysu a vzhledu mlýna. V katalogu se do této kategorie řadí mlýn u Hodkova čp. 40 (Kutná Hora) a mlýn ve Starosedlském Hrádku čp. 4 (Příbram). V Čechách se vyskytují ještě další mlýny tohoto typu: Zimův mlýn v Ostrovci (Rokycansko) či mlýn Žampach v Ktové z oblasti Českého ráje aj.⁹

Mlýn se dnes nachází ve velmi zanedbaném stavu a hrozí jeho úplný zánik. Komunikace mezi památkovým ústavem a majiteli se rozvíjí poměrně složitě a mlýnu se i přes snahu památkářů zatím nedaří pomoci.

Mlýn stojící na samotě má poměrně krásné umístění v krajině, které však silně ruší vysoký násep s rychlostní silnicí E 48 z Prahy do Karlových Varů. Ta se sice obloukem vyhýbá CHKO Křivoklátsko, ale naneštěstí vede přímo kolem tohoto velice vzácně zachovaného mlýna. Pokud se tu jednou bude provádět dendrochronologický průzkum, mohl by nám odhalit, zda zde stával mlýn již před téměř čtyřmi sty lety, jak se alespoň ústně traduje.

7) Poznámkový aparát

¹ Pro vyhledání I. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic, sign. C 106. Název Heron Mühle se stal jediným, který se ke mlýnu podařilo zjistit.

² Antonín Profous – Jan Svoboda, heslo Tuchlovice, in: *Místní jména v Čechách IV*, Praha 1957, s. 394.

³ <http://www.ou-tuchlovice.cz> (25. 5. 2011)

⁴ Aleš Chalupa et al. heslo Smečno, panství, in: *Tereziánský katastr II*, Praha 1966, s. 311.

⁵ Viz I. a II. vojenské mapování (pozn. 1), sign. C 106, W_8_I.

⁶ Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Rak 361.

⁷ Ibidem.

⁸ Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 284, inv. č. 2869.

⁹ Magda Křivanová – Luděk Štěpán, *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2000, s. 114.

8) Obrazová příloha

a) Mapová a plánová dokumentace

obr. 1/21 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).

obr. 2/21 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 106, výřez.

b) Ostatní ikonografie (obrazy, staré fotografie, pohlednice)

obr. 5/21 – Pohled na mlýn z jihu, vlevo dosud stojící kamenná lednice (fotografie převzata z: Inventarizační průzkum lidové architektury).

obr. 6/21 – Pohled na mlýn ze západu (fotografie převzata z: Inventarizační průzkum lidové architektury).

c) Fotodokumentace objektu

obr. 7/21 – Pohled na areál mlýna ze západu (foto Matějčíček 2011).

obr. 8/21 – Pohled na mlýnský areál z dálnice E 48 (foto Šimek 2011).

obr. 9/21 – Pohled na mlýn z jihu (foto Šimek 2011).

obr. 10/21 – Pohled na jihovýchodní štítové průčelí (foto Matějček 2011).

obr. 11/21 – Pohled na mlýn ze západu (foto Matějčíček 2011).

obr. 12/21 – Vazné trámy kryté profilovanou římsou (foto Šimek 2011).

obr. 13/21 – Vážně poškozená roubená stěna (foto Šimek 2011).

obr. 14/21 – Mlýnská hranice (foto Matějčíček 2011).

obr. 15/21 – Pohled do barokního krovu (foto Matějček 2011).

obr. 16/21 – Obytný dům (foto Šimek 2011).

Mlýn ve Vepřku

1) Obecné údaje

- a) Sídlo - Vepřek
- b) Čp. 19
- c) Vodní tok – Bakovský potok (dříve Červený)
- d) Katastrální území – Vepřek, 706604
- e) Okres - Mělník
- f) Poloha – mlýn se nachází v severní části vsi Vepřek.
- g) GPS - 50°18'38.230"N, 14°19'23.563"E
- h) Název mlýna – Vepřecký mlýn
- i) Rejstříkové číslo nemovité kulturní památky - 104219

2) Dějiny objektu

- a) Stručná historie

První písemná zmínka o vsi Vepřek pochází z roku 1346.¹ První zmínku o mlýnu najdeme v urbáři z roku 1596. Tehdy tu hospodařil rychtář Jan Polt.² V roce 1609 předal Jan Polt mlýn synu Václavovi. Ve smlouvě mezi otcem a synem najdeme první zmínku o stoupě a pile, které ke mlýnu patřily, stejně jako vinice a louky.³ Mlýn poté několikrát změnil majitele, až v roce 1644 víme, že jej vlastnila církev a pronajímala Václavovi z Újezdce a Kounic. Ze sporů mezi Václavem z Kounic a proboštvím o to, zda na panském mlýně dobře hospodaří či ne, se nám zachovalo několik velmi zajímavých zápisů, které mimo jiné obsahují i několik inventářů.⁴ Poté, co mlýn po mnoha sporech Václavovi z Kounic odebrali, učinil tento ještě roku 1678 poslední pokus o navrácení mlýna. Ačkoliv žádost směřovala k novému proboštovi, přesto u něj nepochodil.⁵ Tereziánský katastr uvádí ve Vepřku k roku 1713 mlynáře Jana Sypeckého. Panský mlýn má v té době tři kola a čtyři stoupy na nestálé vodě.⁶

Dne 30. dubna 1752 prodala svatovítská kapitula ves Vepřek hraběti Rudolfovi Chotkovi. O deset let později koupil zdejší mlýn Václav Sypecký. Mlýn měl tehdy troje složení, stoupy a pramen jej označuje jako: „*mlejn na spadnutí, spolu k němu patřícími chlívy, stodolou, sklepy, zahradou, též k tomu se vynacházejících 79 štrychů*

3 věrtele 3 čtvrtce dominikálních polí.“⁷ Při prodeji se opět sepisoval velmi podrobný inventář. Václav Sypecký zemřel v roce 1773 a rok po jeho smrti sepsaný inventář majetku obsahuje několik desítek položek.⁸ Mlýn zdědil jeho syn Václav, jehož dcera Josepha se vdala za Josepha Horna. Dle svatební smlouvy z roku 1798 měl Sypecký předat mlýn novomanželům při dovršení 20. narozenin dcery Josephy za částku 3000 zlatých. Předání mlýna urychlil požár v roce 1800: „*Požár vypukl na půdě mlýna a ohněm byl zničen mlýn se vším zařízením, chlévy a stodola, až na nějaký domácí mobiliář a hospodářské nářadí a dobytek.*“⁹

V roce 1839 prodal Joseph Horn mlýn Johannu a Antonii Satranovým. Rod Satranových jej pak v spravoval minimálně dalších 100 let. K roku 1887, jak uvádějí Vodní knihy, pracoval mlýn již s válcovými stolicemi (obr. 10/22).¹⁰ Z dotazníku k zápisu do mlynářského rejstříku vyplývá, že od roku 1934 pronajímal objekt Vojtěch Satran Josefu Vaiglovi.¹¹ Poslední zprávy o vepřeckém mlýně nám podává amatérský vlastivědec Josef Moláček (obr. 11/22).¹² Roku 1955 mlýn nakreslil a napsal několik stránek o jeho historii.

Mlýn velice utrpěl za komunistického režimu a dlouhá léta chátral. Naštěstí se našel investor, který jej v roce 2010 koupil, nechal vypracovat stavebně historický průzkum a zahájil záchranné práce (obr. 18/22). Nový majitel si mlýna všiml kvůli několika článkům Ing. arch. Jana Pešty, opakovaně upozorňujícího na zhoršující se stav tak významné technické památky, kterou bez nadsázky označil za „*Karlštejn mezi mlýny*“. Stavebně historický průzkum jeho názor jenom potvrdil a po citlivé rekonstrukci bude mlýn patřit k jednomu z nejzajímavějších v Čechách.

b) Prameny

Pro vyhledání I. a II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic.

Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Rak 372.

Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 297, inv. č. 3051.

Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu autora.

c) Literatura

Jan Pešta, heslo Vepřek – mlýn vodní, in: Hana Hlušičková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku IV*, Praha 2004, s. 159 – 160.

Jan Pešta, Stranou pozornosti. Unikátní vodní mlýn ve Vepřku (cyklus Ohrožená stavba), *Architekt VI – VII*, 2005, s. 110 – 111.

Lubomír Procházka, Kresby Josefa Moláčka jako méně známý pramen k vesnickému stavitelství západní části okresu Mělník, in: *Confluens: sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka VI*, Mělník 2007.

Antonín Profous, heslo Hrádek, in: *Místní jména v Čechách I*, Praha 1947, s. 500.

3) Umístění v terénu

a) Topografická situace

Mlýn se nachází v severní části vsi Vepřek. Nejbližší větší město Kralupy na Vltavou leží asi sedm kilometrů jižně od Vepřku (obr. 1/22).

b) Morfologie krajiny

Vepřek leží v rovinaté krajině dolního Povltaví. Přímo za mlýnem se severozápadním směrem zdvihá stráň, po níž vede silnice.

c) Typ vodního toku

Pohon mlýna zajišťoval poměrně vodnatý Bakovský potok, pramenící asi tři kilometry na západ od vsi Kalivody. Mlýn ve Vepřku jako poslední využíval tento potok, který po tři sta metrech ústí zleva do Vltavy.

d) Popis náhonu, vodního díla

Náhon ke mlýnu musel svého času představovat velice pozoruhodnou technickou stavbu. Začínal totiž již v Sazené, vzdálené asi tři kilometry vzdušnou čarou (Sazená viz samostatné katalogové heslo), odkud tekla ke mlýnu u Nové Vsi a po dalším jeden a půl kilometru se voda teprve dostala do Vepřku. Aby nebyl mlýn zcela závislý na tak dlouhém náhonu a přiznal dvou dalších mlýnů, nechal tehdejší majitel asi devět set metrů od mlýna vystavět jez. Odtud přiváděl vodu do stávajícího náhonu. Stavbu realizoval roku 1890 a jez znovu upravoval o třináct let později (obr. 9/22).¹³ Odbočku z potoka k náhonu však vyznačuje již Indikační skica. Nenajdeme zde ovšem

nakreslený jez, a tak otázka, odkdy posilující náhon existoval, zůstává stále otevřená.¹⁴

Těsně před lednicí se nacházela malá akumulární nádrž, jejíž obrys můžeme pozorovat dodnes. Od vodních kol, později třech turbín, odcházela voda klenutým tunelem, který existoval již v polovině 17. století.¹⁵

e) Související komunikace, bezprostřední přístup, funkce mlýna

Brána do mlýnského areálu dnes stejně jako v barokní době stojí v severní části dvora. V roce 1840 stál mlýn téměř na samotě a na sever od něj se nacházela křižovatka čtyř cest. Dnes cesta vedoucí k jihu končí v jižní části vsi Vepřek. Směrem na severozápad pak vede silnička k Nové Vsi, ale také k nájezdu na dálnici E55, směřující z Prahy na severozápad. Areál mlýnského dvora se otevírá na jihozápadní stranu. Mleči však přijížděli a odjížděli pouze jednou, výše zmíněnou, bránou.

f) Okolní stavební fond

V okolí se dnes nachází novodobá zástavba. V barokní době stával mlýn na samotě.

g) Drobné objekty související s prostorem a funkcí mlýna

U křižovatky, označené na Indikační skice z roku 1840, objevíme vyobrazenou značku kříže (obr. 4/22). Severně od mlýna se nachází o tři roky mladší litinový křížek s cedulkou: „*Ke cti a chvále Boží a k opatrování obce dal postaviti Josef Horn Léta Páně 1843.*“ Informace z cedulky odpovídá historickým skutečnostem, uvedeným v úvodní kapitole.

4) Popis mlýna¹⁶

a) Úvodní charakteristika, slohovost, úvodní popis celého areálu

Areál barokního mlýna stojí na nepravidelném klínovitém pozemku, z jihu ohraničeném nivou Bakovského potoka a na severu cestou stoupající pozvolna po úbočí svahu. Obytná budova a mlýnice spolu vytvářejí půdorys ve tvaru L. Stejně tak protilehlé hospodářské budovy stojí na půdoryse písmene L.

b) Charakteristika dispozice objektu mlýna, jeho komunikačních vazeb

Patrová obytná budova stojí na obdélném půdoryse a ze severozápadu se k ní přimyká podlouhlý přízemní přístavek černé kuchyně (obr. 17/22). Pravoúhle k domu se z jihozápadu pojí barokní patrová mlýnice s mansardovou střechou. Tvoří tak jihovýchodní křídlo (obr. 16/22).

Po komunikační stránce mají mlýn i obytná část poměrně složité řešení. Do mlýna se chodilo dveřmi v ose severovýchodního průčelí, v místech, kde se mlýnice napojuje na obytný dům. Dveřmi se dostaneme na široké kamenné schodiště a z něho do podkolí, směrem na jihovýchod pak do šalandy, zabírající jihovýchodní roh mlýna. Ve směru na jihozápad vedou dveře k turbínám. A po dnes neexistujících schodech na severozápadě se chodilo do patra. Z mezipatra mlýnice se dalo dostat do obytné části na severovýchodě. Do podstřeší vedlo dřevěné schodiště.

Do obytné části se vstupovalo hlavním vchodem v ose jihovýchodního podélného průčelí obytného domu. Vlevo od hlavního vchodu najdeme dveře do sklepení. Z klenuté vstupní síně, přístupné ze dvora, se chodilo do jednotlivých částí domu. Směrem na jihozápad se dalo dostat do dnes již sesuté části domu. Na severozápad se vcházelo do podlouhlé černé kuchyně, rozdělené na několik částí. Severovýchodně se šlo do velké světnice, kterou dnes púlí novodobá příčka. Odtud se stejným směrem pokračovalo do další místnosti, v současnosti zřícené. Patro má stejnou dispozici jako přízemí, s výjimkou severozápadní přístavby černé kuchyně, neboť ta už do patra nevede. Do obytné části se chodilo ještě jedněmi dveřmi, zcela vlevo v jihovýchodním podélném průčelí. O uspořádání místností za nimi se můžeme pouze dohadovat, neboť tato část obytné budovy se zborila.

c) Prostorový vztah – funkce vůči obydlí

Vepřecký mlýn se řadí k poměrně vzácným případům se samostatně stojící mlýnicí. Mezi mlýnem a obytnou částí se dalo chodit buďto spodem přes dvůr či z přízemí obytného domu do mezipatra mlýna, odkud se mohlo sestoupit do podkolí nebo naopak vyjít nahoru na válcovou podlahu. Od 1934 pronajímal mlýn Vojtěch Satran Josefu Vaiglovi s tím, že rodina Satranova stále bydlela v obytné části. Kde bydlel mlynář Vaigl nevíme, v dotazníku pro zápis do mlynářského rejstříku své bydliště neuvedl. Mohl přebývat zcela jinde, avšak to se zdá nepravděpodobné.

d) Stavební technika

Celý mlýn i obytná budova se skládají ze smíšeného zdiva. Najdeme zde i pozdně gotické, přesně opracované kamenné články, dále kvádrkové zdivo, ale i kamení či cihly.

e) Popis přízemí

Přízemí obytného domu tvoří starší úsek s trojdílnou dispozicí a přístavek, který obytnou část rozšiřuje severovýchodním směrem (obr. 5/22). Jádrem trojdílného domu se stala vstupní síň, v níž se nachází též nástupní rameno schodiště do patra (obr. 27/22). Na síň navazuje na severovýchodě bývalá světnice, dnes rozdělená cihelnou příčkou na dva menší pokoje. Na jihozápadní straně navazuje místnost, dříve vnitřně dělená, ovšem kvůli jejímu sesutí dnes nevíme jak. Severozápadní přízemní přístavek měl také trojdílnou dispozici, s černou kuchyní na severovýchodě a symetricky situovanou místností, dnes téměř zaniklou. Severovýchodní přední přístavba se skládá dvou pokojů, v současnosti skoro zničených.

Do mírně zahloubeného přízemí mlýnice se dostaneme vchodem v severovýchodním podélném průčelí, po širokém kamenném schodišti (obr. 30/22). Z východní části mlýnice se vyděluje roh, ve kterém se nacházela šalanda, později přestavěná na strojovnu stabilního motoru. V jižní části mlýnice se vyčleňuje ještě další prostor, kde mívali umístěný setrvačnick. Při jihozápadní návodní zdi zůstal jediný sloup z bývalé mlýnské hranice (obr. 29/22). Jde o poměrně unikátní provedení v kamení. Sloup má dvě zazděné drážky pro tzv. příčky, což naznačuje, že jde o střední sloup minimálně dvojnásobné mlýnské hranice.¹⁷ K budově mlýnice ještě na jihozápadě přiléhá přízemní stavba turbínové strojovny, stojící v místech bývalé lednice.

f) Popis sklepů

Částečné podsklepení má pouze dům (obr. 6/22). Do sklepů se schází po schodišti, vedoucím od portálku ústícího do dvora (obr. 25/22). Na vstupní prostoru sklepení navazuje na severovýchodě velký sklep pod světnicí. Další pak vybíhá směrem na sever, až mimo půdorys domu. Dnes tuto část sklepa najdeme částečně zavalenou.

g) Popis pater

Patro domu kopíruje v hlavních rysech přízemí, ovšem bez severozápadního a severovýchodního přístavku (obr. 7/22). Ze střední horní síně se na jihovýchodě

vyděljuje pokoj a v druhé komunikační části vedou schody na půdu. Nad světnicí se nachází velký pokoj. Nad jihozápadní, dnes zřícenou místností se už nic nevyskytuje (obr. 28/22).

Patro mlýnice opisuje přízemní část pouze vydělenou šalandou. Jinak zde spatříme velké množství mlýnských strojů a především trojici válcových stolic (obr. 32/22, 33/22). V mlýnici se nachází dřevěný válcový sloupek, podpírající stropní průvlak. Sloupek nese dataci 1816. Vzhledem k dendrochronologickému datování dřevěných prvků se domníváme, že jde o letopočet vyřezaný několik let po osazení.

h) Popis krovu

Krov nad severovýchodním přístavkem i nad jihozápadní čtvrtinou domu beze zbytku zanikl. Ten nad střední částí domu má jednoduchou vaznicovou soustavu se střední stolicí opatřenou hřebenovou vaznicí (obr. 8/22). Dendrochronologický průzkum krov datoval do let 1903/1904 a 1907/1908.¹⁸

Širokou mansardovou střechu nad mlýnem nese dvouetážový krov pozdně barokního typu (obr. 34/22). Spodní část podpírají ležaté stolice, horní část stojaté stolice, tvořící obvodový rám. Dendrochronologický průzkum ukázal, že dřevo na krov se pokácelo v letech 1798 – 1800.

i) Popis průčelí

Severovýchodní průčelí obytného domu se obrací do ulice. Jde o průčelí přízemní přístavby k historickému jádru budovy, které má v nárožích naznačenou bosáž. Ve spodní části se nacházejí dvě okna se šambránami a nadpražními římsičkami, ve štítu pak dvě slepá okna, lemovaná plochými pásovými šambránami se zalamovanými rohy. Špička štítu nese kruhové okno, lemované pásovou šambránou.

Jihovýchodní podélné průčelí se obrací do dvora. Zcela vpravo spatříme průčelí přístavby s jedněmi dveřmi a oknem. Hlavní fasáda obytného domu má poměrně výstavní řešení v eklektickém stylu z přelomu 19. a 20. století (obr. 17/22, 19/22). Patrové průčelí horizontálně odděluje od prvního patra s půdní nadstavbou profilová římsa. Ve spodní části, vlevo do osy průčelí, najdeme mírně zapuštěný pozdně gotický vstupní portálek do sklepení. Bosáží zdobené přízemí má v ose budovy hlavní vstup do síně, s kamenným ostěním a světlíkem, přístupný po třech schodech. Nalevo i napravo od vchodu se nacházejí tři okna; zcela vlevo pak dveře do obytné části. Patro osvětluje šest stejných oken; sedmé, zcela vlevo, již neexistuje

kvůli částečné destrukci domu. Okna zdobí dekorativní štuková šambrána. První patro člení rámová lizéna, též provedená ve štuku. Střední část průčelí zvýrazňuje střešní trojúhelníkový štít. Nad okny prvního patra se nachází řada menších položených obdélných oken, vedoucích na půdu. Před štít předstupuje střecha, podpíraná vyřezávanými krakorci. Celý štít zdobí řada vyřezávaných detailů v duchu eklektismu konce 19. století. V přízemí se po odpadnutí omítky objevil kruhový kámen. Pravděpodobně jde o kamenný štok (obr. 24/22).

Jihozápadním průčelím se obytná část napojuje na mlýn. Její severozápadní průčelí má v přízemí postavenou černou kuchyni, kterou kryla pultová střecha, později zřícená a dnes znovu provizorně postavená (obr. 23/22). Do částečně pobožené černé kuchyně vedou tři okna, jedno z nich s kamenným ostěním (obr. 31/22). Severozápadní průčelí domu nese pouze v podstřeší řadu obdélných položených oken, která osvětlovala půdu. Na stěně průčelí se ještě zachoval obtisk lehce kónického dýmníku z nepálených cihel. Zcela vpravo, v místech zřícené zdi, se v patře nacházelo okno s gotickým ostěním. Podařilo se ho v sutí najít celé a pravděpodobně se časem opět zasadí do nově vystavěné zdi.

Mlýn se do dvora otevírá severovýchodním průčelím, v severní části téměř z poloviny zakrytým obytným domem (obr. 20/22). Zeď spodního, částečně pod úroveň zapuštěného suterénu dělí čtyři okenní otvory. Dvě okna vlevo osvětlovala šalandu a mají industriální charakter se skleněnými tabulkami. Zcela vpravo se nacházejí dveře na schodiště do mlýnice. Schodiště osvětluje okno industriálního charakteru s 4 x 4 skleněnými tabulkami, umístěné vlevo od dveří. V patře se nacházejí zcela vpravo dvě a zcela vlevo jedno okno se segmentovým záklenkem a industriální výplní ze skleněných tabulek. Nalevo od dvou oken na pravé straně spatříme vyskladňovací otvor dveřního charakteru, vytvořený rozšířením okna. Při prahu má dvě oka na zavěšení šoupačky. V ostění pak na pravé i levé straně trčí další dvě oka, skrz která se nejspíš šoupačkou pomocí lan manipulovalo. Vlevo od vyskladňovacího otvoru se nachází kapličková nika zaklenutá segmentovým záklenkem. Ostění oken vyskladňovacího otvoru i kapličky zdobí štukové rámy. Na východním nároží se dochovala štuková bosáž. Průčelí dělí od střechy profilovaná římsa.

Jihovýchodní štítové průčelí mlýnice osvětlují v přízemí dvě okna. V ose prochází skrz zeď hřidel transmise, usazená na cihlovém soklu před průčelím. Pravé okno v přízemí mohlo kdysi sloužit jako dveře do šalandy. Zcela vlevo spatříme

vyzděný opěrák, dosahující výšky přízemí. V patře se nacházejí tři identická okna s kamenným parapetem, osazená barokizujícími spínanými mřížemi. Okna lemuje štuková lišta. Na východním nároží se nachází štuková bosáž. Patro od lichoběžníkového štítu dělí profilová římsa. V mohutném štítu polovalbové mansardové střechy spatříme dvě identická okna industriálního charakteru se skleněnými tabulkami. Mírně konkávní - zhoupnutá křídla štítu mívala čučky v podobě jehlanů. Částečně se dochoval pouze pravý. Z omítky dnes již téměř vymizel nápis „VÁLCOVÝ MLÝN VOJTĚCHA SATRANA“. Štít vrcholí profilovanou římsou, která se zalamuje a přechází ve dvě dřevěné mansardové římsy mezi horní a spodní částí střechy na severovýchodní a jihozápadní straně střechy.

Dvě třetiny délky jihozápadního podélného průčelí zabírá před přízemím umístěná turbínová strojovna (obr. 21/22), vyzděná z bílých cihel a doplněná třemi identickými okny se segmentovým záklenkem. Výplně všech tří oken tvoří nasucho poskládané cihly. Vpravo od strojovny se nachází pobožený přístavek, který před ní ještě mírně předstupuje. Za jeho stěnou najdeme odhalenou část přízemí jihozápadního průčelí. Ta v sobě nese několik otvorů, pár z nich již zazděných. Mohla by se zde nalézat i klenbička prostupu hřídele vodního kola.

První patro průčelí osvětlují tři identická okna s kamenným ostěním i parapetem. Mezi levým a prostředním oknem se nacházejí zazděné bývalé dveře do skladu, zmiňovaného v dotazníku k zápisu do mlynářského rejstříku.¹⁹ Dveře mají kamenný portálek s náročnou výzdobu, kterým se chodilo nejspíš k vodním kolům. Na jeho klenáku se nachází nápis:

AM. ZO. AU

Ao 1800

Io: Ho:

Horní část textu zatím neznáme. Prostřední řádek značí Anno 1800, tedy rok vzniku a zcela spodní řádek nás seznamuje se jménem mlynáře Josepha Horna. Na portálku můžeme spatřit mnoho dalších písmen a dokonce obrázků. Průčelí vrcholí podstřešní profilovou římsou.

Severozápadní štítové průčelí se mírně zapouští pod terén. V levé části najdeme zamřížované okno s kamenným ostěním a cihelným segmentovým záklenkem. Podobné se nejspíš nacházelo i v pravé části, ale zazdili je a zbyl z něho jen cihelný segmentový záklenek. V ose i v levé části patra se vyskytují dvě malá

zazděná okénka s kamenným ostěním. Takové se pravděpodobně nalézalo i zcela vpravo, ale zvětšené. Dnes ho nahradilo větší industriální okno se skleněnými tabulkami. Na stěnu dosedá bez osazení mohutný lichoběžníkový štít s polovalbovou mansardovou střechou. Ve štítu spatříme dvojici zazděných okének.

j) Ostatní objekty areálu

Ve východní části dvora stojí jednotraktová patrová sýpka se sedlovou střechou, v jejímž přízemí najdeme dvě klenuté stáje a v patře jednu velkou, dnes nedělenou sýpku (obr. 35/22), přístupnou z pavlače. Na sýpku se napojuje mírně zalomené jižní křídlo hospodářských budov. Budovy, využitě především jako stáje, mají sedlovou střechu. Od hospodářské budovy směrem na západ stojí samostatná stavba, oddělená od stájí pouze úzkou soutkou (obr. 36/22). Objekt tzv. dolního mlýna má valbovou střechu a od 40. let 19. století zde pracovala nejspíš krupní stoupa či holendr. Suterén budovy dnes najdeme zavezený.

k) Stavební historie

Stavební historie mlýna začíná někdy v období 16. století. Z této doby pravděpodobně pocházejí sklepy pod obytnou částí a obvodové zdi domu. Hmota mlýnice a střední část černé kuchyně by se daly datovat zhruba do období kolem roku 1680, tedy těsně před požárem. Z let po požáru se dochovala dvě křídla černé kuchyně. Eklektická podoba obytné části se severovýchodním přístavkem vznikla na přelomu 19. a 20. století. O pár let později mlynář nechal přestavět lednici na turbínovou strojovnu.²⁰

5) Mlýnská technologie

a) Dochovaná, pohon mlýna

I přes velice havarijní stav budov se technologie uměleckého válcového mlýna zachovala téměř kompletní. Většina strojů pochází z továrny Prokop Pardubice, ale najdou se zde i značky jako Hübner a Opitz či Hořejší Slaný. Jako vodní pohon sloužila ještě na konci 19. století tři mohutná vodní kola,²¹ později nahrazená třemi Francisovými spirálními turbínami o výkonech 15.4, 10.3 a 7.6 HP (obr. 15/22). Hltnost měly turbíny dohromady asi 650 litrů za vteřinu.

b) Nedochovaná, stopy po technologii

Nezachoval se pomocný dvoutaktní diesellový motor značky Adam z roku 1933 o výkonu 27,5 HP.²²

c) Doplnkové provozy, pohon hospodářských strojů

Při mlýně stávala pila, o níž pochází první zmínka již z počátku 17. století.²³ Žádné další písemné informace o ní zatím neznáme. Mohla stávat v prostoru na jihovýchod od turbínové strojovny, kde se dnes nacházejí zbytky zdi nějakého technického objektu.

V roce 1836 nechal tehdejší majitel Joseph Horn zřídit „krupní mlýn“.²⁴ Ten se pravděpodobně nacházel v jižní části pozemku a poháněla jej kola na spodní vodu, která stála v řečišti Bakovského potoka. Po nich zůstaly pouze tři zaklenuté výklenky v jižním průčelí budovy (obr. 37/22. Prostřední výklenek se nachází o něco výš než druhé dva. Z archiválií vyplývá, že nový dolní mlýn obsahoval krupník, jahelku a jedno složení na mletí mouky. Každé zařízení mohlo pohánět vlastní vodní kolo. Suterén dolního mlýna dnes najdeme zcela zavezený, a tak by se případné stopy po zařízení mohly nacházet pod navážkou.

6) Závěrečné hodnocení

Panský mlýn patří bezesporu k nejzajímavějším objektům v katalogu diplomové práce. Sklepy a část obytného stavení pocházejí velice pravděpodobně již z předbělohorské doby. Zvláště monumentální sklepení s trojicí pozdně gotických portáleků se řadí k velice hodnotným částem objektu. Jak se již uvádí výše, i mlýnice z roku 1800 má vysokou vypovídací hodnotu. Samostatně stojící mlýnice patří v rámci katalogu téměř k unikátům. Svou architektonickou podobou i dochovaným strojním vybavením se objekt začleňuje mezi nejvýznamnější a zároveň nejzajímavější mlýny v rámci Středočeského kraje. Dnes nám připadá až zarážející, jak dlouho unikal pozornosti vědecké veřejnosti.

Z krajinytovorného hlediska má mlýn rovněž mnohé klady. Například obdivuhodný náhon, táhnoucí se již od sazenského mlýna a měřící přes tři kilometry. Aby se mlynáři usnadnila práce, čistili jeho koryto jednou do roka poddaní v rámci roboty.²⁵ I tak muselo stát hodně námahy podobný náhon udržovat. Dnes již nelze

náhon bez vysokých finančních nákladů zprovoznit a využít tak energetický potenciál okolo 30 KW.

Mlýn tvoří dominantu vsi Vepřek a jako takový se stal nedílnou součástí staletého vývoje vsi. Kvůli opakované snaze Ing. arch. Jana Pešty našel objekt po více než půl století majitele, který se ho pokusí zachránit a uvést do co nejlepšího stavu, aby splňoval současné standardy bydlení, ale zároveň se tím nesnížila vysoká památková hodnota. Oprava mlýna, započatá na jaře 2011, se řídí doporučeními stavebně historického průzkumu Ing. arch. Jana Pešty a pracovníků Národního památkového ústavu. Při stavbě a rekonstrukci bude velice důležité sledovat složení suti i mnohé stavební detaily a konzultovat s majitelem, popřípadě s projektantem, každou větší stavební úpravu i konečnou celkovou podobu.

7) Poznámkový aparát

¹ Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu autora, s. 11. Stručná historie mlýna čerpala z SHP, pro které vznikla obsáhlá, prameny podložená pasáž o historii, vypracovaná Mgr. Eliškou Novou. Z textu se použily jen nejzásadnější informace ohledně stavebního vývoje mlýna.

² Ibidem.

³ Ibidem s. 12.

⁴ Ibidem s. 13 – 15. O sporu se na tomto místě nelze více rozepisovat.

⁵ Ibidem s. 15.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem s. 16.

⁸ Ibidem s. 16 – 18.

⁹ Ibidem s. 19.

¹⁰ Ibidem s. 20.

¹¹ Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlýnářské ústředí, karton 297, inv. č. 3051.

¹² Lubomír Procházka, Kresby Josefa Moláčka jako méně známý pramen k vesnickému stavitelství západní části okresu Mělník, in: *Confluens: sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka VI*, Mělník 2007.

¹³ Viz SHP (pozn. 1), s. 104.

¹⁴ Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Rak 372.

¹⁵ Viz SHP (pozn. 1), s. 97.

¹⁶ Následující podkapitoly vycházejí z terénního průzkumu autora, ale hlavně ze zjištění stavebně historického průzkumu, provedeného jaře 2011 Ing. arch. Janem Peštou, který autorovi tento materiál laskavě poskytl.

¹⁷ Vzhledem k pramenům a délce návodní stěny se můžeme domnívat, že zde v barokní době stávala až čtyřnásobná mlýnská hranice. Kamenná mlýnská hranice patří mezi unikáty. V Čechách víme pouze a dvou dalších – Číčovice čp. 51 (Praha západ), Úklid čp. 1 (Příbram). Hranici v Úklidu máme dokonce datovanou rokem 1784.

¹⁸ Viz SHP (pozn. 1), s. 42.

¹⁹ Viz MIU (pozn. 11).

²⁰ Tato kapitola vychází z výsledků SHP.

²¹ Viz SHP (pozn. 1), s. 104.

²² Viz MIU (pozn. 11).

²³ Viz SHP (pozn. 1), s. 12.

²⁴ Ibidem, s. 20.

²⁵ Ibidem, s. 19.

8) Obrazová příloha

a) Mapová a plánová dokumentace

obr. 1/22 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).

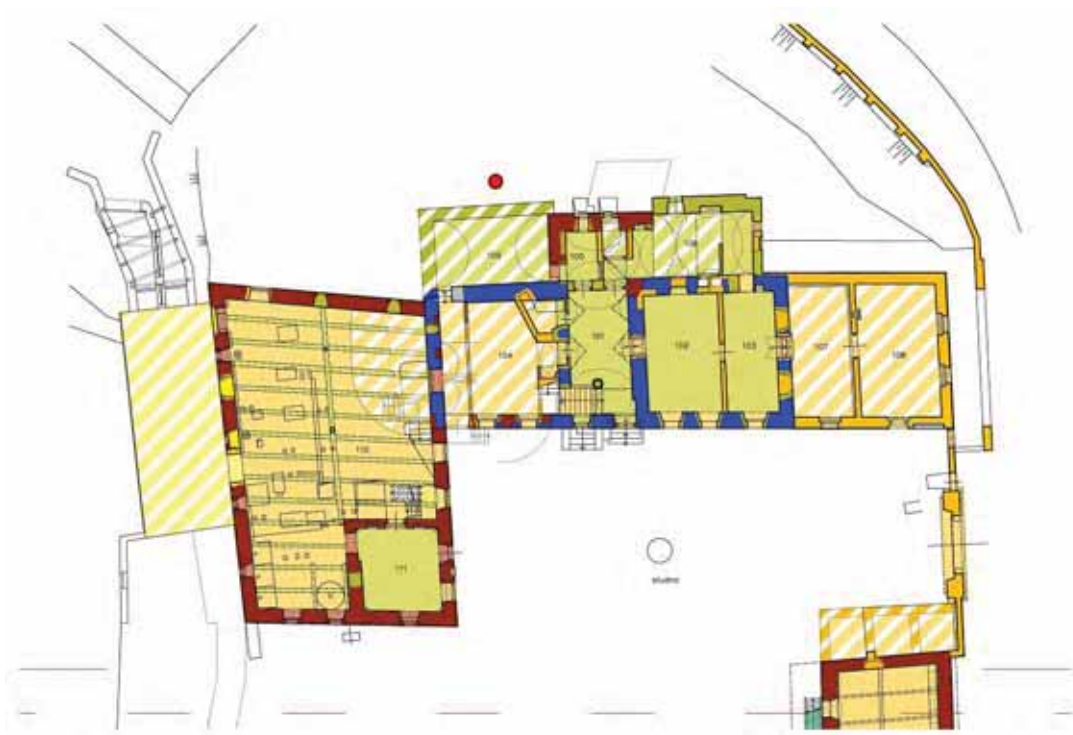
obr. 2/22 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 073, výřez.

obr. 3/22 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_6_I, výřez.

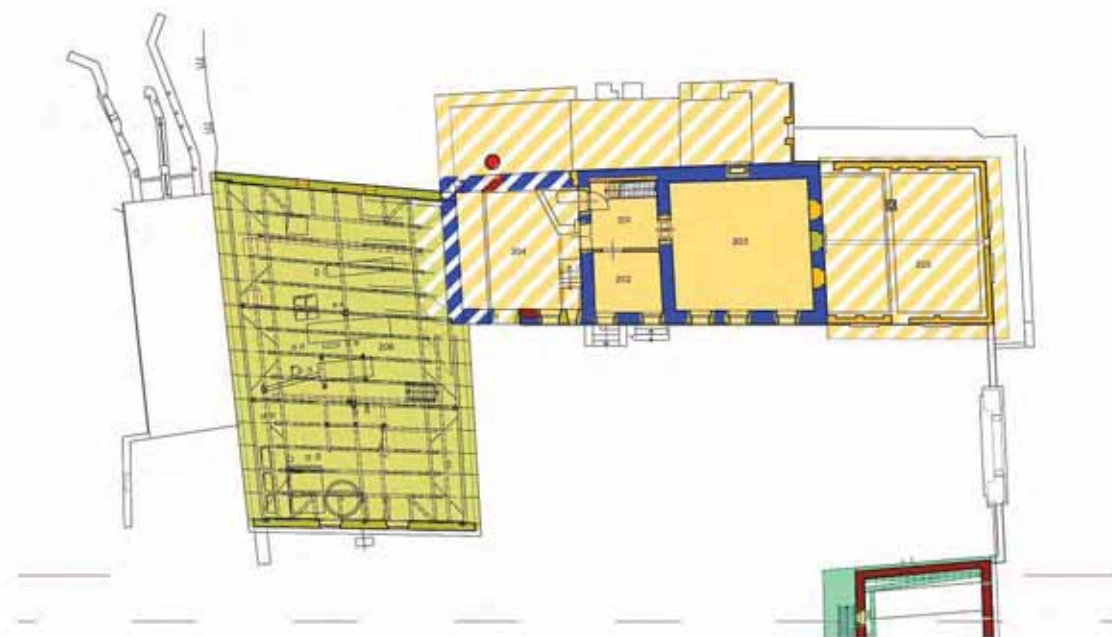
obr. 4/22 - Indikační skica (1840), sign. Rak 372, výřez.

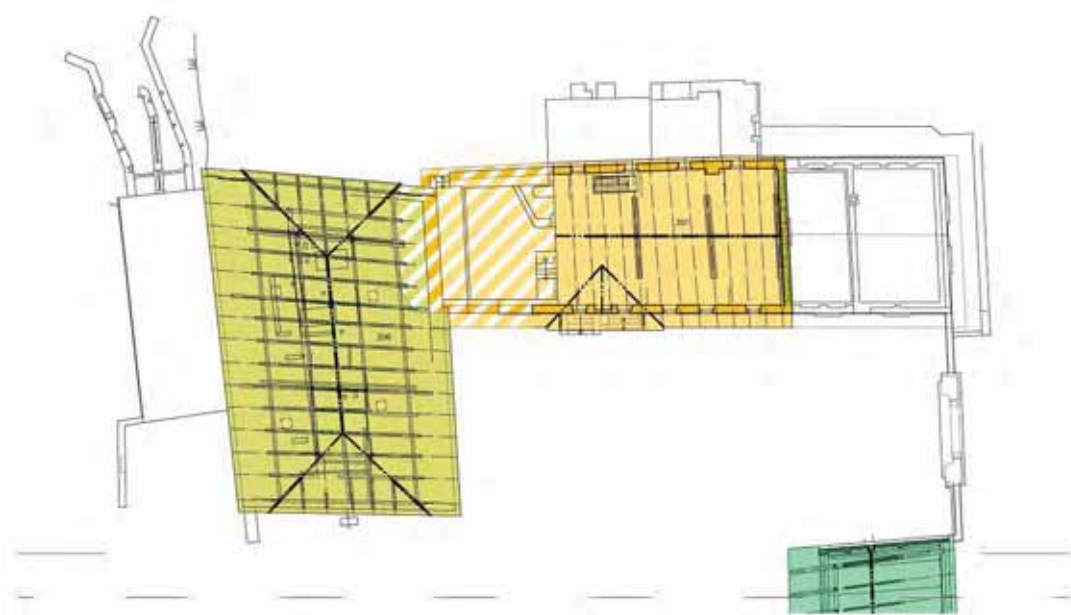
obr. 5/22 – Plán přízemí (převzato z: Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu Jana Pešty).

obr. 6/22 – Plán suterénu (převzato z: Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu Jana Pešty).

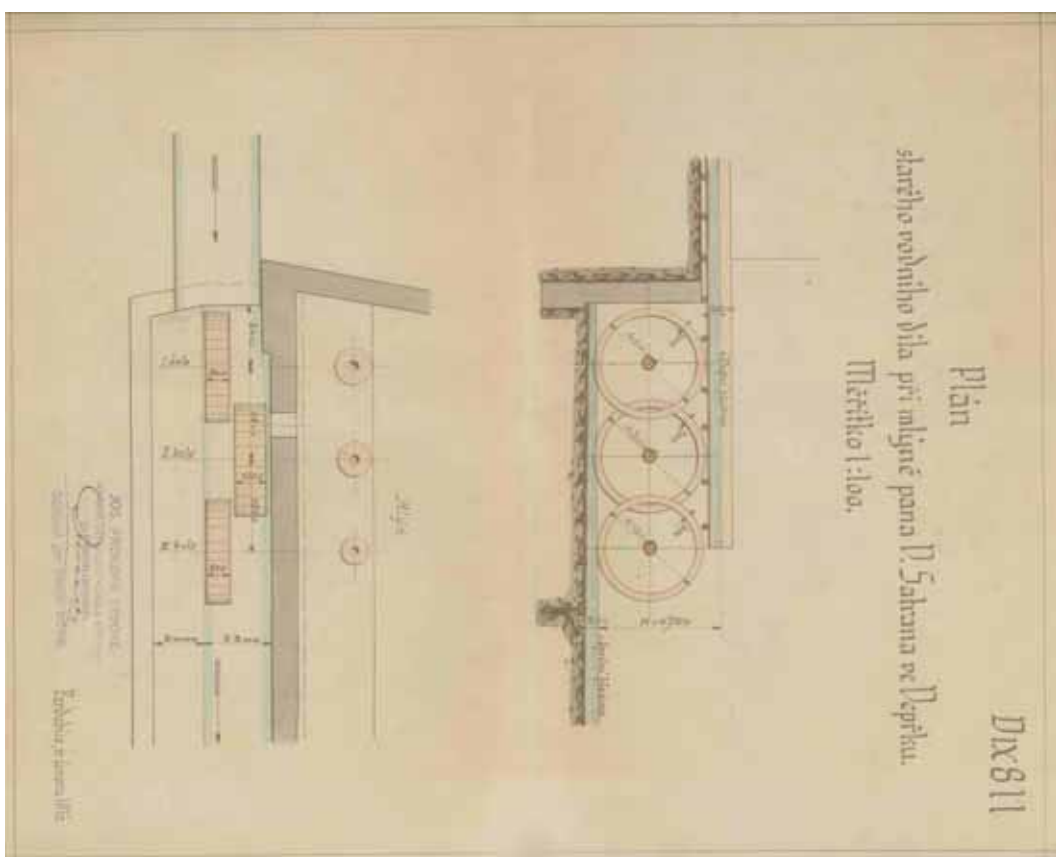
obr. 7/22 – Plán prvního patra (převzato z: Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu Jana Pešty).

obr. 8/22 – Plán podkroví (převzato z: Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu Jana Pešty).

obr. 9/22 – Plán z roku 1890 na vybudování jezu (převzato z: Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu Jana Pešty).

obr. 10/22 – Plán vodních kol v roce 1916 (převzato z: Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu Jana Pešty).

b) Ostatní ikonografie (obrazy, staré fotografie, pohlednice)

obr. 11/22 – Kresba Josefa Moláčka z roku 1955 (převzato z: Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu Jana Pešty).

obr. 12/22 – Dobová fotografie přibližně ze třicátých let 20. století (převzato z: Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu Jana Pešty).

obr. 13, 14/22 - Dobová fotografie přibližně ze třicátých let 20. století (převzato z: Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu Jana Pešty).

obr. 15/22 - Dobová fotografie přibližně ze třicátých let 20. století (převzato z: Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu Jana Pešty).

obr. 16/22 - Fotografie z roku 1984 (převzato z: Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu Jana Pešty).

obr. 17/22 - Fotografie z roku 1984 (převzato z: Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu Jana Pešty).

c) Fotodokumentace objektu

obr. 18/22 – Pohled na mlýn z pavlače sýpky (foto Šimek 2011).

obr. 19/22 – Obytná část mlýna, pohled z jihu (foto Šimek 2011).

obr. 20/22 – Pohled na barokní mlýnici z východu (foto Matějček 2011).

obr. 21/22 – Pohled na mlýnici ze západu (foto Matějček 2011).

obr. 22/22 – Pohled na mlýnici ze severu (foto Pešta 2010).

obr. 23/22 – Pohled na obytný dům ze severu (foto Šimek 2011).

obr. 24/22 – Pravděpodobně zazděný kamenný štok (foto Šimek 2011).

obr. 25/22 – Vstup do sklepení a hlavní vchod do obytné části (foto Pešta 2010).

obr. 26/22 – Jeden z klenutých sklepů (foto Pešta 2010).

obr. 27/22 – Vstupní síň (foto Pešta 2010).

obr. 28/22 – Dnes zničené schodiště z obytné části do mlýna (foto Pešta 2000).

obr. 29/22 – Jediný zachovaný kamenný sloup mlýnské hranice (foto Šimek 2011).

obr. 30/22 – Schodiště do přízemí mlýnice (foto Matějček 2011).

obr. 31/22 – Pohled do černé kuchyně (foto Matějčíček 2011).

obr. 32/22 – Mleci podlaha (foto Šimek 2011).

obr. 33/22 – Letopočet 1816 na nosném sloupku (foto Pešta 2010).

obr. 34/22 – Pohled do krovu mlýnice (foto Matějíček 2011).

obr. 35/22 – Hospodářské budovy (foto Šimek 2011).

obr. 36/22 – Vpravo budova tzv. dolní mlýnice (foto Šimek 2011).

obr. 37/22 – Tři zadržené prostupy vodních kol tzv. dolní mlýnice (foto Šimek 2011).

obr. 38/22 – Stopy náhonu v terénu (foto Šimek 2011).

Podvicmanovský mlýn

1) Obecné údaje

- a) Sídlo – Vicmanov
- b) Čp. 18
- c) Vodní tok - Zábrdka
- d) Katastrální území – Vicmanov, 661341
- e) Okres – Mladá Boleslav
- f) Poloha – mlýn stojí v údolí, necelý půl kilometr východně od vsi Vicmanov.
- g) GPS - 50°35'10.247"N, 14°55'34.432"E
- h) Název mlýna - Podvicmanovský¹
- i) Rejstříkové číslo nemovité kulturní památky - 19947/2-1701

2) Dějiny objektu

- a) Stručná historie

První písemná zmínka o obci pochází z roku 1401.² Víska Vicmanov spolu se vsí Borovice vznikla jako součást Mukařova v souvislosti s kolonizací nedalekého cisterciáckého kláštera. První písemná zmínka o mlýně pochází již z roku 1556: „1556 od n. kláštera Hradisťtie...prodali...ves Mukarzo...ves Wiczmanow dv. k. s p. ..mlejn poplatní slove Podwiczmanowsky.“³ O mlýnu „o 1 kole a 1 pile na stálé vodě“ se zmiňuje první Tereziánský katastr z roku 1748.⁴ Trochu jinou informací nám podává druhý Tereziánský katastr z roku 1757, který uvádí už „mlýn o dvou kolech s pilou“.⁵ Mlýn na I. vojenském mapování z let 1764 – 1768 nenajdeme příliš zřetelně vyobrazený, avšak na II. vojenském mapování z let 1836 – 1852 lze znaménko označující mlýn zcela jasně rozpoznat (obr. 2/23, 3/23).⁶ Zřetelně nakreslený nalezneme mlýn na Indikační skice z roku 1843 (obr. 4/23).⁷ Ačkoliv jej celý postavili ze dřeva, pouze na nízké kamenné podezdívce, Indikační skica i Císařský otisk ho označují červenou barvou jako nespalné stavení.⁸ Podle Indikační skici objekt v roce 1843 vlastnil Josef Seidl.

Další informace o mlýnu pocházejí z dotazníku pro zápis do mlynářského rejstříku. Roku 1938 jej vlastnil Josef Blažek, který měl živnostenský list na živnost

mlynářskou, pekařskou a pilařskou (obr. 9/23).⁹ Blažek převzal mlýn od svých rodičů Josefa a Antonie v roce 1924.

Dnes se ve mlýně trvale nebydlí, ale o objekt se současní majitelé starají. Nedávno například nechali vyměnit střešní krytinu. Otázkou zůstává další využití mlýna.

b) Prameny

Pro vyhledání I. a II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic.

Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Bo 550.

Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 303, inv. č. 3118.

c) Literatura

Pavla Burdová et al., heslo, *Tereziánský katastr III*, Praha 1970, s. 80 – 81.

Aleš Chalupa et al., heslo, in: *Tereziánský katastr II*, Praha 1966, s. 100 – 101.

Jan Pešta, heslo Vicmanov – mlýn vodní, KP, in: Hana Hlušičková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku IV*, Praha 2004, s. 168 – 169.

Antonín Profous – Jan Svoboda, heslo Hrádek, in: *Místní jména v Čechách IV*, Praha 1957, s. 537 – 538.

3) Umístění v terénu

a) Topografická situace

Víska Vicmanov již od založení patří pod obec Mukařov, vzdálenou necelé dva kilometry na jih od mlýna (obr. 1/23). Nejbližší větší město Mnichovo Hradiště leží téměř osm kilometrů jižně od mlýna.

b) Morfologie krajiny

Mlýn stojí ve velmi hlubokém zalesněném a poměrně úzkém údolí potoka Zábrdky (obr. 10/23). Okolní krajina má velice členitý charakter. Severovýchodním i

jihozápadním směrem se nacházejí další velmi hluboká údolí. Krajina tak má spíše lesnatý charakter s ojedinělými poli a loukami.

c) Typ vodního toku

Pro pohon mlýna sloužila Zábrdka. Tato říčka, pramenící u města Osečná (Liberec), se v Klášteře nad Jizerou vlévá do Jizery.

d) Popis náhonu, vodního díla

Náhon začíná asi 250 metrů severozápadně od mlýna malým jezem, tvořeným ocelovým rámem, zabetonovaným mezi dvěma břehy (obr. 23/23). Pro regulaci výšky hladiny za jezem se nejspíš do rámu vkládala jednotlivá prkna. Vpravo od jezu začíná náhon, který pokračuje po vrstevnici až ke mlýnu. Po levé straně má místy sypanou hráz, pravý břeh se pro změnu zakusuje do stráně. Posledních přibližně 50 metrů lemují náhon stěny skládané z kamenů. Voda z náhonu tekla do plechové turbínové kašny. Odtud pokračovala krytým odtokovým kanálem, přecházejícím po několika metrech v koryto, zpět do potoka.

e) Související komunikace, bezprostřední přístup, funkce mlýna

Z Vicmanova se lze ke mlýnu dostat lesní cestou. Kvůli prudkému stoupání se však tudy nedá projet automobilem. Mlýn musel být v minulosti velmi těžko přístupný. Mleči sem jezdili pravděpodobně přes Mukařov. Na Indikační skice žádnou přímou cestu mezi mlýnem a Vicmanovem nenajdeme. K mlýnu se mohlo přijíždět z východu, z cesty za potokem či po cestě z jihu, vedoucí sem přes nejbližší sousedy až z Mukařova. Obilí na semletí se nejspíš vyskladňovalo dveřmi, vedoucími přímo na zanášku, umístěnými v západním podélném průčelí, těsně za prostorem řezačky. Hotové melivo se posílalo z prvního patra dveřním otvorem ve východním průčelí po šoupačce přímo na vůz.

f) Okolní stavební fond

Mlýn stojí na polosamotě. V okolí se nachází jen několik roztroušených rodinných domů.

g) Drobné objekty související s prostorem a funkcí mlýna

V bezprostředním okolí objektu se nevyskytují žádné drobné sakrální památky. Na východ od mlýna najdeme akorát jednoduchý dřevěný most, tvořený nosnými trámy či traverzami, s dřevěnou mostovkou.

4) Popis mlýna

a) Úvodní charakteristika, slohovost, úvodní popis celého areálu

Patrový roubený mlýn stojí v areálu přibližně obdélného tvaru (obr. 11/23). Vedle hlavní budovy se zde nachází i hospodářský dvůr s několika hospodářskými stavbami a pozůstatek pily na vodní pohon.

b) Charakteristika dispozice objektu mlýna, jeho komunikačních vazeb

Patrový mlýn stojí na půdorysu ve tvaru písmene L. Východní křídlo pravděpodobně přistavěli později. Mlýn kryje mohutná mansardová střecha s polovalbami. Východní křídlo má sedlovou střechu s polovalbičkou.

Nevíme přesně kudy mleči dávali obilí do mlýna, hotové melivo se však posílalo z prvního patra dveřním otvorem ve východním průčelí po šoupačce přímo na vůz (obr. 13/23, 18/23).

c) Prostorový vztah – funkce vůči obydlí

Obytná část i mlýnice se nacházejí pod jednou střechou. Podle plánů, přiložených k dotazníku k zápisu do mlynářského rejstříku, sloužila k bydlení světnice se dvěma komorami v jižní části mlýna a jedna místnost v patře. Ve východním křídle se nacházela šalanda.

d) Stavební technika

Celý mlýn má stěny převážně roubené. Roubení dosedá na kamennou podezdívku. Z kamene postavili i část severní návodní stěny. Východní křídlo tvoří zdi z hliněných cihel - tzv. vepřáků či batin.

e) Popis přízemí

Přízemí má poměrně složitou dispozici. Naštěstí se nám v Národním archivu dochovaly plány, které umožňují lepší orientaci v budově (obr. 5/23, 6/23).¹⁰ Jižní část

stavení zabírá světnice, na západ od ní následuje nejspíš světnička a severně od světničky pak patrně černá kuchyně, přístupná ze světnice. Za černou kuchyní, směrem na západ, se nejspíš nachází sklep. Do světnice se vcházelo z mlýnice.

Severní část domu zaplňuje mlýnice, přístupná dveřmi v jižní zdi východního křídla (obr. 16/23). Ve východním křídle spatříme šalandu, která na severu sousedí s bývalou pilou. Severní zeď mlýna přiléhá k turbínovému domku se vstupem z mlýnice.

f) Popis sklepů

Sklep se pravděpodobně nachází ve východní části mlýna, za domnělou černou kuchyní, pod řezárnou.

g) Popis pater

Patro mlýna opisuje dispozici přízemí (obr. 7/23, 17/23). V jižní části nalezneme obytný pokoj a na západ od něj místnost s míchačkou na mouku a výtahem. Při západním podélném průčelí sousedí s místností s míchačkou řezárna, přístupná dveřmi v západní stěně mlýnice (obr. 13/23). Zcela na severu nad turbínou existovalo kdysi skladiště, v průběhu času tato místnost zcela zanikla. Nad šalandou ve východním křídle se nachází půda.

h) Popis krovu

V podstřeší se dochovalo velké množství mlýnských strojů (obr. 8/23). Mansardovou střechu nese ležatá stolice barokního typu. (obr. 20/23).

i) Popis průčelí

Hlavní štítové průčelí se obrací k jihu. Jižní i východní průčelí kryje mohutný přesah střechy, který nejspíš chránil dnes již odstraněnou pavlač, nesenou stropními trámy přízemí. Pavlač stávala nejspíš jak na jižním, tak na východním průčelí. V přízemí se nacházejí dvě okna v trámkové zárubni, rozdělená jako všechna ostatní křížem. Podobná okna osvětlují i patro. Doplňuje je však navíc dřevěný parapet a zubořezem zdobený horní rám. Nad patrem silně přesahuje lichoběžníkový, prkny bedněný štít se dvěma okny, zakončený polovalbou a lemovaný vyřezávaným okřídlem. S jižním průčelím hlavní budovy souvisí i jižní průčelí východního přístavku. V jeho levé části

se nacházejí hlavní vstupní dveře a napravo od nich okno. Tento úsek má roubené stěny. Pravá část, postavená z vepřovic, nese dvě okna.

Před západní podélné průčelí předstupuje hmota sklípku (či komory), nad níž se rozprostírá řezárna. Nalevo od řezárny vedou dveře do prvního patra na zanášku. Úplně vlevo se pak nachází okno.

Severní štítové průčelí má v přízemí vyčleněný prostor pro turbínu (obr. 15/23). V minulosti tu stávala lednice s vodním kolem. Roubené stěny patra dnes překrývají svisle nabitá prkna. Lichoběžníkový štít kryjí eternitové šablony. Štít nese dvě velmi malá čtvercová okénka a vrcholí polovalbou. V severním průčelí východního přístavku se v přízemí nacházejí vstupní dveře, které kdysi vedly do pilnice. Pila dnes již neexistuje.

Jak se již zmiňuje výše, východní podélné průčelí kryje přesahující střecha. Pravou část přízemí osvětlují dvě okna. Dva stropní trámy vlevo vně budovy podpírají sloupky, které mají za úkol odlehčit podélně namáhaným trámům roubení (obr. 12/23). Patro pak nese okna tři, dvě v levé části a jedno v pravé. Přibližně v ose průčelí se nachází dveřní otvor s dodnes zachovanou šoupačkou. Před pravou část průčelí předstupuje východní křídlo, s jedním oknem v přízemí svého východního štítového průčelí. Jeho lichoběžníkový štít se skládá z šikmo kladených prken s lištami a vrcholí polovalbou.

j) Ostatní objekty areálu

V severní části areálu stávala pila na vodní pohon. V jižní části najdeme dva zděné hospodářské objekty, v jihovýchodním koutě pozemku pak patrovou hospodářskou stavbu, dále nejspíš stáje a chlívy se seníkem v patře. Objekt má sedlovou střechu, stejně jako budova v jihozápadním koutě, v jejímž přízemí spatříme řadu chlívků a v patře pak jednu místnost. Na sever od tohoto stavení se nachází částečně zděná a částečně zahloubená stavba, pravděpodobně sklep.

k) Stavební historie (rozlišovat mezi touhle historií a historií objektu) – lze částečně vynechat, se uvidí

Mlýn mohli postavit v 18. století. Přesný rok jeho vzniku by nám možná prozradil dendrochronologický průzkum. Časem zde odstranili pavlač a na východ od mlýna vyrostl přístavek z hliněných cihel. Novodobý původ bude mít nejspíš i řezárna se sklepní místností, stavěná narozdíl od mlýna z cihel.

Hospodářské budovy vyznačuje Indikační skica z roku 1843 jako spalné, měly tedy nejspíš stěny původně roubené a někdy na počátku 20. století je přestavěli na budovy zděné. Zcela zanikla pila, která ještě v roce 1938 občas pracovala.¹¹

5) Mlýnská technologie

a) Dochovaná, pohon mlýna

Vybavení vicmanovského mlýna se nejspíš (až na drobnosti) zachovalo kompletní. Mlýnské stroje dodala například poměrně neznámá firma Tesařík a Palacký, dále J. Kohout Praha-Smíchov, Hübner a Opitz či Josefa Prokopa synové Pardubice. Budova skrývá v interiéru kompletně dochované umělecké složení.¹²

Mlýnské zařízení poháněla Francisova turbína se suchou savkou, vyrobená firmou Julius Škrdlant České Budějovice. Při spádu necelé čtyři metry a průtoku 250 litrů za vteřinu měla turbína 10 HP.¹³ Náhradní motor ve mlýně nejspíš nežívali.

b) Nedochovaná, stopy po technologii

Pravděpodobně se zachovalo kompletní vybavení uměleckého válcového mlýna.

c) Doplnkové provozy a pohon hospodářských strojů

Jako doplnkový provoz ve mlýně již od baroka pracovala pila. O její konstrukci se nepodařilo nic zjistit. Ještě roku 1940 ji poháněl vodní motor o síle 10 HP.¹⁴ Zda šlo v tomto případě o turbínu, vodní kolo či elektromotor nevíme.

6) Závěrečné hodnocení

Mlýn zasazený do hlubokého údolí zapadá spolu s dnes již nepoužívaným náhonem krásně do okolní krajiny. Na estetickém působení mu neubrala ani přístavba východního křídla. Budově však trochu chybí zrušená pavlač, kvůli níž působí střecha mlýna příliš mohutně.

Z památkového hlediska jde o mimořádně autenticky dochovanou stavbu z 18. století, která spolu s kompletním mlecím zřízením z přelomu 19. a 20. století a mnoha dalšími řemeslnými detaily, patří k malé skupině podobně autenticky zachovaných

objektů. K uchování staré podoby mlýna nejspíš částečně pomohlo i jeho umístění v hlubokém, těžko přístupném údolí.

7) Poznámkový aparát

¹ Antonín Profous – Jan Svoboda, heslo Hrádek, in: *Místní jména v Čechách IV*, Praha 1957, s. 538.

² Ibidem, s. 537.

³ Ibidem, s. 538.

⁴ Aleš Chalupa et al., heslo , in: *Tereziánský katastr II*, Praha 1966, s. 101.

⁵ Pavla Burdová et al., heslo , *Tereziánský katastr III*, Praha 1970, s. 81.

⁶ Pro vyhledání I., a II. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic, sign. C 042 a O_4_IV.

⁷ Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici, sign. Bo 550.

⁸ V některých případech se takto označovaly i roubené stavby, dobře chráněné před požárem, například výměnou střešní krytiny za nespalnou.

⁹ Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 303, inv. č. 3118.

¹⁰ Ibidem. Většina pojmenování místností vychází z popisků na plánech z roku 1940.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

8) Obrazová příloha

a) Mapová a plánová dokumentace

obr.1/23 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).

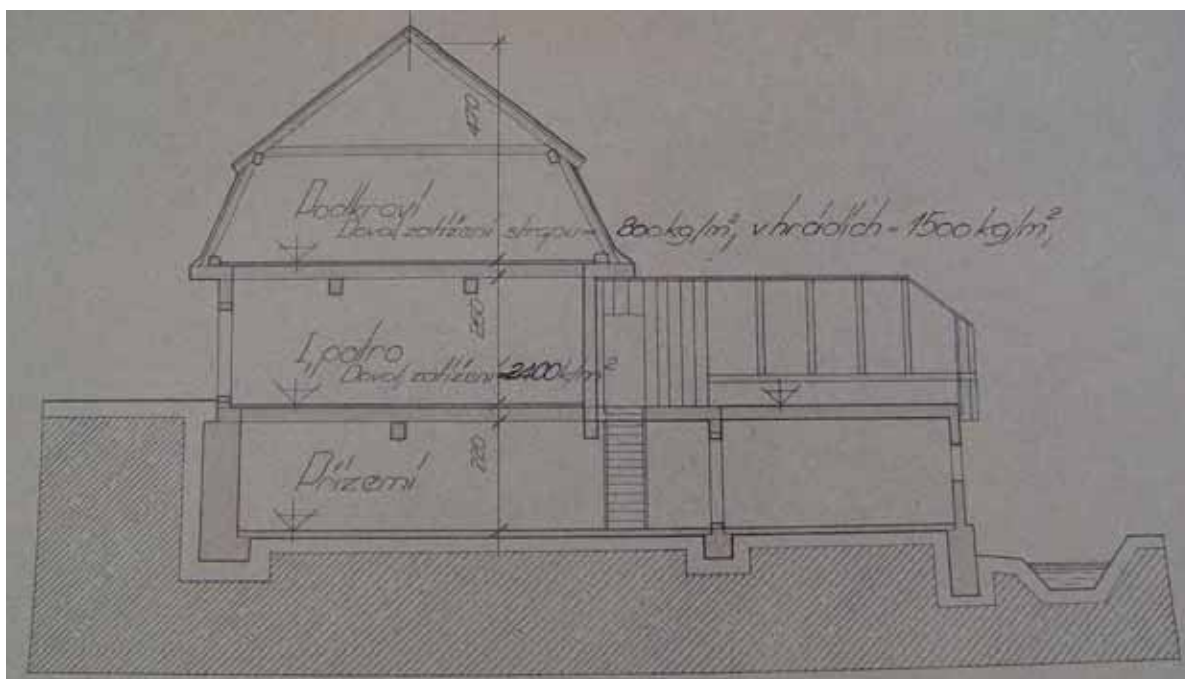
obr. 2/23 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 042, výřez.

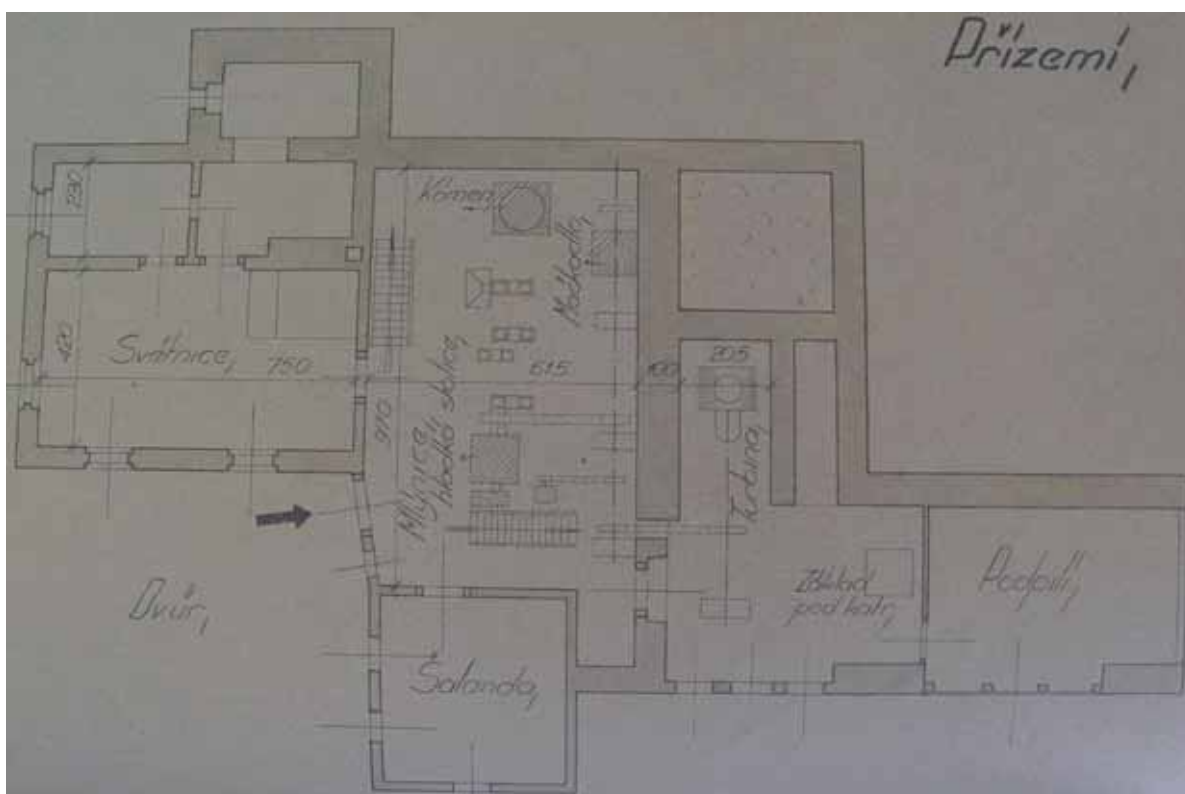
obr. 3/23 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_4_IV, výřez.

obr. 4/23 - Indikační skica (1843), sign. Bo 550, výřez.

obr. 5/23 – Příčný řez (převzato z: Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 303, inv. č. 3118).

obr. 6/23 – Plán přízemí (převzato z: Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 303, inv. č. 3118).

b) Ostatní ikonografie (obrazy, staré fotografie, pohlednice)

obr. 9/23 – Předpokládaný portrét Josefa Blažka s manželkou (fotografie visí ve mlýně).

c) Fotodokumentace objektu

obr. 10/23 – Pohled na mlýnský areál z východu (foto Šimek 2011).

obr. 11/23 – Pohled na mlýn z jihovýchodu (foto Matějčíček 2011).

obr. 12/23 – Podpůrné stojky (foto Šimek 2011).

obr. 13/23 – Vyskladňovací otvor se šoupačkou (foto Pešta 2008).

obr. 14/23 – Detail skladby trámů a štítu východního přístavku (foto Pešta 2008).

obr. 15/23 – Pohled na severní štít (foto Šimek 2011).

obr. 16/23 – Přizemí mlýnice (foto Šimek 2011).

obr. 17/23 – Patro mlýnice (foto Pešta 2008).

obr. 18/23 – Vyskladňovací dveře (foto Šimek 2011).

obr. 19/23 – Detail zajištění dveří vedoucích k řezárně (foto Šimek 2011).

obr. 20/23 – Prostor pŕdy (foto Peřta 2008).

obr. 21/23 – Vlevo patrné zbytky pily (foto řimek 2011).

obr. 22/23 – Hospodářský objekt (foto Matějíček 2011).

obr. 23/23 – Pohled na vodní dílo z náhonu (foto Šimek 2011).

Shrnutí

Tato diplomová práce otevřela řadu otázek ke vztahu mezi krajinou, architekturou a člověkem, na které se velice těžko hledají jednoznačné odpovědi bez mnohaletých zkušeností v různých oborech. V následujícím shrnutí si ukážeme jednotlivé sledované aspekty na konkrétních příkladech mlýnů z katalogu. Především pak ty, které se dotýkají tématu práce či s ním přímo souvisí.

U všech mlýnů se sledovala jejich přesná topografická situace. Žádné statistiky nelze ze vzorku třiadvaceti mlýnů vyvozovat, ale v práci se podařilo postihnout všechny typy umístění mlýna vůči ostatním sídlům. Sledované mlýny se dnes nacházejí povětšinou na samotě, případně na samotě kdysi stávaly, avšak kvůli rozrůstajícím se městům a vesnicím se tento stav u některých z nich změnil. Jako příklad uveďme Zittův mlýn v Mnichovicích či mlýn Krcál. Obě budovy zakreslují ještě mapy Indikačních skic asi půl kilometru od hranic města a dnes již tvoří jeho součást. Řada mlýnů však na dokonalé samotě stojí dodnes. Například mlýn u Bylan u Kutné Hory, mlýn u Tuchlovic, u Nezabudic, Kalingerův mlýn u Středokluk či mlýn Štampach u Střem. Žádný z mlýnů stojících na samotě se však nevyskytuje dál než jeden kilometr od nejbližšího sídla. Pouze Jakubský mlýn u Dymokur leží vzdálený dva a půl kilometru od vsi. Mlýny se vždy stavěly co nejbližší sídlům, protože přece jen se do nich muselo velmi často jezdit a čím delší cesta, tím větší částku činily náklady na její údržbu.

Vzhledem k tomu, že vodu známe jako poměrně nevyzpytatelný živel, žádný ze třiadvaceti mlýnů nestál přímo v centru vsi či města. Nejvíce se jich vyskytuje na okrajích sídel. Voda neohrožovala další objekty a obyvatelé to měli blízko. Takto najdeme situovaný mlýn v Sazené, ve Vepřku, ve Střehomi, v Bratčicích či ve Starosedlském Hrádku.

Jelikož sledujeme barokní mlýny v celém středočeském kraji, pohybovali jsme se v různých typech krajiny s různou morfologií. Morfologie krajiny měla v minulosti velký vliv na umístění mlýna a někdy i na jeho podobu. Tak například v severním Polabí musel nutně vzniknout mlýn pod rybníkem, protože v rovinate krajině se těžko hledá dostatečný přirozený spád. Jako příklad uveďme Jakubský mlýn u Dymokur, stojící pod rozlehlým stejnojmenným rybníkem. Některé z dalších třiadvaceti mlýnů umístili naopak v kopcovitém terénu, kde lze dosáhnout potřebného spádu mnohem snáze - viz mlýn Bukačov u Kouřimi či mlýn v Brodu u Bratříkovic. Tím jsme se také nepřímo dostali k otázce typů vodního toku, které vodní mlýny poháněly.

Do závěrečného katalogu se dostaly převážně mlýny zřízené na potoku, ale i tři mlýny říční. Ty si zaslouží naši zvýšenou pozornost a ochranu, neboť se jich v barokní podobě dochovalo velice málo. Příčinu lze hledat v častých povodních, jež mlýny poničily, a ty se pak musely opakovaně opravovat. Svůj vliv ale uplatnila i větší majetnost tzv. velkovodských mlynářů, kteří jednoduše měli dostatek financí na modernizaci technologie, a proto řada barokních mlýnů zanikla pod pseudoslohovými fasádami až pětipodlažních objektů - viz Šafaříkův mlýn v Nymburce.

Jediný důvod, proč postavit mlýn mimo sídlo, představovalo nalezení vhodného místa s potenciálem vodní energie. Mlýny však většinou nemohly stát příliš daleko od sídel, a tak mnohdy nezbývalo nic jiného, než postavit dlouhý náhon. V některých případech mohl měřit i několik kilometrů, většinou však stovky či desítky metrů. Kvůli nedostatečnému archivnímu průzkumu se u mnohých objektů zřídka kdy povedlo určit stáří vodního díla. Ale i po prozkoumání archivů se často vznik vodního díla nepodaří datovat. V diplomové práci mnohokrát zmiňovaný dlouhý náhon ze Sazené přes mlýn v Nových Dvorech až ke mlýnu ve Vepřku mohl vzniknout a pravděpodobně i vznikl již v polovině 16. století. Z této doby totiž pochází první písemná zmínka o mlýnu v Sazené a ve Vepřku. Dnes se z něj dochovalo jen několik zanedbaných úseků, které pomalu mizí z krajiny. Ve své době však mohlo jít o pozoruhodné a užitečné dílo, formující mimo jiné tehdejší krajinu.

Dlouhé náhony působí v krajině vysoce esteticky. Jako příklad bychom mohli uvést náhon mlýna ve Střehomi, který teprve nedávno ztratil svou původní funkci. Náhon měří přibližně jeden kilometr a téměř celou svou délkou obtéká ostrožnu. Aby do umělého koryta nepadalo kamení z okolní stráně, nachází se podél levého břehu několik dnes zanedbaných kamenných zídek. Zídky spolu s meandrujícím náhonem a přilehlou cestou (bohužel vyasfaltovanou) tvoří nedílnou součást zdejšího kraje.

Daleko pozitivněji z krajinného hlediska působí náhony, v nichž opět proudí voda. Při celém průzkumu se jich podařilo objevit jen šest (vyjma mlýnů říčních), z nichž nejpůsobivější se zdá být hodkovský. Teprve nedávno obnovený náhon tvoří krásnou ukázkou toho, že by se náhony měly v krajině udržovat a obnovovat. Okolí hodkovského mlýna se díky zrenovovanému vodnímu dílu stalo neuvěřitelně fotogenickým a silně působícím. V případě Podhradního mlýna vyšly majitelům úřady a obec při obnově náhonu vstříc. Podle zkušeností autora ukazují jiné případy spíše opak. Úřadům bývá každý další pokus o obnovení vodního pohonu spíše na obtíž, a byrokratické překážky,

kteřé stát v těchto případech klade, mohou překonat jen opravdoví nadšenci do vodní energie.

Další fenomén, spojovaný s barokními mlýny, tvoří rybníky. Mnohdy se v souvislosti s nimi nabízí otázka, co vzniklo dřív, zda rybník či mlýn nebo zda šlo o jeden projekt, který pak dvojnásobně vydělával. Rok založení jednotlivých rybníků se velice těžko dohledává v pramenech. Každopádně velké rybníky, které nacházíme zachované (například u mlýna v Bratčicích, u Dymokur, u Chotče, ve Starosedlském Hrádku a u mlýna Štampach), slouží dnes opět komerčním účelům, ale pouze v případě Měchurova mlýna u Chotče se voda z rybníka také využívá pro výrobu elektrické energie. Rybníky představují v současnosti vedle ekonomické stránky i místo, kde se nacházejí rozmanité ekosystémy se složitou skladbou vodních, suchozemských i obojživelných živočichů. Zřízení rybníka muselo ve své době znamenat velice nákladný a technicky náročný projekt, ovšem s enormně vysokou návratností. Škoda jen, že se o stavbách rybníků dá v pramenech tak málo zjistit. Nejčastější zmínky se týkají spíše protržení hráze či zrušení rybníka, jako se s tím setkáváme například u Dolejšího mlýna u Jankova či u Kalingerova mlýna u Středokluk.

Vodní díla, i třeba nefunkční, tvoří spolu s mlýny mnohdy poslední ostrůvky barokní kulturní krajiny v Čechách. Jako příklad můžeme uvést mlýn v Bylanech, Jakubský mlýn u Dymokur, Podhradní mlýn u Hodkova, Dolejší mlýn u Jankova, mlýn Bukačov u Kouřimi, mlýn v Ředvicích, mlýn ve Střehomi, mlýn Štampach u Střem a mlýn u Vicmanova. Všechny jmenované objekty se nám zachovaly v krajině vzdáleně podobné té, jaká se zde mohla vyskytovat v barokní době. Jen si musíme odmyslet široké lány polí, asfalt, vedení elektrické energie a další estetické neduhy naší doby. Opravou mnohdy velice dlouhých náhonů a jejich zprovozněním by se tyto ostrůvky kulturní krajiny velice rozšířily a staly by se tak ukázkami nezdevastovaného či nezhyzděného kraje. Obecně víme, že typická česká krajina, jak ji známe či jak si ji představujeme pod vlivem našich romantických nebo naivních malířů, velice rychle mizí pod satelitními městečky, obilnými skladišti, dálnicemi a obchvaty.

V podkapitole *Související komunikace, bezprostřední přístup a funkce mlýna* jsme sledovali, hlavně pomocí Indikačních skic, v jakém vztahu se mlýny vůči cestám nacházejí. Asi nepřekvapí, že některé z nich stály u křižovatek cest. U křižovatky postavili mlýn v Bratčicích, v Brodu u Bratřikovíc, Podhradní mlýn u Hodkova, mlýn u Jankova a mlýn ve Vepřku. Tyto křižovatky cest dnes už mnohdy upadly v zapomenutí. Ani u jednoho z výše jmenovaných mlýnů nelze v současné době křižovatku rozpoznat.

Místo několika sbíhajících se cest tu dnes leží asfaltová silnice. Některé mlýny neměly oplocení a přímo jejich dvorem procházela cesta. S touto situací se dnes setkáme pouze u Dolejšího mlýna u Jankova. Podobná trasa procházela mlýnem v Ředících i Podhradním mlýnem u Hodkova. Některé mlýny neměly plot ani bránu - viz Panský mlýn ve Starosedlském Hrádku, mlýn v Sazené či ve mlýně Podvicmanovském, který plot nemá dodnes.

Při průzkumu se ukázalo, že drobných sakrálních objektů se v současnosti v okolí mlýnů příliš mnoho nevyskytuje. U třiatváceti mlýnů se našla pouze dvojice boží muka, jedna socha svatého Jana Nepomuckého (druhou jsme náhodně objevili u mlýna v Čáslavi - viz výše) a dva litinové křížky z druhé poloviny 19. století. Oboje boží muka, u Wagenknechtova a Kalingerova mlýna, prošly v současnosti rekonstrukcí a nehrozí jim bezprostřední zkáza. Boží muka poblíž Wagenknechtova mlýna se stala v baroku jednou ze zastávek při pouti ke kapli Panny Marie na Roztěži a tvořila tak součást duchovního života řady lidí. Zvýšená pozornost odborné veřejnosti by se měla zaměřit na (v kontextu s mlýnem) jedinečně dochovanou sochu svatého Jana Nepomuckého, umístěnou v průčelí bylanského mlýna. Socha se dnes nachází v poměrně dobrém stavu, ale i tak by potřebovala odborné restaurování, spočívající minimálně v očištění sochy a zpevnění navětralého povrchu, popřípadě jejím preventivním zastřešením, aby se dál nepoškozovala. K ohrožení památky přispívá i to, že majitel objektu trvale neobývá a ten poměrně dost chátrá. V souvislosti s malým počtem sakrálních objektů, nacházejících se v současnosti v bezprostřední blízkosti mlýnů, se nabízí otázka, kolik se jich tam asi běžně vyskytovalo v barokní době. Exaktní odpověď však nemůžeme nabídnout, ta se skrývá v dlouholetém archivním bádání a zkušenostech z terénu.

Kapitola každého mlýna začínala úvodní charakteristikou a popisem celého areálu. Při určení slohového zařazení se pracovalo se třemi vrstvami barokního slohu. Jednak se v katalogu vyskytují mlýny čistě barokní a jednak zcela rustikální, bez barokních slohových prvků. Mezi těmito dvěma krajnostmi se nalézají nejpočetnější skupina mlýnů pouze s některými převzatými barokními slohovými prvky. Do první kategorie patří nepochybně nejreprezentativnější mlýn ze Sazené, který při pohledu ze zahrady připomíná spíše zámek než obyčejný vesnický mlýn. Za čistě slohovým vzezřením mlýna stojí velice bohatý objednavatel a stavitel, opat kláštera premonstrátek v Doksanech, Josef Václav Winkelburg, jehož erb s rokem dokončení stavby 1762 dodnes zdobí hlavní průčelí mlýna. Druhý podobný mlýn stojí u Středokluk a jmenuje se Kalingerův. Vlastnil jej jezuitský seminář svatého Václava na Starém Městě pražském, a jak lze z architektury

mlýna vyčíst, i tato vrchnost stála o jeho reprezentativní vzezření, ačkoliv stál zcela na samotě. Budovu nejspíš postavil velmi zkušený polír, dobře obeznámený s pozdně barokní slohovou produkcí s pravděpodobnou vazbou na jezuitský řád a pražskou barokní architekturu.

Nyní se však nabízí otázka, co vrchnost náročnou architekturou svých mlýnů sledovala. Zřejmě hlavně sebereprezentaci či demonstraci vlastní ekonomické síly. Více o této problematice by mohly prozradit články Ing. Jana Žižky, který se již řadu let zabývá barokními hospodářskými dvory, mimo jiné i jejich architektonickým vzezřením a vztahy s vrchností.¹ Velmi často se reprezentativní barokní architektura objevuje na stavbách hospodářských dvorů, zejména pak vrchnostenských sýpek, ale i na dalších hospodářských objektech a provozovnách ve vrchnostenské režii, např. na pivovarech. Na výš zmíněný zdroj informací přišel autor až příliš pozdě na to, aby jej mohl v práci reflektovat.

Druhý architektonický typ zastupují mlýny v rustikálním slohu. Sem patří Jakubský mlýn u Dymokur, Panský mlýn ve Starosedlském Hrádku, mlýn v Ředvicích, ve Střehomi a Dolejší mlýn u Jankova. Architektura těchto budov většinou vychází z místních tradic lidové architektury.

Nejpočetnější skupina mlýnů ve své architektonické podobě spojuje místní stavitelskou tradici a architektonické prvky převzaté z barokního slohu. Některé mlýny z barokní architektury převzaly pouze tvarované štíty - viz mlýn v Brodu u Bratříkovic či Měchurův mlýn u Chotče. Zajímavě lidově pojaté barokní zdobení nese mlýn Krcál v Novém Kníně, kde se do štukových ozdob dostal i mlynářský motiv - mlýnský kámen. Daleko nejčastěji přebíraly mlýny z barokní architektury mansardové střechy. Tento typ střechy dodnes kryje Podhradní mlýn u Hodkova, mlýn u Tuchlovic, mlýn Bukačov u Kouřimi, mlýn v Sazené, ve Vepřku, v Bratčicích a u Vicmanova. Nabízí se otázka, proč právě tento typ střechy se stal tak oblíbený - na ni však neznáme odpověď.

Z diplomové práce vyplývá, že architektonické vzezření mlýna zcela nezávisí na tom, zda budovu vlastnila vrchnost církevní či světská. Většinou hrála důležitou roli otázka majetnosti vrchnosti. Například mlýn v Bylanech u Kutné Hory vlastnili nějaký čas kutnohorští jezuité a řadí se mezi ty architektonicky bohatší mlýny. Dokonce ho zdobí i kamenná socha svatého Jana Nepomuckého v průčelí. Na druhou stranu Panský mlýn ve Starosedlském Hrádku vlastnila jezuitská kolej v Březnici, ale stavení, až na jedny parádnější rámové dveře s obtiskem kovového barokního zámku, nevykazuje žádné známky bohatšího provedení či dokonce reprezentativního charakteru fasád. Záleželo tedy

především na ekonomické situaci vlastníka mlýna, zčásti však jistě také na stavební tradici jednotlivých krajů.

Můžeme pouze litovat, že se nám nedochovalo větší množství městských mlýnů, které jistě musely vypadat reprezentativně, už proto, že stály většinou v zastavěné části či její bezprostřední blízkosti. Jako příklad nám může posloužit Šafaříkův mlýn v Nymburce. Ačkoliv na dochované vedutě nevypadá příliš reprezentativně, zachovala se nám na jinak nezdobené fasádě řada oken s kamenným ostěním a vysoce uměleckými suprafenestrami.

V kapitole Charakteristika dispozice jsme se pokoušeli sledovat vnitřní stavební uspořádání mlýnů. Z průzkumu vyplynulo, že převážná část jich má trojdílnou dispozici, při čemž třetí díl slouží jako mlýnice. Většinou se mlýny stavěly tak, aby technologická část stála co nejbližší k vodě. Téměř ve všech případech tomu tak je, pouze Kalingerův mlýn u Středokluk má obytnou část blíže rybníku a mlýnice se nachází dál. Důvod tohoto uspořádání se nepodařilo zjistit.

Některé mlýny měly dispozici pouze dvoudílnou. Podle Jana Pešty jde v tomto případě o archaické řešení, kdy se v rámci síně nachází i mlýnice, která se od ní nijak stavebně neodděluje. Takovouto dispozici má Dolejší mlýn u Jankova, Panský mlýn ve Starosedlském Hrádku a mlýn ve Střehomi. V katalogu lze spatřit dokonce i zcela netypické dispozice - například u mlýna u Dymokur, ve mlýně Štampach u Střem či Bratčicích.

Při psaní katalogu se bral v potaz také vztah funkce mlýna vůči obydlí. Mlýny lze v tomto případě rozdělit do tří skupin. Nejčastější případ tvoří budovy obsahující jak obytnou, tak technologickou část. Do další skupiny zařadíme mlýny se samostatnou mlýnicí, která však ke mlýnu částečně přiléhá - viz mlýn ve Vepřku a u Bylan. Poslední možnost, tedy zcela samostatná mlýnice, se nachází v Brodu u Bratříkovic, kde stojí mlýnice vedle hospodářského dvora (samostatnou mlýnici najdeme také v Bohutíně, ale tento mlýn se do hlavního katalogu nedostal).

Zajímavé a poměrně složité je u mlýnů sledovat jejich patrovost. Většina z nich totiž stojí ve svahu či má zapuštěné průčelí do hráze rybníka. Velice složitou skladbou pater se vyznačuje mlýn v Sazené, Kalingerův mlýn u Středokluk či Panský mlýn ve Starosedlském Hrádku. Těžko pak určujeme, kde se nachází přízemí, kde suterén a kde jednotlivá patra.

Na sledovaných mlýnech se zachovalo mnoho barokních krovů. Tam, kde se interiér podařilo navštívit, jsme identifikovali řadu barokních mlýnů se stojatými či

ležatými stolicemi. Dochovaný barokní krov má zcela jistě mlýn u Tuchlovic, Panský mlýn ve Starosedlském Hrádku, mlýn Bukačov u Kouřimi, Podhradní mlýn u Hodkova, mlýn v Sazené, ve Vepřku a u Vicmanova. Za zmínku stojí také případ mlýna v Bratčicích, kde při rekonstrukci krovu museli majitelé vyměnit téměř celou polovinu trámů za nové. Podobné opravy vyjdou někdy draž, než udělat krov nový. Při opravách však musíme dbát na to, aby se zachovala pokud možno co největší část autentického krovu.

V kapitole Stavební historie jsme se pokusili pomocí informací z literatury, pramenů a z terénu nastínit stavební vývoj jednotlivých mlýnů. Téměř všechny objekty obsažené v katalogu mají barokní jádro, k němuž v některých případech v 19. století přistavěli rozšiřující přístavby - viz mlýn Bukačov u Kouřimi či Šafaříkův mlýn v Nymburce. Nejčastěji se k mlýnům přidělávala betonová turbínová kašna a s ní spojený turbínový domek či strojovna pomocného motoru.

Samostatnou kapitolu pak tvoří různé střešní nástavce či přímo zvyšování některých mlýnů o jedno a více podlaží. Typický střešní nástavec nese mlýn ve Střehomí a Měchurův mlýn u Chotče. Jeden podobný nechali zrušit majitelé mlýna v Bratčicích při rekonstrukci krovu.

Poměrně často se setkáváme s navyšováním mlýnice o jedno i více pater s cílem, aby se tam vtěsnilo všechno vybavení válcového mlýna, který pro svůj provoz potřeboval pět podlaží. Takto přestavěný mlýn najdeme v Mnichovicích a sem také patří Wagenknechtův mlýn u Kutné Hory či barokní část Šafaříkova mlýna v Nymburce.

Při průzkumu jsme se zaměřili i na zmapování dochované mlýnské technologie, která tu mohla zůstat z barokní doby, a také na stopy po ní. Nejběžnější pozůstatek tvoří zděné šachty lednic a soustava otvorů pro hřídele vodních kol v návodní stěně mlýnice. Často se nám zachovaly barokní mlýnské hranice, ve všech případech se zdobeným zhlavím svorů (pokud nebyla zhlaví uříznuta jako v případě mlýna u Tuchlovic). Mlýnská hranice se nedochovala pouze v Měchurově mlýně u Chotče, v Sazené, ve mlýně u Nezabudic, v Zámeckém mlýně v Hoříně, v Jakubském mlýně u Dymokur, ve mlýně Bukačov u Kouřimi a v Bratčicích. Vyšší úroveň zdobení zhlaví svorů vykazuje hranice ve mlýně Štampach u Střem. V dubových trámech zde spatříme řezby, vzdáleně připomínající rokaj. Pozoruhodnou mlýnskou hranici vlastní i Zittův mlýn v Mnichovicích. Dnes lze dřevěné prvky v architektuře poměrně snadno datovat pomocí dendrochronologie. Z celého souboru tříadvaceti mlýnů však objevíme dendrochronologicky datovanou hranici pouze v Kalingerově mlýně u Středokluk a

Panském mlýně ve Starosedlském Hrádku. Na hranici Kalingerova mlýna pokáceli dubové dřevo kolem roku 1740 a na hranici ve Starosedlském Hrádku někdy mezi lety 1698 – 1703. Ačkoliv neznáme její stáří, řadí se k velikým vzácnostem i čtyřnásobná mlýnská hranice v Šafaříkově mlýně v Nymburce. Takto dlouhé a jistě i mnohem delší se mohly vyrábět mlýnské hranice říčních mlýnů. Při průzkumu jsme objevili rovněž vzácný pozůstatek kamenného sloupu mlýnské hranice ve Vepřku. Kompletní kamennou mlýnskou hranici spatříme ve mlýně v Čičovicích a další, opět velice pozoruhodná kamenná hranice, opatřená letopočtem, se nachází v Lipském mlýně u vsi Úklid. Oba mlýny se z různých důvodů do hlavního katalogu nedostaly.

Mlýnské hranice do dnešních dnů vydržely hlavně proto, že se vyráběly z dubového dřeva, ale také proto, že šly využít i při změně mlýnské technologie na přelomu 19. a 20. století. Snadno totiž unesly těžké válcové stolice. Hůř na tom byla moučnice a kamenné složení. Moučnice se obvykle dělávala z měkkého dřeva, snadno podléhala zkáze a v moderní technologii se již pro ni nenašlo místo. Možná proto se z vybraných objektů zachovala pouze v Zittově mlýně v Mnichovicích, ve mlýně v Brodu u Bratříkovic a ve mlýně v Ředicích. Není náhodou, že poslední dva jmenované objekty se vyskytují na chudém a drsném Sedlčansku. Kamenné složení si oproti moučnici nechávali v některých případech mlynáři aspoň na šrotování.

Tolik vzácné poloumělecké složení se nachází v Panském mlýně ve Starosedlském Hrádku, v Brodu u Bratříkovic a snad i ve mlýně v Ředicích. Nemá cenu se zde o něm podrobněji rozepisovat, neboť pochází až z druhé poloviny 19. století a popisuje se dostatečně v jednotlivých heslech výše jmenovaných mlýnů. Do stejné kategorie patří i vybavení technologií válcového mlýna, které se hojně zachovalo v řadě námi sledovaných mlýnů.

Daleko zajímavější shledáváme výsledky pátrání po zbytcích stoup. Ty se v podobě dřevěného štoku našly u mlýna v Ředicích. Kamenný štok pak mají v Zittově mlýně v Mnichovicích a na zahradě mlýna u Bylan u Kutné Hory (podrobněji o nich - viz hesla katalogu). Na tomto místě ještě nesmíme zapomenout zmínit kamenný štok o třech prohlubních, nalezený v Lipském mlýně u Úklidu, který se však do hlavního katalogu nedostal.

O pohon mlýnů se v baroku staralo výhradně vodní kolo, obvykle usazené v tzv. lednici. Ze třiatvaceti mlýnů je má pouze Zittův v Mnichovicích obnovené a funkční. U některých se zachovala pouze lednice. Zbylé mlýny provedly na počátku 20. století modernizaci vodního pohonu a vodní kola většinou nahradila kašnová turbína. Jen pro

zajímavost uvádíme, že z třidvaceti mlýnů pracuje vodní motor pouze u čtyř. V Mnichovicích vodní kolo, ve mlýně u Chotče, u Hodkova a u Nezabudic Francisova turbína.

Z průzkumu vyplývá, že se o barokních mlýnech zcela jistě vyplatí bádát i nadále. Vždyť jen stavebně historický průzkum mlýna ve Vepřku má se vším všudy přes 400 stran; jeho vytvoření trvalo stovky hodin a zaměstnalo čtyři odborníky z různých oborů. Ačkoliv se podařilo navštívit všechny mlýny v katalogu osobně a každému v terénu věnovat minimálně hodinu času, je to žalostně málo na pochopení architektury místa, kde se objekt nachází, a všech dalších souvislostí. Zvlášť když se v mnoha případech nepodařilo navázat kontakt se starousedlíky či původními majiteli, kteří ještě pamatují, jak to na mlýně chodívalo. Člověk nemůže obsáhnout a pochopit kolikrát ani vlastní kraj a domov, natož pak takové velké množství objektů, jako třidvacet barokních mlýnů se staletou historií. A proto každý mlýn v katalogu by si zasloužil samostatné bádání.

Závěr

V práci jsme hledali odpověď na otázku, zda mlýn v barokní době sloužil či dodnes slouží jako krajinotvorný prvek. Odpověď se nám po přečtení práce jasně nabízí - Ano!!! Mlýn v barokní době i dnes působí jako velice významný krajinotvorný prvek. A to hlavně svým vzezřením, umístěním v krajině, ale i některými technickými nezbytnostmi - například náhonem či akumulací nádrží. Ze stavu fondu barokních mlýnů však vyplývá, že existuje možnost toto působení na okolí v mnohém vylepšit a rozšířit. Pomineme-li energetický potenciál stovek zrušených mlýnů, získali bychom jenom opravou náhonů výrazný krajinotvorný prvek, který by vzhled krajiny v okolí mlýnů přiblížil době jejich fungování a oživil již tak silného ducha místa. Tady by mohl pomoci i stát finančním příspěvkem na opravu barokní podstaty objektů, netýkající se jen vnějších fasád, ale třeba i zakonzervování mlýnské technologie či zachování dispozice a stavebních konstrukcí (stropy, klenby, krovy). Mnohdy však více než peníze pomůže osvěta pro majitele nemovitostí, kteří si mnohdy nedovedou poradit s tím, jak památku opravit. Zachoval by se tak budoucím generacím odkaz barokního stavitelského umu a myšlení.

Práce se pokouší mimo jiné také přiblížit a popsat samotnou krásu barokních mlýnů a jejich okolí, vyznačující se většinou silným *geniem loci*. Ten však nelze nikdy dost dobře popsat, a tak nezbyvá než doufat, že alespoň fotografie napoví, kolik krásných mlýnů a míst se ve Středočeském kraji stále ještě nachází. Jak se již zmiňuje výše, každý ze jmenovaných mlýnů by si zasloužil samostatné bádání a pro jejich poznávání týmovou práci odborníků z řady oborů. Doufejme, že se všem sledovaným mlýnům jednou dostane citlivé adaptace a navrátí se do nich každodenní život.

Poznámkový aparát

¹ Jan Žižka většinou své články o hospodářských dvorech publikuje v Památkách středních Čech. Z publikovaných prací předpokládáme, že zajímavé informace se nacházejí v článcích: Jan Žižka, Hospodářské dvory na panství Konopiště a Smilkov, *Památky středních Čech* č. 7/1, Praha 1993, Jan Žižka, K podobě hospodářských dvorů na bývalých lichtenštejnských panstvích ve středních Čechách, *Památky středních Čech* č. 12/1, Praha 1998, Jan Žižka, O barokních hospodářských dvorech ve středních Čechách, *Památky středních Čech* č. 17/1, Praha 2003 a v mnoha dalších číslech.

Seznam pramenů a literatury

Prameny:

- Pro vyhledání I. II. a III. vojenského mapování využito webových stránek <http://oldmaps.geolab.cz/>, Austrian State Archive, Military Archive Vienna, Geoinformatics Laboratory - University of J. E. Purkyně, Ministry of Environment of Czech Republic.
- Národní archiv, 1. oddělení, fond Indikační skici.
- Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí.
- Národní archiv, 6. oddělení, fond Sbirka map a plánů.
- SOA Třeboň, fond Velkostatek Starosedlský Hrádek.
- SOkA Mělník, fond okresního úřadu Mělník, Vodní knihy.
- SOkA Příbram, fond okresního úřadu Sedlčany, vodní knihy.
- SOkA Příbram, fond okresního úřadu Příbram, vodní knihy.
- SOkA Strakonice, fond okresního úřadu Blatná, vodní knihy.
- Archiv NPÚSČ – Inventarizační průzkum lidové architektury, okresy Benešov, Kladno, Kolín, Kutná Hora, Mělník, Nymburk, Praha – východ, Praha – západ, Příbram.
- Archiv NPÚSČ - Středokluky – Kalingerův mlýn čp. 39, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2001.
- Archiv NPÚSČ - Zámek Hořín, stavebně historický průzkum, Mojmír Horyna – Pavel Zahradník, 1985.
- Otakar Špecinger, *Mlýn v Sazené*, 1995, rukopis, uložen na mlýně v Sazené.

Edice pramenů:

- Aleš Chalupa et al., *Tereziánský katastr I*, Praha 1964.
- Aleš Chalupa et al. *Tereziánský katastr II*, Praha 1966.
- Pavla Burdová et al., *Tereziánský katastr III*, Praha 1970.

Internetové odkazy:

- <http://archivnimapy.cuzk.cz/> - vyhledání map Císařské otisky.
- www.dendrochronologie.cz
- <http://denemark.jidol.cz/> (25. 4. 2011), Denemark – občanská společnost.
- <http://maps.google.com/maps/ms?hl=cs&ie=UTF8&msa=0&msid=210492649255497667182.00049c123f614192ccb58&ll=50.057139,14.650269&spn=1.6717,5.410767&z=8> (12. 6. 2011), mapa s vyobrazením všech mlýnů, které autor navštívil během terénního průzkumu.
- <http://maps.google.com/maps/ms?hl=cs&ie=UTF8&msa=0&msid=210492649255497667182.0004a5087756a03013daa&ll=50.057139,14.650269&spn=1.6717,5.410767&z=8> (12. 6. 2011), mapa s vyobrazením polohy 23 mlýnů z katalogu diplomové práce.
- www.mapy.cz (15. 1. – 15. 6. 2011).
- www.mestonovyknin.cz/valentova-kronika
- <http://monumnet.npu.cz/pamfond/hledani.php> (15. 1. – 15. 6. 2011), vyhledávání nemovitých památek.
- <http://nahlizenidokn.cuzk.cz/> (15. 1. – 15. 6. 2011), nahlížení do katastru nemovitostí.
- <http://www.lipina-hodkov.cz>
- <http://www.vhskh.cz/historie.php> (25. 4. 2011), Vodohospodářská společnost Vrchlice-Maleč, a.s.

Literatura:

- Ludvík Böhm, *Královské věnné město Mělník*, Mělník 1891.
- Irena Bukačová – Tomáš Hájek, *Příběh drobných památek*, Praha 2001.
- Jan Dubravius, *O rybnících*, Praha 1953.
- Eva Dvořáková – Šárka Jiroušková – Jan Pešta, *100 technických a industriálních staveb Středočeského kraje*, Praha 2008.
- Jan Frundl, *Mlýn Štampach v Kokořínském dolu, příspěvek k historii vodních mlýnů v Čechách* (bakalářská diplomová práce), Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem 2007.

- Jiří Gutwirth, *Almanach obce Starosedlský Hrádek*, Starosedlský Hrádek 1999.
- Čeněk Habart, *Sedlčansko, Sedlecko a Voticko I*, Praha 1925.
- Hana Hácová – Radim Urbánek, *Mlýn čp. 35 v Písečné*, Vysoké Mýto 2005.
- Pavel Hájek, *Česká krajina a baroko*, Malá Skála 2003.
- Tomáš Hájek – Karel Jech (ed.), *Kulturní krajina, aneb proč ji chránit*, Praha 2000.
- Emanuel Hertík, *Stručný nástin vývinu mlýnů obilních*, Praha 1890.
- Jan Frundl, *Mlýn Štampach v Kokořínském dolu, příspěvek k historii vodních mlýnů v Čechách* (bakalářská diplomová práce), Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem 2007.
- Hana Hlušíčková (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I – IV*, Praha 2001 – 2004.
- Josef Kalousek, *Řády selské a instrukce hospodářské 1350 – 1626*, Praha 1905.
- Josef Kalousek, *Řády selské a instrukce hospodářské 1627 – 1698*, Praha 1906.
- Josef Kalousek, *Řády selské a instrukce hospodářské 1781 – 1850*, Praha 1910.
- Jaroslav Karas, *Historický vývoj mlynářství*, Praha 1919.
- Jan Kilián, *Mělnická kronika Jana Josefa Albrechta ze sklonku baroka*, Mělník 2005.
- Jan Klempera, *Vodní mlýny v Čechách I, II, III*, Praha 2000 – 2001.
- Karel Kožíšek, *Poděbradsko*, Poděbrady 1906.
- Magda Křivanová – Luděk Štěpán, *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2000.
- Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách III, VI*, Praha 1998, 2000.
- Petr Macek, *Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum*, Praha 1997.
- Ladislav Malý, *Opravy mlejna, Brdský kraj IV*, Rokycany 1912, s. 49 – 51 a 79 – 82.
- Christian Norberg-Schulz, *Genius loci*, Praha 1994.
- Jan Orth – František Sládek, *Topograficko-statistický slovník Čech*, Praha 1870.
- J. H. M. Poppe, *Technologie všeobecná a obzvláštní. Obšírné proučování o řemeslech a umělostech III*, Praha 1837.
- Jan Pešta, *Stranou pozornosti. Unikátní vodní mlýn ve Vepřku (cyklus Ohrožená stavba)*, *Architekt VI – VII*, 2005, s. 110 – 111.
- Jan Pešta, *Encyklopedie českých vesnic – Střední Čechy a Praha I*, Praha 2003.

- Antonín Profous, *Místní jména v Čechách I – IV*, Praha 1947 – 57.
- Pavel Pavlovský, *Jankov, z Jankovských kronik*, Praha 2006.
- Antonín Podlaha, *Soupis památek historických a uměleckých v Království Českém, politický okres Mělnický*, Praha 1899.
- Emanuel Poche et al. (ed.), *Umělecké památky Čech I, II*, Praha 1978.
- Vladimír Rišlink, *Kouřim a okolí – průvodce po kulturních památkách*, Kouřim 2000.
- Jiří Rejzek, *Český etymologický slovník*, Praha 2001.
- Lubomír Procházka, Kresby Josefa Moláčka jako méně známý pramen k vesnickému stavitelství západní části okresu Mělník, *Confluens: sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka VI*, Mělník 2007.
- Josef Siblík, *Blatensko a Březnicko*, Blatná 1915.
- August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze království českého*, Praha 1843 – 1926.
- Rudolf Šimek, *Památková hodnota mlýnů na Hrádeckém potoce* (bakalářská diplomová práce), Katedra dějin výtvarných umění FF univerzita Palackého, Olomouci 2008.
- Jiří Škabrada, *Konstrukce historických staveb*, Praha 2003.
- Jiří Škabrada, *Lidové stavby*, Praha 1999.
- Otakar Špecinger, *Sazená: velká historie malé obce*, Brno 2009.
- Luděk Štěpán – Radim Urbánek – Hana Klimešová, *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2008.
- Radim Urbánek (ed.) *Sborník referátů ze semináře Vodní mlýny II*, Vysoké Mýto 2005.
- Josef Valenta, *Paměti královského zlatohorního města Nového Knína a sousedních obcí Starého Knína, Velké a Malé Hraštice I*, Příbram 1932. (digitální kopie na www.mestonovyknin.cz (26. 5. 2011)).
- Miluše Vopařilová, *Mlynáři na Litomyšlsku (1650 – 1800)* (diplomová práce), Katedra historických věd FF univerzita Pardubice, Pardubice 2008.
- Pavel Vlček (ed.), *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004.
- Vlastimil Vondruška, *Církevní rok a lidové obyčeje*, České Budějovice 1991.
- Zikmund Winter, *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století*, Praha 1906.

Přílohy

Příloha I - Metodika průzkumu / struktura katalogového hesla.

1) Obecné údaje

- a) Sídlo
- b) Čp. (če.)
- c) Vodní tok
- d) Katastrální území
- e) Okres
- f) Poloha
- g) GPS
- h) Název mlýna
- i) Rejstříkové číslo nemovité kulturní památky

2) Dějiny objektu

- a) Stručná historie
- b) Prameny
- c) Literatura

3) Umístění v terénu

- a) Topografická situace
- b) Morfologie krajiny
- c) Typ vodního toku
- d) Popis náhonu, vodního díla
- e) Souvisící komunikace, bezprostřední přístup, funkce mlýna
- f) Okolní stavební fond
- g) Drobné objekty souvisící s prostorem a funkcí mlýna

4) Popis mlýna

- a) Úvodní charakteristika, slohovost, úvodní popis celého areálu
- b) Charakteristika dispozice objektu mlýna, jeho komunikačních vazeb
- c) Prostorový vztah – funkce vůči obydlí
- d) Stavební technika
- e) Popis přízemí
- f) Popis sklepů
- g) Popis pater
- h) Popis krovu
- i) Popis průčelí
- j) Ostatní objekty areálu
- k) Stavební historie

5) Mlýnská technologie

- a) Dochovaná, pohon mlýna
- b) Nedochovaná, stopy po technologii
- c) Doplnkové provozy, pohon hospodářských strojů

6) Závěrečné hodnocení

7) Poznámkový aparát

8) Obrazová příloha

- a) Mapová a plánová dokumentace
- b) Ostatní ikonografie (obrazy, staré fotografie, pohlednice)
- c) Fotodokumentace objektu

Příloha II - Seznam mlýnů použitých v katalogu diplomové práce.

Sídlo	čp.	zásadní důvody pro uvedení do hlavního katalogu diplomové práce
1 Bratčice	34	zajímavá architektura, mansardová střecha, vztah ke vsi
2 Brod u Bratíkov	3	nejmladší přímo datovaný mlýn s barokními štíty, při hospodářském dvoru
3 Bylany	79	přítomnost sochy svatého Jana Nepomuckého, barokní vzezření mlýna, zachovaný krajinný ráz
4 Dymokury	42	poslední roubený mlýn v severním Polabí, netypická dispozice
5 Hodkov	40	obnovený náhon, blízkost hradu
6 Hořín	?	blízkost panského sídla, mlýn stojí v zámeckém parku
7 Choteč - Měchurův	23	barokní štíty, zachovaný krajinný ráz
8 Jankov	38	poloha vůči obci, zasazení do krajiny
9 Kouřim - mlýn Bukačov	247	genius loci, velký barokní mlýn
10 Kutná Hora - Wagenknechtův	1 (?)	zajímavé architektonické vzezření, městský mlýn s přímo datovaným vznikem objektu
11 Mnichovice - Zittův	69	z části roubený mlýn, zachovaná barokní mlýnská hranice a moučnice, dendrochronologické datování
12 Nezabudice	0105	jeden z posledních říčních mlýnů s barokním jádrem
13 Nový Knín - Krcál	109	bahatě zdobené barokní štíty a fasády mlýna
14 Nymburk - Šafaříkův	266	jeden z posledních městských říčních mlýnů, dochovaná čtyřnásobná mlýnská hranice
15 Ředice	1	celoroubený mlýn, čistý rustikální sloh
16 Sazená	38	čistě barokní stavba
17 Starosedlský Hrádek	011	hlubší znalost archivních pramenů, zajímavé dispoziční uspořádání
18 Středokluky - Kalingrův	39	vysoce hodnotná barokní architektura, zpracovaný stavebně historický průzkum
19 Střehom	1	roubený mlýn
20 Střemy - mlýn Štampach	59	dochovaná mlýnská hranice, netypická dispozice, přímo datovaná přestavba mlýna
21 Tuchlovice	16	z části roubené patro mlýna, zachovaná barokní mlýnská hranice, hrozí zánik nemovitosti
22 Vepřek	19	velký barokní mlýn, zpracovaný stavebně historický průzkum, pozdně gotické prvky, zajímavý náhon
23 Vicmanov	18	celoroubený patrový mlýn

Příloha III - Seznam mlýnů, u kterých proběhl terénní průzkum, ale nedostaly se do hlavního katalogu.

	Ves a název mlýna (okres)	č.p.
1	Bohutín (Příbram)	22
2	Číčovice (Praha západ)	51
3	Dolní Bučice (Kutná Hora)	30
4	Drahenice (Příbram)	23
5	Hradec (Kolín)	40
6	Chudolazy (Mělník)	36
7	Kutná Hora - Dennemark (Kutná Hora)	82
8	Lochovice - Obora (Příbram)	1
9	Malé Kyšice - Proškův (Kladno)	13
10	Medonosy (Mělník)	če. 149
11	Neveklov (Benešov)	15 (?)
12	Nový Knín - Brunclíkův (Příbram)	387
13	Podlešín (Kladno)	?
14	Praha - Velký mlýn na Rokytce	40
15	Sázava (Benešov)	?
16	Úklid - Nedrahovice (Příbram) - Lipský	1
17	Unhošť - Bočkův, Markův (Kladno)	176
18	Veltrusy - Červený mlýn (Mělník)	?
19	Vlašim - Vítův mlýn (Benešov)	18

Příloha IV - Seznam signatur použitých map.

	Název	I. Voj. mapování	II. Voj. mapování	III. Voj. mapování	Indikační skici
1	Bratčice	C 146	O_10_VII	4055_3	Ča 54 - 1838
2	Brod u Bratíkovic	C 194	O_12_II	4153_3	Císařský otisk 5340-1
3	Bylany	C 145	O_9_VI	4054_2	Ča 280 - 1839
4	Dymokury	C 093	O_7_VI	3954_2	Byd 94 - 1842
5	Hodkov	C 163	O_10_V	4054_4	Ča 171 - 1838
6	Hořín	C 074	O_6_II	3853_3	Bo 177 - 1842
7	Choteč - Měchurův	C 124	O_9_I	4052_2	Rak 51 - 1840
8	Jankov	C 178	O_11_III	4153_2	nedochovala se
9	Kouřim - mlýn Bukačov	C 126	O_9_IV	4054_1	Křm 145 - 1841
10	Kutná Hora – Wagenknechtův	C 145	O_9_VI	4054_2	Ča 280 - 1839
11	Mnichovice - Zittův	C 125	O_9_III	nelze otevřít	Křm 254 - 1841
12	Nezabudice	C 122	W_8_II	3951_4	Rak 241 - 1841
13	Nový Knín - Krcál	C 160	O_10_I	4052_4	Be 165 - 1840
14	Nymburk - Šafaříkův	C 093	O_7_V	3954_1	Bo 347 - 1842
15	Ředice	C 194	O_12_II	4153_3	Be 353 - 1839
16	Sazená	C 073	O_6_I	3852_4	Rak 301 - 1840
17	Starosedlský Hrádek	C 175	W_12_I	4152_3	Prach 21 - 1830
18	Středokluky - Kalingrův	C 090	O_8_I	3952_2	Rak 338 - 1840
19	Střehom	C 059	O_5_V	3854_2	Bo 17 - 1842
20	Střemy - mlýn Štampach	C 057	O_6_II	nelze otevřít	Rak 338 - 1842
21	Tuchlovice	C 106	W_8_I	3952_1	Rak 361 - 1841
22	Vepřek	C 073	O_6_I	3852_4	Rak 372 - 1840
23	Vicmanov	C 042	O_4_IV	3754_3	Bo 550 - 1843

Příloha V – Inventář vybavení mlýna z roku 1762

Košě ... 3

Vodní kola ... 3

Paleční kola ... 3

Řídele ... 3

K krupným stoupám řídel ... 1

Moučný truhlíky ... 3

Šrotní truhlíky ... 3

Strych s železnýma obručí ... 1

Věrtel ... 1

Stoupy ... 5

Mlejnský kameny ... 3

Spodky ... 3

Luby ... 3

Zděře ... 3

Kypřice ... 3

Břetena ... 3

Malých zděří ... 12

Čepů ... 6

Zděří řídelních ... 8

Visutej zámek ... 1

Vokna v šalandě ... 2

Dveře s panty a zámkem ... 1

Špatný kamna ... 1

Příloha VI – Inventář pozůstalosti mlynáře Václava Sypeckého z roku 1773

„Hotové peníze ... 300 zlatých

Vázané peníze ... 15 zlatých

Stříbro

Brněnská madona na podstavci

Malá stříbrná spona

2 španělky se stříbrným knoflíkem, z nich první si vzal Johann Hubaček (pozn. manžel jedné z dcer) a druhou syn

Měděné nádobí

1 kotel na prádlo

2 kotlíky na ryby

1 stará láhev

1 hrnec

Mosaz

1 malý nůž

Cín

14 mís

4 ½ tuctu talířů

1 kávová konvička

2 šálky

1 lavor s nálevkou

1 váza a 2 svícny

1 nočník

10 párů nožů

Sklo

1 okovaná sklenice – poloviční pinta

33 pivních a vinných sklenic se zlatým okrajem

14 obyčejných dtto

3 láhve

Majolika a hliněné nádobí

6 kávových šálků

Z plechu

1 kávová konvice

3 láhve

Obrazy

1 krucifix

16 velkých a malých obrazů se špatnou malbou

Železo

2 kotlíky na vaření

2 rožně

2 pistole

1 flinta

Šaty

1 pánský kabát s kamizolou

1 pánský kožich

1 kamizola s kalhotami

ostatní bylo rozdáno chudým

4 košile a sice staré obnošené

6 loktů šedého sukna, které si vzal Johann Hubatschek

Dřevěné věci

1 almara na šaty z dubového dřeva

1 dtto malá z měkkého dřeva

1 měkký stůl

1 truhla z měkkého dřeva

1 dtto dubová

2 měkká malá lůžka

10 dubových židlí s lenochy

6 potažených modrým sukнем

6 měkkých starých židlí s lenochy

2 lenošky se zeleným sukнем

2 menší zelené židle

1 dubový stůl

2 obyčejné (pozn. – stoly)

4 škopky

4 konve

1 soudek na máslo

1 obyčejná tabule

2 soudky na pivo

1 police na nádobí

2 putny na vodu

Stolní prádlo

1 dvojitý ubrus

2 staré lněné (pozn. – ubrusy)

1 ručník

Peřiny

Nacházejí se zde sice 4 velké a 7 kusů polštářů, tyto však ale patří vdově

Koně a hovězí dobytek

2 ryzáci

1 tažný vůl

2 jednorocní volci

1 mléčná kráva

4 kusů dalších, patřících vdově

17 ovcí, 5 beránků, 16 jehňat – patřící vdově

7 prasat

Veškerá drůbež patří vdově.

Ozim

2 styrcy 3 věrtele a 18 strychů 1 věrtel

Včelí úly 5 kusů

Hospodářské náčiní

2 vozy s příslušenstvím

2 pluhy

2 páry bran

1 stará koleska

Koňské postroje včetně chomoutů a příslušenství

2 kusů dřevěných háků a 2 malé háky

1 motyka

2 železné lopaty

2 vidle na hnůj

1 cep, 3 síta a 2 lopaty na obilí

Zbývající dřevo

1 strom na hřídél

8 trámů

1 kusů dubového dřeva

12 fošen

Příloha VII – Seznam vyobrazení

- obr. 01 – Rozmístění 23 mlýnů v rámci střeđočeského kraje (v programu Google Earth vytvořil Šimek 2011).
- obr. 02 – Achačův mlýn v Bohutíně (foto Šimek 2006).
- obr. 03 – Socha svatého Jana Nepomuckého před mlýnem v Čáslavi (foto Šimek 2011).
- obr. 04 – Mlýn v Číčovicích (foto Šimek 2011).
- obr. 05 – Mlýnská hranice se šesti kamennými sloupy (převzato z: http://bydleni.idnes.cz/reziser-brabec-ma-pohadkovy-mlyn-dreli-na-nem-s-manzelkou-pet-let-pxu-/dum_osobnosti.aspx?c=A110121_165305_dum_osobnosti_rez (23. 4. 2011)).
- obr. 06 – Mlýn v Dolních Bučicích (foto Šimek 2011).
- obr. 07 – Drahenický mlýn (foto Šimek 2010).
- obr. 08 – Mlýn v Hradci u Stříbrné Skalice (foto Šimek 2011).
- obr. 09 – Mlýn Dennemark u Kutné Hory (foto Šimek 2011).
- obr. 10 – Mlýn Obora u Lochovic (foto Šimek 2011).
- obr. 11 – Proškův mlýn v Malých Kyšicích (foto Šimek 2011).
- obr. 12 – Mlýn v Medonosích (foto Šimek 2011).
- obr. 13 – Brunclíkův mlýn ve Starém Kníně (foto Matějček 2011).
- obr. 14 – Pohled na celý sloup (foto Šimek 2011).
- obr. 15 – Detail sloupu s nápisem a letopočtem (foto Šimek 2011).
- obr. 16 – Lipský mlýn u vsi Úklid (foto Šimek 2011).
- obr. 17 – Tři kamenné štoky v podlaze mlýnice (foto Matějček 2011).
- obr. 18 – Letopočet vytesaný do předního sloupu kamenné hranice (foto Šimek 2011).
- obr. 19 – Nákres mlýna podle Vitruvia (převzato z: Jaroslav Karas, *Historický vývoj mlynářství*, Praha 1919, s. 31).
- obr. 20 – Francouzský kámen na zahradě Kalingerova mlýna u Středokluk (foto Šimek 2011).
- obr. 21 – Nákres českého složení (převzato z: Emanuel Hertík, *Stručný nástin vývinu mlýnů obilních*, Praha 1890, s. 3).

- obr. 22 – Moderní část mlýna Jakubského mlýna u Dymokur (foto Šimek 2011).
- obr. 23 – Přestavěná moučnice ve mlýně ve Starosedlském Hrádku (foto Šimek 2006).
- obr. 24 – Moučnice, výtah a vpravo fukar polouměleckého složení v Brodu u Bratříkovic (foto Kuča 2005).
- obr. 1/1 - Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).
- obr. 2/1 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 146, výřez.
- obr. 3/1 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_10_VII, výřez.
- obr. 4/1 - Indikační skica (1838), sign. Čad 54, výřez.
- obr. 5/1 – Dobová pohlednice s pohledem na východní nároží mlýna. Kopie pohlednice uložena v bratčickém mlýně.
- obr. 6/1 – Pohled na bratčický mlýn z jihovýchodu (foto Šimek 2011).
- obr. 7/1 – Vstupní brána (foto Pešta 2006).
- obr. 1/1 - Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).
- obr. 2/1 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 146, výřez.
- obr. 3/1 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_10_VII, výřez.
- obr. 4/1 - Indikační skica (1838), sign. Čad 54, výřez.
- obr. 5/1 – Dobová pohlednice s pohledem na východní nároží mlýna. Kopie pohlednice uložena v bratčickém mlýně.
- obr. 6/1 – Pohled na bratčický mlýn z jihovýchodu (foto Šimek 2011).
- obr. 7/1 – Vstupní brána (foto Pešta 2006).
- obr. 8/1 – Pohled na dnes zrušený střešní nástavec (foto Pešta 2006).
- obr. 9/1 – Zápraží mlýna (foto Šimek 2011).
- obr. 10/1 – Hlavní jižní štítové průčelí (foto Pešta 2006).
- obr. 11/1 – Východní průčelí, v levé části turbínový domek (foto Šimek 2011).
- obr. 12/1 – Detail zhlaví vazných trámů na východním průčelí (foto Šimek 2011).
- obr. 13/1 – Pamětní deska zavěšená na jižním průčelí (foto Matějček 2011).
- obr. 14/1 – Přízemí mlýnice (foto Matějček 2011).
- obr. 15/1 – Horní mlýnice (foto Pešta 2011).
- obr. 16/1 – Krov před opravou (foto Pešta 2006).
- obr. 17/1 – Krov po opravě (foto Matějček 2011).
- obr. 18/1 – Detail opravy vazných trámů (foto Šimek 2011).

- obr. 19/1 – Chlebová pec umístěná v přízemí mlýnice (foto Šimek 2011).
- obr. 20/1 – Pohled na rybník Lázeňka (foto Šimek 2011).
- obr. 21/1 – Náhon vedený v betonových trubách (foto Pešta 2006).
- obr. 22/1 – Silniční most (foto Pešta 2006).
- obr. 1/2 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).
- obr. 2/2 – I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 194, výřez.
- obr. 3/2 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_12_II, výřez.
- obr. 4/2 – Císařský otisk (1839), pro vyhledání Císařského otisku využito webových stránek <http://archivnimapy.cuzk.cz/>, sign. 5340-1.
- obr. 5/2 – Fotografie mlýna z roku 1981 (fotografie převzata z: Inventarizační průzkum lidové architektury).
- obr. 6/2 – Brod u Bratříkovic, areál mlýna, (foto Berková 1997).
- obr. 7/2 – Pohled ze severu na areál hospodářského dvora s mlýnem (foto Pešta 2006).
- obr. 8/2 - Pohled z jihovýchodu na areál hospodářského dvora s mlýnem (foto Pešta 2006).
- obr. 9/2 – Východní štítové průčelí (foto Šimek 2009).
- obr. 10/2 – Jižní podélné průčelí s přilehlou lednicí (foto Šimek 2009).
- obr. 11/2 – Západní štítové průčelí (foto Šimek 2009).
- obr. 12/2 – Pohled do lednice (foto Šimek 2009).
- obr. 13/2 – Vstupní dveře v severním podélném průčelí do podkolí (foto Šimek 2010).
- obr. 14/2 – Zdobené čelo moučnice v podobě sněhuláka (foto Šimek 2009).
- obr. 15/2 – Pohled na část hranice a palečné kolo (foto Kuča 2006).
- obr. 16/2 – Detail zdobení palečného kola (foto Pešta 2006).
- obr. 17/2 – Zanáška a dveřní otvor do šalandy (foto Kuča 2006).
- obr. 18/2 – Křížek s letopočtem 1861 při cestě z Bratříkovic do Radešic (foto Šimek 2009).
- obr. 19/2 – Pohled odspodu kamenného jezu, začátek a směr náhonu vyznačuje šipka, (foto Šimek 2009).
- obr. 20/2 – Akumulační nádrž před mlýnem (foto Šimek 2009).
- obr. 1/3 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).
- obr. 2/3 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 145, výřez.

- obr. 3/3 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_9_VI, výřez.
- obr. 4/3 – III. vojenské mapování (1877 – 1880), sign. 4054_2, výřez.
- obr. 5/3 - Indikační skica (1838), sign. Ča 31, výřez.
- obr. 6/3 – Ručně malovaná mapa hutí a mlýnů v okolí Kutné Hory z roku 1726, sign. B XIX. 15, inv. č. 1722.
- obr. 7/3 - Ručně malovaná mapa hutí a mlýnů v okolí Kutné Hory z roku 1732, sign. D IX. 25, inv. č. 552.
- obr. 8/3 – Dobová fotografie z první poloviny 20. století, (převzato z: informační cedule cyklostezky viz <http://denemark.jidol.cz/>, (25. 4. 2011)).
- obr. 9/3 – Pohled na mlýn od přístupové cesty (foto Šimek 2011).
- obr. 10/3 – Pohled na severovýchodní štítové průčelí (foto Šimek 2011).
- obr. 11/3 – Pohled na jihovýchodní průčelí, obytnou část mlýna (foto Šimek 2011).
- obr. 12/3 Pohled na jihovýchodní průčelí (foto Matějček 2011).
- obr. 13/3 – Dveře vedoucí na pravděpodobně na zanášku mlýna (foto Šimek 2011).
- obr. 14/3 – Socha svatého Jana Nepomuckého (foto Šimek 2011).
- obr. 15/3 – Z části zbořená hospodářská budova (foto Šimek 2011).
- obr. 16/3 – Pilířová stodola ve východní části areálu (foto Šimek 2011).
- obr. 17/3 – Hlavní přístupová vrata do areálu (foto Šimek 2011).
- obr. 18/3 – Kamenné otesky použité jako sedátka u stolku vyrobeného z vyřazeného mlecího kamene (foto Šimek 2011).
- obr. 19/3 – Větší kamenný štok leží v zahradě (foto Šimek 2011).
- obr. 20/3 – Menší kamenný štok nedaleko obytné části mlýna (foto Šimek 2011).
- obr. 21/3 – Akumulační nádrž nad mlýnem (foto Matějček 2011).
- obr. 22/3 – Cesta vedoucí ke mlýnu (foto Šimek 2011).
- obr. 23/3 – Pramen svatého Vojtěcha v polích (foto Šimek 2011).
- obr. 24/3 – Výklenková kaple svatého Vojtěcha se stejnojmenným pramenem (foto Šimek 2011).
- obr. 1/4 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).
- obr. 2/4 – I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 093, výřez.
- obr. 3/4 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_7_VI, výřez.
- obr. 4/4 - Indikační skica (1842), sign. Byd 94, výřez.

- obr. 5/4 – Rybníky dymokurské kolem roku 1713, náčrtek Josef Mladějovský (převzato z: Jakubský mlýn Dymokury čp. 42, stavebně historický průzkum, Alena Krušinová, červenec – listopad 2005).
- obr. 6/4 – Pracovní skica dispozice mlýna (Pešta září 2005).
- obr. 7/4 – Dobová fotografie, před rokem 1916 (převzato z: Jakubský mlýn Dymokury čp. 42, stavebně historický průzkum, Alena Krušinová, červenec – listopad 2005, fotografie uložena v SOkA Nymburk, pobočka Lysá nad Labem).
- obr. 8/4 – Dobová fotografie, před rokem 1916 (převzato z: Jakubský mlýn Dymokury čp. 42, stavebně historický průzkum, Alena Krušinová, červenec – listopad 2005, fotografie uložena v SOkA Nymburk, pobočka Lysá nad Labem).
- obr. 9/4 – Dobová fotografie mlýna před rokem 1939 (uloženo v Národním archivu, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 313, inv. č. 3213).
- obr. 10/4 – Pohled na mlýn od severozápadu (foto Matějček 2011).
- obr. 11/4 – Pohled na mlýnici od severovýchodu (foto Šimek 2011).
- obr. 12/4 – Hlavní vstupní dveře v severním štítovém průčelí (foto Šimek 2011).
- obr. 13/4 – Opravená stěna mezi okny západního podélného průčelí (foto Šimek 2011).
- obr. 14/4 - Pohled na západní průčelí po opravě vazných trámů (foto Pešta 2008).
- obr. 15/4 - Interiér střední chodby, pohled k severu (foto Pešta 2005).
- obr. 16/4 – Pohled do světnice vlevo stálo topeniště, šipka směřuje na zabudovaný mlecí kámen (foto Šimek 2011).
- obr. 17/4 – Dveřní zárubeň (foto Šimek 2011).
- obr. 18/4 – Původní krov (foto Pešta 1997).
- obr. 19/4 – Opravený rám krovu (foto Pešta 2008).
- obr. 20/4 – Pokládka šindele (foto Pešta 2008).
- obr. 21/4 – Hráz Jakubského rybníku (foto Šimek 2011).
- obr. 22/4 – Pohled na rozlehlý Jakubský rybník (foto Matějček 2011).
- obr. 1/5 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).
- obr. 2/5 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 163, výřez.
- obr. 3/5 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_10_V, výřez.
- obr. 4/5 – III. vojenské mapování (1877 – 1880), sign. 4054_4, výřez.
- obr. 5/5 - Indikační skica (1838), sign. Ča 171, výřez.

- obr. 6/5 – Výřez pohlednice (převzato z: <http://www.lipina-hodkov.cz> (20. 5. 2011)).
- obr. 7/5 – Celkový pohled na Podhradní mlýn (foto Matějček 2011).
- obr. 8/5 – Pohled na mlýn přes akumulční nádrž (foto Matějček 2011).
- obr. 9/5 – Pohled na severovýchodní průčelí (foto Matějček 2011).
- obr. 10/5 – Pohled na jihovýchodní štítové průčelí (foto Šimek 2011).
- obr. 11/5 – Letopočet na středním předním sloupu mlýnské hranice (foto Šimek 2011).
- obr. 12/5 – Chlebová pec v prostoru turbínového domku (foto Šimek 2011).
- obr. 13/5 – Barokní klika (foto Šimek 2011).
- obr. 14/5 – Stojka stojaté stolice (foto Šimek 2011).
- obr. 15/5 – Francisova spirální turbína (foto Šimek 2011).
- obr. 16/5 – Jižní brána (foto Šimek 2011).
- obr. 17/5 – Severní brána a vydlážděný dvůr (foto Šimek 2011).
- obr. 18/5 – Hospodářské budovy (foto Matějček 2011).
- obr. 19/5 – Pilířová stodola (foto Šimek 2011).
- obr. 20/5 – Obvodové zdi pili, kovový setrvačnick (foto Šimek 2011).
- obr. 21/5 – Vyřazené mlýnské kameny (foto Šimek 2011).
- obr. 22/5 – Začátek náhonu (foto Matějček 2011).
- obr. 23/5 – Meandrující náhon (foto Matějček 2011).
- obr. 24/5 – Akumulční nádrž (foto Matějček 2011).
- obr. 1/6 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).
- obr. 2/6 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 074, výřez.
- obr. 3/6 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_6_II, výřez.
- obr. 4/6 - Indikační skica (1841), sign. Bo 177, výřez.
- obr. 5/6 – F. Kníže Lobkovic: Plán okolí Hořína, 1821, (převzato z: Zámek Hořín, stavebně historický průzkum, Mojmír Horyna – Pavel Zahradník, 1985, uloženo v archivu NPÚ Praha, Sabinova 5, inv. č. 212), s. 29.
- obr. 6/6 – Terénní skica dispozice (Mrázek listopad 2006).
- obr. 7/6 – Terénní skica jihozápadního a jihovýchodního průčelí (Mrázek listopad 2006).
- obr. 8/6 – Terénní skica severovýchodního průčelí (Mrázek listopad 2006).

- obr. 9/6 – Terénní skica severozápadního průčelí (Mrázek listopad 2006).
- obr. 10/6 – Albrechtova veduta Hořína a okolí (převzato z: Jan Kilián, *Mělnická kronika Jana Josefa Albrechta ze sklonku baroka*), Mělník 2005.
- obr. 11/6 Pohled na Zámecký mlýn ze severu (foto Šimek 2011).
- obr. 12/6 – Severozápadní štítové průčelí (foto Šimek 2011).
- obr. 13/6 – Jihovýchodní štítové průčelí (foto Šimek 2011).
- obr. 14/6 – Severovýchodní štítové průčelí (foto Matějček 2011).
- obr. 15/6 – Několik povodňových značek na jižním nároží (foto Šimek 2011).
- obr. 16/6 – Komín se zdobenou hlavou (foto Šimek 2011).
- obr. 17/6 – Skladba severovýchodní návodní zdi (foto Matějček 2011).
- obr. 18/6 – Dvojice druhotně použitých kamenných konzol (foto Šimek 2011).
- obr. 19/6 – Přízemí mlýnice s několika vně zazděnými prostupy pro hřídele vodních kol (foto Šimek 2011).
- obr. 20/6 – Pohled do chátrajícího krovu (foto Šimek 2011).
- obr. 21/6 – Pohled na hořínský zámek (foto Matějček 2011).
- obr. 22/6 – Svatý Jan Nepomucký (foto Šimek 2011).
- obr. 23/6 – Svatá Anna (foto Šimek 2011).
- obr. 1/7 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).
- obr. 2/7 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 124, výřez.
- obr. 3/7 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_9_I, výřez.
- obr. 4/7 - Indikační skica (1840), sign. Rak 51, výřez.
- obr. 5/7 – Žemlička 1947, olejomalba (obraz uložen na mlýně u Veselých).
- obr. 6/7 – Dobová fotografie, nedatovaná (fotografie uložena ve mlýně u Veselých).
- obr. 7/7 - Dobová fotografie, nedatovaná (fotografie uložena ve mlýně u Veselých).
- obr. 8/7 – Sokolský slet na zahradě mlýna v roce 1936 (fotografie uložena ve mlýně u Veselých).
- obr. 9/7 – Pohled na areál mlýna od severovýchodu (foto Šimek 2011).
- obr. 10/7 – Pohled na západní průčelí mlýna (foto Matějček 2011).
- obr. 11/7 Pohled na areál mlýna od jihozápadu (foto Šimek 2011).
- obr. 12/7 – Pohled na východní štítové průčelí (foto Šimek 2011).

- obr. 13/7 – Pohled na umístění vyskladňovacího otvoru v patře mlýna (foto Šimek 2011).
- obr. 14/7 – Detail západního volutového štítu (foto Šimek 2011).
- obr. 15/7 – Pohled na střešní nástavec mlýna (foto Šimek 2011).
- obr. 16/7 – Sluneční hodiny na jižním podélném průčelí (foto Šimek 2011).
- obr. 17/7 – Válcové stolice v patře mlýna (foto Šimek 2011).
- obr. 18/7 – Rybník nad mlýnem (foto Šimek 2011).
- obr. 19/7 – Náhon (foto Šimek 2011).
- obr. 20/7 – Mostek přes potok (foto Matějček 2011).
- obr. 21/7 – Cesta vedoucí na východ od mlýna (foto Šimek 2011).
- obr. 1/8 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).
- obr. 2/8 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 178, výřez.
- obr. 3/8 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_11_III, výřez.
- obr. 4/8 – Císařský otisk (1841), pro vyhledání Císařského otisku využito webových stránek <http://archivnimapy.cuzk.cz/>, sign. 2745-1, výřez.
- obr. 5/8 – Dobová fotografie, nedatováno (převzato z: Pavel Pavlovský, *Jankov - z Jankovských kronik*, Praha 2006).
- obr. 6/8 – Pohled na mlýn od západu (foto Šimek 2011).
- obr. 7/8 – Pohled na mlýn z jihu (foto Matějček 2011).
- obr. 8/8 – Pohled na mlýn z jihu (foto Matějček 2011).
- obr. 9/8 – Detail okna v jihovýchodním průčelí (foto Šimek 2011).
- obr. 10/8 – Detail závlače ve vazném trámu (foto Šimek 2011).
- obr. 11/8 – Zápraží ze zlomků mlecích kamenů (foto Šimek 2011).
- obr. 12/8 – Hospodářská budova (foto Matějček 2011).
- obr. 13/8 – Sklep (foto Šimek 2011).
- obr. 14/8 – Pozůstatky náhonu (foto Matějček 2011).
- obr. 1/9 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).
- obr. 2/9 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 126, výřez.
- obr. 3/9 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_9_IV, výřez.
- obr. 4/9 - Indikační skica (1841), sign. Křm 145, výřez.
- obr. 5/9 – Plán přízemí a patra mlýna (převzato z: Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karta 91, inv. č. 445).

- obr. 6/9 – Plán podstřeší a podkroví (převzato z: Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 91, inv. č. 445).
- obr. 7/9 – Wilenbergova veduta Kouřimi, výřez (převzato z: Karel Kuča, heslo Kouřim, in: *Města a městečka v Čechách III*, Praha 1998).
- obr. 8/9 – Část modelu v města Kouřimi a okolí (Muzeum Kouřimska, foto Šimek 2011).
- obr. 9/9 – Dobová fotografie mlýna Bukačov (převzato z: Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 91, inv. č. 445).
- obr. 10/9 – Dobová pohlednice (převzato z: <http://www.bukacov.estranky.cz/> (17. 5. 2011)).
- obr. 11/9 – Pohled na mlýn z cesty (foto Šimek 2011).
- obr. 12/9 – Pohled na hlavní průčelí (foto Matějček 2011).
- obr. 13/9 – Pohled na mohutnou přístavbu mlýna (foto Šimek 2011).
- obr. 14/9 – Pohled na mlýn z východu (foto Šimek 2011).
- obr. 15/9 – Vstup na zanášku v jižním štítovém průčelí (foto Šimek 2011).
- obr. 16/9 – Hlavní vchodové dveře (foto Šimek 2011).
- obr. 17/9 – Nosný sloup z přízemí mlýnice (foto Šimek 2011).
- obr. 18/9 – Přízemí mlýnice (foto Šimek 2011).
- obr. 19/9 – Válcová podlaha (foto Šimek 2011).
- obr. 20/9 – Podstřeší se šalandou a schody do podkroví (foto Šimek 2011).
- obr. 21/9 – Část barokního krovu (foto Šimek 2011).
- obr. 22/9 – Bývalá pekárna s mohutným komínem (foto Matějček 2011).
- obr. 23/9 – Severní brána (foto Šimek 2011).
- obr. 24/9 – Terasy hradiště Kouřim III (foto Matějček 2011).
- obr. 25/9 – Výrovka na počátku náhonu (foto Šimek 2011).
- obr. 26/9 – Začátek náhonu s částí jezu (foto Šimek 2011).
- obr. 27/9 – Část náhonu (foto Šimek 2011).
- obr. 28/9 – Druhotně zazděná patka sloupu z Vojtěšského kostela (foto Šimek 2011).
- obr. 1/10 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).
- obr. 2/10 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 145, výřez.
- obr. 3/10 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_9_VI, výřez.
- obr. 4/10 - Indikační skica (1839), sign. Ča 280, výřez.

- obr. 5/10 - 3 – Ručně malovaná mapa hutí a mlýnů v okolí Kutné Hory z roku 1726, sign. B XIX. 15, inv. č. 1722.
- obr. 6/10 - Ručně malovaná mapa hutí a mlýnů v okolí Kutné Hory z roku 1732, sign. D IX. 25, inv. č. 552.
- obr. 7/10 – Pohled na mlýn ze severu (foto Pešta 2006).
- obr. 8/10 – Pohled na mlýn od řeky (foto Šimek 2011).
- obr. 9/10 – Pohled na severozápadní průčelí (foto Pešta 2006).
- obr. 10/10 – Můstek vedoucí do prvního patra (foto Matějček 2011).
- obr. 11/10 – Pohled na mlecí podlahu (foto Šimek 2011).
- obr. 12/10 - Pohled na mlecí podlahu (foto Šimek 2011).
- obr. 13/10 – Strop a násypky v prvním patře mlýna (foto Matějček 2011).
- obr. 14/10 – Podstřeší mlýna (foto Matějček 2011).
- obr. 15/10 – Pohled na dvůr mlýna a hospodářské budovy (foto Šimek 2011).
- obr. 16/10 – Kovaná vrata piliřové brány (foto Šimek 2011).
- obr. 17/10 – Boží muka (foto Šimek 2011).
- obr. 18/10 – Místo kde začínal náhon (foto Šimek 2011).
- obr. 19/10 – Koryto náhonu (foto Matějček 2011).
- obr. 1/11 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).
- obr. 2/11 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 125, výřez.
- obr. 3/11 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_9_III, výřez.
- obr. 4/11 - Indikační skica (1841), sign. Křm 254, výřez.
- obr. 5/11 – Pohled na mlýn od jihovýchodu (fotografie převzata z: Inventarizační průzkum lidové architektury).
- obr. 6/11 – Pohled na mlýn od jihozápadu (fotografie převzata z: Inventarizační průzkum lidové architektury).
- obr. 7/11 – Pohled na mlýn ze severu (foto Šimek 2011).
- obr. 8/11 – Pohled na mlýn z jihu (foto Matějček 2011).
- obr. 9/11 – Pohled na mlýn ze severu (foto Šimek 2011).
- obr. 10/11 – Pohled na vodní kolo a prostup pro hřídel (foto Matějček 2011).
- obr. 11/11 – Vstupní dveře do mlýnice (foto Šimek 2011).
- obr. 12/11 – Pravý sloup mlýnské hranice (foto Matějček 2011).
- obr. 13/11 – Moučnice, v pozadí palečné kolo (foto Matějček 2011).

- obr. 14/11 – Stav zařízení před rekonstrukcí objektu (foto Berková 2006).
- obr. 15/11 - Letopočet na vyřazeném palečném kole (foto Šimek 2011).
- obr. 16/11 – Pilířová stodola (foto Šimek 2011).
- obr. 17/11 – Kamenný štok (foto Šimek 2011).
- obr. 18/11 – Začátek náhonu (foto Matějček 2011).
- obr. 19/11 – Vlevo potok, vpravo náhon (foto Šimek 2011).
- obr. 20/11 – Akumulační nádrž nad mlýnem (foto Matějček 2011).
- obr. 1/12 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).
- obr. 2/12 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 122, výřez.
- obr. 3/12 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. W_8_II, výřez.
- obr. 4/12 - Indikační skica (1841), sign. Rak 241, výřez.
- obr. 5/12 – Půdorys přízemí (převzato z: Nezabudice – mlýn č. 105, stavebně historický průzkum, Olga Humlíčková – Hana Nezvedová, 2011, uloženo na ČVUT Fakulta architektury).
- obr. 6/12 - Půdorys suterénu (převzato z: Nezabudice – mlýn č. 105, stavebně historický průzkum, Olga Humlíčková – Hana Nezvedová, 2011, uloženo na ČVUT Fakulta architektury).
- obr. 7/12 - Půdorys suterénu (převzato z: Nezabudice – mlýn č. 105, stavebně historický průzkum, Olga Humlíčková – Hana Nezvedová, 2011, uloženo na ČVUT Fakulta architektury).
- obr. 8/12 - Půdorys podkroví (převzato z: Nezabudice – mlýn č. 105, stavebně historický průzkum, Olga Humlíčková – Hana Nezvedová, 2011, uloženo na ČVUT Fakulta architektury).
- obr. 9/12 – Obraz nezabudického mlýna s dosud stojící pilou. Nedatováno (převzato z: Nezabudice – mlýn č. 105, stavebně historický průzkum, Olga Humlíčková – Hana Nezvedová, 2011, uloženo na ČVUT Fakulta architektury).
- obr. 10/12 – Obraz nezabudického mlýna z roku 1942 (převzato z: Nezabudice – mlýn č. 105, stavebně historický průzkum, Olga Humlíčková – Hana Nezvedová, 2011, uloženo na ČVUT Fakulta architektury).
- obr. 11/12 – Dobová fotografie z konce 19. století (převzato z: Nezabudice – mlýn č. 105, stavebně historický průzkum, Olga Humlíčková – Hana Nezvedová, 2011, uloženo na ČVUT Fakulta architektury).

- obr. 12/12 – Fotografie z roku 1927 (převzato z: Nezabudice – mlýn č. 105, stavebně historický průzkum, Olga Humlíčková – Hana Nezvedová, 2011, uloženo na ČVUT Fakulta architektury).
- obr. 13/12 – Pohled na mlýn ze severu (foto Šimek 2011).
- obr. 14/12 – Pohled do údolí (foto Pešta 2001).
- obr. 15/12 – Pohled na mlýn z jihu (foto Matějček 2011).
- obr. 16/12 – Pohled na štítové průčelí (foto Pešta 2006).
- obr. 17/12 – Pohled na jihovýchodní podélné průčelí (foto Pešta 2006).
- obr. 18/12 – Vstupní síň (foto Pešta 2006).
- obr. 19/12 – Bývalá černá kuchyně (foto Pešta 2006).
- obr. 20/12 – Místnost označovaná jako moučnice (foto Pešta 2006).
- obr. 21/12 – Pohled do přízemí mlýnice (foto Pešta 2006).
- obr. 22/12 – Mlecí podlaha v patře (foto Pešta 2006).
- obr. 23/12 – Pohled do podkroví (foto Pešta 2006).
- obr. 24/12 – Pohled do krovu (foto Pešta 2006).
- obr. 25/12 – Další objekty v areálu (foto Pešta 2006).
- obr. 26/12 – Barokní sokl na mostku přes potok (foto Šimek 2011).
- obr. 27/12 – Mostek, který vedl k pile dnes k MVE (foto Matějček 2011).
- obr. 1/13 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).
- obr. 2/13 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 160, výřez.
- obr. 3/13 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_10_I, výřez.
- obr. 4/13 - Indikační skica (1840), sign. Be 165, výřez.
- obr. 5/13 – Pohled na jihozápadní průčelí (převzato z: Inventarizační průzkum lidové architektury).
- obr. 6/13 – Pohled na mlýn ze severu (převzato z: Inventarizační průzkum lidové architektury).
- obr. 7/13 – Pohled na Krcál od severozápadu (foto Šimek 2011).
- obr. 8/13 – Pohled na Krcál (foto Matějček 2011).
- obr. 9/13 – Pohled na jihovýchodní podélné průčelí (foto Matějček 2011).
- obr. 10/13 – Pohled na severozápadní průčelí (foto Matějček 2011).
- obr. 11/13 – Severovýchodní průčelí (foto Šimek 2011).
- obr. 12/13 – Detail z jihovýchodního průčelí (foto Šimek 2011).

- obr. 13/13 – Detail jihozápadního průčelí (foto Šimek 2011).
- obr. 14/13 – Mlýnský kámen – běhoun, vystavený před mlýnem (foto Šimek 2011).
- obr. 15/13 – Pohled na vodní dílo (foto Matějček 2011).
- obr. 16/13 – Val mezi potokem vlevo a odpadním kanálem vpravo (foto Šimek 2011).
- obr. 1/14 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).
- obr. 2/14 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 093, výřez.
- obr. 3/14 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_7_V, výřez.
- obr. 4/14 -Indikační skica (1842), sign. Bo 347, výřez.
- obr. 5/14 - Veduta okolo roku 1840, autor předlohy C. W. Arldt, (převzato z: <http://veduty.bach.cz> (16. 3. 2011)).
- obr. 6/14 – Pohlednice (nedatované, osobní archiv Jana Pešty).
- obr. 7/14 – Pohlednice (nedatované, osobní archiv Jana Pešty).
- obr. 8/14 – Pohled na mlýn ze západu (foto Šimek 2008).
- obr. 9/14 – Pohled na barokní část mlýna (foto Pešta 2006).
- obr. 10/14 – Pohled na západní průčelí barokní části mlýna (foto Pešta 2006).
- obr. 11/14 – Pohled na východní část průčelí eklektické části mlýna (foto Šimek 2011).
- obr. 12/14 – Detail okna západního průčelí (foto Pešta 2006).
- obr. 13/14 – Detail okna jižního průčelí (foto Pešta 2006).
- obr. 14/14 – Pohled na čtyřnásobnou mlýnskou hranici (foto Pešta 2006).
- obr. 15/14 – Pohled do šalandy (foto Pešta 2006).
- obr. 16/14 – Druhotně použitý trám s dvěma kartušemi (foto Pešta 2006).
- obr. 17/14 – Levá nápisová kartuš (foto Pešta 2006).
- obr. 18/14 – Pravá nápisová kartuš (foto Pešta 2006).
- obr. 19/14 – Podpěrný sloup v přízemí (foto Pešta 2006).
- obr. 20/14 – Podpěrný sloup v patře (foto Pešta 2006).
- obr. 21/14 – Pohled do krovu nadstaveného patra nad barokní částí (foto Pešta 2006).
- obr. 1/15- Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).
- obr. 2/15 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 194, výřez.

- obr. 3/15 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_12_II, výřez.
- obr. 4/15 - Indikační skica (1839), sign. Be 353, výřez.
- obr. 5/15 – Celkový pohled na mlýn od severozápadu (foto Šimek 2011).
- obr. 6/15 – Pohled na mlýn ze zahrady (foto Šimek 2011).
- obr. 7/15 – Pohled na mlýn z jihu (foto Šimek 2011).
- obr. 8/15 – Zápraží obytné části (foto Šimek 2011).
- obr. 9/15 – Pohled na pavlač před mlýnicí (foto Šimek 2011).
- obr. 10/15 – Detail okna v severním štítovém průčelí (foto Šimek 2011).
- obr. 11/15 – Zbytek hřídele vodního kola v zavezeném prostoru lednice (foto Šimek 2011).
- obr. 12/15 – Pohled na podkolí mlýnice (foto Šimek 2011).
- obr. 13/15 – Sloup mlýnské hranice (foto Šimek 2011).
- obr. 14/15 – Hlavní příjezdová vrata (foto Šimek 2011).
- obr. 15/15 – Pavlačová sýpka s dřevníkem a sklepem (foto Matějček 2011).
- obr. 16/15 – Stodola a pilířová brána na jihovýchodě areálu (foto Šimek 2011).
- obr. 17/15 – Vyřazený mlýnský kámen (foto Šimek 2011).
- obr. 18/15 – Dřevěný štok (foto Matějček 2011).
- obr. 19/15 – Začátek náhonu v levé části fotografie (foto Matějček 2011).
- obr. 20/15 – Akumulační nádrž (foto Šimek 2011).
- obr. 1/16 - Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).
- obr. 2/16 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 073, výřez.
- obr. 4/16 - Indikační skica (1840), sign. Rak 301, výřez.
- obr. 3/16 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_6_I, výřez.
- obr. 5/16 - Mlýn v Sazené, kresba Josef Moláček, 1955.
- obr. 6/16 - Obraz mlýna v Sazené, 1965, (uloženo ve mlýně v Sazené).
- obr. 7/16 – Fotografie mlýna z první poloviny 20. století (uloženo ve mlýně v Sazené).
- obr. 8/16 – Fotografie mostu před zničením čtyř ze šesti soch svatých.
- obr. 9/16 – Pohled z barokního mostu na mlýn (foto Šimek 2011).
- obr. 10/16 – Pohled na mlýn ze severu (foto Matějček 2011).
- obr. 11/16 – Hlavní severovýchodní průčelí (foto Matějček 2011).
- obr. 12/16 – Pohled na jižní nároží (foto Šimek 2011).

- obr. 13/16 – Erb doksanského opata (foto Šimek 2011)
- obr. 14/16 – Hlavní vchodové dveře (foto Šimek 2011)
- obr. 15/16 – Vyústění záchodu do prostoru lednice vlevo a vpravo žlábek pro odpadní vodu z kuchyně (foto Šimek 2011).
- obr. 16/16 – Iluzivní okno v jihozápadním průčelí (foto Šimek 2011).
- obr. 17/16 – Dřevěná mansardová římsa, jihozápadní průčelí (foto Šimek 2011).
- obr. 18/16 – Brána do hospodářského dvora mlýna (foto Šimek 2011).
- obr. 19/16 – Valená klenba suterénu (foto Matějíček 2011).
- obr. 20/16 – Barokní krov (foto Šimek 2011).
- obr. 21/16 – Chlebová pec v suterénu (foto Matějíček 2011).
- obr. 22/16 – Francisova turbína s převody (foto Matějíček 2011).
- obr. 1/17 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).
- obr. 2/17 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 175, výřez.
- obr. 3/17 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. W_12_I, výřez.
- obr. 4/17 - Indikační skica (1830), sign. Prach 21, výřez.
- obr. 5/17 – Půdorys přízemí (Šimek 2008).
- obr. 6/17 – Půdorys prvního patra (Šimek 2008).
- obr. 7/17 – Rodina mlynáře Františka Řezníčka před mlýnem čtyřicátá léta 20. století (digitální kopie Šimek).
- obr. 8/17 - Rodina mlynáře Františka Řezníčka před mlýnem čtyřicátá léta 20. století (digitální kopie Šimek).
- obr. 9/17 – Letecká fotografie ze třicátých let 20. století (digitální kopie Šimek 2008).
- obr. 10/17 – Pohled z jihozápadu (fotografie převzata z: Inventarizační průzkum lidové architektury).
- obr. 11/17 – Pohled na severovýchodní podélné průčelí (foto Šimek 2006).
- obr. 12/17 – Pohled na jihovýchodní štít z prostoru bývalého pivovaru (foto Pešta 2009).
- obr. 13/17 – Pohled na jihozápadní průčelí (foto Šimek 2006).
- obr. 14/17 – Pohled na severozápadní průčelí (foto Šimek 2008).
- obr. 15/17 – Rámové dveře vedoucí na zanášku (foto Šimek 2008).
- obr. 16/17 – Rámové dveře vedoucí na zanášku s esovitými závěsy (foto Pešta 2008).

- obr. 17/17 – Přízemí mlýnice (foto Pešta 2008).
- obr. 18/17 – Levá část mlýnské hranice (foto Šimek 2008).
- obr. 19/17 – Vstupní dveře do patra obytné části (foto Šimek 2008).
- obr. 20/17 – Barokní krov mlýna (foto Pešta 2008).
- obr. 21/17 – Nápis v kurentu na trámu barokního krovu (foto Pešta 2008).
- obr. 22/17 – Hospodářská budova s mlátkem (foto Pešta 2008).
- obr. 23/17 – Poslední úsek náhonu (foto Pešta 2008).
- obr. 24/17 – Z části rozpadlý náhon (foto Pešta 2008).
- obr. 25/17 – Převraccí náčiní pro otáčení běhounu (foto Šimek 2007).
- obr. 27/17 – Silniční kamenný most (foto Šimek 2006).
- obr. 26/17 – Zámek ve Starosedlském Hrádku (foto Šimek 2006).
- obr. 1/18 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).
- obr. 2/18 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 090, výřez.
- obr. 3/18 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_8_I, výřez.
- obr. 4/18 - Indikační skica (1840), sign. Rak 338, výřez.
- obr. 5/18 – Půdorys přízemí (převzato z: Středokluky – Kalingerův mlýn čp. 39, stavebně historický průzkum, Jan Pešta 2001).
- obr. 6/18 – Půdorys 1. suterénu (převzato z: Středokluky – Kalingerův mlýn čp. 39, stavebně historický průzkum, Jan Pešta 2001).
- obr. 7/18 – Půdorys 2. suterénu (převzato z: Středokluky – Kalingerův mlýn čp. 39, stavebně historický průzkum, Jan Pešta 2001).
- obr. 8/18 – Dobová fotografie 20. – 30. léta 20. století, archiv majitele (převzato z: Středokluky – Kalingerův mlýn čp. 39, stavebně historický průzkum, Jan Pešta 2001).
- obr. 9/18 - Dobová fotografie 20. – 30. léta 20. století, archiv majitele (převzato z: Středokluky – Kalingerův mlýn čp. 39, stavebně historický průzkum, Jan Pešta 2001).
- obr. 10/18 – Pohled na mlýn z jihozápadu (foto Šimek 2011).
- obr. 11/18 – Pohled na mlýn ze severovýchodu (foto Matějček 2011).
- obr. 12/18 – Pohled na mlýn před rekonstrukcí (foto Pešta 2001).
- obr. 13/18 – Pohled na dnes již neexistující přístavbu při severním podélném průčelí (foto Pešta 2001).
- obr. 14/18 – Mlynářský erb na jižním podélném průčelí (foto Šimek 2011).

- obr. 15/18 – Schodiště v síle severní zdi (foto Pešta 2001).
- obr. 16/18 – Světnice (foto Pešta 2001).
- obr. 17/18 – Patro mlýnice (foto Pešta 2011).
- obr. 18/18 – Šalanda v suterénu (foto Pešta 2011).
- obr. 19/18 – Barokní mlýnská hranice (foto Pešta 2001).
- obr. 20/18 – Barokní mlýnská hranice (foto Pešta 2001).
- obr. 21/18 – Hlavní vstupní brána (foto Šimek 2011).
- obr. 22/18 – Hlavní vstupní brána, detail (foto Šimek 2011).
- obr. 23/18 – Boží muka u mlýna (foto Šimek 2011).
- obr. 24/18 – Hráz bývalého rybníka (foto Matějčiček 2011).
- obr. 25/18 – Dno bývalého rybníka (foto Matějčiček 2011).
- obr. 26/18 – Hlavní přístupová cesta (šipka ukazuje na bývalý rybník) (foto Šimek 2011).
- obr. 27/18 – Průrva, kterou odcházela voda z rybníka (foto Matějčiček 2011).
- obr. 1/19 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).
- obr. 2/19 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 059, výřez.
- obr. 3/19 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_5_V, výřez.
- obr. 4/19 - Indikační skica (1842), sign. Bo 17, výřez.
- obr. 5/19 - Poštovní známka (známka vydána v roce 2001, výtvarný návrh Vladimír Suchánek, rytina Miloš Ondrášek viz www.infolia.cz (17.4. 2011)).
- obr. 6/19 – Pohled na mlýn z jihu (foto Šimek 2011).
- obr. 7/19 – Pohled na mlýn z východu (foto Šimek 2011).
- obr. 8/19 – Hlavní dveře do mlýnice (foto Šimek 2011).
- obr. 9/19 – Vyskladňovací otvor se šoupačkou (foto Šimek 2011).
- obr. 10/19 – Vodní kolo (foto Pešta 2004).
- obr. 11/19 – Letopočet 1933 a poškozená hřídel vodního kola (foto Šimek 2011).
- obr. 12/19 – Uložení hřídele vodního kola na kámen z krupníku (foto Šimek 2011).
- obr. 13/19 – Normální znamení vyznačené v roce 1880 (foto Šimek 2011).
- obr. 14/19 – Černá kuchyně s chlebovou pecí (foto Matějčiček 2011).
- obr. 15/19 – Detail mlýnské hranice (foto Šimek 2011).
- obr. 16/19 – Vstup do šalandy (foto Šimek 2011).

- obr. 17/19 - Válcová stolička vyrobená Václavem Opočenským (foto Šimek 2011).
- obr. 18/19 – Sýpka s pavlačí (foto Šimek 2011).
- obr. 19/19 – Pilířová stodola (foto Šimek 2011).
- obr. 20/19 – Začátek náhonu (foto Šimek 2011).
- obr. 21/19 – Zítka na náhonem (foto Šimek 2011).
- obr. 22/19 – Zídka nad náhon (foto Matějček 2011).
- obr. 23/19 – Náhon (foto Šimek 2011).
- obr. 1/20 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).
- obr. 2/20 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 057, výřez.
- obr. 3/20 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_6_II, výřez.
- obr. 4/20 - Indikační skica (1842), sign. Rak 338, výřez.
- obr. 5/20 – Pohled na mlýn od severu (foto Matějček 2011).
- obr. 6/20 – Pohled na mlýn z jihu (foto Šimek 2011).
- obr. 7/20 – Pohled na severovýchodní štítové průčelí (foto Matějček 2011).
- obr. 8/20 – Část severozápadního průčelí s pamětními deskami (foto Šimek 2011).
- obr. 9/20 – Dveře vedoucí na zanášku (foto Šimek 2011).
- obr. 10/20 - Hlavní vchod do mlýnice (foto Šimek 2011).
- obr. 11/20 – Mlýnská hranice a palečné kolo (foto Šimek 2011).
- obr. 12/20 – Detail zhlaví svoru (foto Matějček 2011).
- obr. 13/20 – Zdobená hlavice sloupu v přízemí mlýnice (foto Matějček 2011).
- obr. 14/20 – Tzv. skalní mlýn (foto Šimek 2011).
- obr. 15/20 – Mostek nedaleko tzv. skalního mlýna (foto Šimek 2011).
- obr. 16/20 – Pilířová stodola (foto Matějček 2011).
- obr. 17/20 – Hospodářská budova s mansardovou střechou (foto Matějček 2011).
- obr. 18/20 – Náhon vedoucí podél silnice (foto Šimek 2011).
- obr. 19/20 – Nedávno obnovený rybník Štampach (foto Matějček 2011).
- obr. 1/21 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).
- obr. 2/21 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 106, výřez.
- obr. 3/21 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. W_8_I, výřez.
- obr. 4/21 - Indikační skica (1840), sign. Rak 301, výřez.
- obr. 5/21 – Pohled na mlýn z jihu, vlevo dosud stojící kamenná lednice (fotografie převzata z: Inventarizační průzkum lidové architektury).

- obr. 6/21 – Pohled na mlýn ze západu (fotografie převzata z: Inventarizační průzkum lidové architektury).
- obr. 7/21 – Pohled na areál mlýna ze západu (foto Matějček 2011).
- obr. 8/21 – Pohled na mlýnský areál z dálnice E 48 (foto Šimek 2011).
- obr. 9/21 – Pohled na mlýn z jihu (foto Šimek 2011).
- obr. 10/21 – Pohled na jihovýchodní štítové průčelí (foto Matějček 2011).
- obr. 11/21 – Pohled na mlýn ze západu (foto Matějček 2011).
- obr. 12/21 – Vazné trámy kryté profilovanou římsou (foto Šimek 2011).
- obr. 13/21 – Vážně poškozená roubená stěna (foto Šimek 2011).
- obr. 14/21 – Mlýnská hranice (foto Matějček 2011).
- obr. 15/21 – Pohled do barokního krovu (foto Matějček 2011).
- obr. 16/21 – Obytný dům (foto Šimek 2011).
- obr. 1/22 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).
- obr. 2/22 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 073, výřez.
- obr. 3/22 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_6_I, výřez.
- obr. 4/22 - Indikační skica (1840), sign. Rak 372, výřez.
- obr. 5/22 – Plán přízemí (převzato z: Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu autora).
- obr. 6/22 – Plán suterénu (převzato z: Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu autora).
- obr. 7/22 – Plán prvního patra (převzato z: Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu autora).
- obr. 8/22 – Plán podkroví (převzato z: Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu autora).
- obr. 9/22 – Plán z roku 1890 na vybudování jezu (převzato z: Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu autora).
- obr. 10/22 – Plán vodních kol v roce 1916 (převzato z: Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu autora).
- obr. 11/22 – Kresba Josefa Moláčka z roku 1955 (převzato z: Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu autora).

- obr. 12/22 – Dobová fotografie přibližně ze třicátých let 20. století (převzato z: Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu autora).
- obr. 13, 14/22 - Dobová fotografie přibližně ze třicátých let 20. století (převzato z: Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu autora).
- obr. 15/22 - Dobová fotografie přibližně ze třicátých let 20. století (převzato z: Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu autora).
- obr. 16/22 - Fotografie z roku 1984 (převzato z: Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu autora).
- obr. 17/22 - Fotografie z roku 1984 (převzato z: Vepřek – mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, Jan Pešta, 2011, uloženo v osobním archivu autora).
- obr. 18/22 – Pohled na mlýn z pavlače sýpky (foto Šimek 2011).
- obr. 19/22 – Obytná část mlýna, pohled z jihu (foto Šimek 2011).
- obr. 20/22 – Pohled na barokní mlýnici z východu (foto Matějčiček 2011).
- obr. 21/22 – Pohled na mlýnici ze západu (foto Matějčiček 2011).
- obr. 22/22 – Pohled na mlýnici ze severu (foto Pešta 2010).
- obr. 23/22 – Pohled na obytný dům ze severu (foto Šimek 2011).
- obr. 24/22 – Pravděpodobně zazděný kamenný štok (foto Šimek 2011).
- obr. 25/22 – Vstup do sklepení a hlavní vchod do obytné části (foto Pešta 2010).
- obr. 26/22 – Jeden z klenutých sklepů (foto Pešta 2010).
- obr. 27/22 – Vstupní síň (foto Pešta 2010).
- obr. 28/22 – Dnes zničené schodiště z obytné části do mlýna (foto Pešta 2000).
- obr. 29/22 – Jediný zachovaný kamenný sloup mlýnské hranice (foto Šimek 2011).
- obr. 30/22 – Schodiště do přízemí mlýnice (foto Matějčiček 2011).
- obr. 31/22 – Pohled do černé kuchyně (foto Matějčiček 2011).
- obr. 32/22 – Mlecí podlaha (foto Šimek 2011).
- obr. 33/22 – Letopočet 1816 na nosném sloupku (foto Pešta 2010).
- obr. 34/22 – Pohled do krovu mlýnice (foto Matějčiček 2011).
- obr. 35/22 – Hospodářské budovy (foto Šimek 2011).
- obr. 36/22 – Vpravo budova tzv. dolní mlýnice (foto Šimek 2011).

- obr. 38/22 – Stopy náhonu v terénu (foto Šimek 2011).
- obr. 37/22 – Tři zazděné prostupy vodních kol tzv. dolní mlýnice (foto Šimek 2011).
- obr.1/23 – Současná mapa (staženo z www.mapy.cz (16.1. - 15. 6. 2011)).
- obr. 2/23 - I. vojenské mapování (1764 – 1768), sign. C 042, výřez.
- obr. 3/23 - II. vojenské mapování (1836 – 1852), sign. O_4_IV, výřez.
- obr. 4/23 - Indikační skica (1843), sign. Bo 550, výřez.
- obr. 5/23 – Příčný řez (převzato z: Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 303, inv. č. 3118).
- obr. 6/23 – Plán přízemí (převzato z: Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 303, inv. č. 3118).
- obr. 7/23 – Plán prvního patra (převzato z: Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 303, inv. č. 3118).
- obr. 8/23 – Plán podkroví (převzato z: Národní archiv, 3. oddělení, fond Mlynářské ústředí, karton 303, inv. č. 3118).
- obr. 9/23 – Předpokládaný Josefa Blažka s manželkou (fotografie visí ve mlýně).
- obr. 10/23 – Pohled na mlýnský areál z východu (foto Šimek 2011).
- obr. 11/23 – Pohled na mlýn z jihovýchodu (foto Matějček 2011).
- obr. 12/23 – Podpurné stojky (foto Šimek 2011).
- obr. 13/23 – Vyskladňovací otvor se šoupačkou (foto Pešta 2008).
- obr. 14/23 – Detail skladby trámů a štítu východního přístavku (foto Pešta 2008).
- obr. 15/23 – Pohled na severní štít (foto Šimek 2011).
- obr. 16/23 – Přízemí mlýnice (foto Šimek 2011).
- obr. 17/23 – Patro mlýnice (foto Pešta 2008).
- obr. 18/23 – Vyskladňovací dveře (foto Šimek 2011).
- obr. 19/23 – Detail zajištění dveří vedoucích k řezárně (foto Šimek 2011).
- obr. 20/23 – Prostor půdy (foto Pešta 2008).
- obr. 21/23 – Vlevo patrné zbytky pily (foto Šimek 2011).
- obr. 22/23 – Hospodářský objekt (foto Matějček 2011).
- obr. 23/23 – Pohled na vodní dílo z náhonu (foto Šimek 2011).

Příloha VIII - Slovník odborných výrazů a zkratek

V případě nejasností v tomto velice stručném slovníku odborných názvů a zkratek doporučuji použít slovník v knize Luděk Štěpán – Radim Urbánek – Hana Klimešová, *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2008, s. 243 -253.

Akumulační nádrž – někdy také nazývána nadýmáček, sloužila k nadržení většího množství vody pro potřeby pohánění mlýna.

Běhoun – horní mlecí kámen, který se otáčí. Na železí jej nese kovová kyprice.

Če. – číslo evidenční

Čp. – číslo popisné

Dispozice dvoudílná – archaičtější řešení dispozice mlýna, kdy vstupní síň sloužila také jako černá kuchyně. Ve mlýnech se někdy podkolí nacházelo právě ve vstupní síni.

Dispozice trojdílná – klasické členění vesnického domu. Ze vstupní síně, z níž se vydělovala černá kuchyně, se vcházelo do světnice, kde se na druhé straně většinou nalézala komora, chlév či druhá světnice.

Dotazník k zapsání do mlynářského rejstříku – dotazník, který museli kolem roku 1939 vyplňovat všichni provozovatelé mlýnů. Dnes se jednotlivé dotazníky nacházejí ve fondu Mlynářského ústředí v Národním archivu, 6. oddělení, Praha - Chodovec.

Hasačert – součást českého složení. Zařízení zajišťující otrásání moučného pytlíku v moučnici.

HP – zkratka pro jednotku výkonu - koňskou sílu (horse power).

Hranice mlýnská – trémová konstrukce nesoucí váhu mlýnských kamenů. Skládá se obvykle ze čtyř sloupů, shora spojených dvěma příčnými svory. Přes ně jdou položené trámy - přední a zadní moučník a trám podlahový. Mezi sloupy se v drážce po stranách nachází příčka, jejíž výšku reguluje zařízení nazývané kozlík. Obě příčky nesou kobylici v jejímž středu se nachází pánvička, ve které se otáčí železí.

Hranolový vysévač – zařízení, sloužící k čištění a luštění obilí, popřípadě k různým fázím mletí.

Indikační skica, Císařský otisk – Indikační skici tvořily rukopisný podklad pro mapy stabilního katastru. Ty se staly na svoji dobu maximálně objektivním a přesným dílem, které podrobně vypovídalo o kvantitativním i kvalitativním stavu půdního fondu a ekonomiky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Stabilní katastr pak sloužil pro

jednoduché a spravedlivé vyměření pozemkové daně v celé rakousko-uherské monarchii. Právní základ tvořil patent císaře Františka I. ze dne 23. prosince 1817. Indikační skici činí velice zajímavými jejich rukopisné poznámky, které nám při bližším zkoumání prozradí číslo popisné objektu, popřípadě jméno majitele a mnoho dalších informací.

Koukolník – zařízení oddělující koukol od obilného zrna.

Lednice – místo, kde se nacházela vodní kola. Většinou lednice kolo zcela zakrývaly, aby v zimě nezamrzlo a v létě na něj nesvítilo slunce.

Ležák – spodní mlecí kámen, který se nepohybuje a jehož okem prochází železí.

Mlecí podlaha – část mlýna, kde se nacházelo mlecí složení, později válcové stolice.

MIU – zkratka fondu Mlynářské ústředí

Moučnice – součást českého složení. Sloužila k prosévání namletého meliva.

NA – Národní archiv

Normální znamení – neboli vodní cejch, se nazývala značka umístěvaná úřady při mlýnech již od středověku. Od tohoto pevného bodu se odměřovala výška koruny jezu a podobné důležité míry či údaje, které se jinak stávaly předmětem sporu mezi mlynáři.

NPÚ – Národní památkový ústav

Podkolí – část mlýna, kde stála obvykle moučnice a mlýnská hranice.

Palečné kolo – se většinou nacházelo na stejné hřídeli jako vodní kolo a zajišťovalo přenos vodní síly na mlecí kameny.

Rovinný vysévač – zařízení pro třídění mouky.

SHP – stavebně historický průzkum

Sign. - signatura

Složení české – se skládá ze dvou kamenů - běhounu a ležáku, umístěných v lubu, dále pak z násypného koše a moučnice.

Složení poloumělecké – vzácně se vyskytující mlynářské zařízení, spočívající v doplnění českého složení některou součástí z modernějšího uměleckého složení.

Složení umělecké – viz válcový mlýn.

SOA – Státní oblastní archiv

SOKA – Státní okresní archiv

Stoupa – zařízení na drcení různých materiálů. Dělí se na tyčové a kladivové, dále podle pracovní síly na ruční a vodou poháněné.

Šoupačka – většinou dřevěná deska, po které se z patra válcových mlýnů spouštěly pytle s melivem přímo na vůz.

Štok – kamenné nebo dřevěné zařízení s určitým počtem kulovitých prohlubní, do něhož dopadala stoupa.

Svor – viz hranice mlýnská.

Válcová stolice – zařízení drtící a rozemílající zrna mezi litinovými (dříve i keramickými) válci s různě drsnými rýhami.

Válcový mlýn – zajišťoval kvalitnější způsob mletí. Skládá se z mnoha specializovaných strojů. Ty sloužily pro předčištění a mletí obilí pomocí válcových stolic (odtud název válcový mlýn) a k prosévání výsledných produktů. Válcová stolice tu vlastně nahrazovala mlecí kámen.

Vantroky – uměle vyrobené dřevěné koryto vedoucí vodu z náhonu či akumulární nádrže přímo na vodní kolo.

Příloha IX - Resumé

Graduation thesis treats the baroque mills of the Central Bohemian Region and first of all their relation to the landscape around. In the final catalogue inhere 23 mills, chosen from beginning 42 mills, looked up in literature and fingered by my self in the forenamed landscape. I traced identifying data of every mill: community in which is the mill placed, house number, water course, cadastral ground, division, its location on the community, GPS position data, name of mill and eventually its immovable cultural monument number in the case, if the building is on the List of Immovable Cultural Monuments. The second step was writig a brief history of construction. Information for the history was gathered mostly from literature and contemporary maps. Below the history of fabric occures a list of literature relating to it and next a list of source-books. Next chapter describes a location of mill in the land: the kind of landscape, water flow energizing the mill, description of water-gang or pond, kind of surrounding constructions and small religious monuments occuring around. In the next section – *Depiction of Mill*, there is a description of whole premises, of all stories, including worthful structural members and truss. On the end of section inheres structural history written according to the literature and to the field work.

The chapter *Mill Technology* is focused on baroque period of technology, espetially remains of water wheels, shaft apertures, eventually extant Bohemian mill machinery. There is also described a preserved machine equipment from the time of modernizing the mills, when the Bohemian mill machinery was replaced by the rolling mill technology. This technology included also usually exchange of water wheel for a water turbine. I target further a supplementary running, for example remains of saw mills or rests of grinders, it means most frequently preserved mortars. On the end of every caption (complex of one mill) is situated a concluding survey.

Very important part of every complex is a hooked illustration. There inheres map and schedule documentation, perhaps even mill image in some old pictures, postcards, eventually also in old photographs. On the end is a present-day photodocumentation of whole building – inside and outside.

This thesis proves, that a baroque mill is and allways was a lanscape-forming part of countryside. Above all the mills in hamlets pose interesting scenic elements. Very impressiv touch the baroque shaped gables. Mills look very romantic in the country and it

is very impressive for people. Everybody knows romantic mills in wonderful landscapes from many old pictures. As another landscape-forming part we can find mill-races, which used to be sometimes very long and aesthetical. Pretty positively take effect the leads, which today again work. From the forty two visited mills flows water in lead just by six mills.

Příloha X - Anotace

Jméno a příjmení:	Bc. Rudolf Šimek
Katedra:	Dějiny výtvarných umění
Vedoucí práce:	Prof. PhDr. Rostislav Švácha CSc.
Rok obhajoby:	2011

Název práce:	Mlýn jako krajinotvorný prvek v barokní době
Název v angličtině:	Mill as a landscape-forming component in the baroque epoch
Anotace práce:	Diplomová práce pojednává o barokním mlýnu jako krajinotvorném prvku. Na základě terénního průzkumu vznikl katalog třidvaceti nejzajímavějších barokních mlýnů z prostředí středočeského kraje, v jehož rámci sledujeme architektonický vývoj jednotlivých objektů, technologické vybavení a jejich krajinotvornou funkci.
Klíčová slova:	Drobná industriální architektura, lidová architektura, mlýn, baroko, krajina.
Anotace v angličtině:	This thesis treats the baroque mill as a landscape-forming element. On account of field work arose a catalogue of 23 most interesting baroque mills from the Central Bohemian Region. In the catalogue observes author an architectural development of individual buildings, their technological equipment and their landscape-forming role.
Klíčová slova v angličtině:	Small historical industrial buildings, architecture, folk architecture, mill, baroque, landscape.
Přílohy vázané v práci:	I – Metodika průzkumu/struktura katalogu, II - Seznam mlýnů použitých v katalogu diplomové práce, III - Seznam mlýnů, u kterých proběhl terénní průzkum, ale nedostaly se do hlavního katalogu, IV - Seznam signatur použitých map, V – Inventář vybavení mlýna z roku 1762, VI – Inventář pozůstalosti mlynáře Václava Sypeckého z roku 1773, VII – Seznam vyobrazení, VIII – Slovník odborných výrazů a zkratk, IX – Resumé, X – Anotace.
Rozsah práce:	Stran 548
Jazyk práce:	Čeština